

ISSN 2518-7945 (Print)
ISSN 2663-5119 (Online)

BULLETIN **OF THE KARAGANDA UNIVERSITY**

LAW
Series

2024 • Volume 29 • Issue 1(113)

ISSN 2518-7945 (Print)

ISSN 2663-5119 (Online)

Индексі 74619

Индекс 74619

ҚАРАҒАНДЫ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

КАРАГАНДИНСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN

OF THE KARAGANDY
UNIVERSITY

ҚҰҚЫҚ сериясы

Серия ПРАВО

LAW Series

2024

29-том • 1(113)-шығарылым

Том 29 • Выпуск 1(113)

Volume 29 • Issue 1(113)

1996 жылдан бастап шығады

Издается с 1996 года

Founded in 1996

Жылына 4 рет шығады

Выходит 4 раза в год

Published 4 times a year

Қарағанды / Караганда / Karaganda

2024

Бас редакторы
заң ғыл. д-ры **Н.О. Дулатбеков**

Жауапты хатшы
заң ғыл. канд. **Г.А. Ильясова**

Редакция алқасы

- Г.З. Кожаметов,** заң ғыл. д-ры, акад. Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті (Қазақстан);
- С.К. Амандықова,** заң ғыл. д-ры, АІУ Жоғары құқық мектебі, Астана (Қазақстан);
- М.А. Сарсембаев,** заң ғыл. д-ры, «Болашақ» консалтингтік тобы» ЖШС, Астана (Қазақстан);
- Т.Е. Қаудыров,** заң ғыл. д-ры, М.С. Нәрікбаев атындағы Қазақ гуманитарлық-заң университеті, Астана (Қазақстан);
- Д. Чанкова,** PhD д-ры, «Неофит Рильский» Оңтүстік-Батыс университеті, Благоевград (Болгария);
- Б.А. Тайторина,** заң ғыл. д-ры, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы (Қазақстан);
- Н.В. Мороз,** заң ғыл. канд., «МИФИ» Ұлттық ядролық зерттеу университеті, Мәскеу (Ресей);
- М. Греджи,** PhD д-ры, Феррара университеті (Италия);
- С.П. Мороз,** заң ғыл. д-ры, Каспий университеті, Алматы (Қазақстан);
- Я. Ердоған,** PhD д-ры, Анталия «Білім» университеті, Анталия (Түркия);
- А.М. Хлус,** заң ғыл. канд., Беларусь мемлекеттік университеті, Минск (Беларусь);
- Е.Н. Ключева,** заң ғыл. д-ры, Мемлекеттік инфрақұрылым және технологиялар университеті, Киев (Украина);
- С.А. Балашенко,** заң ғыл. д-ры, Беларусь мемлекеттік университеті, Минск (Беларусь)

Редакцияның мекенжайы: 100024, Қарағанды қ., Университет к-сі, 28.
E-mail: pravo_vestnik@mail.ru. Сайт: <https://law-vestnik.ksu.kz>

Атқарушы редактор
PhD д-ры **Г.Б. Саржанова**

Редакторлары
Ж.Т. Нурмуханова, С.С. Балкеева, И.Н. Муртазина

Компьютерде беттеген
М.С. Бабатаева

Қарағанды университетінің хабаршысы. «Құқық» сериясы. — 2024. — 29-т., 1(113)-шығ. — 156 б. — ISSN 2518-7945 (Print). ISSN 2663-5119 (Online).

Меншік иесі: «Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті» КЕАҚ.

Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігімен тіркелген. 30.09.2020 ж. № KZ00VPY00027383 қайта есепке қою туралы куәлігі.

Басуға 18.03.2024 ж. қол қойылды. Пішімі 60×84 1/8. Қағазы офсеттік. Көлемі 19,5 б.т. Таралымы 200 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 26.

«Акад. Е.А. Бөкетов ат. Қарағанды ун-ті» КЕАҚ баспасының баспаханасында басылып шықты. 100024, Қазақстан, Қарағанды қ., Университет к-сі, 28. Тел. (7212) 35-63-16. E-mail: izd_kargu@mail.ru

© Акад. Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, 2024

Главный редактор
д-р юрид. наук **Н.О. Дулатбеков**

Ответственный секретарь
канд. юрид. наук **Г.А. Ильясова**

Редакционная коллегия

- Г.З. Кожаметов,** д-р юрид. наук, Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова (Казахстан);
- С.К. Амандыкова,** д-р юрид. наук, Высшая школа права АІУ, Астана (Казахстан);
- М.А. Сарсембаев,** д-р юрид. наук, ТОО «Консалтинговая группа “Болашак”», Астана (Казахстан);
- Т.Е. Каудыров,** д-р юрид. наук, Казахский гуманитарно-юридический университет имени М.С. Нарикбаева, Астана (Казахстан);
- Д. Чанкова,** д-р PhD, Юго-Западный университет «Неофит Рильский», Благоевград (Болгария);
- Б.А. Тайторина,** д-р юрид. наук, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы (Казахстан);
- Н.В. Мороз,** канд. юрид. наук, Национальный исследовательский ядерный университет «МИФИ», Москва (Россия);
- М. Греджи,** д-р PhD, Университет Феррары (Италия);
- С.П. Мороз,** д-р юрид. наук, Каспийский университет, Алматы (Казахстан);
- Я. Ердоган,** д-р PhD, Университет Анталии «Билим», Анталья (Турция);
- А.М. Хлус,** канд. юрид. наук, Белорусский государственный университет, Минск (Беларусь);
- Е.Н. Ключева,** д-р юрид. наук, Государственный университет инфраструктуры и технологий, Киев (Украина);
- С.А. Балашенко,** д-р юрид. наук, Белорусский государственный университет, Минск (Беларусь)

Адрес редакции: 100024, г. Караганда, ул. Университетская, 28.
E-mail: pravo_vestnik@mail.ru. Сайт: <https://law-vestnik.ksu.kz>

Исполнительный редактор

д-р PhD **Г.Б. Саржанова**

Редакторы

Ж.Т. Нурмуханова, С.С. Балкеева, И.Н. Муртазина

Компьютерная верстка

М.С. Бабатаева

Вестник Карагандинского университета. Серия «Право». — 2024. — Т. 29, вып. 1(113). — 156 с. ISSN 2518-7945 (Print). ISSN 2663-5119 (Online).

Собственник: НАО «Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова».

Зарегистрировано Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан. Свидетельство о постановке на переучет № KZ00VPY00027383 от 30.09.2020 г.

Подписано в печать 18.03.2024 г. Формат 60×84 1/8. Бумага офсетная. Объем 19,5 п.л. Тираж 200 экз. Цена договорная. Заказ № 26.

Отпечатано в типографии издательства НАО «Карагандинский университет им. акад. Е.А. Букетова». 100024, Казахстан, г. Караганда, ул. Университетская, 28. Тел. (7212) 35-63-16. E-mail: izd_kargu@mail.ru

© Карагандинский университет им. акад. Е.А. Букетова, 2024

Chief Editor

Doctor of law **N.O. Dulatbekov**

Secretary

Cand. of law **G.A. Ilyassova**

Editorial board

- G.Z. Kozhakhmetov**, Doctor of law, Karaganda University of the name of acad. E.A. Buketov (Kazakhstan);
- S.K. Amandykova**, Doctor of law, AIU High School of Law, Astana (Kazakhstan);
- M.A. Sarsembayev**, Doctor of law, Senior Researcher, LLP “Bolashak” Consulting group, Astana (Kazakhstan);
- T.E. Kaudyrov**, Doctor of law, M. Narikbayev Kazakh Humanitarian Law University, Astana (Kazakhstan);
- D. Chankova**, PhD, South-West University “Neofit Rilski”, Blagoevgrad (Bulgaria);
- B.A. Taitorina**, Doctor of Law, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty (Kazakhstan);
- N.V. Moroz**, Cand. of law, National Research Nuclear University “MEPhI”, Moscow (Russia);
- M. Greggi**, PhD, University of Ferrara (Italy);
- S.P. Moroz**, Doctor of Law, Caspian University, Almaty (Kazakhstan);
- Y. Erdogan**, PhD, Antalya “Bilim” University, Antalya (Turkey);
- A.M. Khlus**, Cand. of law, Belarusian State University, Minsk (Belarus);
- E.N. Klyueva**, Doctor of Law, State University of Infrastructure and Technology, Kiev (Ukraine);
- S.A. Balashenko**, Doctor of Law, Belarusian State University, Minsk (Belarus)

Postal address: 28, University Str., 100024, Karaganda, Kazakhstan.

E-mail: pravo_vestnik@mail.ru. *Web-site:* <https://law-vestnik.ksu.kz>

Executive Editor

PhD **G.B. Sarzhanova**

Editors

Zh.T. Nurmukhanova, S.S. Balkeyeva, I.N. Murtazina

Computer layout

M.S. Babatayeva

Bulletin of the Karaganda University. “Law” Series. — 2024. — Vol. 29, Iss. 1(113). — 156 p. — ISSN 2518-7945 (Print). ISSN 2663-5119 (Online).

Proprietary: NLC “Karaganda University of the name of academician E.A. Buketov”.

Registered by the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan. Rediscount certificate No. KZ00VPY00027383 dated 30.09.2020.

Signed in print 18.03.2024. Format 60×84 1/8. Offset paper. Volume 19,5 p.sh. Circulation 200 copies. Price upon request. Order № 26.

Printed in the Publishing house of NLC “Karaganda University of the name of acad. E.A. Buketov”. 28, University Str., Karaganda, 100024, Kazakhstan. Tel. (7212) 35-63-16. E-mail: izd_kargu@mail.ru

© Karagandy University of the name of acad. E.A. Buketov, 2024

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ – CONTENTS

КОНСТИТУЦИАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО И МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО CONSTITUTIONAL LAW AND INTERNATIONAL LAW

<i>Shyaujian Zhi, Sarsembayev M.A.</i> Solving of organizational and legal problems of Kazakh-Chinese trade-economic cooperation.....	6
<i>Идрышева С.К.</i> Конституционный принцип судебной защиты и его реализация на практике	14
<i>Оспанова Д.К., Мороз С.П.</i> Законодательство Республики Казахстан, регулирующее осуществление правосудия по делам несовершеннолетних и семьи.....	23

МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫ МЕН ТАРИХЫ ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

<i>Akhmetova K.S., Sopykhanova A.B.</i> Kazakhstan's political repression in the first half of the 20th century: characteristics of the legislative mechanism governing the use of repressive measures.....	30
<i>Бакиров Д.Ә., Мырзатаев Н.Д.</i> Қазақстандық құқықтық менталитет және құқықтық нигилизм.....	45

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ ҚҰҚЫҒЫ УГОЛОВНОЕ ПРАВО И УГОЛОВНОЕ ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО CRIMINAL LAW AND CRIMINAL PROCEDURAL LAW

<i>Albekova M.G., Gilmour P.</i> Capital withdrawal from Kazakhstan: Challenges and prospects of the recovery mechanism for stolen assets	54
<i>Rysmagambetova G.M., Kabzhanov A.T.</i> Victimological aspects of crime prevention	60
<i>Aitimov B.Zh., Yernishev K.A.</i> Features and significance of the qualification of criminal offenses of illegal cutting of trees and shrubs, as well as destruction and damage to forests	68
<i>Zhamuldinov V.N., Shakenov A.O.</i> The Regime as a primary means of correction for convicts: theory and practice	80
<i>Tulibayev S.T.</i> The issue of recognition of ecocide as a crime by environmental courts and tribunals.....	87

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ ҚҰҚЫҒЫ ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ГРАЖДАНСКОЕ ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURAL LAW

<i>Мороз С.П.</i> Цифровые активы как объект гражданских прав.....	94
<i>Насиров Х.Т., Исмоилова З.И.</i> Электронные деньги и их правовая природа по законодательству Республики Таджикистан	106
<i>Базаров М.М., Токатов Р.А.</i> Смарт келісім-шартты құқықтық реттеу тұжырымдамаларын талдау.....	114
<i>Maksatov N.R., Tokarchuk L.M.</i> Recognition as an unworthy heir in court: a comparative analysis of the legislation of the Republic of Kazakhstan and Ukraine	128
<i>Ilyassova G.A., Zhaburbayeva S.</i> Child welfare as the primary direction of improving the legislation of the Republic of Kazakhstan: prevention of bullying in everyday and educational life	138
<i>Акимжанова М.Т., Тілен Т.С.</i> Балалардың ақпараттық қауіпсіздігін құқықтық қамтамасыз ету бойынша Еуропа елдерінің тәжірибесіне салыстырмалы талдау.....	147

Shyaujian Zhi, M.A. Sarsembayev*

*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
(E-mail: daneker@mail.ru)*

Solving of organizational and legal problems of Kazakh-Chinese trade-economic cooperation

China, along with Russia, is the largest trading partner of the Republic of Kazakhstan. Kazakhstan's trade and economic relations are based on a solid international legal framework of bilateral trade and economic treaties and agreements. Nevertheless, the parties are striving to further accelerate these relations, which could quickly bring more substantial dividends. In this regard, the parties, based on such interest, show interest in the problems that have arisen and are emerging in the process of Kazakh-Chinese bilateral trade, which need to be resolved at an accelerated pace. This article is largely devoted to the formulation of recommendations and proposals, the implementation of which will bring much more success in this important area of cooperation between Kazakhstan and China. In the light of the problems in the Red Sea and global trade shipping, including with regard to China, Kazakhstan proposes to use its territory and the territories of other countries to the maximum as a trade transit of goods from China to Europe. This will benefit China (saving time in the delivery of goods), Kazakhstan and other countries - transit dividends, European countries - prompt delivery of goods, affordable prices for these goods.

Keywords: trade and economic cooperation, transactions, trade and economic treaties and agreements, trade volumes, settlement currency, investments, cooperation, transport.

Introduction

Currently, China occupies a solid place in the volume of world trade. This is evident from the fact that this state is the largest trading partner of 120 countries of the world, including Kazakhstan. “In 2022, China's GDP amounted to 121.02 trillion yuan (about \$18 trillion), and annual growth reached 3%. For comparison, the GDP of the United States of America in 2022 was \$25.46 trillion and showed growth of only 2.1%. China's economy is the second largest in the world after the United States in terms of nominal GDP” [1]. From 2010 to the present, China has been the world's largest exporter of a variety of goods and services. By countering protectionism in the global economy and trade, China is expanding the circle of Belt and Road partners: it has “signed more than 200 documents on cooperation on joint construction of the Belt and Road with 151 countries and 32 international organizations” [2]. By supporting this Chinese project, Kazakhstan joined these states.

A number of scientific papers written by Ksiye Tian, V. Dodonov, P. Allayarov have been written on the topic of trade and economic cooperation. The study of these works showed that the article by Xiye Tian and others [3] is devoted to the analysis of cooperation between Kazakhstan and China from the standpoint of economic theory, the article by V. Dodonov [4] reveals mainly Kazakh-Chinese energy relations from an economic standpoint, the article by P. Allayarov [5] examines Kazakh-Chinese relations in the light of an

* Corresponding author. E-mail: daneker@mail.ru

analysis of the trade structure of both parties. These and other similar scientific works do not disclose bilateral trade and economic cooperation from the point of view of national law and international economic law. It is this circumstance that emphasizes the novelty and relevance of the topic of the article we have chosen.

The fact that at the beginning of 2023, Chinese representatives signed several dozen bilateral agreements on free trade zones indicates additional activity by China in conducting its trade policy in the international economic arena. Moreover, these agreements have regulated trade and economic relations with 26 countries of different continents, in particular, such as Europe, Africa, South America, Asia. It should be emphasized here that the aforementioned agreements covered approximately 35 percent of the total foreign trade volume of the People's Republic of China. The Republic of Kazakhstan has signed at least 152 treaties and agreements of a trade and economic nature with many countries of the world, among which Russia and China, which are the main trading partners of the Kazakh state, can be distinguished. Kazakhstan and China, as neighboring States, strive to establish mutually beneficial trade and economic relations between themselves through bilateral treaties and agreements in the form of instruments of international economic law.

Methods and materials

The materials for writing this article were collected in China and Kazakhstan, as well as in the framework of international trade and economic law. In the process of writing this article, the authors were guided by the methods of logical analysis, comparative legal analysis, as well as scientific forecasting.

Results

Kazakhstan and China have a more than 30-year history of diplomatic relations, which began on January 3, 1992. At the same time, it should be emphasized that the People's Republic of China (PRC) became one of the first countries to establish diplomatic relations with the Republic of Kazakhstan. The regulation of mutual relations and cooperation between Kazakhstan and China is based on more than 250 international legal documents in the form of intergovernmental and interdepartmental agreements.

Since 1994, a "contractual period" has begun in the history of Kazakh-Chinese trade and economic relations. The regulatory, contractual and legal framework of the 30-year bilateral trade and economic cooperation between Kazakhstan and China consists of at least 152 international legal documents. It should be emphasized that in the current 2023 alone, several dozen bilateral agreements on economic cooperation were signed [6]. As examples, the Agreement between the Government of the Republic of Kazakhstan and the Government of the People's Republic of China on the Use of the Lianyungang Seaport of China for processing and transporting Kazakhstani transit cargo dated September 11, 1995 can be cited, Agreement between the Government of the Republic of Kazakhstan and the Government of the People's Republic of China on Cooperation in Quality Assurance and Mutual Inspection of Import and Export Goods dated July 5, 1996, the Agreement on Good-Neighborliness, Friendship and Cooperation between China and Kazakhstan dated December 23, 2002, Protocol to the Framework Agreement between the Government of the Republic of Kazakhstan and the Government of the People's Republic of China on Development comprehensive cooperation in the field of oil and gas dated May 17, 2004, The Program of medium-term and long-term development of trade and economic cooperation between the Government of the Republic of Kazakhstan and the Government of the People's Republic of China (until 2020) dated September 7, 2013, the Agreement between the Government of the Republic of Kazakhstan and the Government of the People's Republic of China on Trade and Economic Cooperation dated June 19, 2019, the Agreement between the National Bank of the Republic of Kazakhstan and the People's Bank of China by mutual settlements in national currencies dated September 21, 2022, Memorandum between the Ministry of Trade and Integration of the Republic of Kazakhstan and the Ministry of Commerce of the People's Republic of China on mutual understanding in the field of trade and economic research dated May 17, 2023.

If the volume of trade transactions and transactions between China and Kazakhstan at the beginning of the establishment of diplomatic relations (1992) amounted to 368 million dollars (hereinafter — US dollars), then at the beginning of 2023 it increased to 24.1 billion dollars. The calculation showed that over the past 30 years, bilateral trade has grown 60 times. Kazakhstan and China have become the largest trading partners in relation to each other.

During the 30-year period, China and Kazakhstan signed at least 30 agreements regulating their relations in the bilateral trade sphere. Bilateral trade between Kazakhstan and China is facilitated by 5 permanent border posts, 2 border railway lines, 5 oil and gas pipelines, as well as the center for international cross-border cooperation. In terms of the volume of foreign investments attracted to Kazakhstan, China ranks 4th

among other investor states. Since 2005, the volume of China's investments in the economy of the Republic of Kazakhstan totaled more than \$44 billion [7].

The value of the total volume of all investments in the economy of Kazakhstan in the second half of 2022 amounted to \$ 13.4 billion, with a significant part falling on transport and warehousing, which is directly related to the implementation of mutual Kazakh-Chinese trade. V.Yu. Dodonov writes in relation to Kazakhstani investments, in particular: "In bilateral cooperation in the investment sphere, Kazakhstan is not limited to the role of only a recipient of Chinese investments, but also acts as an investor in the Chinese economy. As of 1.07.2021, the volume of accumulated investments of Kazakhstan in the People's Republic of China amounted to 4,324 million US dollars and this value corresponds to a third of the volume of accumulated investments of the People's Republic of China in Kazakhstan (12,918 million dollars). At the same time, for most of the history of bilateral economic cooperation, Kazakh investments in China have shown an upward trend" [8; 108].

It should be emphasized that by the end of 2022, exports and imports of both countries are well balanced. This is evident from the fact that the export of Chinese goods to Kazakhstan amounted to \$ 13.1 billion, and the import of Kazakhstani goods to China reached \$ 11 billion. The trade turnover between Kazakhstan and China amounted to 24.1 billion dollars by the end of 2022 [9].

Thanks to the above-mentioned bilateral agreements, the parties were able to lay a cross-border pipeline for the transportation of oil and gas. Kazakhstan has supplied more than 240 million tons of oil and more than 20 billion cubic meters of gas to China. The joint efforts of the parties led to the completion of the construction of the Chinese-Kazakh logistics base of cooperation in the port of Lianyungang, the Chinese-Kazakh international center for cross-border cooperation "Khorgos" and the special economic zone "Khorgos-Eastern Gate", which provides real assistance to the further development of mutual trade and economic ties.

It should be noted that Kazakhstan exports the following types of goods to China: oil, natural gas, copper, ores, ferroalloys, wheat, oilseeds, meat, eggs, uranium. Kazakhstan has the ability to supply at least 135 types of industrial and agricultural goods to the Chinese market. In turn, China exports to Kazakhstan mainly machine-building equipment, electric generator sets, smartphones, road and construction equipment, cars, chemical industry products, technology brands of widely known Chinese companies Huawei and Xiaomi, which are very popular in the Republic of Kazakhstan.

Discussion

What should be done to ensure that trade and economic cooperation between Kazakhstan and China occupies a more solid place in the total volume of China's world trade with all other countries of the planet?

First. Kazakhstan exports mainly raw materials to China. In this regard, the Government, ministries and departments of the Republic of Kazakhstan need to seriously think about how the relevant types of raw materials and raw materials would be processed in the country's factories and plants so that the products of these plants could be supplied to world markets, including China, as competitive and high-quality goods. Thus, Kazakhstan could slowly but consistently develop as an industrial state, could gradually take its place among the developed countries of the planet. By the way, in the process of mutual trade and economic cooperation, Kazakhstan could study the experience of China, which relatively recently, being a backward country, managed to quickly become one of the world leaders of economically developed countries. This could be facilitated by foreign, including Chinese, investments made in 2022 in the development of the republic's manufacturing industry in the amount of \$ 2.75 billion.

Second. We need to strengthen our bilateral economic cooperation in the form of established and ongoing joint ventures. There are 3,000 Kazakh-Chinese joint ventures operating on the territory of Kazakhstan, including enterprises specializing in bilateral trade. And here it would be desirable to create an additional number of joint ventures that would specialize in the production of goods for various purposes. Kazakh entrepreneurs could set up similar joint ventures with their Chinese counterparts in Xinjiang and other provinces of the People's Republic of China. In this regard, Kazakhstani entrepreneurs could pay attention to the purchase of tomatoes of a special variety grown in Xinjiang and the production of tomato sauce from it. Tomato sauce can be exported to Kazakhstan. It can be successful among Kazakhstanis, since Xinjiang supplies the same sauce to European countries on a large scale.

The third. The experience of Chinese small and medium-sized commercial entrepreneurs shows that not all Kazakhstani entrepreneurs of the same level conduct their trade operations with Chinese colleagues based on the requirements of Kazakh legislation and the norms of bilateral Kazakh-Chinese trade agreements. In

this regard, we would like to draw the attention of the Kazakh National Chamber of Entrepreneurs “Atameken”, as well as the Council for the Protection of the Rights of Entrepreneurs and Anti-Corruption established under it, to the need to protect the rights of not only domestic but also foreign, including Chinese, entrepreneurs.

Fourth. It should be assumed that China considers Kazakhstan as a market for the goods it produces and considers the territory of Kazakhstan as a transit area for the transportation of its goods for supplies to European countries. An example of this is the “Western China – Western Europe” highway built in Kazakhstan. This international trade and transit route could bring mutual benefits to both countries. The southern and western regions of Kazakhstan, as well as the southern regions of Russia, where some of the transported goods could arrive, could benefit from this route. In addition, legal entities and individuals of the Republic of Kazakhstan serving this route, as well as the state budget of Kazakhstan, which receives amounts as transit fees, could benefit. Currently, Kazakhstan has become an important link in rail freight container transit between China and Central Asian countries; between China and Iran; between China and European countries. In 2020, for example, 12.4 thousand flights with 20 million tons of cargo were made by freight trains on the China-Europe route. Kazakhstan's territory has become a transit area due to the fact that it is used by 7 automobile, 9 railway and 4 air corridors of international importance. Among them is the international automobile corridor “Western Europe – Western China” with a total length of 8,445 kilometers: there is a road of 2,787 kilometers on our territory.

Fifth. Kazakh-Chinese trade and economic cooperation could develop at a more accelerated pace if at least several research institutions were established in Kazakhstan, which, as a result of careful study of the trade and economic opportunities of both countries, could formulate reasonable legal, economic, organizational recommendations and proposals to improve mutual trade at all levels. First, it is necessary to adopt a law or a government decree on the need to create a research institute within the framework of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. Scientific and practical issues of trade between our countries could be dealt with by research universities represented by scientific departments and relevant law and economics faculties of L.N. Gumilyov Eurasian National University, Al-Farabi Kazakh National University. Specialists (lawyers and economists) could conduct a thorough transparent examination of trade, economic and other contracts concluded between the Kazakh and Chinese states, between enterprises and organizations of Kazakhstan and China. Such an approach will remove the wariness in the relations between the contracting parties and the peoples of our states. This proposal is based on the fact that in China, at least 10 research organizations are engaged in studying trade, economic and other problems of the Central Asian region, including Kazakhstan.

Sixth. The main idea of the “One Belt, One Road” project put forward by China is to recreate trade and economic routes between the states of the Asian region and the countries of Europe along the ancient directions of the Silk Road [10]. Today, this project is divided into several parts. One of them is in the region of Central Asian countries, including the Republic of Kazakhstan, which are strategic partners in relation to each other. The region has a fairly long common border with the western part of China, so the region and China are connected by numerous land routes: they contribute to the maintenance and strengthening of close trade and economic mutual relations. The entire region exports oil from Kazakhstan to China, gas from Turkmenistan, as well as other energy and natural resources. In turn, China fuels the economies of the countries of the region with solid investments, and also exports considerable volumes of various tangible goods to the region. Thus, the Central Asian region is tied on a contractual and legal basis in the “One Belt, One Road” trade and economic system, supporting trade and economic transit between China and Europe. Thus, the region becomes part of the recreated world Silk Road, providing assistance in the trade promotion of goods from China to the countries of Western and Eastern Europe.

Seventh. The heads of state bodies of Kazakhstan must defend the interests of not only Kazakhstani entrepreneurs, but also foreign businessmen, including Chinese ones. Foreign entrepreneurs, being in an environment that is alien to them, cannot always correctly navigate local laws and understand people. In this regard, they sometimes lose considerable amounts of money, or goods brought by them from their country for sale on the Kazakh market.

Eighth. As we indicated at the beginning of our article, China has signed free trade agreements with Cambodia, Mauritius, South Korea, Australia, Iceland, Switzerland, Peru; it has agreed and organized free trade zones in the Maldives, Costa Rica, Singapore, New Zealand, Chile, Georgia. Kazakh scientists (lawyers and economists) could carefully study the contents of the above-mentioned bilateral agreements between China and a number of states on free trade, as well as those free trade zones in which China partici-

pates. These scientists could pay attention to how useful and beneficial these zones are for China's partner states. Kazakh scientists could start studying the zones from Georgia, bearing in mind that the economies of Kazakhstan and Georgia are similar to a certain extent, and that one can rely on Russian-language sources on the issues of the free trade zone. If we are convinced that these zones bring significant benefits in an economic and political sense, then it would be advisable to adopt legislative norms on the need to organize such trade zones on the territory of the Republic of Kazakhstan.

The ninth. One of the factors of China's economic, including trade success, at the beginning of the 21st century was the arrival of American companies in China, where they were offered to build their factories and factories for various purposes, which employed local workers — Chinese citizens. It was beneficial for both sides. Kazakh research institutes and universities could thoroughly study this experience of American-Chinese cooperation, identify all the positive and negative sides of this collaboration. If the positive factors outweigh the negative ones, then at the level of the leadership of the Republic of Kazakhstan it makes sense to think about the expediency of inviting American, Chinese and other entrepreneurs, engineers to build and operate factories and factories whose products under the label “Made in Kazakhstan” could become really competitive in domestic and world markets. In this vein, it is advisable to recall that many significant facilities (tractor plants in Chelyabinsk, Stalingrad, Kharkov; Dneproges, Magnitogorsk, Gorky Automobile Plant, Uralmash, Perm Aircraft Engine Plant, Kazan Aviation Plant, Novokuznetsk Metallurgical Plant), built in the USSR in the 30s of the 20th century with the help of Americans, Germans, became the pride of the USSR, later Russia. In addition, 2 million Soviet specialists were trained with the assistance of these foreigners.

Trade and economic cooperation between the parties is facilitated due to the use of national currencies (tenge and yuan) in mutual trade settlements and the introduction of digital technologies in the settlement process. In the future, digital currencies will help accelerate settlements when making mutual trade transactions. To do this, it is advisable to adopt a new Kazakh law “On digital currency”.

The successful development of Kazakh-Chinese trade and economic cooperation depends on the sound organization of information work with the Kazakh population so that it is possible to enlist the broad support of the citizens of the republic. To begin with, it is necessary to constantly familiarize the Kazakh population with those activities that are being implemented bilaterally. On both sides, the organizers and executors of Kazakh-Chinese projects should ensure maximum openness and transparency, explaining to the population the positive socio-economic consequences that will result from the projects being implemented in the relevant localities, citing the number of jobs actually being introduced, talking about the provision of specific social and sponsorship assistance, and the amount of taxes that will be received by the republican and local budgets, explaining the essence of environmental policy, which will really lead to the purification of the human environment. Before signing trade and economic projects with China, it is necessary to conduct comprehensive legal, financial, social, environmental and other expertise, which should be carried out by independent experts, representatives of non-governmental organizations. If there is dissatisfaction on the part of certain citizens on specific aspects of Kazakh-Chinese trade and economic cooperation, it is necessary to promptly hold open discussions on the issues raised, in which competent government officials, deputies of various levels, representatives of non-governmental organizations should take part. It is necessary that Chinese companies operating in Kazakhstan, in turn, show more transparency in the issues of their job creation, inform about the taxes paid to the state budget with the involvement of the media.

It should be emphasized that a particularly promising area should be considered the cultivation of large-scale agricultural products for domestic consumption with sale at low prices and their export primarily to China. We say this because the annual volume of food consumed by the population of this country is gigantic, estimated at \$1.5 trillion. Currently, China imports the food it consumes from Australia, New Zealand, and Latin American countries, regardless of its high cost, which is increasing due to the huge distances. With the growth of the population in the country, the number of consumers increases, besides, the increase in the standard of living in the country has led to the fact that the masses of the population switch to the consumption of environmentally friendly products.

Kazakhstan, in comparison with the above-mentioned states, is in a more advantageous position: firstly, it is not just a neighboring state, but a neighboring state with respect to China, whose territories are divided by a common border line 1,782 kilometers long. This means that relatively small transportation costs are imposed on food. Secondly, Kazakhstan is one of the few countries where environmentally friendly agricultural products are grown. It remains to eliminate the use of chemical additives in some berries and vegetables. For agricultural producers in Kazakhstan, there is a real chance to constantly saturate the Chinese market and have enormous benefits. Today, 600 Kazakhstani producers have permission to export agricultural goods to

China in the form of wheat, beef, pork, fish, rapeseed, soy, honey, alfalfa, flour, corn. With 240,720 farms actually operating in Kazakhstan, the figure “600” means only 0.2 percent. This means that we really need to work on a sharp increase in farmers, farms exporting agricultural products from Kazakhstan to China and other foreign countries.

Conclusion

In order to export agricultural products to China in a larger volume and in a shorter time, especially perishable products, it seems advisable to build railway tracks along the territory of Kazakhstan of a narrower gauge (1435 mm) adopted in China: Kostanay, Petropavlovsk, Astana — the Kazakh-Chinese border; Kyzylorda, Shymkent, Taraz, Almaty — the Kazakh-Chinese border and back. This proposal is due to the fact that the transshipment of goods and cargo from a Kazakh train to a Chinese one due to the different railway gauge of our 2 countries at the border station takes 7 days. During this time, not only perishable products can rot. Such a project can be financed at the expense of the Kazakh side and Chinese investments invested in the economy of Kazakhstan on the basis of a new bilateral legal act — the Kazakh-Chinese agreement on the construction of railway tracks with a gauge of 1,435 mm. On the way back, these tracks and trains can be used to export agricultural and other products to Kazakhstan from Xinjiang and other provinces of China.

The leaders of Kazakhstan and China plan to increase the volume of Kazakh-Chinese trade to \$40 billion in the future. We would like to hope that our recommendations on the development of mutual trade will significantly accelerate the achievement of this goal. In general, trade and economic cooperation between Kazakhstan and China is developing optimally. This is primarily facilitated by bilateral economic treaties and agreements between China and Kazakhstan. The general rules arising from international trade and economic conventions of a universal nature, to which both Kazakhstan and China are parties, also contribute to the accelerated development of trade and financial and economic ties between our countries. As is known, a knot of international contradictions has arisen in the Red Sea, which does not allow merchant ships of many countries, including China, to transport goods to Europe via the Red Sea through the Suez Canal, forcing shipowners to give commands to circumnavigate the whole of Africa, which significantly increases the prices of goods. In this regard, Kazakhstan and other countries could promptly offer China to transport all its goods to Europe through their railways and highways. This would be a profitable option, as a result of which China, Kazakhstan, and other transit countries would benefit (some Chinese goods would be purchased by them), as well as European countries (due to a significant reduction in the delivery time of goods and moderate prices for them).

References

- 1 Партнер мирового масштаба: какие перспективы для Казахстана открывает сотрудничество с Китаем. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа <https://www.nur.kz/society/2021447-partner-mirovogo-masshtaba-kakie-perspektivy-dlya-kazahstana-otkryvaet-sotrudnichestvo-s-kitayem/> (Дата обращения: 02.12.2023).
- 2 Xie Tian. Trade and economic cooperation between China and Kazakhstan: problems and prospects / Xie Tian, Roza Zharkynbayeva, Gulnara Dadabayeva, Leila Delovarova // *Central Asia and the Caucasus*. — 2021. — Vol. 22. — P. 120–135. DOI:10.37178/ca-c.21.3.010.
- 3 Dodonov Vyacheslav. Kazakhstan and China: Trade and economic cooperation / Vyacheslav Dodonov // *China and Eurasia Forum Quarterly*. — 2010. — P. 11–15.
- 4 Allayarov Piratdin. An empirical analysis of bilateral trade relations between Kazakhstan and China / Piratdin Allayarov // *5 International Journal of Economics, Commerce and Management*. — 2017. — Vol. V. — Issue 11. — P. 260–273.
- 5 Omirgazy D. Kazakhstan and China Sign 47 Agreements Worth \$ 22 Billion, as Tokayev Outlines Key Areas for Partnership / D. Omirgazy // *The Astana Times*. — 2023. — May 18.
- 6 Advaliani E. China’s 2023 Trade and Investment with Kazakhstan: Development Trends — Silk Road Briefing. Silk Road Briefing. 20 February 2023 [Electronic resource] / E. Advaliani. — Access mode: <https://www.silkroadbriefing.com/news/2023/02/20/chinas-2023-trade-and-investment-with-kazakhstan-development-trends/> (accessed: 03.12.2023).
- 7 Додонов В.Ю. Казахстанские инвестиции в КНР: структура, тенденции, состояние / В.Ю. Додонов // 30 лет дипломатическим отношениям Республики Казахстан и Китайской Народной Республики: от становления до стратегического партнерства: сб. материалов науч. конф. Алматы, 23 декабря 2021 г. — Алматы: Науч.-исслед. ин-т междунар. и регион. сотrud. Казахстанско-Немецкого университета (НИИМиРС ДКУ), 2022. — 208 с.
- 8 Товарооборот между Казахстаном и Китаем за год вырос на треть. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа <https://kapital.kz/economic/113584/tovarooborot-mezhdu-kazahstanom-i-kitayem-za-god-vyros-na-tret.html>.

9 Huang Dechun. Kazakhstan in China's Belt and Road Initiative: An Empirical Analysis of Extensive and Intensive Margins of Trade / Dechun Huang, Mariya Yenina, Md. Ekram Hossain // Chinese Studies. — 2021. — Vol. 10. — P. 1–16. — DOI: 10.4236/chnstd.2021.101001.

10 Хуситы при поддержке Ирана атаковали американские военные корабли в Красном море. 3 января 2024 года. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.youtube.com/watch?v=Gcygzvp3nd8> (accessed: 07.01.2024.).

Жи Шяужян, М.А. Сарсембаев

Қазақстан-Қытай сауда-экономикалық ынтымақтастығының ұйымдық-құқықтық мәселелерін шешу

Қытай Ресеймен қатар Қазақстан Республикасының ірі сауда серіктесі болып табылады. Қазақстандық сауда-экономикалық қатынастары екіжақты сауда-экономикалық шарттар мен келісімдердің берік халықаралық-құқықтық базасына негізделген. Соған қарамастан, тараптар бұл қарым-қатынастарды одан әрі нығайтуға ұмтылуда, бұл тез арада айтарлықтай дивидендтер әкелуі мүмкін. Осыған байланысты Тараптар осындай мүдделілікке сүйене отырып, Қазақстан-Қытай екіжақты сауда процесінде туындаған және туындайтын мәселелерге қызығушылық танытады, оларды жеделдетілген қарқынмен шешу қажет. Мақала негізінен Қазақстан мен Қытай ынтымақтастығының осы маңызды бағытында іске асырылуы әлдеқайда көп табыс әкелетін ұсынымдар мен ұсыныстарды тұжырымдауға арналған. Қызыл теңіздегі және әлемдік сауда кеме қатынасындағы, оның ішінде Қытайға қатысты мәселелерді ескере отырып, Қазақстан өз аумағын және басқа елдердің аумақтарын Қытайдан Еуропаға тауарлардың сауда транзиті ретінде барынша пайдалануды ұсынады. Бұл Қытайға (тауарларды жеткізу кезінде уақытты үнемдеу), Қазақстанға және басқа елдерге — транзиттік дивидендтерге, Еуропа елдеріне — тауарларды жедел жеткізуге, осы тауарлардың қолжетімді бағасына пайда әкеледі.

Кілт сөздер: сауда-экономикалық ынтымақтастық, мәмілелер, сауда-экономикалық шарттар мен келісімдер, сауда көлемі, есеп айырысу валютасы, инвестициялар, ынтымақтастық, көлік.

Жи Шяужян, М.А. Сарсембаев

Решение организационно-правовых проблем казахстанско-китайского торгово-экономического сотрудничества

Китай, наряду с Россией, является крупнейшим торговым партнером Республики Казахстан. Казахские торгово-экономические отношения основаны на солидной международно-правовой базе двусторонних торгово-экономических договоров и соглашений. Тем не менее стороны стремятся к дальнейшему укреплению этих отношений, которые могли бы оперативно приносить более солидные дивиденды. В этой связи стороны, исходя из такой заинтересованности, проявляют интерес к проблемам, которые возникли и возникают в процессе казахстанско-китайской двусторонней торговли, которые необходимо разрешить в ускоренном темпе. Настоящая статья в значительной степени посвящена формулированию рекомендаций и предложений, реализация которых принесет гораздо больше успехов в этом значимом направлении сотрудничества Казахстана и Китая. В свете проблем в Красном море и мировом торговом судоходстве, в том числе в отношении Китая, Казахстан предлагает использовать по максимуму его территорию, территории других стран как торговый транзит товаров из Китая в Европу. Это принесет пользу Китаю (экономия времени при поставке товаров), Казахстану и другим странам — транзитные дивиденды, странам Европы — оперативную доставку товаров, доступные цены на эти товары.

Ключевые слова: торгово-экономическое сотрудничество, сделки, торгово-экономические договоры и соглашения, объемы торговли, расчетная валюта, инвестиции, сотрудничество, транспорт.

References

1 Partner mirovogo masshtaba: kakie perspektivy dlia Kazakhstana otkryvaet sotrudnichestvo s Kitaem [A global partner: what prospects does cooperation with China open for Kazakhstan]. www.nur.kz Retrieved from <https://www.nur.kz/society/2021447-partner-mirovogo-masshtaba-kakie-perspektivy-dlya-kazakhstan-otkryvaet-sotrudnichestvo-s-kitaem/> [in Russian].

2 Xie, Tian, Zharkynbayeva, Roza, Dadabayeva, Gulnara & Delovarova, Leila (2021). Trade and economic cooperation between China and Kazakhstan: problems and prospects. *Central Asia and the Caucasus*, 22, 120–135. DOI:10.37178/ca-c.21.3.010.

- 3 Dodonov, Vyacheslav. (2010). Kazakhstan and China: Trade and economic cooperation. *China and Eurasia Forum Quarterly*, 11–15.
- 4 Allayarov, Piratdin (2017). An empirical analysis of bilateral trade relations between Kazakhstan and China. *5 International Journal of Economics, Commerce and Management*, V(11), 260–273.
- 5 Omirgazy, D. (2023). Kazakhstan and China Sign 47 Agreements Worth \$ 22 Billion, as Tokayev Outlines Key Areas for Partnership. *The Astana Times*, May 18.
- 6 Advaliani E. China's 2023 Trade and Investment with Kazakhstan: Development Trends — Silk Road Briefing. Silk Road Briefing. 20 February 2023. *www.silkroadbriefing.com*. Retrieved from <https://www.silkroadbriefing.com/news/2023/02/20/chinas-2023-trade-and-investment-with-kazakhstan-development-trends/> (accessed: 03.12.2023).
- 7 Dodonov, V.Yu. (2022). Kazakhstanskii investitsii v KNR: struktura, tendentsii, sostoianie // 30 let diplomaticheskimi otnosheniiam Respubliki Kazakhstan i Kitaiskoi Narodnoi Respubliki: ot stanovleniia do strategicheskogo partnerstva: sbornik materialov nauchnoi konferentsii. Almaty, 23 dekabria 2021goda [Kazakhstani investments in China: structure, trends, status // 30 years of diplomatic relations between the Republic of Kazakhstan and the People's Republic of China: from formation to strategic partnership: collection of scientific materials conference of Almaty, December 23, 2021]. Almaty: Nauchno-issledovatel'skii institut mezhdunarodnogo i regionalnogo sotrudnichestva Kazakhstansko-Nemetskogo universiteta, 208 [in Russian].
- 8 Tovaroorobot mezdu Kazakhstanom i Kitaem za god vyros na tret [Trade turnover between Kazakhstan and China increased by a third over the year]. *kapital.kz*. Retrieved from <https://kapital.kz/economic/113584/tovaroorobot-mezhdu-kazakhstanom-i-kitayem-za-god-vyros-na-tret.html>. [in Russian].
- 9 Huang, Dechun, Yenina, Mariya, Hossain, Md. Ekram (2021). Kazakhstan in China's Belt and Road Initiative: An Empirical Analysis of Extensive and Intensive Margins of Trade. *Chinese Studies*, 10, 1–16. DOI: 10.4236/chnst.2021.101001.
- 10 Khusity pri podderzhke Irana atakovali amerikanskii voennye korabli v Krasnom more. 3 yanvaria 2024 goda. *www.youtube.com*. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=Gcygzvp3nd8> (Accessed: 07.01.2024) [in Russian].

Information about the authors

Shyaujian Zhi — Graduate student of the Department of International Law of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, e-mail: 1968947741@qq.com;

Sarsembayev M.A. — Doctor of Law, Professor of the Department of International Law of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

С.К. Идрышева*

*Казахский гуманитарно-юридический университет имени М.С. Нарикбаева, Астана, Казахстан
(E-mail: isk.80@mail.ru)*

Конституционный принцип судебной защиты и его реализация на практике

В статье рассмотрены различные проблемные аспекты реализации конституционного принципа судебной защиты нарушенных или оспариваемых гражданских прав в Казахстане, снижения уровня доступа к правосудию, сложившиеся за последние годы. В том числе на примере конкретных гражданских дел проанализированы необоснованные отказы судов в их принятии по мотиву неподлежания их к рассмотрению в порядке гражданского судопроизводства. Автором обоснован тезис о том, что вызванный пандемией ускоренный массовый переход на онлайн формат проведения судебных процессов, наряду с позитивными, повлек и негативные последствия в связи с неготовностью судов в части их технического оснащения и недостаточности качества и объема интернет-ресурсов. Критически изучены вопросы активного применения примирительных процедур судами в качестве обязательной досудебной стадии, в обоснование тезисов автор привел результаты анализа различных официальных документов. Предложено предусмотреть более жесткие требования к профессиональным медиаторам в части наличия юридического образования и знания психологии, конфликтологии. По мнению автора, действующая ныне система смарт-правосудия имеет определенные недостатки, затрудняющие доступ к правосудию в связи с систематическими сбоями в системе. В статье проведен анализ и других аспектов, препятствующих реализации на практике конституционного принципа доступа к правосудию. В заключение даны конкретные варианты возможного совершенствования законодательства и практики его применения по заявленной теме.

Ключевые слова: принцип судебной защиты, доступ к правосудию, не подлежит защите в порядке гражданского судопроизводства, определение об отказе в принятии иска, онлайн процесс, судья-примиритель, медиация, Smart-Суд, «Төрелік».

Введение

Актуальность темы статьи обусловлена тем, что в последние годы в Казахстане существенно затруднена практическая реализация предусмотренного Конституцией и другими законодательными актами принципа судебной защиты гражданских прав. Доступ к правосудию осложнен не только прямыми необоснованными отказами судов в рассмотрении частно-правовых споров в порядке гражданского судопроизводства, но и массовым внедрением онлайн формата судебных процессов (несмотря на прекращение пандемии) в условиях недостаточной технической оснащенности судов и других участников процесса, недостаточности объема и качества интернет-связи; обязательным требованием о проведении примирительных процедур до возбуждения гражданского дела; постоянными техническими недостатками в работе системы смарт-правосудия и т.д.

Степень научной разработанности темы статьи оставляет желать лучшего: за последние годы не опубликовано практически ни одной научной работы, содержащей критический анализ сложившейся правовой действительности. Вместе с тем средства массовой информации, в том числе социальные сети, изобилуют публикациями, освещающими как поднятые в статье, так и иные проблемные вопросы по рассматриваемой теме.

Объектом исследования являются общественные отношения, сложившиеся в Казахстане в сфере реализации права субъектов на судебную защиту; предметом исследования явились нормы законодательства по заявленной теме и практика их применения.

Цель настоящей статьи состоит в исследовании оснований, препятствующих непосредственной реализации, прямому действию конституционных норм о праве на судебную защиту нарушенных или оспариваемых прав и свобод и формулировании предложений по устранению либо уменьшению таких оснований.

Задачи для достижения обозначенной цели заключаются в выявлении указанных выше оснований, их анализе, обосновании тезисов и формулировании выводов.

* Автор-корреспондент. E-mail: isk.80@mail.ru

Методы и материалы

При написании статьи использовались философские, общенаучные и частно-научные методы познания, в том числе диалектический, системно-структурный, сравнительно-правовой, формально-юридический методы.

В качестве материалов использовались нормы Конституции Республики Казахстан, иные законодательные акты, нормативное Постановление Верховного Суда РК, решения и определения судов по конкретным делам; обзор Верховного Суда, обобщение общественной организации и др.

Результаты и обсуждение

В статье 13 Конституции Республики Казахстан закреплен один из основных принципов правового, демократического и светского государства о праве каждого на судебную защиту своих прав и свобод. Дальнейшее свое воплощение данный принцип нашел в ст. 2 Гражданского кодекса Республики Казахстан (далее — ГК РК) в качестве одного из основных начал гражданского законодательства, а также в ст. 8 Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан (далее — ГПК РК) о судебной защите прав, свобод и законных интересов каждого лица.

Следует признать, что за последние 30 лет число обращений в судебные органы существенно увеличилось, что может быть расценено как неотъемлемое свойство правового государства, в котором спорные и оспариваемые имущественные и личные неимущественные вопросы решаются именно судом. Надежда на суд как на последнюю инстанцию в разрешении спора, в защите гражданских прав, их восстановлении свойственна практически каждому индивиду. Но, как свидетельствует та же судебная практика, не всегда такие надежды оправдываются: суд отказывает в защите нарушенного либо оспариваемого права, несмотря на отсутствие материальных и процессуальных правовых оснований для этого.

Так, в мае 2018 года адвокат в интересах четырех граждан Республики Казахстан обратилась в Есильский районный суд г. Астаны с заявлением к Министерству финансов РК, Министерству юстиции РК, Министерству внутренних дел РК, Министерству иностранных дел РК, Генеральной прокуратуре РК и Комитету национальной безопасности РК об оспаривании совместного приказа упомянутых выше государственных органов, которым были утверждены Правила составления и доведения до государственных органов перечня организаций и лиц, связанных с финансированием терроризма и экстремизма [1].

Все четыре гражданина были осуждены за возбуждение различных видов розни (социальной, религиозной), отнесенные к так называемым экстремистским преступлениям (ст. 405 УК РК), но не за финансирование терроризма либо экстремизма (ст. 258 УК РК); а в приговоре им не был определён такой вид наказания, как ограничение права собственности и других прав после освобождения из мест лишения свободы или во время и после отбытия наказания. Тем не менее, на практике в отношении данных граждан были применены различные меры ограничения гражданских прав, предусмотренные оспариваемыми Правилами: нарушения их права собственности, невозможность пользоваться своими банковскими счетами по своему усмотрению, получать различные государственные услуги, открывать ИП и т.д.

Тем самым к ним были применены ограничения прав, не указанные в уголовном законодательстве и приговоре суда в связи с совершенными ими преступлениями.

Данные Правила, по мнению заявителей, противоречат Конституции РК, Уголовному кодексу РК, а также Международной конвенции о борьбе с финансированием терроризма, ратифицированной Республикой Казахстан, поскольку необоснованно и незаконно ограничивают права граждан, что дало основания для обращения в суд по правилам Главы 30 ГПК РК о признании этого нормативного правового акта противоречащим закону. (Данное обращение в судебные инстанции имело место в 2018 году, тогда еще не было Административного процедурно-процессуального кодекса).

Однако 3 июля 2018 года суд вынес определение об отказе в принятии иска, указав, что оно не подлежит рассмотрению в порядке гражданского судопроизводства, поскольку «требования заявителей связаны с признанием Правил несоответствующими международным обязательствам, а в соответствии с нормами ГПК не могут быть оспорены в суде международные договоры».

Между тем предметом иска было оспаривание не международного договора, а совместного приказа уполномоченных исполнительных органов государства. Несмотря на это, 7 августа 2018 года

апелляционная инстанция по данному делу не нашла в судебном акте никаких недостатков и полностью согласилась с определением об отказе в принятии иска [2].

Еще один пример: определением Специализированного межрайонного экономического суда (далее — СМЭС) г. Астаны от 13 августа 2018 г. по иску АО «НКЦ» к АО «Банк Астаны» производство по делу было прекращено «согласно пункту 1 статьи 277 ГПК РК», поскольку, по мнению судьи, «заявленные требования не подлежат рассмотрению в порядке гражданского судопроизводства, и оно не может быть предметом самостоятельного судебного разбирательства» [3].

Суть спора: истец заключил с ответчиком Договор банковского вклада, п. 2.11 которого предусмотрено право истца производить частичные изъятия денежных сумм без ограничений из вклада до суммы неснижаемого остатка. Такие изъятия должны производиться на основании платежного поручения Вкладчика по указанным им реквизитам. Первый раз Вкладчик официальным письмом от 24.04.2028 г. просит Банк произвести частичное изъятие его же денег в рамках предусмотренных договором сумм. В ответ Банк сообщает о принятии им мер по формированию поэтапного реестра изъятий из вклада. Поскольку формирование такого реестра не было предусмотрено договором, Вкладчик повторно просит срочно перечислить ему требуемую сумму, но запрос остается без ответа даже на момент рассмотрения спора в суде.

Далее 19.07.2018 г. Вкладчик письменно уведомляет Банк о необходимости перевода ему из суммы банковского вклада денег в размере 1 млн 200 тысяч долларов США на свой расчетный счет в другом Банке, а 24.07.2018 г. повторно просит совершить данную операцию, поскольку п. 4.1.2. Договора предусмотрена обязанность Банка возратить истребуемую Вкладчиком всю сумму вклада либо ее часть. Помимо этого, истцом направлена Претензия Банку о необходимости исполнения условий договора. Не получив ответа, Вкладчик обратился в суд с иском об обязывании Банка исполнить условия заключенного Договора банковского вклада и перечислить ему сумму по поручению от 19.07.2018 г.

Тем самым предметом иска является требование о понуждении к исполнению обязанностей, предусмотренных гражданско-правовым договором банковского вклада (§ 4 гл. 38 ГК РК, ст. 756–767), и спор подлежал рассмотрению именно в порядке гражданского судопроизводства [4].

Перечень примеров об отказе судов в рассмотрении и разрешении имущественных и иных споров или их прекращении можно продолжить [5].

Объединяет все такие судебные акты один существенный порок: из изученных нами нескольких десятков определений и решений судов ни в одном не исполнено требование п. 4 ст. 151 ГПК РК. А именно: даже в случае действительно обоснованного отказа в принятии и разрешении искового заявления по существу суды обязаны в этом же судебном акте разъяснить, в какой орган следует обратиться истцу, если дело не подлежит рассмотрению и разрешению в порядке гражданского судопроизводства. В противном случае имеет место правовой тупик, логично и объективно влекущий такие негативные последствия, как состояние незащищенности личности, отсутствие стабильности в обществе и т.п., а главное — отсутствие веры в справедливость, недоверие к суду как вершителю правосудия в правовом и демократическом государстве.

В Комментарий к ст. 151 ГПК РК указано, что, решая вопрос о принятии искового заявления, судье следует проверять, подведомственно ли заявленное требование суду. Необходимо иметь в виду, что заявление может быть рассмотрено в другом порядке (административном, уголовном) или должностными лицами либо организациями, к компетенции которых относится разрешение поставленных вопросов [6].

В Нормативном постановлении Верховного Суда РК о судебном решении сказано:

«25. При прекращении производства по делу судам надлежит учитывать, что предусмотренные статьей 277 ГПК основания расширительному толкованию не подлежат. Прекращая производство по делу в соответствии с подпунктом 1) статьи 277 ГПК по основанию неподведомственности спора суду, в определении суд указывает орган, которому подведомственно данное дело, и куда может обратиться заинтересованное лицо» [7].

Но судами зачастую игнорируются и нормы ГПК, и нормативные постановления Верховного Суда.

Право любого лица на обращение в суд за защитой нарушенных либо оспариваемых прав и интересов стало еще более трудно реализуемым в связи с введением электронной системы Smart-cot (IT правосудие KZ). На платформе Facebook размещено объявление: «Если есть вопросы по судопроизводству, пишите на ватсапп номера судов; контакты на странице в Актуальных на страницах судов».

Однако ставшие системными многочисленными публичные обращения истцов и ответчиков говорят об обратном: номера телефонов судов оказываются недействующими либо сотрудники судов не отвечают по указанным номерам; «Судебный кабинет» очень часто не работает (в доказательство прикладываются фото или скриншоты), документы зачастую невозможно отправить; технически не прикрепляются приложения к иску; отправленные иски долго не регистрируются либо не сообщается об их регистрации и т.п.; и к тому же систематически публикуются объявления администрации о проведении на данной платформе технических работ [8].

Пандемия COVID-19 вызвала вынужденное ускоренное применение электронного судопроизводства, что повлекло определенные препятствия для полноценного участия в процессе сторон или их представителей. Некачественная интернет-связь, отсутствие необходимого технического обеспечения судов и самих участников процесса, естественно, затрудняют возможности сторон высказать свои аргументы и представить доказательства, а также получить детальные разъяснения от суда. Несмотря на прекращение пандемии, суды продолжают ведение процессов преимущественно в удаленном формате.

Из личного опыта автора можно привести следующее подтверждение преимуществ очного/контактного судебного процесса: в течение 2022 года истец обращался в суд первой, а затем и второй инстанции, которые рассматривали дело в онлайн формате, при этом не обращая внимания на те позиции в правоустанавливающих документах на недвижимое имущество, которые приводились истцом в доказательство допущенного государственными организациями нарушения. Заседание Верховного Суда в сентябре 2023 года проводилось в оффлайн формате, и представителю истца удалось непосредственно на документе показать судьям воочию суть нарушения, подтверждающую доводы истца, что нашло объективное понимание у суда, и данное доказательство было надлежащим образом оценено.

Конституционное право на доступ к правосудию стало еще более нестабильным в связи с введением с 2020 года пилотного проекта «Примирительные процедуры в суде». Так, согласно Обобщению судебной практики за 2020 год, из подлежащих примирению 2 443 исков лишь по 20 % стороны примирились, по оставшимся 80 % стороны не пришли к примирению. Из числа завершенных примирением дел (мировое соглашение, медиативное соглашение, применение партисипативных процедур), значительная часть не находит в дальнейшем своего логического положительного завершения в связи с неисполнением одной из сторон взаимосогласованного способа урегулирования спора. Такие последствия ведут к новым обращениям в суд, но уже за понуждением к исполнению актов о примирении.

Кроме того, летом 2023 года судебной системой было предложено детализировать так называемый Алгоритм подачи иска в суд, который вызвал его открытое неприятие юридическим сообществом [9].

Одним из поводов для формирования негативного мнения о состоянии правосудия и защите гражданских прав в нашем государстве и ранее было длительное по срокам принятие решения судом. Внесение изменений в процессуальное законодательство Законом от 10.06.2020 г. (ст. 157 ГПК РК) еще более ухудшило положение с защитой гражданских прав, поскольку теперь вместо 5 дней у суда имеются 10 рабочих дней (а это две недели) для применения вначале примирительных процедур и лишь при отрицательном результате выносится определение о принятии иска к производству. Такое положение также негативно сказывается на доверии граждан и представителей юридических лиц к судебной системе и не способствует достижению целей правосудия в целом.

Введение в ГПК РК института судьи-примирителя не предусмотрено Конституционным законом «О судебной системе и статусе судей» [10]. Если для иных судей основным показателем оценки их деятельности являются показатели отмены либо изменения их решений, то какие критерии взяты за основу оценки деятельности судей-примирителей? Учитываются ли при этом показатели общего количества поступивших исков и законченных примирением? Проводятся ли статистические анализы по количеству повторных обращений сторон в суд за понуждением к исполнению акта о примирении для выяснения качества проведенных примирительных процедур и их эффективности?

В отношении судей как непрофессиональных медиаторов в Итоговом аналитическом отчете в рамках реализации социального государственного проекта по медиации отмечается, что «медиация, проводимая судьями-примирителями, не развивает медиацию в государстве, а, прямо противоположно, препятствует ее развитию. Во-первых, большая загруженность судей отнюдь не располагает к тому, чтобы судьи качественно проводили процедуру медиации, соблюдая технологию процедуры, как

с позиции содержания процедуры, так и с позиции ее формы. Так, зачастую многие судьи, выступающие в качестве примирителей, не проводят со сторонами переговоры (ни совместных, ни переговоров с каждой стороной в отдельности), ограничиваясь лишь предложением проведения медиации. В итоге в таких случаях так называемая медиация сводится к прямым переговорам сторон, и, порой, стороны действительно договариваются друг с другом, однако, по своей сути, это вовсе не медиация, а прямые переговоры сторон с заключением мирового соглашения, которое подается как медиативное соглашение. Из подобной практики у населения складывается неверное понимание процедуры медиации, отсюда и нежелание обращаться за помощью по разрешению возникающих споров к профессиональным или непрофессиональным медиаторам».

В названном Отчете констатируется, что в тех случаях, когда судья-примиритель пытается проводить переговоры со сторонами, не каждый судья имеет надлежащие компетенции в области ведения переговоров, коммуникаций в условиях конфликта. «Более того, зачастую судьям сложно формулировать условия соглашения об урегулировании спора в порядке медиации, потому что это требует такой компетенции, как владение договорным юридическим языком, который в корне отличается от юридического языка, используемого для формулирования судебных решений или приговоров» [11].

Еще одним из проблемных вопросов в деле достижения целей правосудия и улучшения состояния правопорядка является, на наш взгляд, недостаток в определении квалификационных требований для получения статуса профессионального медиатора, который состоит в том, что профессиональным медиатором у нас может стать любое физическое лицо, не имеющее юридического образования, а также знаний и навыков в сфере конфликтологии, психологии. Согласно п. 4 ст. 9 Закона РК «О медиации» правом осуществлять деятельность медиатора на профессиональной основе могут лица, имеющие высшее образование, достигшие возраста 25 лет, имеющие сертификат о прохождении обучения по утвержденной программе подготовки медиаторов, и состоящие в реестре профессиональных медиаторов. Отсутствие юридических знаний у медиаторов влечет риск предложения ими сторонам спора положений, не соответствующих законодательству, нарушающих права и охраняемые законом интересы сторон либо третьих лиц. Наше мнение подтверждают и специалисты: «вызывает недоумение отсутствие требования к наличию у медиатора юридического образования, и при этом отсутствие в утвержденной Правительством РК программе подготовки медиаторов учебных тем, направленных на получение медиаторами профессиональных компетенций в области права».

Так, по предложению суда, стороны обратились к профессиональному медиатору, имевшему (как впоследствии выяснено) диплом о высшем педагогическом образовании, об урегулировании спора по выплате алиментов на двоих малолетних детей, отец которых после расторжения брака собрался выехать на постоянное место жительства в другое государство. Согласно утвержденному соглашению, плательщик алиментов обязался передать в собственность матери детей однокомнатную квартиру, а мать детей отказывалась от предъявления требований по уплате алиментов до совершеннолетия детей. Через год после отъезда плательщика за границу бабушка детей по отцу обратилась к юристу за консультацией в связи с тем, что мать ее внуков собралась выйти замуж и подала объявление о продаже данной квартиры (квартира по устной договоренности сторон сдавалась в аренду для содержания детей из стоимости арендной платы), что могло повлечь риск утраты материального обеспечения детей. С точки зрения норм гражданского и семейного права данным соглашением были нарушены права детей, на содержание которых выплачиваются алименты. Если бы алименты в данном случае выплачивались на содержание бывшей супруги, то содержание акта о примирении было бы законным.

В Обобщении Верховного Суда РК отмечается, что «основной проблемой недостижения соглашений зачастую является недоверие граждан к институту медиации, сомнения в его дальнейшем исполнении». В этой связи Верховным Судом РК предлагалось на примере развитых стран предусмотреть утверждение соглашения о медиации в порядке, предусмотренном для рассмотрения споров арбитражем, то есть решить вопрос его последующего принудительного исполнения в установленном порядке вне зависимости от наличия судебного производства, что позволит использовать возможность как государственного принуждения, так и надзор за их законностью; ввести санкции за неисполнение медиативного (мирового) соглашения в срок и т.п. [12].

Еще одной из причин нежелания населения и представителей юридических лиц завершать споры с применением примирительных процедур является необходимость несения излишних расходов на оплату данных услуг, стоимость которых «обходится дороже, чем судебное производство» [12].

Практическая реализация конституционного права каждого на судебную защиту связана также со ставшей притчей во языцех проблемой исполнения вступивших в силу судебных актов. Введение института частных судебных исполнителей, несомненно, улучшило показатели исполнительного производства. Вместе с тем суды практически «завалены» исками к судебным исполнителям за нарушения при исполнении судебных актов.

Возвращение исполнительной надписи нотариуса также было направлено на благие цели. Однако нагрузка судов увеличилась соответственно делами по обжалованию исполнительных надписей.

С 2023 года обозначенные нами и иные проблемы реализации конституционного права на защиту стали предметом тысяч обращений граждан в Конституционный суд РК. Новый статус органа конституционной законности пока еще не полностью понимается населением, поэтому, не найдя объективного разрешения своих проблем в государственных судах, граждане обращаются в Конституционный суд с надеждой добиться справедливости и законности, хотя такие вопросы не входят в его компетенцию. Так, из поступивших за 8 месяцев 2023 года в Конституционный суд свыше 4 тысяч обращений 94 % были возвращены как не подлежащие рассмотрению. При этом почти половина из них — это обращения о несогласии именно с судебными актами [13].

Создание Суда МФЦА определенным образом также связано с рассматриваемыми нами проблемами. Несомненно, что международные финансовые центры созданы и в иных юрисдикциях, и каждый из них в своей структуре имеет самостоятельный судебный орган. Однако в МФЦ Астаны создан правовой анклав, в котором применяется право совершенно иного определенного государства, а судьями являются только «обладающие необходимым опытом и профессионализмом, объективные, независимые и беспристрастные», а также «эффективные при разрешении споров судьи, учтывые и внимательные к потребностям сторон процесса», работавшие в коммерческих судах и Высоком суде Англии и Уэльса, «имеющие всемирную репутацию объективности и применения высоких стандартов в деятельности» [14; 13]. Тем самым, учитывая низкий уровень доверия к отечественной судебной системе не только со стороны самого общества, но и иностранных субъектов, государство практически вынуждено было признать преимущества реализации принципа судебной защиты нормами права другого государства, а самое важное — посредством деятельности судей другого государства.

Выводы

Исходя из проведенного анализа, повышение уровня доверия к суду и, соответственно, степени реализации конституционного принципа судебной защиты, полагаем возможными в нескольких направлениях. Так, несмотря на наличие императивной нормы п. 4 ст. 151 ГПК РК и п. 25 Нормативного постановления Верховного Суда РК «О судебном решении», некоторые судьи продолжают необоснованно отказывать в принятии исков либо прекращают дела по мотиву невозможности рассмотрения их в порядке гражданского судопроизводства, не указывая при этом — а в каком порядке данный спор подлежит рассмотрению. Практически единственным вариантом повышения уровня доступа к правосудию в таких случаях представляется отмена таких судебных актов с обязательным привлечением судьи к дисциплинарной ответственности.

Использование примирительных процедур в качестве обязательной меры досудебного урегулирования споров показало свою неэффективность и поэтому должно стать только добровольным, по рекомендации суда. Институт судей-примирителей, как не соответствующий Конституционному закону «О судебной системе и статусе судей», предлагается исключить. Примирительные процедуры следует поручать только сертифицированным, прошедшим подготовку специалистам, имеющим и юридическое, и психологическое образование.

Массовое проведение судебных процессов в удаленном формате в связи с его недостатками, проявившимися за последние три года, предлагается перевести в обязательный оффлайн формат, сделав исключение только для тех участников процесса, которые по уважительным причинам не могут явиться на очное заседание.

Систематические технические сбои в деятельности электронной программы «Төрелік» и «Судебный кабинет» не повышают уровень доступа к правосудию и доверие к работе судебной системы

в целом. Следовательно, требуются оперативные меры по налаживанию данных систем, внедрение мер ответственности должностных лиц за обеспечение качественной работы данных программ.

Важнейшими из аспектов при реализации конституционного принципа на судебную защиту, на наш взгляд, являются роль судьи, его профессионализм, глубокие знания по рассматриваемым им вопросам, высокие морально-этические качества. Именно по таким характеристикам отбирались судьи в Суд МФЦА.

Обозначенные нами проблемные аспекты практической реализации конституционного принципа на судебную защиту в Казахстане требуют дальнейшей научно-практической аналитики, результаты которой должны привести к практическому воплощению закрепленных в ст. 4 ГПК РК задач гражданского судопроизводства по защите и восстановлению нарушенных или оспариваемых прав, свобод и законных интересов; соблюдению законности; обеспечению полного, своевременного, справедливого рассмотрения и разрешения дела; содействию мирному урегулированию спора, предупреждению правонарушений и формированию в обществе уважительного отношения к закону и суду.

Список литературы

- 1 Об утверждении Правил составления и доведения до государственных органов перечня организаций и лиц, связанных с финансированием терроризма и экстремизма. Совместный приказ министра финансов Республики Казахстан от 20 ноября 2015 года № 576, министра юстиции Республики Казахстан от 25 января 2016 года № 34, Генерального прокурора Республики Казахстан от 20 января 2016 года № 6, министра иностранных дел Республики Казахстан от 30 ноября 2015 года № 11–1–2/539, председателя Комитета национальной безопасности Республики Казахстан от 14 января 2016 года № 17 и министра внутренних дел Республики Казахстан от 25 ноября 2015 года № 962. Утратил силу с 15.11.2020 г. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500013007>
- 2 Суд на вопрос «Почему?» просто ответил «Потому!» (ПРЕСС-РЕЛИЗ). — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://bureau.kz/publ-all/sobstvennaya_informaciya_na_vopros_otvetil_potomu/.
- 3 Определение Специализированного межрайонного экономического суда г. Астаны № 7119–18–00–2/11945 от 13.08.2018 г. // Архив Специализированного межрайонного экономического суда г. Астаны за 2018 г.
- 4 Определение Специализированного межрайонного экономического суда Павлодарской области от 17 февраля 2020 г. по делу № 5501–21–00–2/75 // Архив Специализированного межрайонного экономического суда Павлодарской области за 2020 год.
- 5 Определение Павлодарского областного суда от 22 апреля 2021 г. по делу № 5599–21–00–2а/372 и др. // Архив Павлодарского областного суда за 2021 год.
- 6 Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Республики Казахстан. — Астана: Библиотека Верховного Суда Республики Казахстан, 2016. — 808 с.
- 7 О судебном решении по гражданским делам. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 11 июля 2003 г. № 5. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P03000005S_
- 8 Жумаксанов Елдос. Внимание всем!! /Елдос Жумаксанов. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=7862432230465653&id=100000968622410&mibextid=Nif5oz.
- 9 Без суда: появятся ли в Казахстане судьи-примирители. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38917111&pos=4;-45#pos=4;-45.
- 10 О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан. Конституционный закон Республики Казахстан от 25 декабря 2000 г. № 132. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z000000132_z000132.htm.
- 11 Итоговый аналитический отчет в рамках реализации социального государственного проекта на тему: «Применение института медиации для разрешения социальных вопросов и сохранения стабильности и согласия в обществе». — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://cisc.kz/wp-content/uploads/2021/02/itogovyyj-analiticheskij-otchet.pdf>.
- 12 Обобщение судебной практики по рассмотренным делам после вступления Закона РК «О внесении изменений и дополнений в Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан по вопросам внедрения современных форматов работы судов, сокращения излишних судебных процедур и издержек» от 26 февраля 2021 года. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://sud.gov.kz/rus/content/obzory-sudebnoy-praktiki>.
- 13 Более 4 тысяч обращений поступило в Конституционный суд Республики Казахстан. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://24.kz/ru/news/social/item/616287-bolshe-4-tysyach-obrashchenij-postupilo-v-konstitutsionnyj-sud>.
- 14 Лорд Вульф. Суд МФЦА: Настоящее и будущее / Лорд Вульф / под ред. Кристофера Кэмпбелла-Холта. — Нур-Султан: Суд МФЦА, 2019. — С. 13.

С.К. Идрышева

Соттық қорғаудың конституциялық қағидасы және оның тәжірибеде жүзеге асырылуы

Мақалада Қазақстанда бұзылған немесе даулы азаматтық құқықтарды сот арқылы қорғаудың конституциялық қағидатын жүзеге асырудың әртүрлі проблемалық аспектілері, соңғы жылдары қалыптасқан сот төрелігіне қолжетімділік деңгейінің төмендеуі қарастырылған. Нақты азаматтық істерді мысалға ала отырып, соттардың азаматтық сот ісін жүргізу тәртібімен қарауға жатпайды деп оларды қабылдаудан негізсіз бас тартулары талданған. Автор пандемия кезінде сот процестерін жүргізудің онлайн форматына жедел жаппай көшуі, сонымен қатар соттардың техникалық жарактандырылуы деңгейінің дайын еместігін және интернет-ресурстардың сапасы мен көлемінің жеткіліксіздігіне байланысты жағымсыз салдарға әкеп соқтырғаны туралы тезисінде тұжырымдайды. Соттардың бітімгершілік рәсімдерін сотқа дейінгі міндетті саты ретінде белсенді қолдану мәселелері сыни тұрғыдан қарастырылып, авторлық тезисті негіздеу үшін әртүрлі ресми құжаттар талданған. Кәсіби медиаторларға заңгерлік білімі мен психология мен конфликтологияны білуі тұрғысынан неғұрлым қатаң талаптарды көздеу ұсынылады. Автордың айтуынша, қазіргі smart сот төрелігі жүйесінде жүйелі техникалық ақауларға байланысты сот төрелігіне қол жеткізуге кедергі келтіретін белгілі бір кемшіліктер бар. Мақалада сот төрелігіне қолжетімділіктің конституциялық қағидатын тәжірибеде жүзеге асыруға кедергі келтіретін басқа да аспектілер талданған. Қорытындылай келе, көрсетілген тақырып бойынша заңнаманы және оны қолдану тәжірибесін жетілдірудің нақты нұсқалары ұсынылған.

Кілт сөздер: соттық қорғау принципі, сот төрелігіне қолжетімділік, азаматтық сот ісін жүргізу тәртібімен қорғауға жатпайды, талап қоюды қабылдаудан бас тарту туралы ұйғарым, онлайн процесс, татуластырушы судья, медиация, Smart-сот, «Төрелік».

S.K. Idrysheva

The constitutional principle of judicial protection and its implementation in practice

The article examines various problematic aspects of the implementation of the constitutional principle of judicial protection of violated or disputed civil rights in Kazakhstan, the decline in the level of access to justice that has developed in recent years. Using the example of specific civil cases, the unfounded refusals of courts to accept them on the grounds that they are not subject to consideration in civil proceedings are analyzed. The author substantiates the thesis that the accelerated mass transition to the online format of trials caused by the pandemic, along with positive ones, led to negative consequences due to the unpreparedness of the courts in terms of their technical equipment and the insufficient quality and volume of Internet resources. The issues of active use of conciliation procedures by courts as a mandatory pre-trial stage are critically examined, and various official documents are analyzed to substantiate the author's theses. It is proposed to provide for more stringent requirements for professional mediators in terms of having a legal education and knowledge of psychology and conflictology. According to the author, the current smart justice system has certain shortcomings that impede access to justice due to systematic technical failures in the system. The article also analyzes other aspects that impede the implementation in practice of the constitutional principle of access to justice. In conclusion, specific options for possible improvement of legislation and the practice of its application on the stated topic are proposed.

Keywords: principle of judicial protection; access to justice; is not subject to protection in civil proceedings; determination to refuse to accept the claim; online process; conciliator judge; mediation; Smart cell; "Torelik".

References

1 Ob utverzhenii Pravil sostavleniia i dovedeniia do gosudarstvennykh organov perechnia organizatsii i lits, sviazannykh s finansirovaniem terrorizma i ekstremizma. Sovmestnyi prikaz ministra finansov Respubliki Kazakhstan ot 20 noiabria 2015 goda N 576, ministra yustitsii Respubliki Kazakhstan ot 25 yanvaria 2016 goda N 34, Generalnogo prokurora Respubliki Kazakhstan ot 20 yanvaria 2016 goda № 6, ministra inostrannykh del Respubliki Kazakhstan ot 30 noiabria 2015 goda N 11–1–2/539, predsedatelia Komiteta natsionalnoi bezopasnosti Respubliki Kazakhstan ot 14 yanvaria 2016 goda N 17 i ministra vnutrennikh del Respubliki Kazakhstan ot 25 noiabria 2015 goda N 962. Utratil silu s 15.11.2020 goda [On approval of the Rules for compiling and communicating to state authorities a list of organizations and persons associated with the financing of terrorism and extremism. Joint order of the Minister of Finance of the Republic of Kazakhstan dated November 20, 2015 No. 576, the Minister of Justice of the

Republic of Kazakhstan dated January 25, 2016 No. 34, the Prosecutor General of the Republic of Kazakhstan dated January 20, 2016 No. 6, the Minister of Foreign Affairs of the Republic of Kazakhstan dated November 30, 2015 No. 11–1–2/539, Chairman of the National Security Committee of the Republic of Kazakhstan dated January 14, 2016 No. 17 and the Minister of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan dated November 25, 2015 No. 962. Expired from November 15, 2020]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500013007> [in Russian].

2 Sud na vopros «Pochemu?» prosto otvetil «Potomu!» (PRESS-RELIZ) [The court's answer to the question “Why?” simply answered “Because!”] (PRESS RELEASE). *bureau.kz* Retrieved from https://bureau.kz/publ-all/sobstvennaya_informaciya/na_vopros_otvetil_potomu/ [in Russian].

3 Opredelenie Spetsializirovannogo mezhraionnogo suda g. Astany N 7119–18–00–2/11945 ot 13.08.2018 goda [Determination of the Specialized Interdistrict Economic Court of Astana No. 7119–18–00–2/11945 dated 13.08.2018] [in Russian].

4 Opredelenie Spetsializirovannogo mezhraionnogo ekonomicheskogo suda Pavlodarskoi oblasti ot 17 fevralia 2020 goda po delu N 5501–21–00–2/75 [Determination of the Specialized Interdistrict Economic Court of Pavlodar Region dated February 17, 2020 in case No. 5501–21–00–2/75] [in Russian].

5 Opredelenie Pavlodarskogo oblastnogo suda ot 22 aprelija 2021 goda po delu N 5599–21–00–2a/372 i dr. [Ruling of the Pavlodar Regional Court dated April 22, 2021 in case No. 5599–21–00–2a/372 and others] [in Russian].

6 (2016). Kommentarii k Grazhdanskomu protsessualnomu kodeksu Respubliki Kazakhstan [Commentary on the Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan]. Astana: Biblioteka Verkhovnogo Suda Respubliki Kazakhstan [in Russian].

7 O sudebnom reshenii po grazhdanskim delam. Normativnoe postanovlenie Verhovnogo Suda Respubliki Kazakhstan ot 11 iulija 2003 goda N 5 [On court decisions in civil cases. Regulatory resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan dated July 11, 2003 No. 5]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from https://adilet.zan.kz/rus/docs/P03000005S_ [in Russian].

8 Zhumaksanov, Eldos. Vnimanie vsem!! [Attention everyone!!]. *m.facebook.com* Retrieved from https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=7862432230465653&id=100000968622410&mibextid=Nif5oz [in Russian].

9 Bez suda: poiaviatsia li v Kazakhstane sudi-primiriteli [Without a trial: will conciliatory judges appear in Kazakhstan?] *online.zakon.kz*. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38917111&pos=4;-45#pos=4;-45 [in Russian].

10 O sudebnoi sisteme i statuse sudei Respubliki Kazakhstan. Konstitutsionnyi zakon Respubliki Kazakhstan ot 25 dekabria 2000 goda № 132 [On the judicial system and the status of judges of the Republic of Kazakhstan. Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan dated December 25, 2000 No 132]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z000000132_/z000132.htm [in Russian].

11 Itogovi analiticheskii otchet v ramkakh realizatsii sotsialnogo gosudarstvennogo proekta na temu: «Primenenie instituta mediatsii dlia razresheniia sotsialnykh voprosov i sokhraneniia stabilnosti i soglasiia v obshchestve» [Final analytical report within the framework of the implementation of a social state project on the topic: “Use of the institution of mediation to resolve social issues and maintain stability and harmony in society”]. *cisc.kz*. Retrieved from <https://cisc.kz/wp-content/uploads/2021/02/itogovyj-analiticheskij-otchet.pdf> [in Russian].

12 Obobshchenie sudebnoi praktiki po rassmotrennym delam posle vstupleniia Zakona RK «O vnesenii izmenenii i dopolnenii v Grazhdanski protsessualnyi kodeks Respubliki Kazakhstan po voprosam vnedreniia sovremennykh formatov raboty sudov, sokrashcheniia izlishnykh sudebnykh protsedur i izderzhkek» ot 26 fevralia 2021 goda [Generalization of judicial practice on cases considered after the entry into force of the Law of the Republic of Kazakhstan “On introducing amendments and additions to the Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan on the implementation of modern formats for the work of courts, reducing unnecessary judicial procedures and costs” dated February 26, 2021]. *sud.gov.kz*. Retrieved from <https://sud.gov.kz/rus/content/obzory-sudebnoy-praktiki> [in Russian].

13 Bolee 4 tysiach obrashchenii postupilo v Konstitutsionnyi sud Respubliki Kazakhstan [More than 4 thousand appeals were received by the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan]. *24.kz*. Retrieved from <https://24.kz/ru/news/social/item/616287-bolshe-4-tysiach-obrashchenij-postupilo-v-konstitutsionnyj-sud> [in Russian].

14 Lord, Vulf (2019). Sud MFCA: Nastoiashchee i budushchee [Lord Wolf. AIFC Court: Present and future]. Kristofer Kempbell-Holt (Ed.). Nur-Sultan: Sud MFCA, 13 [in Russian].

Information about the authors

Idrysheva, S.K. — Doctor of juridical sciences, Professor, Higher School of Law of the Maqsut Narikbayev University, Astana, Kazakhstan.

Д.К. Оспанова^{*}, С.П. Мороз

*Каспийский общественный университет, Алматы, Казахстан
(E-mail: 727-4714@sud.kz)*

Законодательство Республики Казахстан, регулирующее осуществление правосудия по делам несовершеннолетних и семьи

В статье рассмотрены история развития и состояние на настоящий момент законодательства в области отправления правосудия по делам с участием лиц, не достигших совершеннолетнего возраста. Данный вопрос изучен в контексте анализа работы специализированных ювенальных судов и семейных судов как пилотных проектов. Нормативную основу исследования составили международные соглашения, ратифицированные парламентом, а также Конституция Республики Казахстан, иные законы и подзаконные акты, регулирующие правосудие по делам, участниками которых являются несовершеннолетние. Кроме того, автором был проведен анализ статистических данных по результатам деятельности судов, а также изучены данные, находящиеся в открытых источниках (средствах массовой информации, официальных сайтах органов судебной власти), касающиеся общего направления в развитии ювенальных судов, качества их работы и формирования отношения к ювенальной юстиции в обществе. Рассмотрены теоретические вопросы относительно понятия и содержания системы ювенальной юстиции и возможных векторов ее развития, понятие субъектности ребенка в процессуальном праве. Полученные результаты позволили переосмыслить процесс совершенствования законодательства в Республике Казахстан в этой сфере и сформулировать предложения по внесению изменений в действующее законодательство, а также положения, которые, по мнению автора, должны находить отражение при формировании общей концепции правового развития.

Ключевые слова: законодательство, ювенальная юстиция, ювенальные суды, специализированные суды, семейные суды, специализация судов.

Введение

После обретения Республикой Казахстан независимости государство начало курс на построение правового государства, заключающийся в расширении и укреплении обеспечения прав и свобод. Данный процесс был и остается направлен на все сферы жизни общества и затрагивает широкие слои населения. В том числе он касается осуществления защиты прав и законных интересов несовершеннолетних. Это отразилось в ратификации важных международных соглашений — Конвенции о правах ребенка (Резолюция 44/25 Генеральной Ассамблеи ООН от 20.11.1989 г.), Конвенции о запрещении и немедленных мерах по искоренению наихудших форм детского труда (Декларация 87-й сессии Генеральной конференции Международной организации труда в Женеве 17 июня 1999 г.), Минимальных стандартных правил ООН, касающихся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних, или «Пекинских правил» (Резолюция 40/33 Генеральной Ассамблеи ООН 10 декабря 1985 г.), Руководящих принципов ООН для предупреждения преступности среди несовершеннолетних, принятых (Резолюция 45/112 Генеральной Ассамблеи ООН от 14 декабря 1990 г.). Признание юрисдикции на территории Казахстана данных соглашений повлекло обязательства государства не только по оптимизации обеспечения прав и свобод несовершеннолетних и охране детства и молодежи, но и наложило определенные требования в отношении осуществления правосудия с участием лиц в возрасте от 14 до 18 лет [1].

В рамках выполнения взятых обязательства в отношении развития в целом службы правосудия, в том числе как составной части развития национального развития в 2007 году началось поэтапное внедрение специализированных судов. Первые такие суды были созданы на основании Указа Президента в Астане и Алматы. Создание этих судов было направлено на оптимизацию принятия судебных решений по делам с участием лиц, не достигших 18 лет. Предполагалось, что так возможно более эффективное и объективное изучение всех обстоятельств, с учетом особенностей возрастного и психологического развития, особенностей социальной адаптации и условий проживания конкретных де-

^{*} Автор-корреспондент. E-mail: 727-4714@sud.kz

тей и подростков, а также учет иных особенностей процесса организации суда и рассмотрения дел с их участием.

Дальнейшее развитие системы специализированных ювенальных судов отразилось в увеличении их количества, первоначально до количества существующих областей [2]. В настоящее время, помимо двух первых образованных судов, действуют по одному межрайонному суду в каждом областном центре, а в трех областях (Алматинской, Карагандинской и Восточно-Казахстанской) — два. Кроме того, с сентября 2018 г., также в рамках пилотного проекта, в отдельных регионах республики начали функционировать семейные суды, созданные с целью рассмотрения дел, связанных с урегулированием брачно-семейных отношений.

К слову, процессы, которые происходят в области трансформации ювенальной юстиции в Республике Казахстан, не уникальны и характерны для региона в целом. Обращаясь к истории ювенальной юстиции в СССР, можно отметить, что политика государства в этой области прошла различные этапы и периодически меняла курс своего развития: от гуманизации первых послереволюционных годов с возможностью замены уголовного наказания медико-педагогическими мерами до снижения возраста уголовной ответственности до 12 лет и возвращения карательных тенденций с формированием тоталитарного режима в 20–40-х гг. прошлого века [3; 23]. Отказ от репрессивного подхода начался с реформами 60-х гг. XX века, когда был установлен возраст уголовной ответственности 14 и 16 лет, введен запрет на применение отдельных видов наказаний и закреплена процедура участия педагога в судопроизводстве. Однако именно с распадом СССР и началом кардинального реформирования правовой системы постсоветские государства начали всерьез относиться и ювенальной юстиции как самостоятельному звену судебной системы, были приняты международные стандарты и на их основании принимались национальные законы, с последующим созданием соответствующих институтов. Но в обществе переход к ювенальной юстиции неоднозначно. В Казахстане, как и в соседних государствах, наблюдаются выступления отдельных активистов против ювенальной политики государства.

Такое сопротивление обычно объясняется навязыванием чуждых западных ценностей, недопустимостью вмешательства со стороны государства в процесс воспитания в семье, нарушением традиционного уклада общества [4], что, скорее всего, является результатом недостаточного понимания сущности и эффективности ювенальной юстиции ввиду возможной неинформированности населения. Так, если обратиться к статистике за 6 месяцев 2019 г., по сравнению с аналогичным периодом 2018 г., приведенной Отделом анализа и планирования Верховного Суда РК, можно заметить, что наблюдается рост количества поступивших дел и заявлений, например, в Катон-Карагайском районном суде на 6 дел, или на 5,7 %; в Тарбагатайском районном суде на 8 дел, или на 5,7 %; в Абайском районном суде на 5 дел, или на 6,2 % (справка составлена на основе статистических данных базы АИАС СО РК «Төрелік» о рассмотрении гражданских дел).

Э.Б. Аблаева в своем исследовании приводит также аргументы в пользу положительной практики работы семейных центров и медиаторов в местных судах и работы пилотных семейных судов. Она отмечает, что «по данным судей Павлодарского областного суда, вовлеченных в работу семейных судов, с октября 2018 г. в рамках пилотного проекта судьям, педагогам, психологам, конфликтологам, медиаторам и социальным работникам удалось сохранить каждую шестую распадающуюся семью, или 575 браков из 3 500. По административным делам, связанным с бытовым насилием в семье, удалось помирить 1 179 супружеских пар» [5; 146].

Таким образом, мы видим не только положительную динамику в увеличении количества дел, рассматриваемых специализированными судами, но и показатели эффективности укрепления ювенальной юстиции, выразившейся в сокращении случаев распада семей и бытового насилия.

Методы и материалы исследования

Будет справедливо отметить, что в теории все еще ведутся споры о содержании системы ювенальной юстиции.

Впервые термин «ювенальный» (от латинского «juvenis» — молодой, юный) в отношении того, что сейчас в юриспруденции принято называть «ювенальной юстицией» был впервые использован в 1985 г. в Минимальных стандартных правилах ООН, касающихся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних («Пекинских правилах»). С.Н. Апатенко полагает, что «ювенальная юстиция — это специальная система взаимодействующих институтов, занимающихся защитой прав и ин-

тересов несовершеннолетних, профилактикой детской беспризорности, безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних» [6; 12].

Б.А. Жетписбаев определяет ее как «профилактику правонарушений и преступлений несовершеннолетних; статистику и динамику преступности несовершеннолетних; причины и условия, способствующие совершению преступлений несовершеннолетними; меры борьбы с преступностью несовершеннолетних; статус и деятельность правоохранительных органов в борьбе с преступностью несовершеннолетних» [7; 3].

Э.Б. Аблаева полагает, что «ядром системы ювенальной юстиции должны выступать ювенальные суды, на которых зиждутся все мероприятия, направленные на реализацию государственной политики в сфере защиты прав, свобод и законных интересов детей. Ювенальные суды обладают потенциалом в сфере защиты прав, свобод и законных интересов несовершеннолетних, судебная власть охватывает все дела и споры, а деятельность носителей этой власти, в отличие от иных органов, является неподотчетной» [5; 143].

А.А. Ескендиоров утверждает, что «концепция казахстанской ювенальной юстиции должна строиться на понимании таких основных взглядов, как:

- малолетние и несовершеннолетние как объект правовой деятельности системы ювенальной юстиции;
- ювенальная юстиция как часть общего понятия юстиции и как ее специфическая система;
- ювенальный суд как центральное звено ювенальной юстиции и координирующий орган;
- специфические принципы деятельности системы ювенальной юстиции;
- консолидация судебной власти, гражданского общества и системы ювенальной юстиции» [8; 126].

С.Ф. Бычкова выступает за то, чтобы законодательство исходило из того, что «1) несовершеннолетний, предстающий перед судом, признается не правонарушителем, а особым субъектом; 2) необходим учет как индивидуальных особенностей ребенка, так и региона его проживания; 3) требуется функционирование, наряду с судами, служб по профилактике правонарушений несовершеннолетних; 4) наряду с мерами правового воздействия, должны быть активно задействованы программы, преследующие цели социальной коррекции несовершеннолетних, осуществляемые специальными службами социальных работников при судах» [9].

Рассмотрение ребенка как «специального субъекта права, а не объекта применения к нему мер воздействия» является ключевым в успехе реализации политики в области ювенальной юстиции для Г.Ж. Сулейменовой [10]. Она видит в таком подходе реализацию общеправовой теории прав ребенка. Однако она отмечает наличие существенных проблем в осуществлении такой концепции на практике в настоящее время — в первую очередь, «отсутствие организационного и кадрового обеспечения, а также ювенальной юстиции и ювенальных технологий» [10].

С критикой существующего положения ювенальной юстиции в постсоветских странах выступает и Б.Х. Толеубекова, полагая, что «проводимые постсоветскими странами реформы не отражают ничего существенного, а лишь еще раз подтверждают приверженность к традиционному советскому пониманию существа ювенальной юстиции» [11; 46].

Анализ научной литературы позволяет проследить тенденцию в определении ювенальной юстиции как сложного понятия, включающего систему норм и институтов, а также комплекса мероприятий, включая превентивные меры и реакцию на совершение преступлений.

В ходе настоящего исследования был использован, в первую очередь, исторический метод, который позволил ретроспективно оценить и проследить различные этапы формирования нормативно-правовой базы в рассматриваемой сфере. Также был применен аналитический метод, позволивший выявить отдельные элементы ювенальной юстиции, чтобы идентифицировать их законодательную основу и оценить перспективы дальнейшего развития. Использование сравнительно-правового метода позволило выявить пробелы в действующем процессуальном законодательстве, регулирующем рассмотрение дел в специализированных ювенальных и семейных судах Республики Казахстан.

Результаты и обсуждение

Появление и развитие ювенальных судов в Республике Казахстан стало одним из направлений развития специализации судов и судебной системы в целом. Анализируя нынешний статус ювенальных судов, можно отметить, что они: а) являются одним из звеньев единой судебной системы; б) правосудие в них осуществляется в соответствии с установленными формами судопроизводства; в)

обеспечена возможность пересмотра их решений в судах высшей инстанции; г) их организационно-правовое построение и порядок отправления правосудия обеспечивают защиту прав и свобод человека и гражданина, равенство всех перед законом и судом. Это отвечает требованиям Конституции Республики Казахстан к специализированным судам [12]. Однако, на наш взгляд, в настоящее время это соответствие не является полным. В Конституции имеются положения, согласно которым место специализированных судов в судебной системе и их подсудность должны быть определены конституционным законом [12]. Для того, чтобы за ювенальными судами окончательно был закреплён статус специализированных судов, представляется необходимым восполнение этих пробелов в конституционном законодательстве. Тем более что с недавнего времени в Казахстане существует ещё одна форма судов, которая, по сути, развивает концепцию ювенальной юстиции, расширяя и дополняя её. Выше мы уже упоминали пилотный проект «Семейный суд», внедряемый в отдельных регионах страны. Проект был направлен на поддержание Концепции «Примирение до суда, в суде и после», выдвинутой Верховным Судом Республики Казахстан [13]. Целью Проекта было «обеспечение дружественного отношения к ребёнку правосудия и защита прав семьи». Для этого в деятельность ювенальных судов привлекались медиаторы, обладающие специальными познаниями, с целью предотвращения и разрешения семейных конфликтов. Важной составляющей развития ювенальной юстиции представляется усиление подготовки в этой области, как на уровне профессионального обучения, так и переподготовки, и повышения квалификации. При этом повышение грамотности в данном вопросе не должно ограничиваться юридическими специальностями. Идеальной, конечно, видится ситуация, когда судьи обладают достаточной компетенцией для рассмотрения подобного рода дел самостоятельно. Однако реалии судебной практики таковы, что зачастую необходимо использование помощи специалистов. Поэтому необходимо уделять соответствующее внимание и при подготовке лиц других специальностей, например, социальных работников, психологов и педагогов, не исключая дополнительную подготовку и повышение квалификации судей, привлекаемых для работы в семейных и ювенальных судах.

Ещё одним важным моментом, на наш взгляд, является разработка механизмов мониторинга эффективности работы ювенальных и семейных судов. Сейчас мы однозначно трактуем с положительной точки зрения статистику о количестве сохранённых браков после обращения в семейные суды. Несомненно, снижение количества разводов в принципе должно рассматриваться как благоприятная тенденция в сфере реализации политики по укреплению брачно-семейных отношений. Однако на данный момент отсутствует информация о дальнейшей судьбе сохранённых браков. Если учесть, что зачастую домашнее насилие и алкогольная и иные формы зависимости лежат в основе причин расторжения брака, то возникают закономерные вопросы: «Насколько благополучной остаётся среда в семье после примирительной процедуры? Не уходит ли часть правонарушений, связанных, прежде всего, с применением домашнего насилия, в область латентных?» Создание институтов психологической и медиативной поддержки семей после рассмотрения дела в суде с возможностью курирования таких семей на определённый период позволило бы не только отслеживать реальные результаты примирительной работы, но и могло способствовать профилактике повторных кризисных ситуаций.

Таким образом, развитие ювенальной юстиции в широком смысле не должно ограничиваться деятельностью в рамках развития судопроизводства. Со стороны государства должна осуществляться планомерная и последовательная политика в области защиты прав и законных интересов несовершеннолетних, своевременное выявление и предотвращение правонарушений, совершенных ими или совершенных (совершаемых) в их отношении, снижении факторов риска криминализации детей и подростков, в том числе снижении семейно-бытовых конфликтов и искоренении домашнего насилия.

Реализация такой политики затруднена без активной поддержки со стороны населения, так как значимым условием для примирения является доверие сторон к органу, осуществляющему медиацию. Поэтому ещё одной важной частью развития ювенальной юстиции видится информирование населения о её сущности, целях и задачах проводимых преобразований. Это позволит избежать распространения ложной информации о процедурах, связанных с рассмотрением дел с участием несовершеннолетних, мерах педагогического и иного воздействия. В целом, в обществе преобразования в области ювенальной политики приняты благоприятно, тем не менее представляется необходимым продолжение просветительской работы, которая может проявляться в проведении круглых столов и семинаров, освещении проблем и возможных методов их решения в СМИ.

В настоящее время часть семейных споров подсудны судам общей гражданской юрисдикции, часть — ювенальным. Рассмотрение всех категорий семейных споров в одном суде даёт возможность

разрешить спор в комплексе подготовленными судьями, обладающими, помимо специальных познаний, опытом, позволяющим определить суть, причины конфликта, пути его разрешения с учетом психологических и социальных причин его возникновения.

Заключение

Преобразования, проводимые в Республике Казахстан, и выбор модели ювенальной юстиции позволили Республике Казахстан сделать важные шаги в области дальнейшего укрепления прав ребенка и защиты института семьи. Удачный опыт в части создания специализированных ювенальных судов позволяет выдвинуть предложение об организации специализированных семейных судов, деятельность которых будет направлена на комплексное решение семейного спора. Создание семейных судов обусловлено как практически, так и теоретически. С одной стороны, возможен учет специфики рассмотрения подобных дел, разгрузка судов общей практики, с другой — осуществляется реализация принципа специализации права, позволяя рассматривать категории дел, регулируемых сразу несколькими нормативными актами (например, Кодексом о браке (супружестве) и семье и Гражданско-процессуальным кодексом).

Дальнейшее развитие специализированных судов видится в необходимости закрепления в Конституции в разделе «Суды и правосудие» положения о возможности создания и деятельности специализированных судов в Республике Казахстан с последующими изменениями и дополнениями в Закон РК «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан», а также в Уголовный и Гражданский процессуальные кодексы, Кодекс об административных правонарушениях, с целью восполнения пробелов и приведения в соответствие с принятыми нормативными актами, регулирующими деятельность ювенальных и семейных судов. Данные изменения должны зафиксировать подведомственность дел и четко распределить компетенции между различными судами.

Закон РК «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» должен также определять требования, предъявляемые к судьям ювенальных и семейных судов. Помимо соответствия общим критериям, предъявляемым к судьям, судьи специализированных судов должны обладать знаниями в области основ возрастной психологии и медиации, которая должна осуществляться в рамках дополнительной подготовки или повышения квалификации.

В заключение хотелось бы еще раз подчеркнуть, что деятельность по развитию ювенального законодательства Республики Казахстан должна рассматриваться не как автономная или узкоспециализированная, а как часть общей политики по укреплению и развитию общества в целом. Поэтому, на наш взгляд, при формировании концепции развития правовой политики важно учитывать необходимость взаимодействия судебных органов с органами исполнительной власти и гражданским обществом. Необходимы мероприятия по усилению подготовки кадров для специализированных семейных судов и специалистов, оказывающих им содействие (медиаторы, психологи, социальные работники и т.д.), а также выведение вопросов в области ювенальной политики в поле широкого общественного обсуждения.

Список литературы

- 1 Указ Президента Республики Казахстан «О Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года» от 24.08.2009 г. № 858. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U090000858>.
- 2 Указ Президента Республики Казахстан «Об образовании специализированных межрайонных судов по делам несовершеннолетних и внесении изменений в некоторые Указы Президента Республики Казахстан» от февраля 2012 г. № 266 858. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1200000266>.
- 3 Атаманов Р.Р. История развития отечественной ювенальной юстиции / Р.Р. Атаманов // Вопросы российской юстиции. — 2019. — № 4. — С. 572. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://injust-journal.ru/?page_id=1016
- 4 Ювенальное спасение. Почему Казахстану необходимо развивать ювенальную юстицию. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://inva.kz/2020/12/07/juvenalnoe-spasenie-pochemu-kazahstanu-neobhodimo-razvivat-juvenalnuju-justiciju/>
- 5 Аблаева Э.Б. Ювенальные суды Республики Казахстан: история, реалии и перспективы / Э.Б. Аблаева // Lexrussica. — 2020. — Т. 73, № 10. — С. 137–149. DOI: 10.17803/1729-5920.2020.167.10.137-149.
- 6 Апатенко С.Н. Ювенальная юстиция в системе государственной молодежной политики / С.Н. Апатенко // Материалы круглого стола Государственной думы ФС РФ «Становление ювенальной юстиции в России: опыт, проблемы и перспективы». — 2006. — 20 марта. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://narodnoe.org/journals/socialnaya-pedagogika/2006-2/yuvenalnaya-yusticiya-v-s-sisteme-gosudarstvennoy-molodejnoy-politiki->

- 7 Жетписбаев Б.А. Ювенальная юстиция: учеб. / Б.А. Жетписбаев. — Алматы: Данекер, 2001. — 225 с.
- 8 Ескендиров А.А. Концепция ювенальной юстиции в Казахстане / А.А. Ескендиров // Вестн. КРСУ. — 2017. — Т. 17. — № 6. — С. 123–126.
- 9 Бычкова С.Ф. Ювенальная юстиция в Республике Казахстан — перспективы развития / С.Ф. Бычкова // Юрист. — 2003. — № 11. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://journal.zakon.kz/203710-juvenalnaja-justicija-v-respublike.html>
- 10 Сулейменова Г.Ж. О перспективах создания системы ювенальной юстиции в Республике Казахстан / Г.Ж. Сулейменова. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37695378#pos=5;-273.
- 11 Толеубекова Б.Х. Теоретико-методологические проблемы становления и развития казахстанской ювеналистики / Б.Х. Толеубекова // Вестн. Верховного Суда Республики Казахстан. — 2013. — № 1. — С. 44–48.
- 12 Конституция Республики Казахстан. (Принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года). — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000>.
- 13 В судах республики обсуждены вопросы реализации проекта «Семейный суд». — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://sud.gov.kz/rus/news/v-sudah-respubliki-obsuzhdeny-voprosy-realizacii-proekta-semeynyu-sud>.

Д.К. Оспанова, С.П. Мороз

Кәмелетке толмағандар мен отбасы істері бойынша сот төрелігін жүзеге асыруды реттейтін Қазақстан Республикасының заңнамасы

Мақалада кәмелетке толмағандардың істері бойынша сот төрелігін іске асыру саласындағы заңнаманың даму тарихы мен қазіргі кездегі жағдайы қаралған. Бұл мәселе мамандандырылған ювеналды соттар мен отбасылық соттардың пилоттық жобалар ретіндегі жұмысын талдау аясында зерттелді. Зерттеудің нормативтік негізін парламент ратификациялаған халықаралық келісімдер, сондай-ақ Қазақстан Республикасының Конституциясы және қатысушылары кәмелетке толмағандар болып табылатын істер бойынша сот төрелігін реттейтін өзге де заңдар мен заңға тәуелді актілер құрады. Сонымен қатар, автор соттар қызметінің нәтижелері бойынша статистикалық мәліметтерге талдау жүргізді, сондай-ақ ювеналды соттардың дамуындағы жалпы бағытқа, олардың жұмысының сапасына және қоғамдағы ювеналды әділеттілікке көзқарасты қалыптастыруға қатысты ашық ақпарат көздеріндегі (бұқаралық ақпарат құралдары, сот органдарының ресми сайттары) деректерді зерттеді. Алынған нәтижелер Қазақстан Республикасындағы осы саладағы заңнаманы жетілдіру процесін қайта қарастыруға және қолданыстағы заңнамаға өзгерістер енгізу бойынша ұсыныстарды, сондай-ақ автордың пікірінше, құқықтық дамудың жалпы тұжырымдамасын қалыптастыру кезінде көрініс табуы тиіс ережелерді тұжырымдауға мүмкіндік берді.

Кілт сөздер: заңнама, ювеналды әділет, ювеналды соттар, мамандандырылған соттар, отбасылық соттар, соттардың мамандануы.

D.K. Ospanova, S.P.Moroz

Legislation of the Republic of Kazakhstan regulating the administration of juvenile and family justice

This article examines the history of development and the current state of legislation in the field of administration of justice in cases involving persons under the age of majority. This issue has been studied in the context of analyzing the work of specialized juvenile courts and family courts as pilot projects. The normative basis of the study was made up of international agreements ratified by the Parliament, as well as the Constitution of the Republic of Kazakhstan and other laws and by-laws regulating justice in cases involving minors. In addition, the author analyzed statistical data on the results of the courts' activities, and also studied the data available in open sources (mass media, official websites of judicial authorities) concerning the general direction in the development of juvenile courts, the quality of their work and the formation of attitudes towards juvenile justice in society. Theoretical issues concerning the concept and content of the juvenile justice system and possible vectors of its development, the concept of the subjectivity of the child in procedural law were also considered. The results obtained made it possible to rethink the process of improving legislation in the Republic of Kazakhstan in this area and formulate proposals for amendments to the current legislation, as well as formulate provisions that, according to the author, should be reflected in the formation of a general concept of legal development.

Keywords: legislation, juvenile justice, juvenile courts, specialized courts, family courts, specialization of courts.

References

- 1 Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan «O Kontseptsii pravovoi politiki Respubliki Kazakhstan na period s 2010 do 2020 goda» ot 24.08.2009 goda № 858 [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan “On the Concept of legal policy of the Republic of Kazakhstan for the period from 2010 to 2020” dated 24.08.2009 No. 858]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U090000858> [in Russian].
- 2 Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan «Ob obrazovanii spetsializirovannykh mezhraionnykh sudov po delam nesovershennoletnikh i vnesenii izmenenii v nekotorye ukazy Prezidenta Respubliki Kazakhstan» ot fevralia 2012 goda N 266 858 [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan “On the formation of specialized inter-district juvenile courts and amendments to some decrees of the President of the Republic of Kazakhstan” dated February 2012 No. 266 858]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1200000266> [in Russian].
- 3 Atamanov R.R. (2019). Istoriia razvitiia otechestvennoi yuvenalnoi yustitsii [The history of the development of domestic juvenile justice]. *Voprosy rossiiskoi yustitsii — Issues of Russian justice*, 4, 572. *injust-journal.ru*. Retrieved from https://injust-journal.ru/?page_id=1016 [in Russian].
- 4 Yuvenalnoe spasenie. Pochemu Kazakhstanu neobkhodimo razvivat yuvenalniu yustitsiu [Juvenile rescue. Why does Kazakhstan need to develop juvenile justice]. Retrieved from <https://inva.kz/2020/12/07/yuvenalnoe-spasenie-pochemu-kazakhstanu-neobkhodimo-razvivat-yuvenalnuju-justiciju> [in Russian].
- 5 Ablavaeva, E.B. (2020). Yuvenalnye sudy Respubliki Kazakhstan: istoriia, realii i perspektivy [Juvenile courts of the Republic of Kazakhstan: history, realities and prospects]. *Lextrussica*, 73(10), 137–149. DOI: 10.17803/1729-5920.2020.167.10.137-149 [in Russian].
- 6 Apatenko, S.N. (2006). Yuvenalnaia yustitsiia v sisteme gosudarstvennoi molodezhnoi politiki [Juvenile justice in the system of state youth policy]. *Materialy kruglogo stola Gosudarstvennoi dumy FS RF «Stanovlenie yuvenalnoi yustitsii v Rossii: opyt, problemy i perspektivy»*, 20 marta 2006 goda — *Materials of the round table of the State Duma of the Federal Assembly of the Russian Federation “The formation of juvenile justice in Russia: experience, problems and prospects”*. *narodnoe.org*. Retrieved from <https://narodnoe.org/journals/socialnaya-pedagogika/2006-2/yuvenalnaya-yusticiya-v-s-sisteme-gosudarstvennoiy-molodejnoiy-politiki> [in Russian].
- 7 Zhetpisbaev, B.A. (2001). Yuvenalnaia yustitsiia: uchebnik [Juvenile justice: studies]. Almaty: Daneker [in Russian].
- 8 Eskendirov, A.A. (2017). Kontseptsii yuvenalnoi yustitsii v Kazakhstane [The concept of juvenile justice in Kazakhstan]. *Vestnik KRSU — Bulletin of the Kyrgyz-Russian Slavic University*, 17(6), 123–126 [in Russian].
- 9 Bychkova, S.F. (2003). Yuvenalnaia yustitsiia v Respublike Kazakhstan — perspektivy razvitiia [Juvenile justice in the Republic of Kazakhstan — prospects for development]. *Yurist — Lawyer*, 11. *journal.zakon.kz*. Retrieved from <https://journal.zakon.kz/203710-yuvenalnaja-justicija-v-respublike.html> [in Russian].
- 10 Suleimenova, G.Zh. O perspektivakh sozdaniia sistemy yuvenalnoi yustitsii v Respublike Kazakhstan [On the prospects of creating a juvenile justice system in the Republic of Kazakhstan]. *journal.zakon.kz*. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37695378#pos=5-273 [in Russian].
- 11 Toleubekova, B.Kh. (2013). Teoretiko-metodologicheskie problemy stanovleniia i razvitiia kazakhstanskoi yuvenalistiki [Theoretical and methodological problems of the formation and development of Kazakh juvenile studies]. *Vestnik Verkhovnogo Suda Respubliki Kazakhstan — Bulletin of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan*, 1, 44–48 [in Russian].
- 12 Konstitutsiia Respubliki Kazakhstan [Constitution of the Republic of Kazakhstan]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000> [in Russian].
- 13 V sudakh respubliky obsuzhdeny voprosy realizatsii proekta «Semeinyi sud» [Issues related to the implementation of the “Family Court” project were discussed in the courts of the republic]. *sud.gov.kz*. Retrieved from <https://sud.gov.kz/rus/news/v-sudah-respubliki-obsuzhdeny-voprosy-realizatsii-proekta-semeynyy-sud> [in Russian].

Information about the authors

Ospanova, D.K. — Senior lecturer of the Caspian Public University, Chairman of the Specialized Interdistrict Juvenile Court of Akmola region, Almaty, Kazakhstan;

Moroz, S.P. — Doctor of juridical sciences, Professor, Higher School of Law «Adilet» of the Caspian Public University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: spmoroz@list.ru.

МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫ МЕН ТАРИХЫ ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

<https://doi.org/10.31489/2024L1/30-44>

Received: 03 October 2023 | Accepted: 01 December 2023

UDC 32:343.4"19"(574)

K.S. Akhmetova*, A.B. Sopykhanova

*Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan
(E-mail: Kargash_73@mail.ru)*

ORCID ID: 0009-0008-6075-9381

ORCID ID: 0000-0001-7272-7653

Web of Science Researcher ID: 57200538440

Kazakhstan's political repression in the first half of the 20th century: characteristics of the legislative mechanism governing the use of repressive measures

The research conducted enabled us to draw the conclusion that the mechanism of political repression during the studied period encompassed a range of legal and non-legal strategies, as well as organizational and social measures. These were implemented with the objective of attaining political objectives, safeguarding the existing structure, ensuring state security, and upholding the unity of the totalitarian union state. The time under examination witnessed the establishment of both public and confidential departmental regulations, which effectively safeguarded the legitimacy of political repression. These regulations comprehensively governed the whole process of implementing punitive actions. Simultaneously, the ruling bodies of the united communist party held exclusive authority in determining all significant decisions of state entities. The establishment of organizational and legal frameworks for political repression in the USSR was a fundamental component of the totalitarian control structure. This framework facilitated extensive human rights abuses and had a lasting impact on the historical trajectory of the Soviet population over an extended period. The examination of historical events of this nature enables us to comprehend the workings of totalitarian regimes and underscore the significance of the rule of law and autonomous institutions in safeguarding civil rights and liberties.

Keywords: repression, mass political repression, mechanism of political repression, rehabilitation, extrajudicial bodies, forced collectivization, anti-Soviet element, totalitarianism.

Introduction

The determination of the content of political repression conducted in the USSR during the first half of the 20th century, as well as the characteristics of the legal mechanism for implementing such measures, remains a highly contentious and inadequately researched subject within the realms of modern historical and legal scholarship.

The ability to undertake a scholarly examination of the mechanism of political repression has emerged since the late 1980s of the 20th century. This development coincided with the implementation of the policy of perestroika in the Soviet state, which introduced the principle of glasnost. As a consequence, previously classified archival data and other sources of information became accessible for scholarly scrutiny and dissemination. The contributions made by scientists in disciplines outside of the legal field hold significant value for the purposes of historical and legal research, particularly within the realms of political, social, and historical sciences. Noteworthy scholars in this regard include L.S. Akhmetova, A.N. Dugina,

* Corresponding author. E-mail: Kargash_73@mail.ru

G.A. Zhumasultanova, A.S. Zhanbosinova, V.N. Zemskov, M.K. Kozybaeva, M.K. Koigeldieva, Popova, and Yu.I. Stetsovsky within the field of legal science, the investigation of political repression has garnered scholarly attention from many writers, including M.T. Baimakhanov, E.L. Barantseva, A.Ya. Ginsburg, I.A. Grishchenko, N.O. Dulatbekov, I.L. Zherebtsov, A.G. Zvyagintsev, O.E. Kutafin, D.B. Fartusov, and others.

Despite much study conducted on this subject matter, there remains a dearth of scholarly investigation of the legal dimensions surrounding the execution of political repression. This underscores the necessity for a more comprehensive examination of this matter. To date, there is a dearth of scholarly research in Kazakhstani legal science that has undertaken a complete and systematic examination of the establishment of the legislative framework governing the implementation of political repression, together with a study of the distinctive characteristics associated with the use of repressive means. The present study addresses the aforementioned deficiency in the field of historical and legal scholarship in Kazakhstan.

The scholarly study focuses on providing a theoretical explanation for the legal character, substance, and technique of implementing political repression in Kazakhstan, based on the analysis of practical implementations of repressive measures.

This objective necessitated the resolution of the subsequent issues:

- an examination of the evolution of social relations law arising from officially recognized crimes against the state;
- an examination of the elements of legislative support for the repressive policy, as well as the application of criminal law norms and criminal procedural law based on materials from Kazakhstani practice;
- an establishment of the function and position of the prosecutor's office and the judiciary in the political repression apparatus.

Methods and materials

The study was grounded on the methodological framework of the general dialectical method, along with several general scientific, special, and specific scientific techniques of legal knowledge. The examination of the inquiries presented in the study was conducted using distinct historical, retrospective, formal logical, statistical, and other methodologies.

The empirical foundation is primarily shaped by the dialectical progression of Kazakhstan's historical development in conjunction with other post-Soviet republics. This foundation encompasses legal statutes of both Union-wide relevance and the Kazakh SSR, as well as archival records. As a result of limited accessibility to Russian archives, we relied on previously published works by writers who had the privilege of examining the aforementioned papers. The lack of specific research conducted by legal scholars in Kazakhstan on the issue of political repression during the first half of the twentieth century in the USSR necessitated the examination of certain problematic aspects within the research topic using Russian and, in some instances, Soviet scientific sources.

Discussion and results

During the initial part of the 20th century, Kazakhstan had a challenging phase characterized by significant political transformations that were closely linked to the foundation and consolidation of Soviet authority. The historical period of our country's growth was marked by political repressions, which have had enduring social and cultural ramifications that persist in contemporary times. Moreover, they have emerged as subjects of historical and legal investigation with the objective of comprehending this sorrowful era and its repercussions on contemporary society.

In his address to the citizens of Kazakhstan on the occasion of the Day of Remembrance for Victims of Political Repression and Famine, President K.-J.K. Tokayev emphasizes that “the memory of those who suffered from political persecution and starvation will endure for generations to come. With a deep understanding of historical events, our utmost commitment is in preventing the recurrence of such calamities” [1]. The concept put out by the President of the Republic of Kazakhstan holds significant relevance in contemporary times, extending beyond the confines of our nation. As widely acknowledged, history has cyclical patterns. Hence, it is imperative that we acquire this knowledge, primarily to avoid the recurrence of historical errors. In recent times, there has been an increasing focus on the phenomenon of mass repression, particularly in relation to its role in instigating ethnic and religious tensions among the post-Soviet republics. A considerable number of publications have been made available to the general public, including diverse statistical data

pertaining to the population of individuals who have experienced repression. Frequently, the availability of supporting documentation for such information is lacking.

According to the research findings, V.N. Zemskov, a Russian scientist who holds a Doctorate in Historical Sciences and is a member of the commission of the Department of History of the USSR Academy of Sciences (established in early 1989 by the decision of the Presidium of the USSR Academy of Sciences), has identified four primary estimates for the magnitude of victims of political terror and repression in the USSR. These estimates are as follows: 110 million (as reported in the publications of A.I. Solzhenitsyn), 50–60 million (according to Western Sovietology during the Cold War), 20 million (according to Western Sovietology in the post-Soviet period), and 2.6 million (based on the findings of the commission's work) [2; 317]. Furthermore, it should be noted that the commission's estimates are only derived from official papers originating from the highest echelons of state authority and government institutions of the former Soviet Union. These records are meticulously preserved inside the State Archives of the Russian Federation. According to V.N. Zemskov, the commission's estimates were based on a wide understanding of the term “victims of political terror and repression”.

The findings of a study conducted by Kazakh researchers indicate that the current lack of credible data on the extent of political repression in Kazakhstan may be attributed to the inadequacy or absence of statistical methodologies during that period. Based on an examination of accessible archival records, it has been determined that the human casualties resulting from the famine in Central Kazakhstan far surpass the discrepancy observed between the population census figures of 1926 and 1939. Furthermore, these casualties extend beyond the Kazakh community, as shown by sources [3; 9]. The cause for these disparities cannot be ascertained due to the extensive loss or fragmentation of nearly all papers that provide evidence of the famine and its aftermath.

In order to ascertain the nature of the mechanism of political repression, we will examine the regulatory framework governing the oppressive actions carried out by officials of the Soviet government, without confining our analysis to a moral evaluation of historical events.

The starting points that define the concept of political repression for us are the provisions of the Law of the Republic of Kazakhstan dated April 14, 1993 “On the rehabilitation of victims of mass political repression”, which establishes that “coercive measures carried out for political reasons by government bodies or officials representing them are recognized as *political repression*, in the form of deprivation of life or liberty, including detention and compulsory treatment in psychiatric institutions, expulsion from the country and deprivation of citizenship, removal from places of residence or habitat (exile or expulsion), referral to a special settlement, forced labor with restriction of freedom (including in the so-called “labor armies”, “work columns of the NKVD”), as well as other defeat, deprivation or restriction of rights and freedoms, associated with false accusations of committing a crime, or with persecution as socially dangerous persons on grounds of political convictions, class, social, national, religious or other affiliation in a judicial, extrajudicial or administrative procedure” (Art. 1) [4].

The inception of Soviet law commenced with the revocation of a substantial number of legislative measures enacted during the periods of Tsarist Russia and the Provisional Government. This also pertained to Kazakhstan, as during the early stages of the establishment of Soviet authority, our nation was incorporated into the Russian Soviet Federative Socialist Republic (RSFSR). The Soviet administration undertook the repeal of legislation enacted under the Russian Empire, while also engaging in the eradication of whole social groups and estates, as well as targeting the intellectual elite of the era.

In Kazakhstan, during various years in the first half of the twentieth century, numerous notable individuals from the Kazakh intelligentsia, political and government spheres, as well as cultural, scientific, and artistic circles, such as Zh. Aimaitytov, Sh. Kudaiberdiev, A. Baitursynov, A. Bukeikhan, and S. Seifullin, experienced repressive measures. Additionally, figures like Zh. Akbaev, M. Zhumabaev, B. Mailin, Zh. Dosmukhamedov, and several others were also subjected to similar forms of repression.

According to E. Sailaubai, “the Soviet government conducted extensive trials of individuals associated with the Alash party, Kazakh intelligentsia, and affluent members of social communities. These individuals held positions within the government of Alash Orda, national social institutions, and economic organizations under the Provisional Siberian Government and the Kolchak government. As a result, they were forcibly deported from Kazakhstan without substantial evidence to support these actions” [5].

Consequently, a substantial number of individuals lacking expertise or prior experience in political and governmental matters were engaged in the administration of state affairs, with little understanding of legal frameworks and individual rights.

In early December 1917, the Council of People's Commissars (hence referred to as the CPC) enacted a decree known as Court Decree No. 1, which resulted in the abolition of the prosecutor's office. Additionally, the aforementioned Decree introduced "the establishment of revolutionary tribunals, serving as a means to safeguard the nascent government. The decree mandated the establishment of revolutionary tribunals with the purpose of battling counter-revolutionary elements by implementing steps to safeguard the revolution and its achievements, as well as addressing instances of looting, predation, sabotage, and other forms of misconduct" [6].

During the same period, the All-Russian Extraordinary Commission, also known as the AEC, was founded. This organization has extensive authority and operated with no oversight. The primary responsibilities of the AEC were the identification, prosecution, and elimination of those associated with counter-revolutionary activities, as well as the apprehension and legal processing of saboteurs.

The decree "On the organization of the AEC to combat counter-revolution, profiteering and ex officio crimes" was adopted by the Council of People's Commissars at a meeting on December 20 (7), 1917, based on a report by F.E. Dzerzhinsky. The draft decree was outlined by V.I. Lenin in his note to F.E. Dzerzhinsky (Lenin, Works, Vol. XXII, pp. 126–129) [7; 39].

The elimination of the majority of pre-revolutionary legislation resulted in a lack of legal structure governing the functioning of state authority at both the national and local levels during the early stages of Soviet governance. According to the scholarly work of V.A. Bobrenev and I.P. Rashkovets, it is observed that "the existing deficiencies in legal regulation necessitated prompt and radical measures to address them. These measures were driven by the urgent need to address the interests of the workers' and peasants' government, frequently resulting in choices being taken based on subjective perspectives and evaluations" [8; 7].

The punitive-repressive system's inherent potential was later used to facilitate expeditious economic expansion via industrialization and the advancement of the national economy. In this context, the governing bodies aimed to establish a system of compulsory labour. The principle of universal labour conscription was incorporated into Article 3 of the Constitution of the RSFSR, which was ratified by the All-Russian Congress of Soviets during a meeting held on July 10, 1918. "The purpose of this provision was to eradicate societal layers deemed parasitic and to establish an organized economy" [9].

The resolution issued by the People's Commissariat of Justice, specifically Resolution No. 598, which was titled "On the deprivation of liberty as a punitive measure and the corresponding procedures for its implementation (Temporary Instructions), and was dated July 23, 1918, highlighted "the abolition of the categorization of detention facilities based on the severity of punishment imposed by the courts. Instead, the courts were instructed to indicate only a specific period of imprisonment, which would invariably involve compulsory labour" [10; 708–714].

Subsequently, in the NEP era, the practice of compulsory labour conscription was terminated; yet, notwithstanding this development, forced labour camps continued to persist. The resolution "On forced labour camps" was approved by the All-Russian Central Executive Committee in 1919, delineating the process for the establishment and management of such camps.

The Resolution "On Revolutionary Legality" was adopted by the IV All-Russian Extraordinary Congress of Soviets on November 8, 1918. This resolution acknowledged that "the persistent efforts to undermine the revolution and the war imposed by imperialist forces on the Russian workers and peasants necessitated, in certain instances, the implementation of emergency measures that were not explicitly outlined in existing legislation or deviated from its provisions" [11].

On December 12, 1919, the People's Commissariat of Justice of the RSFSR issued "Guidelines on Criminal Law of the RSFSR" (hereinafter referred to as Guidelines). This document consolidated the basic provisions that served as a kind of reference points for other normative acts and, first of all, for the Criminal Code of the RSFSR of 1922. The guiding principles effectively encapsulated the oppressive characteristics inherent in the criminal policy of the Soviet regime.

According to Article 4 of Guidelines, the justice in the RSFSR is focused on the issues of "Soviet criminal law, which are primarily carried out by the bodies of Soviet justice, namely (the People's Court and the Revolutionary Tribunal)".

Article 25 of the Guiding Principles, in conjunction with other provisions, provided several forms of punishment, including the "denial of political rights", "the designation as an enemy of the revolution or the people", "compulsory labour without imprisonment", and "capital penalty". According to the notes provided in Article 25, it is specified that the application of the death sentence is not practiced by the People's Courts [7; 71].

One of the primary provisions outlined in the normative act being examined pertains to the elucidation of the crime idea, which is to be understood as a transgression against the established framework of societal interactions safeguarded by criminal legislation. The differentiation of violations based on their nature and degree of hazard was not addressed in Article 2 of the Guidelines. Consequently, any action that contravened the established structure of social interactions was deemed as unlawful.

The implementation of the aforementioned measures unavoidably resulted in instances of excessive actions, affecting not only those who were genuine adversaries of Soviet authority. The prevailing circumstances have necessitated the implementation of certain steps. By enhancing the legal framework and establishing a dedicated independent entity responsible for overseeing the enforcement of laws inside the nation. On May 28, 1922, at the regular session of the All-Russian Central Executive Committee, the Position of prosecutor's office [12], supervision was adopted at the behest of V.I. Lenin. This position established the State prosecutor's office inside the People's Commissariat of Justice.

The formation of the Union of Soviet Socialist Republics took place on December 31, 1922. This alteration resulted in a transformation of the hierarchical framework of the authoritarian administrative system inside the nation. As highlighted in the legal literature, "there exists a necessity to establish higher entities of state authority, administration, judiciary, and the prosecutor's office to duly consider and advance the interests of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) as a federal entity, along with its constituent republics" [13; 19].

On January 31, 1924, the Second Congress of Soviets of the USSR adopted the first Constitution of the USSR. The Basic Law contained a special Chapter VII "On the Supreme Court of the USSR", in which, in order to establish revolutionary legality on the territory of the USSR, a Supreme Court was established under the Central Executive Committee of the USSR, one of the competencies of which was to consider cases on charges of senior officials of the Union of crimes in office. The same chapter also outlined the powers of the Prosecutor of the Supreme Court of the USSR: "giving opinions on all issues subject to resolution by the Supreme Court of the USSR, supporting the prosecution at its hearing and, in case of disagreement with the decisions of the plenary meeting of the Supreme Court of the USSR, appealing them to the Presidium of the Central Executive Committee USSR" [14].

In the year 1926, the Russian Soviet Federative Socialist Republic (RSFSR) implemented a new Criminal Code, which became effective on January 1, 1927. This revised code included several provisions that were characterized by their repressive nature. Notably, Article 58 encompassed a range of offences classified as (counter-revolutionary crimes), consisting of fourteen distinct subparagraphs and Article 59 addressed crimes deemed particularly hazardous to the governance structure of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR), comprising thirteen subparagraphs.

The subsequent set of rules, which facilitated the enforcement of political repression, may be attributed to the process of collectivization inside the nation. The act of expropriating property, specifically livestock, which served as the sole means of sustenance for nomadic livestock breeders, was implemented through the Resolution of the Central Executive Committee and the Council of People's Commissars of the Kazakh Autonomous Soviet Socialist Republic titled "On the confiscation of bai farms" on August 27, 1928, and the Resolution of the All-Russian Central Executive Committee and the Council of People's Commissars of the Kazakh Autonomous Soviet Socialist Republic titled "On collectivization" on February 1, 1930. The aforementioned activities prompted the government to employ coercive measures as a means of quelling the protest of the masses against the ongoing establishment of collective farms in rural areas.

During the period spanning from 1927 to 1930, Article 61 of the Criminal Code of the Russian Soviet Federative Socialist Republic (RSFSR) enacted in 1926 was predominantly employed in Kazakhstan to enforce oppressive actions targeting nomadic livestock herders. During the period from March to April 1930, a total of 5291 individuals were found guilty in the nation under Article 61 of the Criminal Code of the RSFSR. Additionally, 439 individuals were convicted under Articles 58-7, 58-8, and 58-10 [3; 119].

On 10 July 1934, a further reorganization of the special services was carried out: By a resolution of the CEC of the USSR, the All-Union NKVD of the U.S.S.R was formed. At the same time, offices of the NKVD were established in the Union republics [15; 63].

The joint resolution "On the Special Meeting of the NKVD of USSR" was adopted by the Central Executive Committee (CEC) of the Soviet Union and the Supreme Soviet of the Soviet Union (SNC) on 5 November 1934 [16]. The recently formed institution was granted extensive authority to confront individuals perceived as threats to society. It was also authorized to administer penalties, such as jail, to those regarded socially hazardous, without their direct involvement in the case's deliberation [17; 94]. During the period of

the Great Patriotic War, the Special Meeting was authorized to exercise extrajudicial punitive measures, including as capital punishment, for offences committed against the State. The attendance of the Prosecutor of the USSR at the Special Meeting was mandatory. In the case of any disagreement with the decisions made during the meeting, the Prosecutor had the right to appeal such decisions to the Presidium of the Central Election Commission (CEC) of the USSR.

With acceptance two the following regulatory acts were entered significant changes in criminal procedure USSR legislation. These changes tightened measures punishments behind committing crimes against states.

The Decree of the Central Executive Committee of the USSR, enacted on June 8, 1934, pertained to the augmentation of regulations concerning state offences, specifically those of a counter-revolutionary nature and crimes that posed a significant threat to the governance structure of the USSR. This decree introduced additional provisions specifically addressing acts of treason. The official publication of this decree can be found in No. 433 of the *Izvestia* of the Central Executive Committee of the USSR and the All-Russian Central Executive Committee, dated June 9, 1934. Through the implementation of this resolution, the authorities have not only increased the severity of punishments for offences against the state, but have also introduced the notion of holding individuals criminally accountable without the requirement of demonstrating their guilt. According to the provided statement, “those who are classified as adult members of the traitor's family and were either residing with the traitor or financially reliant on the traitor at the time the crime was committed may face consequences such as the revocation of their voting rights and relocation to distant regions of Siberia for a period of five years” [18].

The Resolution of the Presidium of the Central Executive Committee of the USSR titled “On Amendments to the Current Criminal Procedure Codes of the Union Republics” [19] adopted on December 1, 1934, played a pivotal role in establishing the legal framework for the implementation of repressive measures. The aforementioned modifications effectively eliminated any potential for oversight in both the investigative process and the adjudication of cases by courts and specialized assemblies.

The nascent social dynamics inside the nation were marked by inherent contradictions: the extensive magnitude of political suppression and its legal framework were juxtaposed with entirely democratic choices. As an illustration, the preliminary version of the Constitution of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) in 1936 was made available to the public for deliberation prior to its formal ratification. Article 125 of the Constitution of the USSR was the initial legislative provision that formally recognized and safeguarded the rights of Soviet people to freedom of speech, press, assembly, and public demonstrations, including street processions. The notion of personal inviolability was codified in Article 127 of the document. The statement was declared “those individuals can only be apprehended either through a court-issued warrant or with the approval of the prosecuting authority” [20].

The Kazakh Autonomous Soviet Socialist Republic, established in 1920 as a constituent unit of the Russian Soviet Federative Socialist Republic (RSFSR), underwent a transition and was officially renamed as the Kazakh Soviet Socialist Republic on December 5, 1936. In 1937, at emergency congresses of allied Soviet republics, new fundamental laws and regulations were adopted, primarily focusing “on the form and textual content of the document in question align with the Constitution of the USSR” [21; 230]. The first Constitution of the Kazakh SSR, adopted on March 24, 1937 at the Extraordinary X Congress of Soviets of the Kazakh SSR, was no exception in this regard.

Regrettably, the provisions outlined in these constituent papers pertaining to the aforementioned rights of people have proven to be only declaratory. Indeed, all future occurrences substantiate the blatant infringement of the constitutionally granted rights of individuals.

The period from 1937 to 1938 in modern historiography is listed as the years of the “Great Terror”, the years of the most massive political repressions in the USSR. The total number of people convicted of counter-revolutionary and other especially dangerous state crimes was 1,344,923 people, of which 681,692 were sentenced to death (SARF. F. 9401. Op. I. D. 4157. L. 201-205) [2; 306].

The Decision of the Politburo of the Central Committee of the All-Union Communist Party (Bolsheviks) of July 2, 1937, titled “On anti-Soviet elements”, serves as the primary document that marked the initiation of mass repressions during this particular period. This document was specifically addressed to People's Commissar of Internal Affairs N.I. Yezhov, as well as the leaders of regional party organizations, including secretaries of regional committees, regional committees, and the Central Committee of National Communist Parties [22]. The Decision delineates the group of individuals targeted for repression and recommends that

the Central Committee be provided with the composition of the “troikas” and the figures for the individuals to be executed or deported within a span of five days.

In order to execute this decision, a series of 13 resolutions were adopted by the Politburo of the Central Committee of the CPSU (b) from July 5 to July 31, 1937 these resolutions, documented in (RSASPI. F. 17. Op. 162. d. 21. L. 94-118.) [23] sanctioned the establishment of “troika” and determined the quantity of individuals to be subjected to execution or expulsion, specifically targeting criminals and kulaks. The choices made by the Central Committee were informed by the data presented by the leaders of party organizations in the respective areas [22].

On July 30, 1937, the Central Committee of the All-Union Communist Party of Bolsheviks made a decision that led to the issuance of the secret order No. 00447 by the NKVD of the USSR “On the operation to repress former kulaks, criminals and other anti-Soviet elements”, aimed to suppress individuals deemed as “anti-Soviet elements”, The order also established the formation of “troikas” to handle the adjudication of such cases [22].

The penalties imposed on those subjected to repression, as well as the quantification of those individuals, were outlined in the second part of Order No. 00447. The total group of individuals liable to apprehension was separated into two distinct categories. The first classification encompassed those identified as “active hostile elements”, who were subsequently subjected to the severe penalty of death punishment, including execution. The second classification pertained to those who were seen to be “less active, but still hostile elements” and were hence susceptible to being apprehended and confined in detention facilities. The regional authorities implemented reductions in the maximum allowable number of individuals within each category. It has been determined that a decrease in numerical figures was permitted, along with the relocation of individuals originally designated for suppression in the primary group to the secondary category, and vice versa.

According to the prescribed guidelines, the overall count of individuals affected by mass repressions was projected to reach 268,950 across the nation. Among this population, 75,950 individuals were designated for death. However, these initial figures were later amended, resulting in an augmentation in the number of individuals subjected to repression [24].

According to historical records, throughout the period of the Kazakh SSR, a total of 7,500 individuals were subjected to arrest, with 2,500 of them ultimately receiving execution sentences [22].

The procedural guidelines for executing the operation and the designated commencement and conclusion dates were established in the third segment of the order. The objective of the authorities was to expeditiously address those who presented a potential risk to the existing system. The commencement of the operation was mandated for August 5, 1937, with a stipulation that its completion should be achieved within a span of four months. Nonetheless, the execution of the operation beyond the initially estimated timeframe of four months and persisted into the fall of 1938.

In order to execute the operation, specialized task groups were established, led by high-ranking officers of the NKVD. The individuals in charge of the operative groups were assigned by the duty of documenting and discerning the individuals subjected to repression, spearheading the investigative process, authorizing formal charges, and executing the penalties imposed by the “troikas”. The examination of lists including individuals targeted for repression was conducted by the People's Commissar of Internal Affairs, as well as the respective heads of the NKVD department or regional department. Following the review process, these authorities granted approval for the arrest of individuals included in these lists. The study was conducted promptly and using a streamlined approach. Upon the conclusion of the inquiry, the case is forwarded to the “troika” for deliberation.

The chairpersons of the “troikas” were selected from the chiefs of the regional NKVD or their deputies. Additionally, members of the “troikas” included leaders or representatives from regional party structures, the court, and the prosecutor's office. It has been determined that the prosecutor has the option to attend meetings of the “troikas” in which he does not hold membership.

Order No. 00447 ordered that special attention be paid to the connections and contacts of those arrested, as a result of which there were many cases of group consideration of investigative cases.

So, for example, by the decision of the Troika UNKVD in the Karaganda region on November 28, 1937, they were convicted under Art. 58-10, 11, 9, 2, 8 of the Criminal Code of the RSFSR to death by execution of 21 people (2 of them were members of the party and were expelled from party membership). The sentence was carried out on December 3, 1937. Under the same articles (Articles 58-10, 11, 9, 8, 2) 4 people (all were members of the CPP (b) and were expelled from party membership due to criminal charges respon-

sibility) were sentenced to 10 years in prison each. All these people were accused of being members of a counter-revolutionary, nationalist, fascist organization [3; 383].

By a resolution of the Presidium of the Karaganda Regional Court of November 28, 1957, this decision of the Troika of the NKVD in the Karaganda region in relation to all those convicted was canceled, the case was dismissed due to lack of proof of the charges [3; 368].

An analysis of the norms of NKVD Order No. 00447 allows us to conclude that its provisions contradicted the principles of personal inviolability proclaimed in the Constitution of the country. The arrest, the investigation, and the extrajudicial body that passed the verdict were led by the same official — the head of the regional NKVD body or his deputy. The convicted were deprived of their constitutional rights to defense: the decisions of the troika were not subject to appeal and were made without the participation of lawyers, because their participation was not provided for by the Order. The execution sentences passed by the troika were not subject to appeal and were carried out immediately.

The implementation of mass repressions conducted by extrajudicial bodies known as “troikas” came to an end following the enactment of the Resolution of the Council of People's Commissars of the USSR and the Central Committee of the All-Union Communist Party of Bolsheviks on November 17, 1938, titled “On arrests, prosecutorial supervision, and investigation” [25]. The aforementioned letter mandated the prompt discontinuation of large-scale operations, specifying that arrests should be conducted on an individual basis, subject to approval by the respective heads of UNKVD or NKVD departments in the republics. These authorities were now required to consult with the prosecutor in order to coordinate each arrest decision. The Resolution also highlighted the primary deficiencies identified in the operations of the NKVD and the prosecutor's office. Emphasis was placed on the investigation's quality, breaches of the Code of Criminal Procedure during interrogations, and “the prevalent use of a streamlined investigation procedure, typically limited to securing a confession of guilt from the accused” [25]. It has been observed “that the prosecutor's office does not adequately address these deficiencies, typically limiting its involvement in the inquiry to mere registration and stamping of investigative documents. The prosecutor's office not only fails to eradicate infringements on revolutionary legality, but in fact, it confers legitimacy upon these infringements” [25]. Subsequent to this event, in accordance with the directive issued by the People's Commissariat for Internal Affairs (NKVD) of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) on November 26, 1938, the process of purging people inside the punitive agencies was initiated.

During the era characterized by widespread repressions, the Special Meetings operating under the NKVD, as well as troikas and other extrajudicial entities, did not supplant the existing legal system, but rather operated in parallel with it. It is important to acknowledge that the courts exhibited limited instances of impartial dispensation of justice during the era characterized by political persecution. The trials frequently exhibited substantial scale and predictability, characterized by judges rendering conclusions influenced by political considerations. During the historical period under consideration, several instances of simulated legal proceedings can be seen, wherein verdicts were initially devised inside the administrative apparatus of a singular communist party and thereafter only “articulated” within the judicial system.

In order to neutralise their most threatening political adversaries, several countries implemented transparent political procedures, which were previously seen as instances of fabricated criminal accusations against the Soviet rulers. One of the most notable events during the period of mass political repressions in Kazakhstan from 1937 to 1938 is commonly referred to as the “Karaganda (Karkaraly) case”. This case involved a fabricated public trial concerning individuals such as former chairman of the Karaganda regional executive committee, A. Asylbekov, former 2nd secretary of the Karaganda regional committee of the CPSU (b), N. Nurseitov, former 2nd secretary of the Karkaralinsky district Committee of the All-Union Communist Party (Bolsheviks), M. Gataulin, and several others who were found to have connections with the accused. The teaching allegation was made against a counter-revolutionary nationalist organisation that engaged in sabotage acts. This organisation was reestablished in the Karkaralinsky district in 1934. Based on the contents of paragraphs 2, 7, 10, and 11 of Article 58 of the Criminal Code of the Kazakh Soviet Socialist Republic (KazSSR), it can be observed that... A. Asylbekov, N. Nurseitov, and M. Gataulin were subjected to capital punishment. In 1957, all those convicted in the Karaganda case were granted rehabilitation due to the absence of criminal intent in their actions [26; 140-141].

The involvement of various prosecutor's offices, including as the USSR Prosecutor's Office and republican prosecutor's offices, was crucial in facilitating the implementation of political terror. According to Russian scholars, it is observed that “during the whole process of criminal cases, starting from their initiation until their resolution by the military judicial authorities, which had jurisdiction over them, all relevant papers were required to be under the oversight of the prosecutor's office. During that period, the prosecutor's office

held exclusive access to the investigative materials of the USPA and later the NKVD. Its primary responsibility was to ensure the adherence of procedural legislation by the personnel of these organizations» [8; 8].

However, regrettably, in actuality, the prosecutor's office, like to the courts in the USSR, functioned as a tool for political suppression. The activities of the security forces, which resulted in severe human rights breaches, were authorized and endorsed by the prosecutor's office. The absence of autonomous judicial institutions and the prevalence of extrajudicial measures facilitated the security forces' ability to operate without accountability, resulting in extensive infringements of human rights.

According to Professor A.Ya. Ginzburg, “..it is evident that throughout the entirety of the mass repressions that occurred between 1937 and 1938, the USSR Prosecutor's Office did not register any kind of objection or take any action to halt or temporarily cease the punitive actions being carried out against the Soviet Union's populace. The current measures, which including extrajudicial murders, were deemed to align with the principles of “revolutionary socialist legality” [24].

However, several judges and prosecutors made concerted efforts to oppose unlawful arrests, the arbitrary actions of investigative agencies, and the fabrication of criminal charges. Regrettably, this resulted in the loss of several lives.

The available data from the presidential archive demonstrates that a significant number of the first heads of the top judicial institutions in Kazakhstan were subjected to repression.

Nygmets Nurmakov, a prominent state and political figure in Kazakhstan, was detained on June 3, 1937, based on unfounded accusations of participating in a counter-revolutionary terrorist group. Throughout his professional trajectory, he held several significant positions of leadership, which encompassed his role as the chairman of the Revolutionary Tribunal of the Kazakh Autonomous Soviet Socialist Republic (KASSR), chairman of the Kazakh branch of the Supreme Court of the Russian Soviet Federative Socialist Republic (RSFSR), People's Commissar of Justice, Prosecutor General of the KASSR, and chairman of the Council of People's Commissars of the KASSR. The implementation of the death penalty was mandated through a trial that took place in a private setting. N. Nurmakov sustained a gunshot injury on September 27, 1937. The person in question underwent formal rehabilitation on August 11, 1956, as established by a ruling rendered by the Military Collegium of the Supreme Court of the USSR [27].

During the aforementioned period spanning from fall 1937 to autumn 1938, more individuals serving in the capacity of Themis' representatives, who had previously held positions of authority within the highest judicial institution of Kazakhstan, were subjected to repressive measures and subsequently executed. Included in the aforementioned group are individuals such as Nigmatulla Syrgabekov, Kazmukhamed Kuleshov, Shaimerden Bekturganov, and Murzagul Ataniyazov. Regarding the destiny of several other suppressed judges who once presided over the judicial institutions of our nation. Regrettably, there is a lack of knowledge at several levels [28].

According to scholarly legal literature, it has been shown that throughout “the time span of 1937-1938, a significant proportion of military prosecutors, namely two-thirds of them, were subjected to repressive measures” [8; 94].

So, for example, in Kazakhstan on August 30, 1937 he was arrested on false charges under Art. 58-2, 58-7, 58-8, 58-11 of the Criminal Code of the RSFSR and sentenced to death by the Military Collegium of the Supreme Court of the USSR on February 25, 1938, the first prosecutor of Kazakhstan S. Eskarayev [29].

On August 13, 1937, the first prosecutor of the Karaganda region, Baymukashev Kosmagul, was arrested on trumped-up charges under the same articles of the Criminal Code of the RSFSR and in March 1938 was sentenced to capital punishment and shot [30; 12]. In 1957, the Military collegium of the Supreme Court of the USSR dismissed criminal cases against S. Eskaraev and K. Baymukashev for lack of corpus delicti, and they were fully posthumously rehabilitated.

The mechanism of political repression formed on a legislative basis was used by the authorities until 1953. The extra-judicial collegial body, the Special Meeting, was abolished only after the death of I. Stalin's Decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR dated September 1, 1953 “On the abolition of a Special Meeting at the Ministry of Internal Affairs of the USSR”.

Conclusions

The investigation facilitated the derivation of the subsequent findings:

The period under examination witnessed the implementation of a comprehensive system of political repression, which encompassed both legal and non-legal strategies employed by the state to exert influence over individuals or specific groups. The primary objectives of this system were to uphold and consolidate

political authority, safeguard the existing infrastructure, ensure state security, and preserve the integrity of the totalitarian union state.

The first half of the twentieth century in the Soviet state witnessed the establishment of legal frameworks, both public and classified, that effectively sanctioned political repression. These regulations comprehensively governed the entire process of punitive actions and bestowed the authorities with extensive powers to carry out repressive activities. Simultaneously, the leadership authorities of the united communist party had previously granted approval to all significant decisions made by state entities.

The repressive actions observed inside a totalitarian system were distinguished by a notable absence of judicial autonomy and adherence to fundamental human rights. Numerous arrests and charges were driven by political motivations and executed without adherence to proper legal procedures.

In spite of the existence and operation of judicial institutions inside the country, the majority of repressive cases were examined, deliberated upon, and resolved by non-judicial collective bodies, namely the USPA collegium, the Special Meeting, and the “troikas” under the NKVD.

During the period under study, there was virtually no prosecutorial supervision. Called to help strengthen the rule of law in the country, the prosecutor's office actually participated in the legalization of repression by authorizing arrests, searches and other repressive measures, which provided them with legitimacy from the point of view of Soviet law. Attempts to fight individual judges and prosecutors against the permissiveness of the NKVD ended tragically for them. Many of them were repressed and shot.

The establishment of organizational and legal frameworks for political repression in the Soviet Union was fundamental components of the totalitarian regime's system of control. The actions undertaken by the relevant actors resulted in the establishment of circumstances conducive to widespread infringements of human rights, hence leaving a lasting and significant impact on the historical trajectory of the Soviet populace. The examination of historical events of this nature enables us to comprehend the functioning of totalitarian regimes and underscore the significance of the rule of law and autonomous institutions in safeguarding civil liberties and rights.

As noted by the professor, Doctor of Historical Sciences L.S. Akhmetova “The focus lies on the examination of collective phenomena rather than individual destinies. The author emphasizes the significance of studying large-scale events and overarching concepts, prioritizing a perspective that encompasses the grandeur and universality of these subjects. An individual with a singular existence finds themselves once more adrift amidst a multitude of others. Additionally, it is important to approach the examination of individual and societal issues from a distinct perspective. The user's text is not clear and does not provide any information. In the present study, a limited selection of data derived only from archival papers pertaining to repressed judges and prosecutors in Kazakhstan was utilized as an illustrative case. Regrettably, our nation lacks dedicated publications that specifically address the plight of those individuals who, as servants of Themis, valiantly struggled for the development of genuine law during the sad chapter in the history of Kazakhstan. The identities of several individuals have been lost to history. Limited information is available on the subject in question, with the exception of archival records and papers that indicate their experience of repression, subsequent acquittal, and subsequent rehabilitation due to insufficient evidence of criminal activity. By examining the notable trajectories of these individuals, one may see the shifting perception of socialist legality in response to the consolidation and institutionalization of the totalitarian state and its oppressive machinery. The exploration of this particular avenue holds significant potential for advancing scientific inquiry in relation to the subject matter, encompassing both historical and legal dimensions.

As noted by the professor, Doctor of Historical Sciences L.S. Akhmetova “We do not study the fate of everyone, we do not look at the personality, we need scale, gigantism, the general. A person who has only one life is lost again among many and many ones. We also need to study the problems of the individual and the people in a different way...» [31]. In the present study, a subset of data derived only from archival papers pertaining to repressed judges and prosecutors in Kazakhstan has been provided as an illustrative example. Regrettably, our nation lacks dedicated publications that specifically address the experiences of the individuals who served justice and ardently struggled for the development of authentic legal principles during that awful moment in the history of Kazakhstan. The identities of several individuals have been lost to history. Limited information is available on them, save for archival certificates and records indicating their repression, subsequent acquittal, and subsequent rehabilitation due to the absence of corpus delicti. By examining the notable experiences of these individuals, it becomes feasible to discern the evolving perception of socialist legitimacy as the totalitarian state solidified its oppressive machinery. The exploration of this avenue

holds significant potential for further scientific inquiry in the specified subject matter, encompassing both historical and legal dimensions.

The present study was conducted as part of research subject No. 442-I-23, titled “Service for organizing and conducting research activities for the rehabilitation of victims of political repression in the Karaganda region”.

References

- 1 Обращение Главы государства К.-Ж.К. Токаева по случаю Дня памяти жертв политических репрессий и голода от 31 мая 2021 г. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.akorda.kz/ru/glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-po-sluchayu-dnya-pamyati-zhertv-politicheskikh-repressiy-i-goloda-3042454>.
- 2 Земсков В.Н. Масштабы политических репрессий в СССР (правда и домыслы) / В.Н. Земсков // Тр. Ин-та российской истории РАН. — 2012. — № 10. — С. 303–318. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://elibrary.ru/download/elibrary_21113294_41597726.pdf.
- 3 Репрессии в Центральном Казахстане в 1920–1950 гг.: сб. архив. док. / отв. ред. Н.О. Дулатбеков. — Караганда: Изд-во НАО «Карагандинский университет им. акад. Е.А. Букетова», 2023. — 479 с.
- 4 Закон РК от 14 апреля 1993 г. «О реабилитации жертв массовых политических репрессий». — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z930002200>.
- 5 Сайлаубай Е. Интеллигенция в «черном» списке / Е. Сайлаубай. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://kazpravda.kz/n/kak-kazahskaya-intelligentsiya-okazalas-v-chemom-spiske-sovetskoy-vlasti-istoricheskiy-obzor/>
- 6 Декрет Совета народных комиссаров РСФСР «О Суде» // Газета Временного рабочего и крестьянского правительства. — 1917. — 24 нояб.; Собрание узаконений. — 1917. — № 4. — Ст. 50. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/5312/>.
- 7 Конституции и конституционные акты РСФСР (1918–1937): сб. док. / под общ. ред. А.Я. Вышинского. — М.: Изд-во Ведомостей Верховного Совета РСФСР, 1940. — 298 с.
- 8 Расправа. Прокурорские судьбы. — Сер. Возвращение к правде. — Вып. 4. — М.: Юрид. лит., 1990. — 319 с.
- 9 Конституция (Основной Закон) Российской Социалистической Федеративной Советской Республики. (Принята V Всерос. съездом Советов на засед. от 10 июля 1918 г.). (Прекратила действие). — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1918/chapter/1a021ee51cf500830e99510141278135/>.
- 10 Постановление Народного комиссариата юстиции № 598 «О лишении свободы как о мере наказания и о порядке отбывания такового (Временная инструкция)» от 23 июля 1918 года // Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1917–1918 гг. Управление делами Совнаркома СССР. — М., 1942. — С. 708–714.
- 11 Постановление IV Всероссийского Чрезвычайного съезда Советов от 8 ноября (26 октября) 1918 г. «О революционной законности» («О точном соблюдении законов»). — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://base.garant.ru/57791734/>.
- 12 Положение о прокурорском надзоре: Постановление ВЦИК от 28 мая 1922 года. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_1334.htm.
- 13 Евсеев Г.В. Правовое положение судебных органов и прокуратуры по Конституции СССР 1936 г. / Г.В. Евсеев, А.В. Костюков // Вестн. Урал. ин-та экон., управл. и права. — 2022. — №2 (59). — С. 18–29.
- 14 Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик. (Утверждена II Съездом Советов Союза ССР от 31 января 1924 г.). — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1924/red_1924/5508661/chapter/972fd564a6e3598bb31ccdc27b33ca68/.
- 15 Абдрахманова К.К. Осуществление репрессивной политики карательными органами (ВЧК, ОГПУ, НКВД, МГБ) в советский период (1917–1953 гг.) / К.К. Абдрахманова, К.С. Ускембаев // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. — 2017. — № 3–1. — С. 62–64. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_28355942_56051614.pdf
- 16 Об особом совещании при народном комиссариате внутренних дел: Постановление ЦИК и СНК СССР от 5 ноября 1934 г. // СЗ СССР. — 1935. — № 11. — Ст. 84.
- 17 ГУЛАГ: Главное управление лагерей. 1918–1960 / под ред. акад. А.Н. Яковлева. — М.: МФД, 2002.
- 18 О дополнении Положения о преступлениях государственных (контрреволюционных и особо для Союза ССР опасных преступлениях против порядка управления) статьями об измене Родине. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://istmat.org/node/41012>
- 19 Протокольное Постановление Президиума ЦИК СССР «О внесении изменений в действующие уголовно-процессуальные кодексы союзных республик» от 1 декабря 1934 г. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://istmat.org/node/60109>
- 20 Конституция СССР. (Утверждена Постановлением Чрезвычайного VIII Съезда Советов СССР от 5 декабря 1936 г.). — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1936/red_1936/3958676/chapter/edef14e1fc53d2afd57a6ef01bdb0e22/

- 21 Авакьян С.А. Конституционное право России: учебный курс: [В 2-х т.]. — Т. 1. — 5-е изд. / С.А. Авакьян. — 5-е изд. — Т. 1. — М.: Юристъ, 2014.
- 22 Расстрел по разнарядке, или Как это делали большевики // Труд. — 1992. — 4 июня.
- 23 Расследование сталинских репрессий в Тайгинском районе Западно-Сибирского края 1920–1953 гг. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://myisk.net/2017/10/14/%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F-%D1%80%D0%B5%D0%BF%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B9-%D0%BA%D0%B0%D0%BA-%D1%8D%D1%82%D0%BE-%D0%B1%D1%8B%D0%BB%D0%BE/>.
- 24 Гинзбург А.Я. Особое совещание и «тройки» ОГПУ–НКВД в системе советской законности: правовой аспект / А.Я. Гинзбург. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31352029&pos=6;-109#pos=6;-109
- 25 Об арестах, прокурорском надзоре и ведении следствия: Постановление СНК СССР, ЦК ВКП(б) от 17.11.1938 г. № 81. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4167.htm
- 26 Казахстан: Национальная энциклопедия. — Т. 3 / гл. ред. Б. Аяган. — Алматы: Гл. ред. «Қазақ энциклопедиясы», 2005. — 560 с.
- 27 История Казахстана. Нурмаков Нигмет Нурмакович. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://e-history.kz/ru/biography/view/218 biografia.kz>
- 28 Председатели Верховного Суда. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.sud.gov.kz/rus/content/predsedateli-verhovnogo-suda>
- 29 Первый прокурор Казахстана // Кызылординские вести. — 2018. — 31 мая. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://old.kzvesti.kz/kv/backissues/28112-pervyy-prokuror-kazahstana.html>
- 30 Прокуратура Карагандинской области. Документально-историческая книга / под общ. ред. А.А. Секишева. — Караганда: ТОО «Типография “Форма Плюс”», 2015. — 220 с.
- 31 Ахметова Л.С. Репрессии XX века в Казахстане / Л.С. Ахметова. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://mysl.kazgazeta.kz/news/15602>

К.С. Ахметова, А.Б. Сопыханова

XX ғасырдың бірінші жартысындағы Қазақстандағы саяси қуғын-сүргін: репрессиялық шараларды қолданудың құқықтық механизмінің ерекшеліктері

Зерттеу аясында XX ғасырдың бірінші жартысында Қазақстанда саяси қуғын-сүргіннің құқықтық механизмінің пайда болуы мен жұмыс істеуінің кейбір аспектілері қарастырылды. Зерттеудің пәні саяси себептер бойынша адамдардың жекелеген санаттарына қатысты сот және соттан тыс тәртіпте репрессиялық шараларды тікелей қолдану жөніндегі арнайы мемлекеттік органдардың қызметін, сондай-ақ тарихи және теориялық материалдарды, Қазақстан тәжірибесінің материалдарын регламенттейтін кеңестік заңнама нормалары. Мақалада зерттеу кезеңіндегі саяси қуғын-сүргін механизмі қолданыстағы жүйені сақтау, мемлекеттік қауіпсіздікті қамтамасыз ету және тоталитарлық одақтас мемлекеттің тұтастығын сақтау жөніндегі саяси мақсаттарға қол жеткізуге бағытталған құқықтық және құқықтық құралдардың, ұйымдастырушылық және әлеуметтік іс-шаралардың жиынтығы болды деген қорытынды жасауға мүмкіндік берді. Зерттеу кезеңінде саяси қуғын-сүргін жүргізудің заңдылығы тек жария ғана емес, сонымен бірге жазалау шараларының барлық процедураларын реттейтін өте құпия ведомстволық нормативтік актілерді қабылдаумен қамтамасыз етілді. Бұл ретте мемлекеттік органдардың барлық маңызды шешімдері бірыңғай Коммунистік партияның басқару органдарында алдын ала шешілді. КСРО-дағы Саяси қуғын-сүргіннің ұйымдық-құқықтық негіздері адам құқықтарының жаппай бұзылуына жағдай жасаған және кеңес халқының тарихында ұзақ жылдар бойы өшпес із қалдырған тоталитарлық бақылау жүйесінің негізгі элементі болды. Мұндай тарихи фактілерді зерттеу тоталитарлық режимдердің механизмін түсінуге және азаматтық құқықтар мен бостандықтарды қорғау үшін құқықтық тәртіп пен тәуелсіз институттардың маңыздылығын атап өтуге мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: қуғын-сүргін, жаппай саяси қуғын-сүргін, саяси қуғын-сүргін механизмі, оңалту, соттан тыс органдар, күштеп ұжымдастыру, антисоветтік элемент, тоталитаризм.

К.С. Ахметова, А.Б. Сопыханова

Политические репрессии в Казахстане в первой половине XX века: особенности правового механизма применения репрессивных мер

В рамках настоящего исследования рассмотрены некоторые аспекты возникновения и функционирования правового механизма политических репрессий в Казахстане в первой половине XX века. Предметом исследования явились нормы советского законодательства, регламентировавшие деятельность специальных государственных органов по непосредственному применению репрессивных мер в судебном и внесудебном порядке в отношении отдельных категорий лиц по политическим мотивам, а также исторический и теоретический материал, материалы практики Казахстана. Статья позволила сделать вывод о том, что механизм политических репрессий в исследуемый период представлял собой совокупность правовых и неправовых средств, организационных и социальных мероприятий, направленных на достижение политических целей по сохранению существующего строя, обеспечению государственной безопасности и сохранению целостности тоталитарного союзного государства. Законность проведения политических репрессий в исследуемый период обеспечивалась принятием не только гласных, но и совершенно секретных ведомственных нормативных актов, которые регламентировали всю процедуру карательных мероприятий. При этом все важнейшие решения государственных органов предварительно решались в руководящих органах единой Коммунистической партии. Организационно-правовые основы политических репрессий в СССР были ключевым элементом системы тоталитарного контроля, которые создали условия для массовых нарушений прав человека и оставили на долгие годы неизгладимый след в истории советского народа. Изучение таких исторических фактов позволяет понять механизм тоталитарных режимов и подчеркнуть важность правопорядка и независимых институтов для защиты гражданских прав и свобод.

Ключевые слова: репрессии, массовые политические репрессии, механизм политических репрессий, реабилитация, внесудебные органы, принудительная коллективизация, антисоветский элемент, тоталитаризм.

References

- 1 Obrashchenie Glavy gosudarstva K.-Zh.K. Tokaeva po sluchaiu Dnia pamiati zhertv politicheskikh repressii i goloda ot 31 maia 2021 goda [Address by the Head of State K.-J.K. Tokayev on the occasion of the Day of Remembrance of Victims of Political Repression and Famine on May 31, 2021]. *www.akorda.kz*. Retrieved from <https://www.akorda.kz/ru/glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-po-sluchayu-dnya-pamyati-zhertv-politicheskikh-repressiy-i-goloda-3042454> [in Russian].
- 2 Zemskov, V.N. (2012). Masshtaby politicheskikh repressii v SSSR (pravda i domysly) [The scale of political repression in the USSR (truth and speculation)]. *Trudy Instituta rossiiskoi istorii RAN — Proceedings of the Institute of Russian History of the Russian Academy of Sciences*, 10, 303–318. Retrieved from https://elibrary.ru/download/elibrary_21113294_41597726.pdf [in Russian].
- 3 Dulatbekov, N.O. (Ed.). (2023). Repressii v Tsentralnom Kazakhstane v 1920–1950 godakh: sbornik arkhivnykh dokumentov [Repressions in central Kazakhstan in 1920–1950: Collection of archival documents]. Karaganda: Izdatelstvo NAO «Karagandinskii universitet imeni akademika E.A. Buketova» [in Russian].
- 4 (1993). Zakon RK ot 14 aprelya 1993 goda «O reabilitatsii zhertv massovykh politicheskikh repressii» [The Law of the Republic of Kazakhstan dated April 14, 1993 “On rehabilitation of victims of mass political repression”]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z930002200> [in Russian].
- 5 Sailaubai, E. Intelligentsiia v «chernom» spiske [The intelligentsia is on the blacklist]. *kazpravda.kz*. Retrieved from <https://kazpravda.kz/n/kak-kazahskaya-intelligentsiya-okazalas-v-chernom-spiske-sovetskoy-vlasti-istoricheskii-obzor/> [in Russian].
- 6 (1917). Dekret Soveta narodnykh komissarov RSFSR «O Sude». [Decree of the Council of People's Commissars of the RSFSR “On the court”]. *Gazeta Vremennogo rabochego i krestianskogo pravitelstva — Newspaper of the Provisional Workers' and Peasants' Government*, 4, Art. 50. *constitution.garant.ru*. Retrieved from <https://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/5312/> [in Russian].
- 7 Vyshiskii, A.Ya. (Ed.). (1940). Konstitutsii i konstitutsionnye akty RSFSR (1918–1937) [Constitutions and constitutional acts of the RSFSR (1918-1937)]. Moscow: Izdatelstvo «Vedomostei Verkhovnogo Soveta RSFSR» [in Russian].
- 8 Zakharov, P.M. (Ed.). (1990). Rasprava. Prokurorskie sudby. Seriya Vozvrashchenie k pravde [Massacre. Prosecutor's fates. Series “Return to the Truth”]. Moscow: Yuridicheskaiia literatura, 4 [in Russian].
- 9 Konstitutsiia (Osnovnoi Zakon) Rossiiskoi Sotsialisticheskoi Federativnoi Sovetskoi Respubliki. (Priniata V Vserossiiskim Sezdnom Sovetov na zasedanii ot 10 iuliia 1918 goda). (Prekratila deistvie) [Constitution (Basic Law) of the Russian Socialist Federative Soviet Republic (adopted by the 5th All-Russian Congress of Soviets at a meeting on July 10, 1918) (ceased)]. *constitution.garant.ru*. Retrieved from <https://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1918/chapter/1a021ee51cf500830e99510141278135/> [in Russian].

- 10 Postanovlenie Narodnogo komissariata yustitsii № 598 «O lishenii svobody kak o mere nakazaniia i o poriadke otbyvaniia takovogo (Vremennaia instruksiiia)» ot 23 iuliia 1918 goda [Resolution of the People's Commissariat of Justice No. 598 “On deprivation of liberty as a measure of punishment and on the procedure for serving such (Temporary instruction)” dated July 23, 1918]. (1942). *Sobranie ukazanii i rasporiashchenii pravitelstva za 1917-1918 gody* — *Collection of laws and government orders for 1917–1918*. Moscow: Upravlenie delami Sovnarkoma SSSR [in Russian].
- 11 Postanovlenie IV Vserossiiskogo Chrezvychainogo sezda Sovetov ot 8 noiabria (26 oktiabria) 1918 goda «O revoliutsionnoi zakonnosti» («O tochnom sobliudenii zakonov») [Resolution of the IV All-Russian Extraordinary Congress of Soviets of November 8 (October 26) 1918. “On revolutionary legality” (“On the exact observance of the laws”). (n.d.). *base.garant.ru*. Retrieved from <https://base.garant.ru/57791734/> [in Russian].
- 12 Polozhenie o prokurorskom nadzore: Postanovlenie VTsIK ot 28 maia 1922 goda [Regulation on prosecutorial supervision: Resolution of the Central Executive Committee of May 28, 1922]. (n.d.). *www.libussr.ru*. Retrieved from https://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_1334.htm [in Russian].
- 13 Evseev, G.V. & Kostiukov, A.V. (2022). Pravovoe polozhenie sudebnykh organov i prokuratury po Konstitutsii SSSR 1936 goda [The legal status of the judiciary and the Prosecutor's Office under the USSR Constitution of 1936]. *Vestnik Uralskogo instituta ekonomiki, upravleniia i prava* — *Bulletin of the Ural Institute of Economics, Management and Law*, 2 (59), 18–29 [in Russian].
- 14 Konstitutsia (Osnovnoi zakon) Soiuz Sovetskikh Sotsialisticheskikh Respublik (Utverzhdena II Sezdom Sovetov Soiuz SSR ot 31 yanvaria 1924 goda) [The Constitution (Basic Law) of the Union of Soviet Socialist Republics (approved by the II Congress of Soviets of the USSR on January 31, 1924)]. (n.d.). *constitution.garant.ru*. Retrieved from https://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1924/red_1924/5508661/chapter/972fd564a6e3598bb31ccdc27b33ca68/ [in Russian].
- 15 Abdrakhmanova, K.K. & Uskambaev, K.S. (2017). Osushchestvlenie represivnoi politiki karatelnyimi organami (VChK, OGPU, NKVD, MGB) v sovetskii period (1917–1953 gg.) [The implementation of repressive policies by punitive authorities (All-Russian Extraordinary Commission, United State Political Administration, People's Commissariat of Internal Affairs, Ministry of State Security) in the Soviet period (1917–1953)]. *Aktualnye problemy gumanitarnykh i estestvennykh nauk* — *Current problems in the humanities and natural sciences*, 3–1, 62–64. Retrieved from https://www.elibrary.ru/download/elibrary_28355942_56051614.pdf [in Russian].
- 16 (1935). Ob osobom soveshchani pri Narodnom komissariate vnutrennikh del: Postanovlenie TsIK i SNK SSSR ot 5 noiabria 1934 goda [About a special meeting at the People's Commissariat of Internal Affairs: Resolution of the Central Executive Committee and the Council of People's Commissars of the USSR dated November 5, 1934]. *SZ SSSR–NW OF THE USSR*, 11, Art. 84 [in Russian].
- 17 Yakovlev, A.N. (Ed.). (2002). GULAG: Glavnoe upravlenie lagerei. 1918–1960 [GULAG: The Main Directorate of camps. 1918–1960]. Moscow: MFD [in Russian].
- 18 O dopolnenii Polozheniia o prestupleniiakh gosudarstvennykh (kontrrevoliutsionnykh i osobo dlia Soiuz SSR opasnykh prestupleniiakh protiv poriadka upravleniia) statiami ob izmene Rodine) [“On supplementing the provision on state crimes (counterrevolutionary and especially dangerous crimes against the order of government for the USSR) with articles on treason to the motherland”]. (n.d.). *istmat.org*. Retrieved from <https://istmat.org/node/41012> [in Russian].
- 19 Protokolnoe Postanovlenie Prezidiuma TsIK SSSR «O vnesenii izmenenii v deistvuiushchie ugolovno-protsessualnye kodeksy soiuznykh respublik» ot 1 dekabria 1934 goda [Protocol Resolution of the Presidium of the Central Committee of the USSR “On Amendments to the Current Criminal Procedure Codes of the Union Republics” dated December 1, 1934]. *istmat.org*. Retrieved from <https://istmat.org/node/60109> [in Russian].
- 20 Konstitutsiia SSSR. (Utverzhdena Postanovleniem Chrezvychainogo VIII Sezda Sovetov SSSR ot 5 dekabria 1936 goda) [The Constitution of the USSR (approved by the resolution of the Extraordinary VIII Congress of Soviets of the USSR dated December 5, 1936)]. *constitution.garant.ru*. Retrieved from https://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1936/red_1936/3958676/chapter/edef14e1fc53d2afd57a6ef01bdb0e22/ [in Russian].
- 21 Avakian, S.A. (2014). Konstitutsionnoe pravo Rossii [Constitutional Law of Russia]. Moscow: Yurist, 5, 1–2, 1 [in Russian].
- 22 Rasstrel po raznoriadke, ili Kak eto delali bolsheviki [Shot by shot, or as the Bolsheviks did it]. (1992). *Trud* — *Work* [in Russian].
- 23 Rassledovanie stalinskikh repressii v Taiginskom raione Zapadno-Sibirskogo kraia 1920–1953 gg. [Investigation of Stalinist repressions in the Taiginsky district of the West Siberian Territory 1920–1953]. *myisk.net*. Retrieved from <https://myisk.net/2017/10/14/%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%BD%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F%D1%80%D0%B5%D0%BF%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B9%D0%BA%D0%B0%D0%BA%D1%8D%D1%82%D0%BE%D0%B1%D1%8B%D0%BB%D0%BE/> [in Russian].
- 24 Ginzburg, A.Ya. Osoboe soveshchanie i «troiki» OGPU–NKVD v sisteme sovetskoi zakonnosti: pravovoi aspekt [A special meeting and the “troika” of the United State Political Administration–People's Commissariat of Internal Affairs in the system of Soviet legality: the legal aspect]. *online.zakon.kz*. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31352029&pos=6;-109#pos=6;-109 [in Russian].
- 25 Ob arestakh, prokurorskom nadzore i vedenii sledstviia: Postanovlenie SNK SSSR, TsK VKP(b) ot 17.11.1938 N81 [On arrests, prosecutor's supervision and investigation: Resolution of the Council of People's Commissars of the USSR, Central Committee of the CPSU(b) dated 11/17/1938 N81]. *www.libussr.ru*. Retrieved from https://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4167.htm [in Russian].
- 26 Aiagan, B. (Ed.). (2005). Kazakhstan: Natsionalnaia entsiklopediia [Kazakhstan: National Encyclopedia]. Almaty: Glavnaia redaktsia «Qazaqstan entsiklopediasy» [in Russian].
- 27 Sait portala Istoria Kazakhstana. Nurmakov Nygmet Nurmakovich [The website of the History of Kazakhstan portal. Nurmakov Nygmet Nurmakovich]. *e-history.kz*. Retrieved from <https://e-history.kz/ru/biography/view/218> biografia.kz [in Russian].

28 Predsedateli Verkhovnogo Suda [Chairmen of the Supreme Court]. *www.sud.gov.kz*. Retrieved from <https://www.sud.gov.kz/rus/content/predsedateli-verhovnogo-suda> [in Russian].

29 (2018). Pervyi prokuror Kazakhstana [The first prosecutor of Kazakhstan]. *Kyzylordinskie vesti — Kyzylorda news*. Retrieved from <https://old.kzvesti.kz/kv/backissues/28112-pervyy-prokuror-kazahstana.html> [in Russian].

30 Sekishev, A.A. (Ed.). (2015). Prokuratura Karagandinskoi oblasti. Dokumentalno-istoricheskaya kniga [The Prosecutor's Office of the Karaganda region. Documentary and historical book]. Karaganda: TOO «Tipografia “Forma Plus”» [in Russian].

31 Akhmetova, L.S. Repressii XX veka v Kazakhstane [Repression of the twentieth century in Kazakhstan]. *mysl.kazgazeta.kz*. Retrieved from <https://mysl.kazgazeta.kz/news/15602> [in Russian].

Information about the authors

Akhmetova, K.S. — Candidate of juridical sciences, PhD, Assistant Professor of the Department of Theory and History of State and Law, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan;

Sopykhanova, A.B. — Candidate of juridical sciences, Assistant Professor of the Department of Theory and History of State and Law, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan, e-mail: sopykhanova09@mail.ru.

Д.Ә. Бакиров^{1*}, Н.Д. Мырзатаев²

¹«Тұран» университеті, Алматы, Қазақстан;

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
(E-mail: dbakirov@mail.ru)

Қазақстандық құқықтық менталитет және құқықтық нигилизм

Қазіргі қазақстандық қоғамда құқықтық мәдениет және құқықтық сананы жетілдіру құқықтық шынайылықтың өзекті мәселелерінің біріне айналды. Сонымен қатар, құқықтық нигилизм сұрақтары да алаңдатушылық тудыруда. Мақала қазақстандық қоғамдағы құқықтық менталитет, құқықтық нигилизм, құқықтық мәдениет және құқықтық сана мәселелерін зерделеуге арналған. Мақалада құқықтық менталитеттің ұғымы, оның құқықтық нигилизм ұғымымен өзара байланысы мен әсері қарастырылды. Құқықтық менталитет құбылысын және оның құқықтық нигилизммен байланысын зерттеудің қажеттілігі қазақстандық қоғамдағы құқықтық мәдениет, құқықтық сананы жаңа деңгейге көтеруде маңызды рөл атқаратындығымен негізделді. Осы орайда құқықтық нигилизм заң билігі мен үстемдігін қамтамасыз етудегі мемлекет және қоғам тарапынан атқарылып жатқан талпыныстар мен қадамдардың әсерін жоққа шығарады. Алайда, құқықтық мәдениет және құқықтық сананы қалыптастыратын тұлға мен қоғамның ментальдық ерекшеліктерін есепке алмай мүмкін емес. Кез келген қоғамның сипаты оның мүшелерінің құқықтық санасы мен мәдениетінің деңгейімен айқындалады. Құқықтық менталитетті зерделеу және оны түсінуді жаңа деңгейге көтеру, тұтастай қоғам және тұлғаның құқыққа деген оң қарым қатынасын қалыптастыруға және құқықтық нигилизмнің себеп салдарын түсінуге, онымен күресуде оңтайлы шаралар қабылдауға мүмкіндік береді. Осыған орай, құқықтық нигилизмді зерделеу және оны еңсеру, құқықтық сана, құқықтық мәдениет және құқықтық менталитет мәселелерімен тығыз байланыста, қоғамдағы азаматтардың ментальдық ерекшеліктерін, олардың ортақ қалыптасқан құндылықтар жүйесін ескере отырып, кешенді түрде қарастырылуы қажет. Зерттеу нәтижесі ұлттық құқықтық жүйенің қазіргі жағдайын саралау, қазақстандық құқықтық менталитет және құқықтық нигилизмді бүгінгі тұрғыдан анықтау мен зерделеу, терең түсіну бағыттары мен шараларын әзірлеу.

Кілт сөздер: құқықтық мәдениет, құқықтық сана, құқықтық менталитет, құқықтық нигилизм, құқықтық реттеу.

Kipicne

Бүгінгі таңда, қоғамның құқықтық мәдениетін қалыптастыру және оның деңгейін көтеру өзекті мәселелердің бірі. Қабылданып жатқан заңдар мен жүргізіліп жатқан реформалардың тиімділігі көп жағдайларда қоғамның, азаматтардың мәдениеті, санасы оның ішінде құқықтық мәдениеті мен құқықтық санасына тәуелді. Құқықтық мәдениетті қалыптастырмай құқықтық мемлекетті құру мүмкін емес. Қазақстанның стратегиялық мақсаттарына жетуінде оңтайлы құқықтық сана және құқықтық мәдениетті қалыптастыру мен жетілдіру мемлекет және қоғам алдында тұрған маңызды міндеттердің бірі деп айтсақ артық болмас.

Қазақстандық қоғамның заманауи жағдайы құқықтық сана мен құқықтық мәдениетті одан әрі жетілдіруді талап етеді. Ол үшін құқықтық сананың рухани тетіктері мен идеялық әлеуеті тиімді пайдаланылуы қажет. Құқықтық шынайылықты өзгертудің бірден-бір жолы құқықтық сананы жетілдіру болып табылады. Қоғамның құқықтық өміріне жағымды немесе жағымсыз әсер етуді әділ әрі шынайы бағалау, қоғамдағы құқықтық сананың болмысын көрсетеді. Құқықтық сана рухани, мәдени және ментальды тұрғыдан жетілген жағдайда ғана жағымды фактор бола алады. Бұл орайда, құқықтық нигилизмнің көріністерін дер кезінде анықтау, оның себеп салдарына сапалы талдау жасау, қажетті шаралар қабылдау үшін маңызды болып саналады.

Қазақстанда жүргізіліп жатқан мемлекеттік реформалар мен құқықтық саясатқа қатысты қоғамның көпшілік бөлігінде түсінбеушілік, кейде нигилистік көңіл күй байқалады. Бұл жағдай саяси-құқықтық жүйенің тұрақсыздығына, азаматтардың заңдарға, мемлекеттік институттар мен мекемелеріне сенімсіздікпен қарауына ұласып жатады. Сәйкесінше, қоғамның құқықтық санасы мен

* Хат-хабарларға арналған автор. E-mail: dbakirov@mail.ru

құқықтық мәдениетінің төмендеуіне жағдайлар туындайды. Ұлттық құндылықтар жүйесінде қалыптасатын басымдықтар саяси биліктің, жеке тұлға, қоғам және мемлекет арасындағы қатынастар жүйесінде, құқықтық менталитетті тасымалдаушылардың саяси және құқықтық мәдениетінде көрініс табады.

Жаңа жағдайларға бейімделу жолында қалыптасқан саяси-құқықтық шынайылыққа сәйкес келетін жаңа құндылықтарды, әсіресе, құқықтық құндылықтарды қабылдаудағы адамдардың құлықсыздығы мен енжарлығы, саналы және бейсаналы дайын еместігі олардың тәжірибеде шынайы құндылықтарға айналуына үлкен кедергі болып табылады. Бұл кедергі құндылықтар арасындағы қақтығысқа әкеп соғады, оның салдарынан қоғам өмірінің барлық саласында дағдарыстың тереңдеуіне жағдай жасайды. Бұл жағдайға сөзсіз қоғамдағы құқықтық нигилизм де өз әсерін тигізеді. Ұлттық құндылықтар жүйесінде пайда болған басымдықтар тұлға, қоғам және мемлекет арасындағы қарым-қатынастар жүйесінде осы құқықтық менталитет тасымалдаушыларының саяси және құқықтық мәдениетінде көрініс табады.

Қазақстан мемлекеті алдында заң үстемдік ететін азаматтылық сезімі жоғары қоғам құру міндеті тұр. Бұл мәселемен мемлекет 1991 жылы тәуелсіздік алғалы бері айналысып келеді. Ол ең алдымен азаматтардың құқықтық санасы мен құқықтық мәдениетін арттыруды талап етеді. Себебі, азаматтардың рухани құндылықтары, құқықтық мәдениеті мен құқықтық санасының құлдырауы мемлекет және қоғам үшін орасан зор кесірін тигізеді.

Қоғамдағы құқықтық сананың жағдайына қарап, белгілі бір мемлекеттің қалыптасу немесе даму деңгейі туралы қорытынды жасауға болады. Құқықтық ережелерді жүзеге асырудың тиімділігі азаматтардың құқықтық санасының деңгейіне тікелей байланысты. Осыған орай, құқықтық сана мәселелеріне арналған заманауи ғылыми зерттеулер мен сарапшылық талдаулардың көбеюі кездейсоқтық емес.

Қазақстанның жаңа тарихында, яғни, тәуелсіздіктің отыз жылдық кезеңінде еліміздің құқықтық жүйесінің ірге тасы қаланды, нормативтік құқықтық базасы жасақталды. Құқықтық мәдениет және құқықтық сананың құрылымдық базасы жасалынып, іргелі теориялық құқықтық зерттеулер жүргізілді. Дегенмен, құқықтық сана, құқықтық мәдениетті сапалы дамыту үздіксіз, тұрақты түрде жүргізілуі тиіс. Ешбір жағдайда, мемлекет бұл мәселені өзіндік ағымға жіберіп қоймауы маңызды.

Құқықтық мемлекеттің қалыптасуы жағдайында азаматтардың құқықтық мәдениетін арттыру үшін, ең алдымен, осы мәселені құқықтық реттеудегі тарихи тәжірибені талдау, әлеуметтік әдістерді, қоғамдық көңіл күй, құқыққа деген ұлттық қарым қатынас негізінде жатқан және соның нәтижесінде құқықтық тәртіпті анықтайтын құқықтық менталитетті зерделеу де маңызды.

Отандық құқықтық ғылымда және тәжірибеде құқықтық менталитет термині мен ұғымы салыстырмалы түрде жаңа дүние. Бұл феноменді зерделеу қазақстандық қоғамда қалыптасқан құқықтық шынайылықта құқықтық мәдениет және құқықтық сананың қалыптасуын, ерекшеліктері мен заңдылықтарын терең түсінуге, сол арқылы оларды жаңа деңгейге көтеруге, жалпы құқыққа деген қоғамдағы көзқарастың жаңа ментальды деңгейін қалыптастыруда тың ұстанымдар мен идеялар әзірлеуге мүмкіндіктер жасайды.

Еліміздің қоғамдық-құқықтық саласында орын алып жатқан өзгерістер қазақстандық құқықтық кеңістікте заманауи құқықтық менталитеттің қалыптасу белгілерін білдіреді. Мұның барлығы, әрине, құқықтық мәдениет және құқықтық сананы қайта қарауды, оны құқықтық менталитет призмасы арқылы дамыту қажеттілігін көрсетеді.

Менталитет мәселесін түсіну үшін қоғамдық ғылым салаларында заманауи қазақстандық қоғамның ерекшеліктерін зерделеуге бет бұрған зерттеулер жасалынып жатыр. Үйреншікті құндылықтардың, ойлау және мінез-құлық стереотиптерінің өзгеруі, болып жатқан процестердің мәні мен мазмұнын жылдам түсіну қажеттілігі азаматтардың құқықтық шынайылыққа және құқыққа жаңа көзқараспен қарауға және бағалауға мәжбүр етеді.

Құқықтық нигилизм посткеңестік мемлекеттердің барлығында дерлік жиі кездесетін күрделі мәселе. Осы орайда, Қазақстандағы құқықтық нигилизм мәселелері де олардан тыс қалмайды. Құқықтық нигилизмді құқықты және заңдарды құрметтемеуде, теріске шығаруда, оларға жағымсыз қарым қатынаста, заң билігі аясында жақсы өмір сүруге сенімсіздікте көрініс алатын адамдардың санасы немесе ойлау жүйесі деп тұжырымдауға болады. Құқықтық нигилизм қоғам және тұлғаның санасында орын алатын құбылыс. Сол себептен де қазақстандық құқықтық менталитет мәселелерін зерттеу аясында құқықтық нигилизм, оның пайда болу және өмір сүру заңдылықтары, оны еңсеру мәселелері де қарастырылуы тиіс деп пайымдаймыз.

Әдістер мен материалдар

Мақаланы дайындау барысында ұлттық нормативтік құқықтық актілері мен нормативтік құжаттары, ғылыми қайнар көздер, сондай-ақ бұқаралық ақпарат құралдарының көздері талданды. Сонымен қатар, ресми-құқықтық, салыстырмалы-құқықтық, құқықтық модельдеу әдістері қолданылды.

Нәтижелер мен талқылаулар

Қазіргі уақытта, адамдардың көпшілік бөлігі құқықтың мәні мен анықтамасын білмей, оны түсінуге қызықпай құқықтық ортада, құқықтық тілде, құқықтық санада туып, тәрбиеленіп, өмір сүреді. Құқықтық мәдениетті, құқықтық сананы қалыптастыру мен түсінудің басты кілті — құқықтық менталитетті және құқыққа деген дәстүрлі қарым қатынастың ерекшелігін зерделеу болып табылады [1; 25].

Менталитет — тұлғаның немесе тұтастай халықтың мінез-құлқында, өмірінде және жүріс тұрысында көрініс алатын және олардың мәдениетімен, тілімен, дінімен, тәрбиесімен, әлеуметтік қарым-қатынасымен шартталған сананың аз өзгеретін тұрақты құрылымы [2]. Құқықтық менталитет тұлғаның немесе қоғамның құқықтық шынайылыққа қарым қатынасын көрсетеді және құқықтық шынайылықты және тәжірибені қабылдаудың, бағалаудың, түсінудің тиісті әдісін білдіреді.

Құқықтық менталитет — белгілі бір әлеуметтік немесе ұлттық-этникалық қауымдастықтың мемлекет, құқық және құқықтық шынайылыққа қарым-қатынасын көрсететін тарихи қалыптасқан дүниетанымдық идеялардың жүйесі. Құқықтық сана, құқықтық мәдениет және құқықтық менталитеттің өзара тиімді әрекеттесуі жағдайында ғана толыққанды құқықтық санасы жоғары тұлғаны қалыптастыру туралы айтуға болады.

Құқықтық менталитетті зерттеу және оны қалыптастырудың тұжырымды әдіс-тәсілдерін әзірлеу, біздің ойымызша, көпұлтты қазақстандық қоғамның дәстүрі, әдет-ғұрыптары, құндылықтары мен мәдениетін ескере отырып, ұлттық құқықтық жүйедегі оның орнын анықтау арқылы жүзеге асырылуы қажет.

Тұлғаның қоғамдық өмірін реттейтін әдет-ғұрып, салт-дәстүр, құндылықтар, әртүрлі тарихи қалыптасқан әлеуметтік-психологиялық мазмұндар құқықтық менталитеттің әрекет ету саласында қалыптасқан реттеушілер болып табылады. Бұл құбылыстардың барлығының өмір сүруінің ұтымды түсіндірмелері бар және олардың көпшілігі құқықтық нормаларда заңдастырылған. Бірақ менталитет саласының мазмұны негізінен адамның белгілі бір мәдени әлемге ену процесінде бейсаналық түрде игерілетін білімдер болып табылады [3; 109].

Қоғамдық санадан ерекшелігі ментальдық адамдардың дәстүрлі іргелі көзқарастарының жиынтығы ретінде әрекет етеді. Яғни, мәселе мазмұнда емес, жеке тұлғалардың ойлау образында, басқаша айтқанда, нені ойлайтынында емес, қалай ойлайтынында, қоршаған ортаны қалай қабылдап, әрекет ететіндігінде. Менталитет қоғамдық сананың массасының азғантай бөлігін құрай отырып, бағалау тәсілдерінің жиынтығы, өзінің табиғи және әлеуметтік ортасын сезіну, қоғамдық сананың фундаменті ретінде қызмет атқарады [4; 221].

Менталитет бұл көптеген әлеуметтік-мәдени факторлардың әсерінен адамдардың күнделікті іс-әрекетінің барысында тарихи қалыптасқан әлеуметтік субъектілердің мінез-құлқы мен санасының тұрақты стереотиптерінің жиынтығы. Менталитеттің ерекшелігі күнделікті тіршілікте автоматизмге дейін жеткізілген әдеттерді қалыптастыру. Бұл әдеттер, ойлауды және түсіндіруді қажет етпейді. Ментальдық символ және мәтіндерде көрініс табатын шоғырландырылған ойды ғана емес, сонымен бірге, дүниетанымның бейнеленбеген тәсілдерін қамтиды [4; 221].

Осы орайда нигилизм, оның ішінде, құқықтық нигилизмді субъектінің мінез-құлқының мен санасының бір бөлігі немесе ол сыртқы факторлардың әсерінен пайда болатын құбылыс па деген сұрақ туындайды. Қазақстандық қоғамдағы құқықтық нигилизмінің себептеріне бірнеше факторлар келтіріліп жатады. Қоғамның қазіргі жасы келген ұрпақтарының бір бөлігі коммунизм идеологиясының үстемдігі кезінде өсіп тәрбиеленді, ол идеологияға сәйкес құқық «үстемдік етуші таптың еркі көрініс тапқан заң» деп қабылданды. Яғни заңдар қолданыстағы жүйені сақтауға және халықтың нақты бір бөлігін қорғауға бағытталған әділетсіз деп есептелді. Болашақта коммунизм қалыптасқан қоғамда құқыққа екінші дәрежелі рөл беріледі деп болжанған, ал коммунизм кең қанат жайылғаннан кейін бүкіл мемлекеттік құқық жүйесі «қажетсіз» ретінде жойылып кетуі керек деп есептелінді. Сондықтан кеңестік дәуірдегі көптеген шенеуніктердің заңдарға өзгермейтін және

міндетті нәрсе ретінде емес, капитализмнің реликтісі, құрметке лайық емес кәдімгі бос сөз тіркестері ретінде қарауы ғажап емес [5].

Ересек ұрпақтың екінші бөлігі Қазақстан тәуелсіздігінің алғашқы кезеңінде, экономика мен заңнаманың өтпелі кезеңінде, экономика қатаң капиталистік заңдармен нарықтық экономиканың рельстеріне асығыс түсіп, ауыр әлеуметтік сілкіністерге, қылмыс деңгейінің артуы, сондай-ақ қоғамның аса байлар мен кедейлерге әлеуметтік жіктелуі кезінде қалыптасты. Осының бәрі қоғамымызда радикалды құқықтық нигилизмнің, адамның санасынан тез баюға деген құштарлықтан басқаның барлығын ығыстыратын нигилизмнің дамуына әкелді. Құқықтық нигилизм жағдайында қоғамның өзі тез, заңсыз пайда табу жолдарын ынталандырса, сана сезімі жоғары орта таптың пайда болуы өте қиын екені анық.

Бүгінгі таңда қоғамда орын алған құқықтық нигилизмнің дамуына әсер ететін факторлардың бірі еліміздің бір қоғамдық формациядан екіншісіне еш даярлықсыз өтуімен де байланысты. Әсіресе, бұл белгілі бір идеология, құндылықтар негізінде өмір сүрген қоғам үшін үлкен қиыншылықтар тудырды. Өздері үшін мызғымас саналған қағидалардың жоққа шығарылуы, бұрынғы Одақтың күйреп, орнына мүлдем жаңа мемлекеттің орнығуы, мемлекеттік меншікке негізделген шаруашылықтың жеке меншікке ырықсыз өткізілуі қоғам мүшелері арасында жаңа қалыптасқан құқықтық жүйе, құқыққа деген сенімсіздікті, қабылдамау сезімдерін тудырды.

Сонымен бірге, қазақстандық тәжірибеде әділеттілік уақыт өте келе теңдік ретінде қабылдана бастады. Егер Батыста заң алдындағы теңдікті қалыптастыруға тырысса, Қазақстанда (социализм кезінде) олар нақты теңдік үшін күресті. Кеңестік қазақстандық заңдардың абсолютті теңдік құруға дәрменсіздігі көпшіліктің көңілін қалдырды, соның салдарынан заңсыз әдістер арқылы әділеттілікті қалпына келтіруге ұмтылыс пайда болды. Дегенмен, қазіргі қазақстандықтардың қоғамдық санасында ұжымшылдық пен қауымдастық идеялары әлі де берік. Қазақстандық тұлға жанұя — қоғам — мемлекет жүйелерінің күрделі жиынтығына кіреді.

Тағы бір назар аударатын жәйт, реформалар қоғамдық қатынастарды реттеуді жетілдіруде рухани қолдауға ие болмады және толығымен құқық институтына, оның нормалары мен тәртібіне сүйенді. Экономика мен құқықты ырықтандыру қоғамның моральдығымен тиісті деңгейдегі маңызды және табиғи қатынасынсыз өтті. Басқа елдердің тарихи тәжірибесі көрсетіп отырғандай, қоғам мәдениетсіз, моральсыз, философиясыз және дінсіз прогрессивті қалыпты дами алмайды [6].

Қазақстандағы құқықтық нигилизм әлеуметтік-экономикалық және құқықтық дамудың шығыны ғана емес, сонымен бірге рухани дамудың жеткіліксіздігінен де орын алады. Осы күнге дейін жүргізілген реформалар мәдениеттің өрлеуін, қоғамның рухани өмірін жаңа жетістіктермен, идеялармен және құндылықтармен байытуды көздеді. Дегенмен, Қазақстандағы мәдениеттің дамуы күтілген даму деңгейінде болмады. Нарықтық экономиканы қалыптасуы, мемлекеттік құқықтық жүйеге заманауи стандарттардың енуі, әлеуметтік саланың деңгейінің көтерілуі, денсаулық сақтау саласының жақсаруы және басқа да реформалар ұлт тарихымен, мәдениетімен және имандылығымен жеткіліксіз байланыста жүргізілді. Осының салдарынан біз бүгінгі таңда қазақстандық құқықтық нигилизмнің феноменінің сипатын көруге болады. Ол бір жағынан азаматтардың заңдар мен ережелерге жазалау қауіпі астында бағыныштылығын көрсетсе, екінші жағынан, кейбір қоғам топтарының сол немесе басқа құқық және заң ережелерін саналы сақтауға құлықсыздығы мен саналы түрде жалтаруда көрініс алады. Ал қоғам үшін ең қауіптісі, билік немесе қаржылық элиталардың кейбір бөліктерінің өздерін құқық немесе заңнан жоғары қоюы немесе бағынбауы, сол арқылы көпшіліктің ойына құқықпен заң заңдардың абыройына қатысты теріс, жағымсыз ой салуы. Осы орайда қазақтың «алдыңғы арба қалай жүрсе, соңғы арба солай жүреді» деген сөзі еріксіз еске түседі. Яғни, біздің айтқымыз келгені «билік», «беделділікке» бой ұсынатын және еліктейтін қазақстандық қоғамда «элитаның» жүріс-тұрысы, мәдениеті, өзін өзі ұстау этикасы сөзсіз көпшіліктің мінез құлқы мен жүріс-тұрысына орасан зор әсерін тигізеді.

Тәжірибе көрсетіп отырғандай қоғамдағы мәдениет деңгейінің төмендеуі мен құқықтық нигилизм тікелей байланысты. Қоғамның көптеген мүшелері бір-бірінің өмірлік мүдделеріне нұқсан келтіретін моральдық-құқықтық нормаларды бұзып, скептиктерге айналғанда, заң үстемдік ететін және оған бағынатын қоғамның қалыптасуы мүмкін емес. Сондықтан моральдық негіздері әлсіреген қоғам өзінің әл-ауқаты мен дамуына қажетті ішкі ынтымақтастығы мен азаматтық ізгі қасиеттерін жоғалтады.

Азаматтық қоғам оның мүшелері құқықтық мәдениет және әлеуметтік, зияткерлік дамудың жоғары деңгейіне ие, өзінің таңдауында ерікті және өз іс-әрекетіне жеке дара жауап беруге,

азаматтық белсенділік танытуға қабілетті жағдайда ғана өміршең болады [7; 22]. Айта өту керек, қазақстандық қоғамда құқыққа қарым қатынас әр түрлі деңгейде қабылданады, ал азаматтардың құқықтық жүріс-тұрысын көп жағдайда заңға бағынышты деп айтуға болмайды. Дегенмен, біздің қоғамымызда құқыққа, оның абыройына бағынушылық белгілері де байқалады.

Құқықтық нигилизм заңның рөлін, оның барлық субъектілер мен қоғам үшін пайдасын жоққа шығарып қоймай, ықтимал дамудың перспективаларын да құнсыздандырады. Мұндай жағдайға құқықтық реттеудің және тәжірибенің жетіспеушілігі, азаматтардың құқықтық сауаттылығының төмен деңгейі де үлкен әсер етеді. Құқықтық нигилизм заңды білмеумен тікелей қарым-қатынаста сипатталуы мүмкін, ал екінші жағынан, белгілі бір адамның дүниетанымдық көзқарастарының негізі ретінде әрекет етуі мүмкін. Бұл жағдайда кейбір азаматтар өмірінің негізі бағдары етіп дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды жоғары қояды да, құқық және заң ережелері екінші орынға ауысады және өмір сүрудің қажетті элементі ретінде қабылданбайды.

Сонымен қатар, азаматтардың құқықтық мәдениеті мен құқықтық санасының мазмұны негізінен құқық пен саясатты білуге байланысты, сонымен қатар олар әлеуметтік, саяси және құқықтық нақтылықпен қамтамасыз етілуі мүмкін. Алайда құқық пен саясатты білу заңды мінез-құлықтың шешуші факторы болып табылмайды. Бұл факторлар тек теріс санкциялар, құқықтық тәрбиелеуді ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік ерекше әрқашанда қолайлы емес объективті жағдайларында тұлғаның құқықтық көзқарастарының қалыптасуына әсер ететін ұлттық мемлекеттік-құқықтық идеологияны да қамтиды.

Қазақстандағы құқықтық нигилизмді қоғамдық-саяси жағдайдың халықтың құқықтық мәдениетіне әсер етуінің елеулі бір көрінісі ретінде де айтуға болады. Жалпы, Қазақстандағы нигилистік сана қоғамдық-саяси негіздердің түбегейлі өзгеруімен сабақтасатын өтпелі кезеңге тән объективті құбылыс. Көп жағдайда реформалар халықтың өмір сүру деңгейінің айтарлықтай төмендеуі жағдайында жүргізілсе, көпшілік күрделі өзгерістер мен толқуларды үлкен ынтамен қабылдамайды. Реформалар мен өзгерістер қоғамдық-саяси және экономикалық тұрғыдан әбден бағаланбайынша көпшілік барлық жаңа артықшылықтарды қабылдамайды. Құқықтық нигилизм деңгейі ол көрініс алатын мемлекет және қоғамның салауатының өзіндік көрсеткіштерінің бірі болады деп айтуға болады. Сондықтан Қазақстандағы құқықтық нигилизмді тек заңды түсінік ғана емес, ол құқықты немесе оның жеке нормаларын әлеуметтік, саяси субъектілер немесе жалпы қазақстандық қоғаммен бағалау нәтижесінде туындайтын әлеуметтік-саяси құбылыс деп сеніммен айтуға болады [8].

Құқықтың әлеуметтік маңызын жоққа шығару, құқыққа, құқықтық тәртіпке деген құрметтің болмауы бүгінгі нигилизмнің басты сипаттары болып табылады. Сонымен бірге, әртүрлі деңгейдегі жекелеген мемлекеттік органдар мен лауазымды тұлғалардың тарапынан орын алатын құқыққа деген немқұрайлылық, менсінбеушілік, сенімсіздік көрсету сияқты сипаттар да нигилизмнің көрінісі деп айтуға болады. Нигилизм екі нысанда орын алады: біріншісі, құқықты ашық түрде жоққа шығару, оның қағидалары мен нормаларын ескерусіз қалдыру; екіншісі, құқықтық нормаларды біле отырып, оларды өз мақсатына пайдалану [9; 270]. Әдетте, қоғамда адамдардың кейбір бөлігі құқықты жоққа шығарып, оған мойынұсынғысы келмесе, екінші бөлігі сол құқық нормаларын мұқият зерттеп оларды айналып өту тетіктерін қарастырады. Құқықтық нигилизм тек қарапайым халық арасында ғана емес, сол құқықтың жүзеге асырылуын қамтамасыз ететін және қадағалайтын мемлекеттік қызметшілер арасында да жиі орын алады.

Қазақстандық ғалым С. Өзбекұлының пікірінше, құқықтық нигилизм — қоғамда қабылданған, мойындалған құқықтық құндылықтарды, қағидалар мен заңнаманың мүмкіндіктерін жоққа шығару, сенімсіздік таныту арқылы биліктің заңсыздығы мен бассыздығына көз жұма қарау болып табылады [10; 149]. Құқықтық нигилизмнің бұл анықтамасы дәстүрлі заң әдебиеттерінде берілетін анықтамадан өзгеше, қазақстандық қоғамдағы құқықтық нигилизмнің сипатын көрсетеді деп айтуға болады.

Бүгінгі күні Қазақстандағы құқықтық нигилизм ең «қарапайым» құқықтық нормаларды, атап айтқанда жол қозғалысы, қоғамдық орындарда өзін-өзі ұстау ережелерін, салықтарды төлемеу, заңдық міндеттерден жалтару және тағы басқа құқық нормаларын бұзу және сақтамауда көрініс табады. Құқықтық нигилизм сияқты құбылысты жеңу үшін азаматтарды қоғам мен жеке тұлғаның құқықтық мәдениетінің деңгейін көтеруге ұмтылуға ынталандыру қажеттілігі айдан анық болып табылады.

Жеке тұлғаның құқықтық санасының деңгейінің өсуі қоғамның құқықтық санасы мен құқықтық мәдениетінің жағдайының өзгеруіне тікелей байланысты. Сол үшін де қоғамның жалпы құқықтық

мәдениеті мен құқықтық санасының тұрақты оңтайлы қызмет етуі, жеке тұлғалардың құқықтық санасын дамыту үшін мұндай әлеуметтік институттардың қалыптасуы үнемі жаңартып отырудың маңызы зор. Мысалы, құқықтық жүйенің бөлігі болып табылатын компоненттер құқықтық институттар тұлғаның құқықтық санасына тікелей әсер етеді. Құқықтық түсінікке заңдардан басқа азаматтардың құқықтық санасының қабылдаулары, көзқарастары да өз әсерін тигізеді [11; 94].

Біздің ойымызша, мемлекет тарапынан құқықтық нигилизмді еңсеру мен жою жөнінде кешенді жүйелі жұмыс жүргізілуі тиіс. Бұл шараға бұрынша қоғамның кең бөлігі тартылуы тиіс. Сонымен бірге қоғамның аса маңызды буыны кәмелетке толмағандар арасында құқықтық тәрбие беру және құқық бұзушылықтың алдын алу ерекше маңызға ие. Құқықтық тәрбие — мемлекеттің, қоғамдық ұйымдардың, жекелеген азаматтардың құқықтық тәжірибені беру жөніндегі мақсатты қызметі; құқықтық нормалардың сақталуын, орындалуын және қолданылуын қамтамасыз ететін белгілі бір оң идеяларды, көзқарастарды, құндылық бағдарларды, көзқарастарды қалыптастыру мақсатында адамның санасы мен мінез-құлқына жүйелі әсер ету [12; 121].

Құқықтық нигилизммен күресудің келесі бағыттары үнемі және үздіксіз жүргізілуі тиіс: 1) адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын мемлекетпен қамтамасыз етуі; 2) мемлекет аумағында заңдылықты нығайту; 3) мемлекеттің негізгі және өзге де заңдарының үстемдігін қамтамасыз ету; 4) мемлекеттің құқықтық жүйесін үнемі жетілдіру; 5) мемлекетте құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету; 6) сот және құқық қорғау органдарының беделін арттыру; 7) мемлекетте құқықтық білім берудің жүйесін қалыптастыру.

Сонымен бірге, тағы бір парадоксалды жәйттердің бірі, саяси-құқықтық жүйенің, заңдардың жетілмегендігін байқайтын қазақстандықтардың көпшілік бөлігі, өкінішке орай, жағдайды түзетуге ұмтылмайды. Керісінше, қоғамда құқықтық жүйе түзелмейді деген пікір де кең таралған. Азаматтар сайлау мен референдумға, әр түрлі деңгейдегі сайлауларға қатысуға әлі де болса құлық танытпайды. Көбінесе мұндай шараларға азаматтардың жаппай қатысуы тек әкімшілік ресурстардың араласуымен жүзеге асады. Азаматтардың бұл ұстанымы өз пікірі ештеңені өзгерте алатынына сеніммен қарамайтынын көрсетеді. Яғни, бұдан демократиялық құндылықтардың адамдардың санасына әлі де болса сіңбеуін көруге болады. Бұл ретте заңдар мен жүргізіліп отырған саясатқа оңды сын айту тәжірибесінің қалыптаспауы да өз әсерін тигізеді. Мысалы, ұлттық құқықты сынау жағдайларында оған қарама-қарсы құбылыс заңдарды мойындамау, құқықтық демагогия және тағы басқалары орын алады. Көп жағдайда, құқық ережелеріне сын айту конструктивті және құзыретті бағытта болмайды. Тұтастай құқықты жоққа шығару қазақстандық қоғамдағы құқықтық атмосфераның нашарлауына әкеледі. Бұл құбылыс әдетте «тарихи дамудың дағдарыстық дәуірлерімен байланысты» [13; 606].

Дегенмен, құқықтық нигилизмнің басты себептерінің бірі азаматтардың құқықтық сауаттылығының әлі де болса төмендігі, қоғамымыздағы заңсыз сананың теріс түрлерінің таралуына қолайлы жағдай жасалуы, сол арқылы қоғамдық сананы манипуляциялауға мүмкіндік беретінін атап өткен жөн.

Қазақстандық қоғамдағы азаматтарға тән бірегей құқықтық сананың сипаты құқықтық институттардың жүздеген жылдардағы тарихтағы нақты қызметімен де анықталады. Қазақстандық құқықтық нигилизм қазіргі заманның жемісі емес, оның тамыры мемлекет тарихында тереңде жатыр. Тек соңғы жылдар қазақстандық қоғамы үшін қоғамдық-саяси өмірдегі айқын, бұрын жасырылған қайшылықтарды анықтайтын бетбұрысты кезең болды деуге болады. Осының салдарынан мемлекеттің қазіргі құқықтық жүйесі мен құқықтық саясатының кемшіліктері мен олқылықтары айқын көрініс таба бастады.

Демек, осы факторлардың барлығы ғалымдар мен зерттеушілерді азаматтарды құқықтық әлеуметтендіру және құқықтық тәрбиелеу мәселесіне тереңірек назар аударуға итермелейді. Сонымен бірге қазақстандықтардың құқықтық санасына құқықтық және саяси жүйелердің жаһандануы мен өзара тығыз интеграциялануының ықпал ететінін ескеру қажет. Оны қоғамдағы батыстық құқықтық, саяси идеялар мен құндылықтардың кең таралуынан көруге болады. Айта кету керек, қазақстандықтардың құқықтық санасына мұндай әсер ету әрқашан оңды бола бермеуі мүмкін. Бұл факторларды саяси үдерістегі қазақстандықтардың нигилизмдік, құқықтық емес санасы мен құқықтық мәдениетке қарсы көріністерін жоюға бағытталған жұмыстарды жүргізу кезінде де ескеру қажет.

Қорытынды

Сонымен, жоғарыда келтірілген жайттарды сараптай келе, құқықтық нигилизм феноменінің, жалпы нигилизмді сыртқы факторлардың әсер етуі нәтижесінде және азаматтардың ішкі ментальдық деңгейінде саналы немесе бейсаналы нысанда бағалау салдарынан орын алатын жағымсыз құбылыс деп айтуға болады. Ол белгілі бір нақты факторлардың әсер етуі нәтижесінде азаматтардың құқықтық менталитетінде көрініс табады. Демек, қазақстандық құқықтық менталитетті жетілдіру, мемлекетпен құқыққа қатысты оңды, жағымды идеяларды дамыту арқылы құқықтық нигилизмді еңсеру туралы айтуға болады.

Қорытындылай келе, қазіргі уақытта құқықтық нигилизм, ол көрініс алатын деструктивті сипаттағы түрлі заңға қарсы әрекеттер мен қылмыстар (сыбайлас жемқорлық, тұрмыстық зорлық зомбылық, бұзақылық, буллинг және тағы басқалары) қоғамға, азаматтарға, жалпы мемлекетке де орасан зор зиянын келтіреді. Қазақстан мемлекеті үшін құқықтық нигилизмді жою және заң үстемдігін орнату, қоғам мен азаматтар тарапынан оның қоғамдық-саяси, әлеуметтік құндылығы мен маңыздылығын ұғыну, заң билігін орнату жөніндегі күш-жігерді оңтайландыру процесі өзекті мәселе болып табылады. Демек, бүгінгі құқықтық шынайылық құқықтық нигилизмнің себептерін, бұл құбылыстың мәнін тереңірек саяси-құқықтық түсінуді, осы құбылыспен күресудің құқықтық тетіктері мен құралдарын жедел түрде әзірлеуді талап етеді.

Қазақстандық құқықтық менталитеттің құқықтық нигилизм процестеріне әсері, бұл құбылыстардың ара қатынасы, сондай-ақ құқықтық нигилизмнің құқықтық сана мен құқықтық мәдениетті дамытуға әсерін анықтау тереңірек және жан жақты талдау мен зерттеуді қажет етеді. Құқықтық жүйеге біркелкі енгізілген және тиісті түрде нормативтік қамтамасыз етілген жағдайда ғана қоғамда құқықтық менталитет элементтерінің тиімді қалыптасуы мен дамуы туралы айтуға болады. Тұлға санасының терең қабатында жатқан психикалық ментальдық деңгейіне оң әсер ету арқылы оның құқықтық санасын қалыптастыруға, сол арқылы құқықтық мәдениетін көтеруге жағдай жасалынады. Бұл өз кезегінде, азаматтардың санасына заң үстемдік ететін қоғам жағдайында құқықтық менталитетті қалыптастырудың, жаппай орын алатын құқықтық нигилизмді еңсеру тетіктерін ендірудің және оңтайлы құқықтық реттеудің маңызы зор екендігін көрсетеді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Ануфриева Б.А. Российский менталитет как социально-политический и духовный феномен / Б.А. Ануфриева, Л.В. Лесная // Соц.-полит. журн. — 1997. — № 3. — С. 16–27.
- 2 Мурунова А.В. Правовой менталитет и правовая идеология как структурные элементы правосознания / А.В. Мурунова. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.consultant.ru/> (Дата обращения: 18.03.2023).
- 3 Гуляйхин В.Н. Правовой менталитет российских граждан / В.Н. Гуляйхин // Юридические исследования. — 2012. — № 4. — С. 108–133.
- 4 Меняйло Д.В. Понятие «правовой менталитет» в работах отечественных ученых / Д.В. Меняйло, Л.Н. Меняйло, Ю.А. Иванова // Вестн. Моск. ун-та МВД России. — 2018. — № 2. — С. 219–222.
- 5 Егизбаев К.Б. Профилактика правового нигилизма казахстанского общества путем правового воспитания несовершеннолетних / К.Б. Егизбаев. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: online.zakon.kz/ (Дата обращения: 19.11.2023).
- 6 Доклад «Правовой нигилизм как издержка современного развития Казахстана» — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: [infozakon.kz/http://](http://infozakon.kz/) (Дата обращения: 19.11.2023).
- 7 Савельева Е.А. Гражданская активность молодежи: варианты концептуализации понятия / Е.А. Савельева // Вестн. РУДН. — Сер. Социология. — 2013. — № 2. — С. 21–31.
- 8 Абсаттаров Г.Р. Правовая культура: характеристики и специфика (на примере современного Казахстана) / Г.Р. Абсаттаров. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: cyberleninka.ru/ (Дата обращения: 19.11.2023).
- 9 Теория государства и права / под ред. А.У. Бейсеновой. — Алматы: Атамұра, 2006. — 392 с.
- 10 Өзбекұлы С. Мемлекет және құқық теориясы / С. Өзбекұлы, Ө. Қопабаев. — Алматы: Жеті Жарғы, 2006. — 264 б.
- 11 Акмамбетов Г. Сознание в социокультурном контексте / Г. Акмамбетов. — Алматы: Енбек, 1993. — С. 94–202.
- 12 Матузов Н.И. Теория государства и права: учеб. / Н.И. Матузов, А.В. Малько. — М.: Юрист, 2004. — 245 с.
- 13 Философский словарь. — Киев: АСК, 2006. — 1056 с.

Д.А. Бакиров, Н.Д. Мырзатаев

Казахстанский правовой менталитет и правовой нигилизм

Повышение правовой культуры и правосознания в современном казахстанском обществе стало одной из актуальных проблем юридической действительности. Кроме того, они вызывают беспокойство и вопросы правового нигилизма. Статья посвящена изучению правового менталитета, правового нигилизма, правовой культуры и правосознания в казахстанском обществе. Авторами рассмотрено понятие «правовой менталитет», его взаимосвязь и влияние с понятием правового нигилизма. Необходимость изучения феномена правового менталитета и его связи с правовым нигилизмом обоснована тем, что последнее понятие играет важную роль в повышении в казахстанском обществе правовой культуры и правового сознания на новый уровень. Правовой нигилизм отрицает влияние усилий и шагов, предпринимаемых государством и обществом для обеспечения верховенства права. Однако формирование правовой культуры и правосознания невозможно без учета ментальных особенностей личности и общества. Характер любого общества определяется уровнем правосознания и правовой культуры его членов. Изучение правового менталитета и поднятие его понимания на новый уровень позволяют сформировать позитивное отношение общества и личности к праву, понять причины и последствия правового нигилизма и принять оптимальные меры борьбы с ним. В связи с этим исследование правового нигилизма и его преодоление следует рассматривать комплексно, в тесной связи с вопросами правового сознания, правовой культуры и правового менталитета, с учетом ментальных особенностей граждан в обществе, их системы общей ценности. Результатом исследования является выделение современного состояния национальной правовой системы, определение и анализ казахстанского правового менталитета и правового нигилизма с точки зрения сегодняшнего дня, разработка направлений и мер для их глубокого понимания.

Ключевые слова: правовая культура, правосознание, правовой менталитет, правовой нигилизм, правовое регулирование.

D.A. Bakirov, N.D. Myrzataev

Kazakhstan legal mentality and legal nihilism

Improvement of legal culture and legal consciousness in modern Kazakhstani society has become one of the urgent problems of legal reality. In addition, questions of legal nihilism are also causing concern. The article is devoted to the study of legal mentality, legal nihilism, legal culture and legal consciousness in Kazakhstani society. The concept of legal mentality, its interrelationship with the concept of legal nihilism and its influence were considered in the article. The need to study the phenomenon of legal mentality and its connection with legal nihilism is based on the fact that this study plays an important role in raising the legal consciousness and the legal culture in the Kazakhstani society to a new level. In this regard, legal nihilism denies the impact of efforts and steps taken by the state and society to ensure the rule of law. However, the formation of legal culture and legal consciousness is impossible without taking into account the mental characteristics of the individual and society. The character of any society is determined by the level of legal consciousness and culture of its members. Studying the legal mentality and raising its understanding to a new level allows to form a positive attitude of the society and the individual towards the law, and to understand the causes and effects of legal nihilism and take optimal measures to combat it. In this regard, the study of legal nihilism and its overcoming should be considered in a complex manner, in close connection with the issues of legal consciousness, legal culture and legal mentality, taking into account the mental characteristics of citizens in society, their common value system. The result of the research is to distinguish the current state of the national legal system, to identify and analyze the Kazakhstani legal mentality and legal nihilism from today's point of view, to develop directions and measures for deep understanding.

Keywords: legal culture, legal consciousness, legal mentality, legal nihilism, legal regulation.

References

- 1 Anufrieva, B.A., & Lesnaia, L.V. (1997). Rossiiskii mentalitet kak sotsialno-politicheskii i dukhovnyi fenomen [Russian mentality as a socio-political and spiritual phenomenon]. *Sotsialno-politicheskii zhurnal — Socio-Political Journal*, 3, 16–27 [in Russian].
- 2 Murunova, A.V. (2023). Pravovoi mentalitet i pravovaia ideologiya kak strukturnye elementy pravosoznaniia [Legal mentality and legal ideology as structural elements of legal consciousness]. *www.consultant.ru* Retrieved from <http://www.consultant.ru> [in Russian].
- 3 Guliaikhin, V.N. (2012). Pravovoi mentalitet rossiiskikh grazhdan [Legal mentality of Russian citizens]. *Yuridicheskie issledovaniia — Legal studies*, 4, 108–133 [in Russian].

- 4 Meniailo, D.V., Meniailo, L.N., & Ivanova, Yu.A. (2018). Poniatie «pravovoi mentalitet» v rabotakh otechestvennykh uchenykh [The concept of “Legal mentality in the works of domestic scientists”]. *Vestnik Moskovskogo universiteta MVD Rossii — Bulletin of Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of Russia*, 2, 219–222 [in Russian].
- 5 Egizbaev, K.B. (2023). Profilaktika pravovogo nigilizma kazakhstanskogo obshchestva putem pravovogo vospitaniia nesovershennoletnikh [Prevention of legal nihilism in Kazakhstan society through legal education of minors]. Retrieved from online.zakon.kz/ [in Russian].
- 6 (2023). Doklad «Pravovoi nigilizm kak izderzhka sovremennogo razvitiia Kazakhstana» [Legal nihilism as a cost of modern development of Kazakhstan]. Retrieved from [http:// infozakon.kz/](http://infozakon.kz/) [in Russian].
- 7 Saveleva, E.A. (2013). Grazhdanskaia aktivnost molodezhi: varianty kontseptualizatsii poniatiia [Youth civic engagement: options for conceptualizing the concept]. *Vestnik RUDN. Seriya Sotsiologiya — Bulletin of Russian People's Friendship University. Series Sociology*, 2, 21–31 [in Russian].
- 8 Absattarov, G.R. (2023). Pravovaia kultura: kharakteristiki i spetsifika (na primere sovremennogo Kazakhstana) [Legal culture: characteristics and specifics (using the example of modern Kazakhstan)]. Retrieved from [cyberleninka.ru/_](http://cyberleninka.ru/) [in Russian].
- 9 Beisenova, A.U. (2006). Teoriia gosudarstva i prava [Theory of State and Law]. Almaty: Atamura [in Russian].
- 10 Uzbekuly, S., & Kopabaev, U. (2006). Memleket zhane quyq teoriiasy [Theory of State and Law]. Almaty: Zheti Zhargy [in Kazakh].
- 11 Akmambetov, G. (1993). Soznanie v sotsiokulturnom kontekste [Consciousness in a sociocultural context]. Almaty: Enbek [in Russian].
- 12 Matuzov, N.I. & Malko, A.V. (2004). Teoriia gosudarstva i prava: uchebnik [Theory of State and Law: Textbook]. Moscow: Yurist [in Russian].
- 13 (2006). Filosofskii slovar [Philosophical Dictionary]. Kiev: ASK [in Russian].

Information about the authors

Bakirov D.A. — Doctoral student of the Department «Jurisprudence and International Law» of the University «Turan», Almaty, Kazakhstan;

Myrzataev N.D. — PhD, senior lecturer of Department of Civil, Civil Procedural and Labor Law KazNU, Almaty, Kazakhstan, e-mail: muxametnur@mail.ru.

M.G. Albekova^{*1}, P. Gilmour²

¹*Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan;*

²*University of Portsmouth, United Kingdom
(E-mail: albekova_m@mail.ru)*

Capital withdrawal from Kazakhstan: Challenges and prospects of the recovery mechanism for stolen assets

The purpose of this research article is to study the problem of capital withdrawal from Kazakhstan and the importance of returning stolen assets in protecting the property rights of citizens, organizations and the state. The article examines the multi-step process of returning criminal money, highlighting the complexities and difficulties such as identifying assets, identifying their beneficiaries and returning them to the country of origin. The article reviews the legal framework of international and national legislation on the return of stolen assets, as well as the positive experience of Kazakhstan and other countries in this direction. The focus is on the new law of the Republic of Kazakhstan of July 12, 2023, which focuses on the return of illegally acquired assets to the state. In addition, the article provides an overview of the challenges and prospects in addressing this pressing problem and emphasizes the need for effective measures to restore social justice in society. This paper discusses in detail the challenges countries face in recovering stolen assets in the context of existing differences in legal systems, increasing financial flows, and offshore zones.

Keywords: asset recovery, illicit proceeds, stolen funds, beneficiaries, offshore, international co-operation.

Introduction

The return of stolen assets from abroad is an important part of the mechanism for protecting the property rights of citizens, organizations and the state. The volume of withdrawn funds is over 300 billion tenge, of which only 20 % of the stolen funds have been recovered. For comparison: at the end of 2018, the National Fund accumulated 47.7 trillion tenge [1].

The problem of withdrawing money from Kazakhstan abroad is not new and has a long history. According to the Tax Justice Network, about 140 to 160 billion dollars have been withdrawn from Kazakhstan to foreign offshore companies over the last 25 years. In 2021, the assets invested abroad by Kazakh citizens alone were estimated at \$45.7 billion. Some experts believe that the amount of funds withdrawn illegally could be much higher [2].

Criminal money recovery is a multi-stage process of introducing criminal assets into the legitimate economic cycle of the state, carried out by state authorities with the aim of restoring social justice in society. The process is lengthy and arduous and is compounded by the problems of identifying assets and their beneficiaries, locating and repatriating them to their country of origin, and international cooperation with foreign authorities.

* Corresponding author. E-mail: albekova_m@mail.ru

Methods and Materials

When preparing the article, general scientific and special scientific methods of understanding social and legal reality, such as analytical, formal-logical, comparative legal and system-structural, were used. The theoretical basis was the works of famous Kazakh and foreign scientists who made a significant contribution to the study of the problems of the return of criminal assets; A literature review was conducted on the topic of stolen funds and methods of their return. Materials from criminal cases and court decisions from the Paragraph system's court database were examined.

Results and Discussion

One of the first normative instruments for asset recovery with basic principles is the UN Convention against Corruption (2003). The Convention is considered a practical document containing basic provisions for effective action and international cooperation in this area. The Convention defines the concept of property and specifies that "Property" shall mean assets of every kind, whether corporeal or incorporeal, movable or immovable, tangible or intangible, and legal documents or instruments evidencing title to or interest in such assets. The Convention also forms the concept of proceeds of crime and defines them as any property derived from or obtained, directly or indirectly, through the commission of an offence [3].

In addition to the UN Convention against Corruption, the UN Convention against Transnational Organized Crime is an important normative instrument aimed at more effectively preventing and combating transnational organized crime, including the return of assets obtained through crime [4].

The main international organizations engaged in the search for stolen assets are Interpol and its divisions (Europol, Asiapol, Ameripol); the Egmont Group; the World Customs Organization; the Camden Asset Repatriation Interagency Network (CARIN); the Arab Network for Integration and Anti-Corruption; the European Judicial Network; and many others.

There are also international communities of prosecutors and investigators who work together and assist in asset recovery. These networks include CARIN in Europe, ARIN-AP in Asia and Oceania, and ARIN-WCA in West and Central Asia. Kazakhstan joined these networks with the support of the UN Office on Drugs and Crime. In April 2023, a cooperation agreement was signed in Switzerland between the Prosecutor General's Office of Kazakhstan and the Basel Institute of Governance. The International Center for Asset Recovery (ICAR) is part of it and is considered one of the largest in the world.

In addition to the above-mentioned organizations supporting the recovery of criminal assets, Kazakhstan cooperates with global international organizations such as StAR (Stolen Asset Recovery), the World Bank and the United Nations [5; 10].

The Republic of Kazakhstan is committed to active cooperation in crime prevention by joining international treaties and concluding bilateral agreements with neighboring and non-CIS countries. The country is also committed to assisting in the identification, search and extradition of persons who commit dangerous crimes on the territory of these countries.

The principle of transparency should be adhered to in asset recovery, as this principle shows the effectiveness of the system and gives the Kazakh people confidence in the positive side of this matter. The principle of transparency refers to the openness of information about the number and financial size of ongoing cases, as well as the accountability of law enforcement authorities, which contributes to citizens' trust in the process. However, the capital recovery process is lengthy and labor-intensive, as money must be recovered from other jurisdictions, and this is complicated by the various procedural steps, the willingness to cooperate and the legal status of the perpetrators.

According to the Kazakh Prosecutor General's Office, the government has recovered up to KZT 760 billion (\$1.7 billion) in embezzled assets as of May 2023. Of this amount, around \$575 million was repaid to Kazakhstan abroad. More than 100 requests for legal assistance were forwarded to other states. Property valued at over \$100 million was seized [6].

One of the most high-profile cases of asset return to Kazakhstan was the return in September 2020 of more than 390 million tenge from Switzerland, which were withdrawn by members of organized crime abroad, in the "Khorgos case". These assets belonged to one of the suspects in this case, Magnus Abdraliev, who had been on an international wanted list since 2012. The funds of the above-mentioned defendant in this case in the amount of 762,000 USD and 915,000 KZT were returned to the state revenue at the request of the Prosecutor's Office of Kazakhstan in April 2018 [7].

One of Kazakhstan's first positive experiences with asset recovery was the recovery of \$84 million in the “Kazakhgate” case in 2008 [8; 320]. According to an agreement between the governments of Kazakhstan, the United States and Switzerland, the funds received were transferred to the Special case transferred founded the “Bota” foundation and donated it to charitable purposes.

When assessing international experience in recovering stolen assets, there are some countries that have the most effective practices. These countries include Switzerland, the United States of America and the United Kingdom.

Most legal acts on the procedure for recovering stolen assets are provided for in current Swiss legislation. One of these laws is the law on the return of stolen property through political influence, passed in 2011. The law provides for an out-of-court procedure for the return of assets to the affected state without criminal proceedings and without a court judgment.

In the United States of America, the Bank Records and International Transactions Reporting Act is the primary regulatory framework for unlawful asset withdrawals, establishing reporting requirements for individuals, banks and financial institutions [9; 66].

In 2018, the UK passed the Criminal Finances Act, which gives law enforcement authorities the power to investigate if they suspect assets over £50,000 have been criminally acquired by foreigners. In the United Kingdom, tools such as disclosure orders by the defendant or a third party, seizure of the defendant's passport, freezing of third party property and searches are used to enable a successful process to return assets to the state [10].

In the Republic of Kazakhstan, issues of asset recovery are regulated by the Law of July 12, 2023 “On the return of illegally acquired assets to the state”. This law provides for the application of a mechanism for the return of assets, civil confiscation, assets acquired illegally and transferred abroad.

The law was developed on the basis of a thorough study and implementation of all modern internationally recognized standards and practices in the field of combating corruption and money laundering of criminally acquired property, as well as on the basis of an analysis of Kazakhstan's practice experience in returning illegally acquired property, including from abroad, and related cooperation with international organizations, courts and competent authorities of foreign states.

According to the new law, the return of illegal assets can be voluntary or compulsory. In the event of compulsory enforcement proceedings, court acts of the Republic of Kazakhstan or foreign states as well as decisions of competent authorities of foreign states are the basis [11].

As part of the monitoring, the authorized body must determine the circle of persons involved in the illegal extraction of assets, as well as their associated persons, the total volume of these assets, the reasons and conditions for the acquisition of the assets, the mechanism of extraction of assets abroad and other information.

The law defines the scope of the subjects that fall within the scope of this law. This includes persons who are or have been public officials, officials of public bodies and bodies in the quasi-public sector. In addition to the above-mentioned persons, the law also applies to persons associated with these entities, such as close relatives, spouse's relatives and others. For the law to apply to these individuals, they must have total assets exceeding the threshold of MCI 13 million (KZT 44 billion 850 million or approximately USD 100 million) set in the law.

An authorized body, the Asset Recovery Committee of the Attorney General's Office, was set up to carry out asset recovery. A special state fund will also be created, which will be a cash control account for the assets received for the benefit of the state. These funds will finance social and economic projects aimed at improving the well-being of the people of Kazakhstan.

After analyzing all the information, the authorized body will make proposals to the Asset Recovery Commission in the event that there are legitimate reasons for the lawful acquisition of assets regarding the need to include these companies and their affiliates in the register. In addition, the Commission takes a final decision on the inclusion of persons in the relevant register and the measures to be applied for asset recovery and prepares recommendations. If a person cannot prove the legitimacy of the acquired assets, the assets are recognized as assets of uncertain origin.

By taking all necessary measures to legislatively regulate the issue of property recovery, states, including the Republic of Kazakhstan, face a number of problems, such as: peculiarities of foreign legislation, offshore jurisdictions, underdeveloped international cooperation, closed banking systems and evolving communications technologies. All of these factors contribute to individuals easily concealing illegally acquired assets.

In Kazakhstan, before recovering stolen assets taken abroad, a preliminary court decision on the guilt of a specific person in a criminal case must be obtained. During the collection of evidence, a significant number of documents are produced, while the defendant manages to evade prosecution and hide funds. An example of such a situation is the criminal case against the former head of the Atyrau region B. Ryskaliev in 2014 in connection with corruption. In the course of the investigation, in strict compliance with the established rules of procedure, while the members of the organized criminal group he created were being interrogated, the former Akim, with the help of his “cashiers”, transferred a stolen half a billion dollars abroad and fled to England. As a result, 22 people were convicted, but it was not possible to return the stolen funds [12].

According to Professor Suleimenov M.K. problems with the return of illegally withdrawn assets are not of a legislative or organizational nature, but of a systemic nature and are more related to the problems of insufficient experience and qualifications of persons carrying out law enforcement actions in the execution of court decisions or in the event of non-performance or improper performance of their official and Official duties [13].

Other challenges in asset recovery include the lack of necessary asset recovery tools, rapid responses and asset freezing mechanisms, high levels of banking secrecy, procedural difficulties such as mandatory convictions for the confiscation of such assets, and many others. In order to improve the methods of searching and seizing stolen assets, it is necessary to conclude agreements with the relevant authorities of foreign states on the use of information from their financial services. In particular, the activities of exchanging tax information with foreign countries should be intensified within the framework of the Common Reporting Standard (CRS), and the process of recognizing the national financial surveillance system of Kazakhstan at the international level should be accelerated by joining the Republic of Kazakhstan into the structure of the FATF (Financial Action Task Force) integrated.

Conclusions

The process of returning illegally transferred assets abroad is a complex, long-term and multidimensional task, which, of course, may require the development of additional measures to promote the return of illegally transferred funds and associated assets by the persons involved in crimes leading to illicit transfer of assets abroad.

As practice shows, states face a number of difficulties in recovering stolen assets, arising from factors such as the lack of uniform legal bases for the return of stolen assets from abroad in the laws of different countries; the need to recognize unlawful acts as criminal offenses both under national law and under the law of the foreign state; increased requirements for the collection and enforcement of evidence of criminal possession of assets; lengthy procedures and different deadlines for claiming liability; Bank secrecy, limitation of liability of beneficiaries for the company's actions and use of offshore programs [14].

The successful recovery of these assets requires close cooperation from all stakeholders, both public and private. This requires careful attention, feedback and information sharing between government and the regulated sector, clarity on the role of each stakeholder and collaboration with international partners.

References

- 1 Тез. Выступл. Генерального прокурора Республики Казахстан на заседании Координационного совета правоохранительных органов, где рассмотрены вопросы противодействия наркопреступности и возврата похищенных активов // Официальный сайт Генеральной прокуратуры Республики Казахстан. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://prokuror.gov.kz/rus/novosti/press-releasy/tezis-stupleniya-generalnogo-prokurora-zhakipa-asanovana-zasedanii-0>
- 2 Official website of the Tax Justice Network. Retrieved from <https://taxjustice.net/>
- 3 United Nations Convention against Corruption. Adopted by General Assembly resolution 58/4 of 31 October 2003. — [Electronic resource]. — Access mode: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/corruption.shtml
- 4 United Nations Convention against Transnational Organized Crime. Adopted by General Assembly resolution 55/25 of 15 November 2000. — [Electronic resource]. — Access mode: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/orgcrime.shtml
- 5 Татубаев Т.М. Антикоррупционная политика Республики Казахстан: проблема возвращения незаконно нажитого имущества / Т.М. Татубаев // Вестн. БИСТ. — 2017. — № 2 (35). — С. 7–13.
- 6 Official website of the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan. — [Electronic resource]. — Access mode: <https://www.gov.kz/memleket/entities/prokuror/press/news/details/552908?lang=ru>
- 7 Official website of the Kapital Business Information Centre. — [Electronic resource]. — Access mode: <https://kapital.kz/gosudarstvo/77996/genprokuratura-vernula-iz-shveysarii-140-mln-tenge-pokhishchennykh-aktivov.html>

8 Asset Recovery Handbook: A Guide for Practitioners, Second Edition 2020 — [Electronic resource]. — Access mode: <https://star.worldbank.org/publications/asset-recovery-handbook-guide-practitioners-second-edition>

9 Нурбеков А.А. Международный опыт возврата похищенных активов / А.А. Нурбеков // Вестн. Акад. правоохр. органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан. — 2018. — № 3. — С. 65–69.

10 United Kingdom Civil Procedure Jurisdiction and Judgements Act. — [Electronic resource]. — Access mode: <http://www.wipo.int/wipolex/ru/details.jsp?id=1745>.

11 Закон Республики Казахстан от 12 июля 2023 года № 21–VIII «О возврате государству незаконно приобретенных активов». — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000021>

12 Тез. Выступл. Генерального прокурора Республики Казахстан Ж. Асанова на заседании круглого стола на тему: «Развитие национальной системы финансовых расследований и возврата похищенных активов из-за рубежа» // Официальный сайт Генеральной прокуратуры Республики Казахстан. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://prokuror.gov.kz/rus/novosti/press-releasy/tezisy-vystupleniya-generalnogo-prokurora-zhakira-asanova-na-zasedanii-0>

13 Сулейменов М.К. Экспертное заключение по проекту Закона Республики Казахстан «О возврате государству незаконно приобретенных активов» от 29 мая 2023 г. / М.К. Сулейменов. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31839852&pos=54;-38#pos=54;-38

14 Гринь И.Ю. Международное сотрудничество в сфере уголовного судопроизводства: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 — «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / И.Ю. Гринь. — СПб., 2006. — 20 с.

М.Г. Альбекова, П. Гилмор

Қазақстаннан капиталды шығару: ұрланған активтерді қайтару тетігінің сын-қатерлері мен перспективалары

Мақаланың мақсаты Қазақстаннан капиталды шығару мәселелерін және ұрланған активтерді азаматтардың, ұйымдар мен мемлекеттің мүліктік құқықтарын қорғау үшін қайтарудың маңыздылығын зерттеу. Авторлар қылмыстық ақшаны қайтарудың көп сатылы процесін қарастырған, яғни активтерді, олардың бенефициарларын анықтау және шыққан еліне оралудағы қиындықтар мен тәуекелдерді айқындаған. Ұрланған активтерді қайтару мәселелері бойынша халықаралық және ұлттық заңнаманың нормативтік-құқықтық базасына шолу, сондай-ақ Қазақстан мен шет елдердің осы бағыттағы оң тәжірибесі ұсынылған. Заңсыз сатып алынған активтерді мемлекетке қайтаруға бағдарланған 2023 жылғы 12 шілдедегі Қазақстан Республикасының жаңа Заңына назар аударылған. Сонымен қатар, мақалада қоғамдағы әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтірудің тиімді шараларының қажеттілігін көрсете отырып, осы өзекті мәселені шешудегі қиындықтар мен перспективаларға шолу жасалған. Ұрланған активтерді құқықтық жүйелердегі айырмашылықтар, ұлғайған қаржы ағындары және оффшорлық аймақтар жағдайында қайтару кезінде елдердің алдында тұрған мәселелер мұқият қарастырылған.

Кілт сөздер: активтерді қайтару, заңсыз табыс, ұрланған қаражат, бенефициарлар, оффшорлар, халықаралық ынтымақтастық.

М.Г. Альбекова, П. Гилмор

Вывод капитала из Казахстана: вызовы и перспективы механизма возврата похищенных активов

Целью статьи является исследование проблемы вывода капитала из Казахстана и определение важности возврата похищенных активов для защиты имущественных прав граждан, организаций и государства. Авторами рассмотрен многоступенчатый процесс возврата преступных денег, выявлены сложности и трудности, такие как идентификация активов, установление их бенефициаров и возвращение в страну происхождения. Представлен обзор нормативно-правовой базы международного и национального законодательства по вопросам возврата похищенных активов, а также положительный опыт Казахстана и зарубежных стран в данном направлении. Акцентируется внимание на новый Закон Республики Казахстан от 12 июля 2023 года, ориентированный на возврат государству незаконно приобретенных активов. Кроме того, статья представляет собой обзор вызовов и перспектив в решении данной актуальной проблемы, подчеркивая необходимость эффективных мер для восстановления социальной справедливости в обществе. Предметно рассмотрены проблемы, с которыми сталкиваются страны при возврате похищенных активов в условиях существующих различий в правовых системах, увеличивающихся финансовых потоков и оффшорных зон.

Ключевые слова: возврат активов, незаконный доход, похищенные средства, бенефициары, офшоры, международное сотрудничество.

References

- 1 Tezisy Vystupleniia Generalnogo prokurora Respubliki Kazakhstan na zasedanii Koordinatsionnogo soveta pravookhranitelnykh organov, gde rassmotreny voprosy protivodeistviia narkoprestupnosti i vozvrata pokhishchennykh aktivov [Abstracts of the speech of the General Prosecutor of the Republic of Kazakhstan at a meeting of the Coordination Council of Law Enforcement Agencies where issues of combating drug crime and the return of stolen assets were considered]. *Ofitsialnyi sait Generalnoi prokuratury Respubliki Kazakhstan — Official website of the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan. prokuror.gov.kz*. Retrieved from <http://prokuror.gov.kz/rus/novosti/press-releasy/tezis-stupleniya-generalnogo-prokurora-zhakipa-asanovana-zasedanii-0> [in Russian].
- 2 Official website of the Tax Justice Network. *taxjustice.net* Retrieved from <https://taxjustice.net/>.
- 3 United Nations Convention against Corruption. Adopted by General Assembly resolution 58/4 of 31 October 2003. *www.un.org*. Retrieved from https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/corruption.shtml.
- 4 United Nations Convention against Transnational Organized Crime. Adopted by General Assembly resolution 55/25 of 15 November 2000. *www.un.org*. Retrieved from https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/orgcrime.shtml.
- 5 Tatubaev, T.M. (2017). Antikorruptsiionnaia politika Respubliki Kazakhstan: problema vozvrashcheniia nezakonno nazhitogo imushchestva [Anti-corruption policy of the Republic of Kazakhstan: the problem of return of illegally acquired property]. *Vestnik Bashkirskogo instituta sotsialnykh tekhnologii. Seriya Yurisprudentsiia — Bulletin of the Bashkir Institute of Social Technologies. Legal studies*, 2 (35), 7–13 [in Russian].
- 6 Official website of the General Prosecutor's Office. *www.gov.kz*. Retrieved from <https://www.gov.kz/memleket/entities/prokuror/press/news/details/552908?lang=ru>
- 7 Official website of Kapital Business Information Centre. *kapital.kz*. Retrieved from <https://kapital.kz/gosudarstvo/77996/genprokuratura-vernula-iz-shveysarii-140-mln-tenge-pokhishchennykh-aktivov.html>.
- 8 (2020). Asset Recovery Handbook: A Guide for Practitioners, Second Edition. *star.worldbank.org*. Retrieved from <https://star.worldbank.org/publications/asset-recovery-handbook-guide-practitioners-second-edition>.
- 9 Nurbekov, A.A. (2018). Mezhdunarodnyi opyt vozvrata pokhishchennykh aktivov [International experience in the recovery of stolen assets]. *Vestnik Akademii pravookhranitelnykh organov pri Generalnoi prokurature Respubliki Kazakhstan — Bulletin of the Academy of Law Enforcement Agencies under the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan*, 3, 65–69 [in Russian].
- 10 United Kingdom Civil Procedure Jurisdiction and Judgements Act. *www.wipo.int*. Retrieved from <http://www.wipo.int/wipolex/ru/details.jsp?id=1745>.
- 11 Zakon Respubliki Kazakhstan ot 12 iuliia 2023 goda № 21–VIII «O vozvrate gosudarstvu nezakonno priobretennykh aktivov» [Law of the Republic of Kazakhstan No. 21–VIII of 12 July 2023 “On the Return of Illegally Acquired Assets to the State”]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000021> [in Russian].
- 12 Tezisy Vystupleniia Generalnogo prokurora Respubliki Kazakhstan Zh. Asanova na zasedanii kruglogo stola na temu: «Razvitie natsionalnoi sistemy finansovykh rassledovaniy i vozvrata pokhishchennykh aktivov iz-za rubezha» [Abstracts of the speech of the General Prosecutor of the Republic of Kazakhstan Zh. Asanov at a meeting of the round table on the theme “Development of a national system of financial investigations and recovery of stolen assets abroad”]. *Ofitsialnyi sait Generalnoi prokuratury Respubliki Kazakhstan — Official website of the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan. prokuror.gov.kz*. Retrieved from <http://prokuror.gov.kz/rus/novosti/press-releasy/tezisy-vystupleniya-generalnogo-prokurora-zhakipa-asanova-na-zasedanii-0> [in Russian].
- 13 Suleimenov, M.K. (2023). Ekspertnoe zakliuchenie po projektu Zakona Respubliki Kazakhstan «O vozvrate gosudarstvu nezakonno priobretennykh aktivov» [Expert Opinion on the Draft Law of the Republic of Kazakhstan “On the Return of Illegally Acquired Assets to the State”]. *online.zakon.kz*. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31839852&pos=54;38#pos=54;38 [in Russian].
- 14 Grin, I.Yu. (2006). Mezhdunarodnoe sotrudnichestvo v sfere ugovnogo sudoproizvodstva [International cooperation in criminal proceedings]. *Extended abstract of candidate's thesis* [in Russian].

Information about the authors

Albekova M.G. — Master of jurisprudence, doctoral student, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan;

Gilmour P. — PhD, Senior Lecturer in Economic Crime, Centre for Cybercrime and Economic Crime, University of Portsmouth, Portsmouth, United Kingdom, e-mail: paul.gilmour@port.ac.uk.

G.M. Rysmagambetova, A.T. Kabzhanov*

«Bolashaq» Academy, Karaganda, Kazakhstan
(E-mail: tengrianec_9192@mail.ru)

Victimological aspects of crime prevention

The article reveals the content and victimological aspects of crime prevention, based on which the characteristics of its components and the scope of possible application are presented. As one of the components of the overall system of crime prevention, the proposed system of victimological crime prevention includes interconnected and interacting elements: goals and objectives of victimological crime prevention; objects of positive influence and a system of subjects; measures of victimological crime prevention; mechanism of implementation of victimological crime prevention, the result of victimological crime prevention, reflecting the integrity of the process of victimological crime prevention. The final predicted result of the conceptual system should manifest in the unity and interrelation of three main functions of victimological crime prevention: the function of victimological preventive influence, the function of special (direct) victimological crime prevention, as well as the function of social assistance and legal protection of crime victims. The authors have studied specialized monographic literature and the practice of applying victimological methods of crime prevention. The scientific novelty of the work lies in the fact that it is the first special comprehensive study of the system of victimological crime prevention. The aim of the work is to develop, based on a comprehensive study of victimological crime prevention, a scientifically substantiated concept of strategy and tactics of victimological influence on criminal behavior. As a result of the study, the authors conclude that victimological crime prevention is necessary in order to exert maximum preventive and deterrent influence on criminogenic processes that contribute to increasing victimization levels and the development of victimization; to eliminate threats to the rights, freedoms, and legitimate interests of citizens.

Keywords: victimological prevention, victimological crime prevention, victimization, crime, crime prevention, system, system of victimological crime prevention, victimization.

Introduction

Victimological aspects of counteracting and preventing crime are an exceptionally promising approach to combat criminal activities.

The current criminological situation in the country necessitates further analysis of the determinants of crime and criminal behavior with the aim of fundamentally improving the system of preventive measures against crime.

In recent times, scholars increasingly point out that the problems of humanity lie within itself, meaning they concern human life and everyday interactions. Additionally, the issue of antisocial behavior and its prevention attracts more attention year by year not only from legal professionals but also from representatives of other professions. Scientific research on the system of combating crime is most actively conducted by criminologists who seek to understand everything that is used and can be used in the fight against crime.

The practice of crime prevention clearly indicates that often, crime is the result of interaction between a future offender and a future crime victim. In such an approach, the characteristics of the victim, the perpetrator, and the processes of interaction between them in the external environment become significant.

The low effectiveness of measures of criminal law enforcement compels attention to be focused on issues of countering the commission of crimes, particularly on developing an effective system of preventive impact on crime.

Victimology, as one of the branches of modern criminology, views criminalization and victimization as dynamic phenomena, as processes of social interaction. However, researchers have not paid sufficient attention to victimological factors of crime and criminal behavior, even though they are essential for forming concepts and categories in victimology.

The research problem lies in the fact that victimological analysis in the practice of implementing measures to combat crime in the country is not a priority or a significant tool in this endeavor, thereby not contributing to a more systematic and effective counteraction to crime. For example, data on the personality

* Corresponding author. E-mail: tengrianec_9192@mail.ru

and behavior of the victim are not adequately utilized, and there is practically no consideration and analysis of such information by the information centers of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan. There is no clear understanding of the system of victimological factors of crime and specific crimes, their role in determining specific crimes and crime.

Studying victimological factors is necessary, primarily for the formation of a new state policy in the field of preventive impact on crime, based on the principle of “equal social partnership” between the state and its citizens.

The outcome and collapse of the old crime prevention system sharply raised the issue of creating a new system that adequately reflects democratic values, based on the recognition of the priority of individual rights and freedoms. In forming such a system, victimological counteraction to crime appears to be highly promising.

However, comprehensive studies on victimological counteraction to crime and its place in the system of measures aimed at preventing and mitigating the consequences of criminal encroachments are virtually absent in legal literature. Therefore, the development and improvement of victimological approaches to combating crime represent an urgent problem.

Significant contributions to the development of crime prevention theory have been made by G.A. Avanesov, E.O. Alaukhanov, A.I. Alexeev, M.M. Babaev, Y.D. Bluvshstein, A.A. Hertsenzon, S.I. Gerasimov, A.I. Dolgova, A.E. Zhalinsky, A.P. Zakalyuk, V.K. Zvirbul, G.G. Zuikov, K.E. Igoshchev, I.I. Karpetz, V.N. Kudryavtsev, N.F. Kuznetsova, A. Kh. Mindagulov, G.M. Minkovsky, M.S. Narikbaev, P.P. Osipov, V.V. Orekhov, D.V. Rivman, A.B. Sakharov, G.S. Sarkisov, V.G. Tanasevich, B.S. Ustinov, A.S. Shlyaposhnikov, A.M. Yakovlev, and other scholars.

Different aspects of victimological counteraction to crime in the activities of crime prevention subjects are being studied with varying intensity.

However, the essence, content, and mechanism of functioning of the victimological system of preventive impact on factors determining crime, as well as its interaction mechanism with various elements of the preventive counteraction system to crime, have not been studied in new conditions yet.

Countering crime and improving the system of crime prevention, as well as identifying, studying, and eliminating the contributing causes and conditions, are enshrined in Article 3, Section 3 of the Law of the Republic of Kazakhstan “On Crime Prevention” (as amended on July 1, 2023). Additionally, in accordance with subparagraph 1 of paragraph 1 of Article 4 of the Law of the Republic of Kazakhstan “On Internal Affairs Bodies of the Republic of Kazakhstan” (as amended on May 1, 2023), preventive measures against offenses are carried out to ensure public safety.

The danger of the criminological situation is determined by its unfavorable qualitative characteristics. Crime is constantly evolving and expanding its spheres of influence.

The aforementioned circumstances have determined the choice of the topic of this research and testify to its relevance and significant theoretical and practical significance.

The aim of the work is to develop, based on a comprehensive study of victimological counteraction to crime, a scientifically substantiated concept of victimological impact on criminal behavior.

Achieving the stated goal involves setting and solving the following main tasks:

- Develop or refine the conceptual framework and theoretical foundations of the research;
- Study the place and role of victimological counteraction in the system of preventive impact on crime;
- Define the concept and significance of victimological counteraction to crime.

The object of the research is the system of victimological impact on crime. The choice of this object is predetermined by the unity of all elements of the system of victimological counteraction to crime, the complexity of its mechanism, the diversity of its external and internal connections, the necessity of theoretical development of the victimological concept of preventive counteraction to crime, and practical recommendations for implementing the said system in society.

The subject of the research includes:

- Legislative acts of the Republic of Kazakhstan and foreign countries related to victimological counteraction to crime;
- International legal documents on victim prevention, protection, and treatment of crime victims;
- Sociological data on the state of victimization in the country;
- Domestic and foreign experience of victimological counteraction to crime.

Methods and Materials

The methodological basis of the research is the dialectical approach, which allows considering victimological counteraction to crime in its development, both in terms of organizing the activities of its subjects and the state and structure of the types of such activities themselves.

In order to ensure the reliability and completeness of the research, general and specific methods of scientific cognition were used: logical-legal, historical-legal, comparative legal studies, modeling, systemic-structural analysis, as well as methods of criminological research, including statistical analysis, expert assessments, content analysis, and document analysis.

Due to the specificity of the research subject, its empirical basis has certain features. Since we are talking about victimological counteraction to crime, which is not reflected in statistics, it is impossible to use published judicial practice or statistical data for a comprehensive study of this global phenomenon.

In the course of studying modern concepts of defining the essence of victimological counteraction to crime, conclusions were drawn through qualitative and quantitative analyses of socio-legal, criminological, and criminal law phenomena and processes.

Results and Discussion

In modern Kazakhstan, a well-developed theoretical and normative-legal basis has been formed for the development of a system of victimological crime prevention, protection of the rights of victims, and crime victims. However, in contemporary legal literature and crime prevention practice, there is a viewpoint according to which victimological direction is only a part of the activity to determine the strategy and tactics of crime prevention and criminal law protection of citizens. Numerous studies have not yet led to the development of a sufficiently accurate and complete understanding of victimological counteraction to crime as a sphere of criminal policy. This defines the novelty of the present study. In the proposed article, the authors adhere to and disclose the position that in terms of content, subject of regulation, and the subjective composition, victimological policy is somewhat broader than the scientifically substantiated strategy and tactics of crime prevention and regulation of criminal law relations implemented in modern criminal policy, which necessitates comprehensive scientific research on the conceptual foundations of victimological policy [1, 240].

Analysis of numerous victimological studies has shown that special attention is currently being paid to the theories of “victimological prevention” and “victimological warning”, substantiated and actively developed by such renowned scientists as V.E. Kvashis, V.S. Minskaya, V.I. Polubinsky, D.V. Rivman, V.S. Ustinov [2], and others. Focusing attention on the proposed system of victimological counteraction to crime, it should be noted that criminologists have made certain attempts to build a system of victimological impact on crime. Among the first to propose such a model of victimological impact system were D.V. Rivman and V.S. Ustinov, who believe that “victimological direction is a part of the general system of crime prevention” [2; 169].

Implementation of victimological recommendations and the results of victimological studies can provide important informational material for improving crime prevention, legal education, social control at all levels — general, group, and individual.

The strength of victimological recommendations lies in orienting practice toward untapped reserves regarding the study and use of the victimological factor in crime prevention. Studying the causes of crime territorially without considering the aforementioned factor seems one-sided, and theoretical and practical conclusions are insufficiently complete [3; 77–84].

The proposed system of victimological counteraction to crime suggested by the mentioned authors, which, in their opinion, should include: general societal victimological warning and targeted victimological prevention, consisting, in turn, of general victimological prevention, individual victimological prevention, prevention of specific crimes using victims' protective resources, and victimological impact during the investigation and consideration of criminal cases in court. Therefore, victimological counteraction to crime, according to these authors, should include two directions: prevention and warning. It can be concluded that these authors, whose position we fully support, share these concepts and, accordingly, measures carried out within the framework of crime prevention and warning. The discussed position allows developing the concept of victimological counteraction to crime as an independent direction in the fight against crime and indicates the prospects for its application.

General Structure of the system of victimological crime prevention includes a number of interconnected and interacting elements reflecting the integrity of the process of victimological crime prevention: goals and

objectives of victimological crime prevention; objects of positive influence and the system of subjects; measures of victimological crime prevention; mechanism of implementing victimological crime prevention, and the results of victimological crime prevention [4; 50–57].

Victimological crime prevention is necessary for the following purposes:

- 1) Ensuring victim safety for individuals possessing victimhood;
- 2) Providing maximum preventative and precautionary impact on criminogenic processes contributing to victimization;
- 3) Enhancing the level of victim protection and eliminating threats arising from the possibility of committing crimes against citizens and violating their rights, freedoms, and legitimate interests;
- 4) Creating an effective system of social and legal protection for citizens;
- 5) Increasing and activating the individual protective properties of various categories of citizens against criminal threats;
- 6) Providing social and legal assistance to individuals who have become victims of criminal offenses.

In summary, it can be noted that the main goal of the system of victimological crime prevention is to ensure such a state of victim protection for individuals and society from threats that endanger their vital interests, where the level of victimization does not have a significant impact, and the process of victimization shows a clear tendency to decrease.

The leading tasks of the system of victimological crime prevention specify its goal and are aimed at achieving its main functions, which will be described by us further.

The leading tasks of the system of victimological crime prevention are as follows:

- Identifying the determinants of victimization, analyzing and summarizing them;
- Developing and implementing measures aimed at eliminating or neutralizing determinants of victimization;
- Identifying individuals with certain victimhood and directly influencing them to enhance their victim protection;
- Legal education of the population on possible forms and methods of legal impact on crime;
- Creating new state and non-state structures whose work is aimed at social support and legal protection of crime victims;
- Implementing legislative provisions on social and legal protection of crime victims and ensuring victim safety;
- Ensuring the participation of legal entities, public associations, and citizens in victimological crime prevention and government support for their participation.

The subjects of the special criminological level of the system of victimological crime prevention include state bodies for which crime prevention through the prevention of crimes is the main functional task (courts, prosecution, law enforcement agencies, etc.). Victimological crime prevention at the special criminological level, unlike the general social one, covers measures directly aimed at eliminating determinants, i.e., causes and conditions contributing to the commission of crimes. Regarding the subjects of the individual level of the system of victimological crime prevention, it is necessary to recognize the citizens themselves (individuals) leading a law-abiding lifestyle, using systems and forms of self-defense, actively participating in ensuring their (or their close ones) victim safety independently or jointly with other citizens in accordance with legislation; citizens participating in the crime prevention system within the limits and forms determined by legislation in the field of crime prevention and prevention; individuals capable of identifying processes, phenomena, circumstances, and situations contributing to the commission of crimes, taking lawful measures, and reporting them to the authority, institution, or organization within their competence to eliminate criminogenic and victimogenic factors.

The activity of the mentioned subjects of victimological crime prevention at the general social and special criminological levels is carried out on various scales:

- 1) Nationwide (across the entire territory of the country);
- 2) Formally defined (within the framework of a specific region, enterprise, institution, social group, category of individuals, etc.).

At the individual level, this activity is of a personal nature and depends on the subjective qualities and objective properties of the individual (gender, age, education, social and marital status, psycho-physical characteristics, financial situation, etc.). The legal status of a person, who is a subject of victimological crime prevention and possesses additional legal means of influencing crime through the implementation of security measures (for example, individuals protected in operational-search activities; victims with victim status,

etc.), also plays a significant role. The degree of individual participation in the process of implementing victimological crime prevention at the individual level also depends on their legal literacy, which presupposes not only knowledge of legislation but also the ability to identify criminal behavior, perceive both criminogenic and victimogenic situations, know the legal limits of legal impact on crime, and know methods and means of protection, etc.

The main directions of implementation include:

- Improvement of victimological policy [5; 224]; legal regulation in the field of victim safety;
- Social and legal protection of crime victims and ensuring compensation for the damage caused [6; 191];
- Increasing the effectiveness of interaction between subjects of victimological crime prevention system [4; 50–57];
- Creation, provision, and implementation of necessary conditions for the protection of life, health, and property of individuals, protection of their rights, freedoms, and legitimate interests, as well as the interests of legal entities, society, and the state;
- Identification of causes and conditions contributing to the increase in victimization levels, development, and implementation of measures aimed at their elimination or neutralization;
- Measures to increase the level of social and legal protection and ensure the safety of citizens;
- Adoption of other measures in the field of functioning of the victimological crime prevention system as provided by the legislation of the Republic of Kazakhstan.

The functioning and further development of the victimological crime prevention system should be based on the following principles: humanity, legality, comprehensive confidentiality, protection and observance of human and civil rights and freedoms, transparency, social justice, scientific validity, systematic and comprehensive organizational, legal, socio-economic, informational, and other impact measures, timeliness and sufficiency of impact measures.

Determining the boundaries of its application, it should be clarified that the presented system of victimological crime prevention appears as a theoretical model since the specialization of the activities of the mentioned subjects at the legislative level is absent. However, under certain conditions, maintaining the ideas of victimological impact on crime within the framework of the state's victimological policy, adopting the proposed concept of victimological protection of crime victims by endowing subjects with appropriate powers within the legislation on victimological security, etc. In this regard, an increase in the effectiveness of crime prevention and, consequently, a decrease in the level of victimization and an increase in protection against criminogenic threats can be expected.

We believe that victimological crime prevention is necessary for the purpose of: providing maximum preventive and precautionary impact on criminogenic processes contributing to the increase in victimization levels and the development of victimization; elimination of threats to the rights, freedoms, and legitimate interests of citizens arising from the real possibility of crimes being committed against them; increasing and activating the individual protective properties of various categories of citizens against crimes; providing social and legal assistance to citizens who have become victims of criminal offenses. Thus, the goal of victimological crime prevention is to ensure such a state of protection for individuals and society from threats where the corresponding level of victimization does not significantly affect their legitimate interests and contributes to the elimination of the victimization process.

Regarding the objects of victimological crime prevention, it is appropriate to include:

- 1) Victimhood and its types. Victimhood, like the crimes committed by it, possesses specific characteristics (social conditioning, massiveness, systematic nature, causing negative consequences) and is characterized by quantitative (state, level, dynamics) and qualitative-quantitative (structure, territorial distribution) indicators [7; 606];
- 2) Victimogenic factors and situations that shape victim behavior and contribute to the commission of crimes against specific individuals;
- 3) Victimogenic population groups [6; 144] (general level);
- 4) Specific individuals who are potential victims of crimes due to their social status, psycho-physical condition, individual behavior, or lifestyle (individual level).

It is worth agreeing with the opinion of T.V. Varchuk that, considering the multi-level nature of the object of victimological prevention, law enforcement agencies are not able to influence all its aspects, let alone

eliminate them on their own. A comprehensive approach involving various government authorities, public self-government bodies, as well as specialized public organizations and associations, is necessary here.

Based on the research conducted, it seems that victimological crime prevention should become an element of the system of social control over crime. It can be considered in both broad and narrow (specialized criminological) aspects as a relatively independent system functioning in interaction with other elements of the system of general social prevention and specialized criminological crime prevention.

The proposed system of victimological crime prevention appears as a theoretical model, as a construct whose implementation is possible with the support of the ideology of victimological impact on crime within the framework of state victimological policy, the adoption of necessary laws on victimological protection of crime victims, and endowing subjects with appropriate powers. The implementation of this model in practice can be expected to increase the effectiveness of victimological prevention measures and crime prevention, enhance protection and resilience, thereby reducing the level of victimization and eliminating the process of victimization of the population, as well as empowering citizens to resist manifestations of crime.

It is reasonable to agree with T.V. Varchuk's opinion that considering the multi-level nature of the object of victimological prevention, law enforcement agencies are not able to influence all its aspects, let alone eliminate them on their own. A comprehensive approach involving various government bodies, public self-government, as well as specialized public organizations and associations, is necessary [6; 144].

Based on the research conducted, it appears that victimological crime prevention should become an element of the system of social control over crime. It can be considered in both broad and narrow (specialized criminological) aspects as a relatively independent system operating in interaction with other elements of the system of general social prevention and specialized criminological crime prevention.

The proposed system of victimological crime prevention appears as a theoretical model, a construct whose implementation is possible with the maintenance of the ideology of victimological impact on crime within the framework of state victimological policy, the adoption of necessary laws on victimological protection of crime victims, and endowing subjects with corresponding powers. The expected outcome of implementing this model into practice is an increase in the effectiveness of victimological prevention measures and crime prevention, enhancing protection and resilience, consequently reducing the level of victimization and eliminating the process of victimization of the population, as well as empowering citizens to resist manifestations of crime.

Conclusions

Thus, criminal law statistics, particularly its statistical records, i.e., forms of statistical reporting, should include not only indicators characterizing crime, measures to combat it, and the criminal's personality but also victimization and its prevention.

It is precisely with this approach that it becomes possible to comprehensively and holistically consider crime with the inclusion of the victimological factor, both at the individual and social levels, and to develop measures aimed at both the criminal system and its representatives, as well as simultaneously at the victimogenic system and its representatives (crime victims, recidivists, and potential victims).

Victimological crime prevention is necessary in order to exert maximum preventive and deterrent influence on criminogenic processes that contribute to increasing victimization levels and the development of victimization, as well as to eliminate threats to the rights, freedoms, and legitimate interests of citizens.

Future victimological research will provide an opportunity to develop and implement Regulations on the organization of victimological crime prevention as a form of crime prevention in the practice of authorized bodies.

It is envisaged that victimological crime prevention should become an element of the system of social control over crime. We propose to understand victimological crime prevention as an independent form of crime prevention, consisting of a complex of state and public measures aimed at ensuring the security of legally protected interests of citizens, society, and the state, through the implementation of victimological prevention within the framework of crime prevention, and supporting the policy of social control over crime.

The legal analysis conducted by the authors allows for recommendations to be made regarding the determination of new promising directions in Kazakhstan's criminal policy in the field of crime prevention, which may contribute to addressing and overcoming the international aspects of victimological crime prevention, necessitating cooperation with other states. The results obtained in this article can be used in the educational process, for writing textbooks or teaching aids, and for publishing articles on this issue.

References

- 1 Джансараева Р.Е. Виктимологическое противодействие преступности: концептуальные аспекты [Электронный ресурс] / Р.Е. Джансараева, Ш.Б. Маликова, Ш.Б. Омарова // Вестн. Казах. нац. ун-та. Сер. юрид. — 2018. — №1 (85). — С. 238–244. — Режим доступа: <https://bulletin-law.kaznu.kz/index.php/journal/article/view/790/764>.
- 2 Ривман Д.В. Виктимология / Д.В. Ривман, В.С. Устинов. — СПб.: Юрид. центр «Пресс», 2000. — 332 с.
- 3 Багрий-Шахматов Л.В. Віктимізація як криміногенний чинник / Л.В. Багрий-Шахматов, В.О. Туляков // Вестн. Академія правових наук України. — 1995. — № 4. — С. 77–84.
- 4 Майоров А.В. О концепции виктимологического противодействия преступности / А.В. Майоров // Юридическая наука и правоохранительная практика. — 2015. — № 4 (34). — С. 50–57.
- 5 Майоров А.В. Виктимологическая модель противодействия преступности: моногр. / А.В. Майоров. — М.: Юрлитинформ. Сер. Криминология, 2014. — 224 с.
- 6 Варчук Т.В. Виктимология: учеб. пос. / Т.В. Варчук, К.В. Вишневецкий / под ред. С.Я. Лебедева. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2008. — 191 с.
- 7 Задорожний В.И. Концептуальные основы виктимологической профилактики преступлений: дис. ... д-ра юрид. наук / В.И. Задорожний. — М., 2007. — 606 с.

Г.М. Рысмагамбетова, А.Т. Кабжанов

Қылмыстылыққа қарсы іс-қимылдың виктимологиялық аспектілері

Мақалада қылмыстылыққа қарсы іс-қимылдың мазмұны, виктимологиялық аспектілері ашылған, соның негізінде оның құрамдас элементтерінің сипаттамасы және мүмкін болатын қолдану саласы көрсетілген. Қылмысқа қарсы іс-қимылдың жалпы жүйесінің құрамдас бөліктерінің бірі ретінде ұсынылған қылмысқа қарсы виктимологиялық жүйе өзара байланысты және өзара әрекеттесетін элементтерді қамтиды: виктимологиялық іс-қимылдың мақсаттары мен міндеттері; оң әсер ету объектілері және субъектілер жүйесі; виктимологиялық іс-қимыл шаралары; виктимологиялық іс-қимылды іске асыру механизмі; қылмысқа қарсы виктимологиялық процестің тұтастығын көрсететін виктимологиялық қарсылықтың нәтижесі. Концептуалды жүйенің соңғы болжамды нәтижесі қылмысқа қарсы виктимологиялық іс-қимылдың үш негізгі функциясының бірлігі мен өзара байланысынан көрінуі керек: виктимологиялық профилактикалық ықпал ету функциясы; арнайы (тікелей) виктимологиялық профилактика функциялары, сондай-ақ қылмыс құрбандарына әлеуметтік көмек және құқықтық қорғау функциялары. Авторлар арнайы монографиялық әдебиеттерді және қылмыспен күресудің виктимологиялық әдістерін қолдану тәжірибесін зерттеген. Жұмыстың ғылыми жаңалығы оның қылмысқа қарсы виктимологиялық іс-қимыл жүйесін алғаш рет арнайы кешенді түрде зерттеу болып табылатындығында. Жұмыстың мақсаты — қылмысқа қарсы виктимологиялық әрекетті кешенді зерттеу негізінде қылмыстық мінез-құлыққа виктимологиялық әсер ету стратегиясы мен тактикасының ғылыми негізделген тұжырымдамасын жасау. Зерттеу нәтижесінде авторлар қылмысқа қарсы виктимологиялық іс-қимыл виктимизация деңгейінің өсуіне және виктимизацияның дамуына ықпал ететін криминогендік процестерге барынша профилактикалық және сақтық әсерін қамтамасыз ету үшін қажет деген қорытындыға келген; яғни азаматтардың құқықтарына, бостандықтары мен заңды мүдделеріне төнетін қатерлерді жою.

Кілт сөздер: виктимологияның алдын алу, қылмысқа қарсы виктимологиялық іс-қимыл, криминогендік, қылмыстылық, қылмыстылыққа қарсы іс-қимыл, жүйе, қылмысқа қарсы виктимологиялық іс-қимыл жүйесі, виктимділік.

Г.М. Рысмагамбетова, А.Т. Кабжанов

Виктимологические аспекты противодействия преступности

В статье раскрыты содержание, виктимологические аспекты противодействия преступности, на основе чего представлена характеристика составляющих ее элементов и область возможного применения. Как одна из составляющих общей системы противодействия преступности, предлагаемая система виктимологического противодействия преступности включает взаимосвязанные и взаимодействующие элементы: цели и задачи виктимологического противодействия; объекты позитивного воздействия и систему субъектов; меры виктимологического противодействия; механизм реализации виктимологического противодействия; результат виктимологического противодействия, отражающий целостность процесса виктимологического противодействия преступности. Итоговый прогнозируемый результат концептуальной системы должен проявляться в единстве и взаимосвязи трех основных функций виктимологического противодействия преступности: функции виктимологического профилакти-

ческого воздействия; функции специального (непосредственного) виктимологического предупреждения, а также функции социальной помощи и правовой защиты жертв преступности. Авторами изучена специальная монографическая литература и практика применения виктимологических методов противодействия преступности. Научная новизна работы состоит в том, что она является первым специальным комплексным исследованием системы виктимологического противодействия преступности. Целью работы является разработка на базе комплексного исследования виктимологического противодействия на преступность научно обоснованной концепции стратегии и тактики виктимологического воздействия на преступное поведение. В результате исследования авторы приходят к выводу о том, что виктимологическое противодействие преступности необходимо в целях оказания максимального профилактического и предупредительного воздействия на криминогенные процессы, способствующие повышению уровня виктимности и развития виктимизации; устранения угроз правам, свободам и законным интересам граждан.

Ключевые слова: виктимологическая профилактика, виктимологическое противодействие преступности, виктимогенность, преступность, противодействие преступности, система, система виктимологического противодействия преступности, виктимность.

References

- 1 Dzhansaraeva, R.E., & Malikova, Sh.B., & Omarova, Sh.B. (2018). Viktimologicheskoe protivodeistvie prestupnosti: kontseptualnye aspekty [Victimological crime prevention: conceptual aspects]. *Vestnik Kazakhskogo natsionalnogo universiteta. Seriya yuridicheskaya — Bulletin of the Kazakh National University. The legal series, 1* (85), 238–244. *bulletin-law.kaznu.kz*. Retrieved from <https://bulletin-law.kaznu.kz/index.php/journal/article/view/790/764> [in Russian].
- 2 Rivman, D.V., & Ustinov, V.S. (2000). Viktimologiya [Victimology]. Saint-Petersburg: Yuridicheskii tsentr «Press» [in Russian].
- 3 Bagrij-Shahmato, L.V. & Tulyakov, V.O. (1995). Viktimizatsiia iak kriminogennii chinnik [Victimization as a criminogenic factor]. *Vestnik Akademiia pravovikh nauk Ukraini — Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine, 4*, 77–84 [in Ukrainian].
- 4 Maiorov, A.V. (2015). O kontseptsii viktimologicheskogo protivodeistviia prestupnosti [On the concept of victimological crime prevention]. *Yuridicheskaya nauka i pravookhranitelnaia praktika — Legal science and law enforcement practice, 4* (34), 50–57 [in Russian].
- 5 Maiorov, A.V. (2014). Viktimologicheskaya model protivodeistviia prestupnosti: monografiia [Victimological model of crime prevention: monograph]. Moscow: Yurlitinform. Seriya Kriminologiya [in Russian].
- 6 Varchuk, T.V., & Vishnevezkij, K.V. (2008). Viktimologiya: uchebnoe posobie [Victimology: textbook]. (2d ed). S.Ya. Lebedev (Ed.). Moscow: YUNITI–DANA: Zakon i pravo [in Russian].
- 7 Zadorozhny, V.I. (2007). Kontseptualnye osnovy viktimologicheskoi profilaktiki prestuplenii [Conceptual foundations of victimological crime prevention]. *Doctor's thesis*. Moscow [in Russian].

Information about the authors

Rysmagambetova, G.M. — Candidate of juridical sciences, Associate Professor, Professor of the Department of law and finance disciplines of the Academy “Bolashaq”, Karaganda, Kazakhstan, e-mail: gulnaramusievna@bk.ru;

Kabzhanov, A.T. — Candidate of juridical sciences, Associate Professor, Head of the Department of law and finance disciplines of the Academy “Bolashaq”, Karaganda, Kazakhstan.

B.Zh. Aitimov^{1*}, K.A. Yernishev²

¹Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Kazakhstan;

²M.Kh. Dulaty Taraz Regional University, Taraz, Kazakhstan
(e-mail: bola_30081978@mail.ru)

ORCID ID 0000-0001-7928-8550

ORCID ID 0000-0003-3687-3009

Features and significance of the qualification of criminal offenses of illegal cutting of trees and shrubs, as well as destruction and damage to forests

The purpose of the research is to analyze the theory of prosecution for illegal cutting of trees and bushes, destruction, damage to forests in accordance with Articles 340, 341 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan and focus on its practice, consider the main issues of prosecution for these criminal offenses, identify the main barriers to prosecution and give the necessary legislative proposals for its implementation improvement. The Article discusses the importance of preventing illegal cutting of trees and shrubs, destruction, and damage to forests, as well as considering criminal liability for these acts. At the same time, having dwelled on the current state of qualification of these criminal offenses, points were identified that should be considered during the investigation and judicial review of these criminal offenses, and relevant legislative proposals were considered. The relevant norms of the Forest Code of the Republic of Kazakhstan, containing requirements related to the protection of trees and shrubs, as well as the features of bringing to criminal liability for illegal cutting of trees and bushes, destruction, damage to forests, provided for in Articles 340, 341 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, are analyzed. A comparative legal analysis of the legislation of the countries of Germany and Hungary was also carried out to determine the European practice of recognizing "forests" as a unique natural resource. In addition, an analysis of judicial practice on criminal offenses related to illegal cutting of trees and bushes, as well as destruction and damage to forests, and the regulatory ruling of the Supreme Court related to the application of Articles 340, 341 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan was carried out.

Keywords: tree, bush, illegal logging, forest, destruction of forests, damage to forests, environmental safety, favorable environment, environment, criminal liability.

Introduction

The detailed understanding of the environmental problems facing mankind and the awareness of the social danger of environmental offences have changed the concept of the common object of environmental criminal offences. Previously, social relations for the rational use and conservation of natural wealth were considered the object of environmental criminal offences. At present, however, from the point of view of the object of criminal law protection, priority is given to environmental safety rather than to the rational use of natural resources, which means the state of protection of vital environmental interests of man. First, it concerns the constitutional right of the individual to a clean natural environment that enables him to live in dignity. At the same time, mankind must be concerned about the problem of nature conservation.

By their nature and degree of danger to society, environmental criminal offences should be considered one of the most common and dangerous crimes, despite the fact that they constitute a small proportion of officially registered criminal cases. In particular, one should not underestimate the social danger and socio-dangerous consequences of criminality that violate the rules for the protection and effective use of flora.

In the process of illegal cutting of trees and shrubs, as well as destruction or damage to forests, an invaluable good that humanity must use wisely and with special care harms the natural environment. At this point, the human being must remember that the environment is the natural basis for normal human existence. In addition, the natural environment is a source of further strengthening and development of the well-being of the population, the socio-economic basis of society and the state. Natural resources are for the benefit of the people of Kazakhstan, and therefore need protection from criminal encroachments in the interests of this people. Accordingly, it is logical to recognize environmental security as an integral part of our national security.

* Corresponding author. E-mail: bola_30081978@mail.ru

The facts of illegal felling of trees, destruction and damage to them and forests, reflected in our society, are evidence of a low level of ecological culture and education in society. The social danger and socio-dangerous consequences of such criminal offenses can be traced in a significant deterioration in the natural environment, as a result of which a decrease in the standard of living of people, an increase in ecologically unfavorable zones, etc. All these circumstances determine the special importance of the problems of combating criminal offenses against the rules for the protection and effective use of flora, both for the theory of criminal law and for the practice of conducting state criminal policy in the field of organizing the fight against environmental offenses.

One of the most important tasks at the present stage of development of the Republic of Kazakhstan is to ensure the right of citizens to a favorable environment, that is, to preserve the natural environment. This task is based on the goal of Article 31 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan "The state sets the goal of protecting the environment favorable for human life and health".

The rules of criminal legal protection of the protection and effective use of flora are partially considered in Articles 340, 341 of Chapter 13 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, adopted on July 3, 2014, as well as Articles 335, 339, 342. Research of Kazakhstani and foreign scientists related to issues of criminal-legal protection of protection and effective use of the plant world, provided in a special chapter of the Criminal Code "Environmental criminal offenses" cover various aspects of these criminal offences, but are still not sufficiently substantiated in scientific as well as methodological terms, and few studies on this particular topic have been identified.

In recent years, the absence of a unified, coherent theory, constituting a system of generalized reliable knowledge about environmental criminal offences, the lack of study of the component that characterizes, explains and predicts the functioning of a set of constituent objects, prevents the formation of practices defining criminal offences based on relevant science.

Methods and materials

In conducting research on the topic, methods of analysis and comparative legal analysis were used. For example, in revealing the importance of illegal logging of trees and shrubs, as well as destruction and damage to forests for the environment, the requirements stipulated by the norms of the Forest Code of the Republic of Kazakhstan, the composition of Articles 340, 341 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, which consider illegal logging of trees and shrubs, destruction and damage to forests as a criminal offense, the features of liability for it in accordance with criminal law were analyzed. A review of the experience of European countries, such as Germany, Hungary, and a comparative legal analysis of legislative best practices were carried out to consider the basics of recognizing a set of trees and woody shrubs as "forests". In order to consider the current situation of bringing to justice for criminal offenses of illegal cutting of trees and shrubs and destruction and damage to forests, the judicial practice of recent years, regulatory decisions of the Supreme Court, reports of fundamental and applied research conducted on the issues of improving the legislation of the Republic of Kazakhstan providing for liability for environmental criminal offenses, as well as scientific research of domestic and foreign scientists were analyzed.

Results

The direct object of the criminal offense considered in Article 340 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan is public relations arising in connection with ensuring the protection of acorns and shrubs included/not included in the forest fund as part of the benefit of the general public and natural environment [1; 205]. For example, in accordance with Article 340 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, a person who has committed a crime does not comply with the requirements of forest relations provided for in Chapter 6 of the Forest Code of the Republic of Kazakhstan No. 477, adopted on July 8, 2003, by cutting down trees prohibited for felling from a site included in the forest fund. Based on this, significant damage to the environment is caused.

We have already mentioned that the subject of a criminal offense is trees and shrubs that are not included or included in the Forest Fund, which are prohibited for cutting (for example, saxaul), forest crops, seedlings planted or planted in forest nurseries and plantations, self-grown rods, shoots or hand-grafted plantings on special sites. The concept of a tree and a bush is not given either in the Forest Code of the Republic of Kazakhstan or in the Environmental Code of the Republic of Kazakhstan. Therefore, when we say tree or shrub, we should take as a basis the concept given to them by biological science. Based on it, the tree it is a tree with stems and roots ending in woody, with a very mature trunk, not less than two meters

high [2; 24], perennial plants (pine, spruce, oak, linden, etc.) [3]. The height of the trees in the country does not exceed 50 meters. A shrub is a perennial woody plant with several woody lateral shoots, among which there is no clearly defined branch (mint, rosehip, honeysuckle, lilac, ground beetle, saxaul, marten, etc.) [4]. The height of the bush can be from 0.8 to 6 meters.

Objectively, Article 340 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan provides for liability not for all types of violations of the rules for the use of trees and forests, but for their illegal felling or damage or destruction, which caused them to stop the growth of trees and shrubs. The question that should be taken into account here is that these trees and shrubs should grow in natural conditions, in a natural environment, it does not matter whether they are included in the forest fund or not. This is because both were considered in parts 1 and 2 of Article 340. That is, the absence in the area of the house, in the country or on the garden plot clearly reflects the norm itself. Possession of trees and shrubs cut down, collected by other persons, prepared for sale, export, qualifies as theft of other people's property under Articles 188 or 190 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan [5]. It is also necessary to differentiate artificially grown fruit trees, ornamental trees and shrubs in order to appropriate them from forest nurseries, fruit tree nurseries and similar places. This is due to the fact that trees and shrubs grown in such places are the product of commercial production of enterprises and are produced for sale. Therefore, they carry out economic, not environmental activities.

The objective side of the crime is characterized by the following mandatory features:

a) illegal logging, damage or destruction of trees and shrubs that are not included or prohibited from logging in the forest fund, as indicated in the disposition of Article 340, as well as the destruction of forest crops, grafted or planted seedlings in forest nurseries and plantations, self-supporting rods, shoots or artificial plantings in plantations intended for forest reproduction and afforestation, or an action (action or inaction) in which damage manifests itself. Cutting, damaging or destroying trees and shrubs is a criminal act if such actions cause significant damage to the environment (by reducing the Forest Fund), which makes it possible to recognize that the composition of Article 340 has an objective side.

Illegal logging refers to any way to separate a tree and shrub from its roots without permission (pruning, sawing, pruning). It is the logging tickets that give the right to cut a bush with a tree. Paragraph 4 of Article 4 of the Forest Code of the Republic of Kazakhstan mentions as illegal felling of trees their felling without a felling ticket, felling with violation of the rules of felling, felling without compliance with the deadlines specified in the felling ticket, as well as felling with exceeding the reporting Logging Area [6]. Therefore, it follows from this that, first of all, a ticket is issued by a specially authorized body for mandatory pruning of trees or shrubs, otherwise this action is illegal pruning. Secondly, the felling of trees and shrubs is recognized as illegal in case of non-felling in accordance with the specially established principles of felling. For example, according to the rules for the use of saxaul, it is allowed to take saxaul, which has come to rot for more than a few years. Thirdly, logging tickets are issued with an indication of a special period for felling trees and shrubs. We believe that it is illegal to cut down trees and shrubs if this period has not yet been or has passed. And fourth, if there is a permit for logging, however, the cutting of trees and shrubs from the site specified in the permit is not cut, more than the volume specified in the permit, the cutting of seeds of trees and shrubs not specified in the permit must be recognized as illegal. Most of the actions were performed in the form of actions;

b) a socially dangerous consequence, expressed in causing significant damage to the environment (cost over 100 MCI) or major damage (cost over 1000 MCI).

The crime is considered completed in the event of the occurrence of even one of the socially dangerous consequences provided for by the disposition of Article 340 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. That is, in order for this Article to be considered as containing, it is not only important that there is an act of cutting, destroying or damaging a tree or shrub, but must necessarily arise at least as significant as socially dangerous consequences.

c) The causal relationship between actions manifested by cutting down, destroying or damaging trees and shrubs provided for in the disposition of Article 340, and socially dangerous damage considered to cause significant (major) damage. In accordance with the law, the establishment of the necessary links between socially dangerous acts committed and the damage caused is carried out during the pre-trial investigation and judicial investigation.

In accordance with paragraph 1 of Article 15 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan dated July 3, 2014 No. 226-V, this is a sane individual who has reached the age of 16 as the subject of the crime provided for in Article 340. That is, according to the general characteristics, the subject of the crime must

reach the age of 16 and be able to respond to his actions. In accordance with the content of the disposition of parts 1, 2 of Article 340 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, the subject of the crime is any guilty person [7; 126–139].

And paragraphs 3 and 4 of Article 340 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan provide for a special entity. This is a person who has committed either repeatedly using his official position, or who has committed a criminal offense as part of a criminal group. Service users are officials of state-owned enterprises, institutions, organizations (forestry, forestry management bodies, forest protection bodies, etc.) that operate the forest fund or perform any work with trees. For example, rangers, officials of the Forestry and Wildlife Committee.

A crime is considered committed by a criminal group if it is committed by two or more persons with prior agreement. Responsibility here is assigned depending on the type of corruption participation of each subject of crime in the criminal group.

The legal structure of Parts 3 and 4 of Article 340 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan allows bringing to justice the guilty persons who have committed crimes using the official position of the criminal group or repeatedly, as well as as part of a criminal group, regardless of the amount of consequences for criminal offenses that have caused illegal felling, destruction or damage to trees and shrubs. However, there are other opinions on this issue in scientific works and practice. According to these comments, the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan considers it necessary to be found guilty of committing a crime under paragraphs 3,4 of Article 340 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan to have at least one of the socially dangerous consequences (significant damage, major damage) in Part 1, 2 or 3 of Article 340 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. From this point of view, if an illegal act of cutting down trees and shrubs as part of a criminal group is committed, but this Act does not lead to at least significant damage, the composition of the crime will not be. The opinion that illegal felling, destruction or damage to trees and shrubs is not recognized as a criminal act without significant damage is caused by an assessment of the socially dangerous nature of the act.

The subjective side of the crime is expressed in the commission of actions in the direct intentional form of guilt. That is, a sane 16-year-old person who can fully respond to his actions knows that his actions are illegal without permission, in an unauthorized territory, or in cutting down a tree or bush that is forbidden to cut down, predicts the consequences for the environment and wishes it [8; 87]. In the qualification of a criminal offense, intent is considered unnecessary.

In addition to the main types of punishments, such as fines, correctional labor, community service, restriction of liberty or imprisonment for committing acts provided for in Article 340 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, causing socially dangerous consequences, additionally, the type of deprivation of the right to hold a certain position or engage in certain activities, confiscation of property is considered. In case of compensation for damage caused as a result of a crime in accordance with subparagraph 6 of Part 1 of Article 53 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, as well as sincere repentance in accordance with subparagraph 11 of Paragraph 1 of this Article, confession may be taken into account as mitigating circumstances when imposing a penalty.

At the same time, the circumstance in which the appearance with true repentance and admission of guilt for the first time committed a criminal offense provided for in parts 1–3 of Article 340, or a crime provided for in paragraph 4, may lead to the release of a person from criminal liability in accordance with paragraph 1 of Article 65 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. This is due to the fact that a person who has committed a crime for the first time under Article 340 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, having confessed to the crime, is considered genuinely repented, taking into account the restoration of damage caused by the crime, and may be released from criminal liability. At the same time, it is possible to be released from criminal liability if the terms of the procedural agreement are met, as provided for in Article 67 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan.

The purpose of the norm enshrined in Article 341 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan is to prevent the destruction of plants included and not included in the forest fund, preserve forests as a national property of Kazakhstan and a natural resource in the field of economy and ecology. We have already mentioned that the disposition of Article 341 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan is also one of the forms of disposition. That is why it refers to regulatory legal acts on nature protection and Natural Resources (Forest Code, Land Code).

On the issue of classifying objects of environmental crimes, several opinions have been formed in the science of criminal law. Most often, according to the prevailing opinion, we distinguish the object of

environmental criminal offenses vertically — general, group, direct; horizontally — main, additional, optional.

The main direct object of the crime described in Article 341 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan is the formation of public relations in the field of rational use and reproduction of forests and other wood crops, preservation of a favorable environment for humans and other living beings and ensuring environmental safety of people [1; 475]. For example, in accordance with Article 340 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, a person who has committed a crime does not comply with the requirements of forest relations stipulated by Chapter 6 of the Forest Code of the Republic of Kazakhstan No. 477, adopted on July 8, 2003, with the aim of cooking on a site included in the forest fund, resulting in a forest fire, resulting in significant damage. As a result, it encroaches on public relations related to the provision of forest use.

Special importance is attached to the criminal law protection of the reproduction (restoration) of forest fields. Because the constant growth of forests is one of the guarantees that forest crops will not disappear. Having studied the relationship of the components of the environment, it is easy to understand that the forest is a combination of land, wood, shrubs and other crops, animals, birds, microorganisms, atmospheric air and other components of nature, which are biologically interconnected and have a mutual influence in their development. Damage or destruction of forest crops cannot but affect all these listed components in any way. In case of fire, not only forest crops are destroyed, but also damage to the land, animals and birds that live in these forests, microorganisms, atmospheric air [9; 612].

Woody plants interact with shrubs, grasses, mosses and other plant species, affecting each other. The components of a forest depend not only on the environment in which it is located, but the forest itself influences this environment, determining the process of formation of its crust. In the forest, a special microclimate is formed in the thickets of trees, the processes of the formation of the Earth's crust and water balance take place in a special way. An important feature of the forest is that it not only regenerates itself, but is also able to ensure the continuation of generations.

One of the most important features of the forest lies in the continuous connection of its fields with the Earth. If we separate the forest from the ground, it will not become a forest. The forest, as an ecosystem, forms a geographical landscape with its own peculiarities. It grows in a place that serves as a spatial basis for woody shrubs and other fields.

Moreover, the land on which the forest is located cannot have any useful properties other than to cover the needs of Forestry. Its value is closely related to the value of forest fields.

It should be emphasized that forest fields have an important ecological, economic and social content. Among them, no one can deny the beneficial importance of the forest as a climate-forming, protective of the Earth's crust, sanitary and hygienic, general cultural, health-improving and other. The forest maintains an effective composition of the atmosphere, protects the fertile earth's crust from erosion, and contributes to the accumulation of groundwater.

Thus, determining the place of the forest in the life of humans, animals and birds, other plants, in normal conditions of water and atmosphere, we can consider that the Article 341 of the Kazakhstan Republic under consideration has an additional direct object. Public relations aimed at ensuring the protection of such components of the environment as land, water bodies, wildlife, wildlife, atmospheric air directly related to forest or other forest land.

Further analysis of the object of the composition of the crime under consideration in Article 341 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan is impossible without determining the subject of the crime here. Because the concepts of the object of the crime and its subject are inextricably linked. The subject of the crime is the material side of the object, but not the object itself. In accordance with this, it is necessary to attribute to the subject of crimes objects, products, goods recognized as material values that allow them to be perceived externally.

As we widely understand, the substance of environmental crimes is entirely the environment, as its individual components are in interaction, interrelation, mutual influence. In a narrow sense, by the thing of specific crimes, we mean natural resources such as land, subsoil, atmosphere, animals, plants, forest.

Interesting is the foreign experience of identifying “forest” as the subject of a crime, considered in Article 341 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan [9; 612]. Many states base their definition of the concept of a forest on its biological features, that is, it is a set of trees in a particular ecological system. Artificially planted trees are also recognized as forests, because with ecological contact with other natural resources, “artificially planted tree fields” are also considered in a single system with forests.

In some countries, quantitative indicators are taken into account for the recognition of woody and shrubby fields as forests. That is, wood fields above the minimum size established by law are considered forest. The calculation of forests under such a sign is typical for the countries of Eastern Europe. For example, in Bulgaria, forest is considered to be wood fields with an area of at least 0.10 hectares. In Hungary, a different approach was taken to defining the concept of forest. According to him, "forest" is a combination of not only trees, but also wild animals, plants and cyroorganisms in the territory of natural freedom or naturally grown forest. Such a concept of forest is provided for in the Hungarian Forest Code. According to the German federal law "forest conservation and forestry support", forest refers to all lands with arable land [10; 65–68]. In accordance with this, the concept of "forest" includes rural young forests (groves), the area of felling trees, forest roads, forest protection areas, open forests, forest pastures, tree trunk conservation areas, as well as other areas associated with the forest. Thus, we see that the legislation of many countries calls the territory where woody and shrubby vegetation grows a forest.

The Forest Code of the Republic of Kazakhstan does not directly disclose the concept of "forest". However, paragraph 1 of Article 6 of the Forest Code of the Republic of Kazakhstan states that "all forests on the territory of the Republic of Kazakhstan, as well as forest vegetation, have not grown, but the lands of the forest fund intended for the needs of forestry constitute the forest fund of the Republic of Kazakhstan" [11].

An integral part of forests are forest shoots. Forest undergrowth is a collection of woody trees, shrubs, shoots, living coverings on the surface of the Earth. According to this, the subject of the crime considered in Article 341 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan is woody trees, shrubs, shoots and surface coverings growing on the territory of the forest.

The objective side of deforestation or damage has its own characteristics. A crime is committed in both forms of action by action (arson, contamination with harmful waste, substances, emissions), as well as inaction (failure to apply fire safety measures when using fire or other sources of high danger).

A socially dangerous activity is characterized by an act of environmental impact of human behavior. More precisely, it is expressed in the act of unintentional destruction or damage of trees and shrubs included or not included in the forest fund by careless use of fire or other dangerous sources, as well as intentional destruction or damage as a result of arson, contamination by other generally dangerous means, harmful waste, substances, garbage.

In this crime, socially dangerous acts are manifested in the form of arson or other dangerous means, as well as contamination with harmful emissions, waste, substances, garbage. Arson should be understood as deliberate actions aimed at destroying and damaging the forest with the help of setting an open fire (for this purpose, setting fire to dry grass, throwing torches, embers, using lubricants, etc.).

Criminal violations of arson and fire safety rules are dangerous crimes that are accompanied by causing material consequences, causing harm to the life and health of citizens, society and the state.

Arson is the ignition of a fire as a result of intentional or careless actions, further ignition can spread by itself. Failure to comply with the rules for handling flammable substances leads to reckless ignition. The sources of fire safety are different: electrical wiring lines, vehicles, flammable substances, etc. failure to comply with fire safety rules when using these flammable means leads to a fire. Thus, fire safety regulations prohibit the use of vehicles and agricultural tractors in a gas outlet pipe without a spark extinguisher.

Criminal law has always considered arson as a special crime and imposed the most severe punishment on it. Such criminal law norms are still found in the legislation of some countries. In the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, arson is considered not as a crime of personnel, but as a generally dangerous way of committing a crime (sabotage, intentional destruction or damage to other people's property, destruction of objects of special value, an act of terrorism, destruction or damage to forests).

As for other methods of arson, it is the breeding of bonfires on young coniferous shoots, in places of ignition, in damaged forests, peat bogs, in places of logging (in areas of logging), in places not cleared of felled waste and harvested trees, in places with dried grass, as well as on treetops; wiring bonfires made of chimneys, glass (glass bottles, cans, etc.), throw away burning matches, tobacco jugs and hot ashes; use pallets made of combustible or melting materials when hunting; leave greased or with materials containing gasoline, kerosene or other combustible substances (paper, fabrics, rags, cotton, etc.) in places not specifically provided for this purpose; burn garbage exported from settlements, near forests only outside designated areas, etc.

The presence of a socially dangerous consequence in the form of destruction or damage to forests is a mandatory sign of the objective side of the corpus delicti provided for in Article 341 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, since the legislator characterized this crime as a material composition [12; 121].

In determining the composition of a crime, as the basis for the occurrence of criminal liability, it is necessary to assess the socially dangerous consequences caused by the action, such consequences are characterized by the infliction of major damage. In Paragraph 1 of Article 341 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, the largest damage caused by an act committed by negligence is the cost of expenses necessary to restore the consumer properties of the environment and natural resources in the amount of more than 1000 MCI.

For destruction or damage to forests, it is necessary to calculate large damage not only by the cost of damaged or destroyed tree shoots, but also taking into account other circumstances, for example, remembering the ecological value and importance of the forest for this territory. In addition, when determining the consequences caused by arson, it is also necessary to calculate the cost of growing new forest trees, the cost of cleaning the territory, and the cost of fire suppression. At the same time, it is necessary to take into account the specifics of damaged or destroyed forest trees and their location.

Place of mandatory optional indication of the objective side of the crime provided for in Article 341 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, that is, the land plot on which the forest is located. The weapons used to commit the crime were clearly not considered in the provisions of Article 341 of the Criminal Code. However, despite the fact that the means and instrument for the commission of a crime are not part of the elements of the crime, they are closely related to the crime and significantly facilitate the execution of the criminal act, significantly increasing its consequences. The specific feature of the offence is the use of means and weapons. Without the use of such tools and weapons, it is also impossible to take action to destroy or damage forests. The concepts of “weapon” or “means” of crime are considered as a single concept. Every weapon is used as a tool, but we cannot say that every tool is a weapon. In criminal cases of destruction or damage to forests, lighters, matches (lighters), various motor vehicles (such as tractors), flammable weapons used in hunting, etc., are used as weapons of crime.

We noted above that the destruction or damage of forests is carried out by means of arson, non-compliance with fire safety when using substances of increased fire danger, etc.

Therefore, as a means of committing crimes of destruction or damage to forests, we mean Fire, other substances with a high risk of ignition, harmful substances, emissions, waste, garbage that can lead to damage or destruction of forests. Such harmful substances, waste, emissions and garbage include smoke pipes, dried grass, wood waste left at logging sites, paper, rags, cotton wool, and other materials lubricated with fuel or other combustible substances, garbage removed from production facilities, energy centers, ash piles, etc.

In addition, another problem that has not been solved either in the theory of criminal law or in practice is the answer to the question of what it means to destroy or damage forests. Is it necessary for the forest trees to be completely burned down to consider the forest destroyed or damaged, or is it enough for a certain part of it to be burned? There is also a need to distinguish between the concepts of “deforestation” and “forest damage”.

Destruction is the complete burning of forest trees or shoots that are not included in the forest fund, or the complete wilting of forest trees and shoots that are not included in the forest fund due to pollutants or poisons, waste, emissions and debris. In other words, we mean the destruction of forests and undergrowth, which leads to the complete loss of their ecological, as well as economic value.

By damage, we mean the ignition of a part of one tree and shrub arable land, its degradation in certain areas to the level of lack of growth, the incidence of forests as a result of pollution, a significant loss of its quality as a result of pest reproduction, etc [13; 60–63].

In the event of destruction or damage, forest crops are subjected to such conditions that they lose their capacity to grow or begin to die in succession. In this case, it loses its full or significant ecological value as a component of the environment as well as its economic value.

The destruction or damage of trees and shrubs belonging to or outside the forest stock, due to the careless use of fire or other sources of increased danger, may be done in the form of negligence, Article 341 paragraph 1 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan approves.

Careless handling of fire is the most common cause of fire in the forest. The results of the fire analysis show that many of them were caused by people who did not observe fire safety. Most often negligence was

caused by negligence: ignoring fire safety when smoking, using in forests lighting sources consisting of open torches. Fire also occurs from a fire lit near the forest fields, the wind is spread by sparks that are released.

Negligence in smoking has a special place in a fire. The highest percentage of forest fires is due to the elimination of indelible cigarettes, cigarettes and matches on dry grass.

According to experience, most fires occur near populated areas, on roads, in recreation areas or in other regions associated with human activity. The most common causes of such fires are indelible bonfires, discarded smokehouses or matches, and in spring and autumn residents burn dry grass in order to clean pastures, fields and squares. As a result of violations of fire safety rules, fires in pastures and fields get out of control of people and move into forests.

Thus, paragraph 1 of Article 341 of the Criminal Code of the Russian Federation, the subjective side is committed only in the careless form of guilt. Here, a person does not foresee that by his socially dangerous actions he will destroy or damage trees and shrubs that are or are not included in the forest fund, but also has the opportunity to foresee this by taking precautions and caution (indifference), or to foresee that consequences will occur, but believes that without sufficient reason to avoid it (arrogance).

The destruction or damage of trees and shrubs, whether or not included in the forest fund, by arson or in another dangerous way or as a result of pollution by harmful emissions, garbage, waste, substances is carried out in the form of direct or indirect intent. It is considered to be committed with direct intent if the person who committed the crime under paragraph 2 of Article 341 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan realized the public danger of actions to destroy or damage trees and shrubs included or not included in the forest fund, foresaw and desired the inevitability of consequences and desires their presence.

Indirectly, the person does not determine exactly what consequences it will lead to by destroying or damaging trees and shrubs that are included or not included in the forest fund. In this case, the person is held liable in the amount of the damage caused to them.

In accordance with Article 341 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, liability for committing a crime arises for a sane individual who has reached the age of 16 at the time of committing a crime. In the scientific literature, the opinion has been expressed lately about reducing the age at which responsibility for the crime in question arises to 14 years [14]. According to this opinion, a sane person who has reached the age of 14 can understand the consequences caused to the natural environment by damaging or destroying trees and shrubs that are or are not part of the forest fund. In addition, this opinion is confirmed by legal statistics, most of the fires that occurred as a result of non-compliance with fire safety or arson were committed by teenagers aged 14 to 16 years. So, in 2012, a fire occurred in the forest area of East Kazakhstan, as a result of which forest trees burned down on an area of 500 hectares. It is known that as a result of the pre-trial investigation, no criminal case was initiated, since it turned out that the guilty person had not reached the age at which criminal responsibility begins. Therefore, we consider it is necessary to reduce the age of criminal responsibility under Article 341 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan.

Conclusion

In conclusion, it should be noted that by the nature and degree of public danger, criminal offenses against the rules of protection and effective use of flora are considered as the most dangerous among criminal offenses, despite the fact that they are the least of the officially registered crimes. Because such criminal offenses not only harm the country's economy, environmental safety, but also negatively affect the biological foundations of human existence. Based on the above, we can state the following legislative practical recommendations:

1) The number of registered criminal cases on the criminal offense "Illegal felling, destruction or damage of trees and shrubs" occupies a leading position among general environmental criminal offenses. And also, as we have seen in the course of work, the demolition, destruction or damage of trees and shrubs that are not included in the forest fund and are prohibited from felling (especially saxaul, gingila, hare, etc.), more than once, using their official position, and in cases of causing major damage, referring to the importance of such an action in order to preserve the ecosystem as a whole, it is necessary to provide for punishment in the form of imprisonment for up to a year and recognize these actions as criminal.

2) Almost all Articles of Chapter 13 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (environmental criminal offenses) relate to the blank disposition. To recognize the committed act as a criminal act in relation to the protection and effective use of flora, the norms of the ecological, land, water, Forest Codes of the Republic of Kazakhstan, the Law "On Specially Protected Natural Territories", the Law

“On the Protection, Reproduction and use of wildlife”, the Law “On Compulsory Environmental Insurance” are used, and there is also a need to take by laws are used as a basis, such as the order of the Minister of National Economy of the Republic of Kazakhstan on the provision of public services “Issuance of permits for cutting down trees” and other regulatory legal acts.

This circumstance is necessary for an officer of the body of inquiry and investigation, conducting a case of a criminal offence against the protection and effective use of the plant world, to determine the object of these criminal offences, the extent and harmfulness of the consequences caused, the acts committed, the perpetrator, a special or general subject of environmental law, land law, forest law, primary skills and skills of crop production will be needed.

3) It is a matter of time to establish a new system of accounting (database) for trees and shrubs in and out of the forest, except for trees and shrubs in home gardens, cottages and gardens. This is not the reason, one of the most important differentiated features in Articles 340, 341 is that the absence (place) of these trees and shrubs in home gardens, cottages and horticulture, as well as their inclusion and absence in the forest stock also affects under which part of Article 340 they are differentiated.

4) An analysis of the subjective side of criminal offenses has shown that they are all committed by two forms of guilt (negligence or intentionally). However, in our opinion, a person who illegally fells, destroys or damages trees is aware that his actions are illegal (and it does for a specific purpose), anticipates the consequences that will be caused as a result of these actions (understands that the process of tree growth is long, which in the case of forest destruction can negatively affect other plants and animals, which will lead to a change in the ecosystem, the emergence of an ecological disaster and deliberately gives way to it). Therefore, it is important to reduce the amount of socially dangerous damage caused, otherwise such actions causing damage up to 1000 monthly calculation indices are limited to paying a fine in the amount of (25–60 MCI), which is considered an administrative offense and does not allow restoring the environment.

5) For committing criminal offenses of illegal cutting of trees and shrubs, destruction or damage to forests, the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan provides for the following types of penalties: fines, correctional labor, involvement in public works, arrest, deprivation of the right to hold a certain position or engage in one activity, restriction of freedom or imprisonment.

An alternative sanction is provided for almost all criminal offenses in this composition. This means that a person who has caused enormous damage to the environment, fauna and flora of our earth by illegally cutting down, destroying or damaging trees and shrubs is limited to paying fines, engaging in correctional labor, community service or arrest in such a way as to prevent its restoration. We don't think these are punishments worth imposing when it comes to a resource like a forest that takes at least 10 years to reach the same volume. To do this, we consider it is necessary to introduce new types of punishment for crimes such as reforestation, planting of plantations, and the construction of nurseries.

Reference

- 1 Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық: Ерекше бөлік: оқулық / А.Н. Ағыбаев. — Алматы: Жеті Жарғы, 2015. — Б. 205.
- 2 Луганский Н.А. Лесоведение и лесоводство. Термины, понятия, определения: учеб. пос. / Н.А. Луганский, С.В. Залесов, В.Н. Луганский. — Екатеринбург: Урал. гос. лесотехн. ун-т, 2010. — С. 24.
- 3 Ағаш. — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D2%93%D0%B0%D1%88>.
- 4 Бұта. — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D2%B1%D1%82%D0%B0>.
- 5 Ағаштар мен бұталарды заңсыз кесу, жою немесе зақымдау жөніндегі экологиялық қылмыстар бойынша істерді қарау сот практикасын қорыту. — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://office.sud.kz/forumTaldau/forum.xhtml?view=generalization&category=22&content=classes&article=1340>.
- 6 Проблемы совершенствования законодательства Республики Казахстан об ответственности за экологические уголовные правонарушения. Отчет об итогах фундаментального и прикладного научного исследования 2018 года. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.zqai.kz/sites/default/files/monogr_po_ekolog_pravonar.pdf.
- 7 Борчашвили И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Общая часть. — Т. 1. / И.Ш. Борчашвили. — Алматы: Жеті жарғы, 2015. — С. 126–139.
- 8 Лопашенко Н.А. Экологические преступления: уголовно-правовой анализ: моногр. / Н.А. Лопашенко. — М.: Юристинформ, 2017. — С. 87.
- 9 Клинов А.С. Ответственность за экологические преступления по уголовному праву КНР / А.С. Клинов // Экология и уголовное право: поиск гармонии: материалы Междунар. науч.-практ. конф., посвящ. подготовке XXII Олимпийских зим-

них и XI Паралимпийских зимних игр 2014 г. в г. Сочи (Геленджик, 6–9 октября 2011 г.) / под ред. В.П. Коняхина и М.Л. Прохоровой. — Краснодар: Изд-во «ЭДВИ», 2011. — С. 612.

10 Качина Н.В. Проблемы квалификации незаконной рубки деревьев, кустарников и лиан, произрастающих на землях с неопределенной правовой категорией / Н.В. Качина // Российская юстиция. — 2016. — № 6. — С. 65–68.

11 Қазақстан Республикасының Орман кодексі. — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K030000477_.

12 Борчашвили И.Ш. Уголовное право Республики Казахстан. Особенная часть: курс лекций / И.Ш. Борчашвили. — Алматы: Жеті жарғы, 2015. — С. 121.

13 Шарова Г.Н. Обеспечение пожарной безопасности в лесах Российской Федерации / Г.Н. Шарова, Т.В. Раскина // Вестн. Акад. Генеральной прокуратуры Российской Федерации. — 2011. — № 4. — С. 60–63.

14 Соттардың кейбір экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін жауаптылық жөніндегі заңнаманы қолдануы туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2004 жылғы 18 маусымдағы №1 нормативтік қаулысы. — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <https://office.sud.kz/forumTaldau/forum.xhtml?view=article&category=22&content=norms&article=1340>

Б.Ж. Айтимов, Қ.А. Ернішев

Ағаштар мен бұталарды заңсыз кесу, сондай-ақ ормандарды жою мен зақымдау қылмыстық құқық бұзушылықтарын саралаудың ерекшеліктері мен маңызы

Зерттеудің мақсаты — Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 340, 341-баптарына сәйкес ағаштар мен бұталарды заңсыз кесу, ормандарды жою және зақымдау үшін жауапкершілікке тарту теорияларын талдау және оның тәжірибесіне тоқталу, осы қылмыстық құқық бұзушылықтар бойынша жауапкершілікке тартудың негізгі мәселелерін қарау, жауапкершілікке тартудағы негізгі кедергілерді анықтау және оны жетілдіру бойынша ұсыныстар мен қажетті заңнамалық ұсыныстарды беру. Мақалада ағаштар мен бұталарды заңсыз кесудің, ормандарды жою мен зақымдаудың алдын алудың және осы әрекеттер үшін қылмыстық жауапкершілікті қарастырудың маңыздылығы қарастырылған. Бұл ретте аталған қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралаудың ағымдағы жай-күйіне тоқтала келе, аталған қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеу және сотта қарау кезінде ескерілуі тиіс тұстар анықталып, тиісті заңнамалық ұсыныстар қаралды. ҚР Қылмыстық кодексінің 340, 341-баптарында көзделген ағаштар мен бұталарды қорғауға байланысты талаптарды, сондай-ақ ағаштар мен бұталарды заңсыз кескені, ормандарды жойғаны немесе бүлдіргені үшін қылмыстық жауаптылыққа тартудың ерекшеліктерін қамтитын ҚР Орман кодексінің нормаларына талдау жасалды. Орманды бірегей табиғи ресурс ретінде танудың еуропалық тәжірибесін анықтау үшін Германия мен Венгрия елдерінің заңнамаларына салыстырмалы-құқықтық талдау жүргізілді. Сонымен бірге ҚР Қылмыстық кодексінің 340, 341-баптарын қолдануға байланысты Жоғарғы Соттың нормативтік қаулысы шеңберінде ағаштар мен бұталарды заңсыз кесу, сондай-ақ ормандарды жою және зақымдау жөніндегі қылмыстық құқық бұзушылықтар бойынша сот практикасына талдау жүргізілді.

Кілт сөздер: ағаш, бұта, заңсыз кесу, орман, ормандарды жою, ормандарды зақымдау, экологиялық қауіпсіздік, қолайлы орта, қоршаған орта, қылмыстық жауапкершілік.

Б.Ж. Айтимов, Қ.А. Ернішев

Особенности и значение квалификации уголовных правонарушений незаконной вырубке деревьев и кустарников, а также уничтожения и повреждения лесов

Цель исследования — проанализировать теории привлечения к ответственности за незаконную вырубку деревьев и кустарников, уничтожение и повреждение лесов, в соответствии со ст. 340, 341 Уголовного кодекса Республики Казахстан, и остановиться на ее практике, рассмотреть основные вопросы привлечения к ответственности по данным уголовным правонарушениям, определить основные барьеры в привлечении к ответственности и дать необходимые законодательные предложения по ее совершенствованию. В статье рассмотрена важность предупреждения незаконной рубки деревьев и кустарников, уничтожения и повреждения лесов, а также рассмотрения уголовной ответственности за эти деяния. Вместе с тем, остановившись на текущем состоянии квалификации данных уголовных правонарушений, были выявлены моменты, которые должны быть учтены при расследовании и судебном рассмотрении данных уголовных правонарушений, рассмотрены соответствующие законодательные предложения. Проанализированы нормы Лесного кодекса РК, содержащие требования, связанные с охраной деревьев и кустарников, а также особенности

привлечения к уголовной ответственности за незаконную вырубку деревьев и кустарников, уничтожение или повреждение лесов, предусмотренные ст. 340, 341 Уголовного кодекса РК. Проведен сравнительно-правовой анализ законодательств стран Германии и Венгрии для определения европейской практики признания леса уникальным природным ресурсом. Кроме того, проведен анализ судебной практики по уголовным правонарушениям по незаконной вырубке деревьев и кустарников, а также уничтожению и повреждению лесов в рамках нормативного Постановления Верховного Суда, связанного с применением ст. 340, 341 Уголовного кодекса РК.

Ключевые слова: дерево, кустарник, незаконная вырубка, лес, уничтожение лесов, повреждение лесов, экологическая безопасность, благоприятная среда, окружающая среда, уголовная ответственность.

References

- 1 Agybaev, A.N. (2015). *Qylmystyq quyqy: Erekshe bolim: oqulyq* [Criminal law: the special part: textbook]. Almaty: Zheti Zhargy [in Kazakh].
- 2 Luganskii, N.A., Zalesov, S.V., & Luganskii, V.N. (2010). *Lesovedenie i lesovodstvo. Terminy, poniatia, opredelenia: uchebnoe posobie* [Forestry. Terms, concepts, definitions: textbook]. Ekaterinburg: Uralskii gosudarstvennyi lesotekhnicheskii universitet [in Russian].
- 3 Agash [A tree]. *kk.wikipedia.org*. Retrieved from <https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D2%93%D0%B0%D1%88> [in Kazakh].
- 4 Buta [Bush]. *kk.wikipedia.org*. Retrieved from <https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D2%B1%D1%82%D0%B0> [in Kazakh].
- 5 Agashtar men butalardy zansyz kesu, zhoiu nemese zaqymdaу zhonindegі ekologiialyq qylmystar boiynsha isterdi qarau sot praktikasyn qorytu [Consideration of cases on environmental crimes for illegal cutting, destruction or damage to trees and shrubs generalization of judicial practice]. (n.d.). *base.office.sud.kz*. Retrieved from <http://office.sud.kz/forumTaldau/forum.xhtml?view=generalization&category=22&content=classes&article=1340> [in Kazakh].
- 6 Problemy sovershenstvovaniia zakonodatelstva Respubliki Kazakhstan ob otvetstvennosti za ekologicheskie ugovolnye pravonarusheniia. Otchet ob itogakh fundamentalnogo i prikladnogo issledovaniia 2018 goda [Problems of improving the legislation of the Republic of Kazakhstan on responsibility for environmental criminal offenses. Report on the results of fundamental and applied scientific research in 2018]. (n.d.). *base.zqai.kz*. Retrieved from http://www.zqai.kz/sites/default/files/monogr_po_ekolog_pravonar.pdf [in Russian].
- 7 Borchashvili, I.Sh. (2015). *Kommentarii k Ugolovnomu kodeksu Respubliki Kazakhstan. Obshchaia chast. Tom 1* [Commentary to the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. The general part (Volume 1)]. Almaty: Zheti zhargy [in Russian].
- 8 Lopashenko, N.A. (2017). *Ekologicheskie prestupleniia: ugovolno-pravovoi analiz: monografiia* [Environmental crimes: Criminal law analysis: monograph]. Moscow: YurLitinform [in Russian].
- 9 Klinov, A.S. (2011). *Otvetstvennost za ekologicheskie prestupleniia po ugovolnomu pravu KNR* [Responsibility for environmental crimes under the criminal law of the People's Republic of China]. *Ekologiiia i ugovolnoe pravo: poisk garmonii: Mezhdunarodnaia nauchno-prakticheskaia konferensiia, posviashchennaia podgotovke XXII Olimpiiskikh zimnikh i XI Paralimpiiskikh zimnikh igr 2014 goda v gorode Sochi (Gelendzhik, 6–9 oktiabria 2011 goda) — Ecology and criminal law: search for harmony: proceeding of International scientific and practical conference dedicated to the preparation of the XXII Olympic Winter and XI Paralympic Winter Games 2014 in Sochi (Gelendzhik, October 6–9 2011)*. Krasnodar: Izdatelstvo «EDVI», 612 [in Russian].
- 10 Kachina, N.V. (2016). *Problemy kvalifikatsii nezakonnoi rubki dereviev, kustarnikov i lian, proizrastaiushchikh na zemliakh s neopredelennoi kategoriei* [Problems of qualification of illegal felling of trees, shrubs and lianas growing on lands with an uncertain legal category]. *Rossiiskaia yustitsiia — Russian Justice*, 6, 65–68 [in Russian].
- 11 Qazaqstan Respublikasynyn Orman Kodeksi [Forest Code of the Republic of Kazakhstan]. (n.d.). *base.adilet.zan.kz*. Retrieved from https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K030000477_ [in Kazakh].
- 12 Borchashvili, I.Sh. (2015). *Ugovolnoe pravo Respubliki Kazakhstan. Osobennaia chast: kurs lektsii* [Criminal law of the Republic of Kazakhstan. Special part: a course of lectures]. Almaty: Zheti zhargy [in Russian].
- 13 Sharova, G.N., & Raskina, T.V. (2011). *Obespechenie pozharnoi bezopasnosti v lesakh Rossiskoi Federatsii* [Ensuring fire safety in the forests of the Russian Federation]. *Vestnik Akademii Generalnoi prokuratury Rossiskoi Federatsii — Bulletin of the Academy of the Prosecutor General's Office of the Russian Federation*, 4, 60–63 [in Russian].
- 14 Sottardin keibir ekologiialyq qylmystyq quyqy buzushylyqtar ushin zhauaptylyq zhonindegі zannamany qoldanuy turaly Qazaqstan Respublikasynyn Zhogargy Sotynyn 2001 zhylyg 18 mausymdagy No. 1 qaulysy [Normative resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan dated June 18, 2004 No. 1 on the application by courts of legislation on liability for certain environmental criminal offenses]. (n.d.). *base.office.sud.kz*. Retrieved from <https://office.sud.kz/forumTaldau/forum.xhtml?view=article&category=22&content=norms&article=1340> [in Kazakh].

Information about the authors

Aitimov B.Zh. — Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the Higher School of Law and Economics of the Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan;

Yernishev K.A. — Candidate of juridical sciences, Dean of the faculty of economic and law, M.Kh. Dulaty Taraz Regional University, Taraz, Kazakhstan, e-mail: yernishev.k@mail.ru.

V.N. Zhamuldinov¹, A.O. Shakenov^{2*}

¹Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan;

²Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan

(E-mail: Shakenov_ao@mail.ru)

The Regime as a primary means of correction for convicts: theory and practice

The article discusses the specifics of a correctional tool, such as the regime, which is part of the system of correctional measures for prisoners and is intended by the legislator to contribute to the achievement of the declared goals of the criminal and penal enforcement legislation of the Republic of Kazakhstan. It is emphasized that the regime, being the main means of correcting convicts, is in fact not such, but has turned into a total means of controlling convicts and what is especially worth noting, taking into account the penetration of modern means of technical control into places of deprivation of liberty, provokes a contingent of criminal environment to resist this type of supervision from which you cannot escape, which leads to this type of violation of the established procedure for serving a sentence, such as damage to technical equipment (video cameras). The work makes an attempt to compare the regime with other means of correction in institutions of various security and as a result, the authors offer their proposals for inclusion in Kazakhstan's criminal and prison legislation, along the way, an understanding of the role and place of the regime among other main means of correction of convicts and its purpose is proposed and voiced, and also proposals were formulated for criminal legislation in the form of a separate article draft.

Keywords: security, regime, convicted person, establishment of the penal system, criminal liability, damage to engineering and technical means of supervision, control and security.

Introduction

As you know, in life everything flows and changes, regardless of our desire. In the current rapid age of informatization, innovations permeate into all spheres of society and the state, and this is exactly what happened: video surveillance and other novelties are increasingly penetrating into such conservative departments as places of detention. Therefore, the reason for writing this article was such a problem as the damage of controls (video surveillance) and, accordingly, responsibility for such offenses while serving a sentence, since the main task of the regime is safety and, as a goal, still the prevention of escapes. All this prompted us to choose the topic of our work.

It is worth noting that almost no one had previously addressed the topic of the means of correcting convicts among domestic scientists, namely the regime, but such researchers as Kairzhanov E.I., Skakov A.B., Sydykova L.Ch, Tokubaev Z.S., Bastemiev S.K., Baranov M.N., Nazmyshev R.O., Konovalova L.V., Chukmaitov D.S. in their works dealt with the means of correction in fragments, without affecting their features and role, contribution and purpose. But we, asking ourselves the question put in the title of our manuscript, considered that it was still not possible to achieve a full-blooded regime. And along the way, we note that with the establishment of the Republic of Kazakhstan as a “democratic, secular and rule of law state, the highest values are a person, his life, rights and freedoms” [1]. And you can't argue with this principle! And, strictly speaking, the regime is aimed at the safety of both convicts and staff in prisons. Therefore, we decided to turn to this tool, and then tried to identify and weigh the different opinions and judgments of both domestic and foreign, international scientists and approaches, which actually formed the basis of the article.

Methods and materials

In the process of considering the topic, the authors applied well-known general scientific research methods, such as analysis and synthesis of national penal enforcement and criminal legislation, the method of historicism, comparative jurisprudence, the study of departmental legal statistics, indirect questioning, taking into account the norms, principles and standards of international law in the penitentiary sphere. The use of logical approaches, from the standpoint of grammatical interpretation, contributed to the clarification of the etymology and essence of the legal concept, as the main means of correction of convicts under study, defined in prison law as a regime, but from the standpoint of supervision.

* Corresponding author. E-mail: Shakenov_ao@mail.ru

The above-mentioned methods and approaches have made it possible to identify a number of legal phenomena that are closely intertwined with the process of criminalization: the action, construction and subsequent application of criminal law norms. In the course of the research, special scientific literature was studied, an exchange of opinions with people with work experience in places of deprivation of liberty, personal experience and a competent approach during the presentation of the topic of work.

So, in order to clarify the essence of such a legal concept as “regime” and in order to understand it correctly, it is necessary to understand the social nature of this phenomenon, therefore, let's turn to dictionaries, for example, the Great Soviet Encyclopedia, well-known in the scientific community, gives the following explanation of the mentioned noun “regime” (in French and Latin means management): 1) The state system; the method of government; 2) A well-established routine of life, work, rest, nutrition, sleep; 3) A set of rules, measures, norms to achieve a particular goal, for example, in our case, security in places of detention.

In such a work respected among linguists, Ushakov's Explanatory Dictionary indicates the following understanding of the term regime, as in “strict dormitory, regime is important, hospital regime, keep the right mode” [2]. Thus, we have a close understanding of the regime as, all the rules, the daily routine of a convicted person during the period of serving a sentence in the form of imprisonment in order to achieve the goal set by law. By the way, such a remedy is inherent in penitentiary pedagogy, and the daily routine is used in society. The Penal Enforcement Code assigns a separate chapter to the regime, and it is mentioned first among other methods of correctional and educational influence, and this is not accidental. Further, the legislator in Article 97 of the Penal Execution Code of the Republic of Kazakhstan (hereinafter referred to as the PEC of the Republic of Kazakhstan) defines the essence of which is ... “the established procedure for the execution and serving of punishment, ...constant supervision over them” [3] and further in subsequent articles (98–102) follow detailed regulation and execution of regime requirements and conditions.

Results and discussion

The constant supervision of convicts, present in the very concept of this term, testifies to a lot, and it was this feature that was mentioned by the famous Soviet and Russian legal scholar G. Khokhryakov, who wrote about places of deprivation of liberty, who very accurately noted: ... regulation covers all spheres of life “of the convict and how It would all be justified! and it reflects the “good purpose — the inculcation of skills” of law-abiding behavior” [4]. However, the widespread overregulation of all aspects of life may be good in itself, but it still resembles the desire for omnipotent control.

Further, according to Khokhryakov, it follows that “the administration of places of detention cannot control”, as well as the regime “for the behavior of prisoners is total”. And this is true, because we know the situation firsthand: after all, there are still cases of excesses among convicts, self-harm, suicides, complaints about freedom, appeals to human rights defenders [5].

A brief digression into history shows that for the first time the term “regime” is mentioned in the Temporary Instruction of the People's Commissariat of Justice of the RSFSR entitled “On deprivation of liberty as a measure of punishment and on the procedure for serving such” (1918), the words “regime of persons under investigation” were written in it. Russian scientist, associate professor A.A. Raskevich rightly notes that “the regime regulates life in penitentiary institutions continuously” [6]. About a little more than a hundred years ago, the famous Russian prison scientist S.V. Poznyshv made his attempt to define the regime in the special and scientific literature, the essence of which was reduced to “the regime's coverage of all measures by which penitentiary institutions strive to achieve their goals” [7]. Continuing our thought, we want to cite another fact from history regarding our topic, namely, more than two hundred years ago (1819), on October 11, the Emperor Alexander I ordered that “5 means of correction were introduced in prisons and places of detention according to convenience” and the first of them, there was “close and constant supervision of prisoners” [8].

Thus, it is possible to distinguish such aspects of the regime as its main purpose: constant, continuous, round-the-clock supervision, the goal is certainly good and it is safety, but it should be both for the prisoners themselves and for the staff of the institution and this is the standard. But still, along the way, we will note; today is the twenty-first century and the days have long passed when, according to the figurative expression of the penitentiary Gernet, who remained in the history of the penitentiary, there are few “strong locks and an efficient prison chief!” Therefore, I would like to draw attention to Article 99 of the Penal Execution Code of the Republic of Kazakhstan, which also refers to the regime and is called “Engineered technical means of supervision, control and protection”, in Part 1., which defines that the administration of places of detention uses “audiovisual (video control system) ...” [9] and accordingly other modern means to prevent escape in-

tentions (visible), violations of the daily routine throughout the institution. A similar approach is preserved in the Prison Code of the Russian Federation [10]. And in this regard, let us turn to international documents on this issue. So in the International Covenant on Civil and Political Rights, article 10 (3) states that: “the penitentiary system provides for a regime for prisoners, ... the purpose of which is ... correction and social re-education” [11].

And the Standard minimum Rules for the Treatment of Prisoners, Rule 65, orient the prison administration to the fact that “in the treatment of persons sentenced to imprisonment or other similar punishment, one should strive, taking into account the length of time they serve, to instill in them the desire to obey the laws and ensure their existence after release”. In other words speaking, it is always necessary to keep in mind the dignity of the convicted person, not forgetting the responsibility on the part of the administration, since simply humanity and impartiality are not enough, justice is needed “in prison more than ever and it is simply necessary in today's rapidly changing world” [12]. In the works of such foreign scientists as, for example, G. Slade, A. Trochev, L. Piachentini [13], M. Butler [14], L. Azbel [15] touched upon the issues of the penitentiary system only in general and from the standpoint of criminological analysis: such as the role of the prison service in reducing and releasing the prison population from punishment, problems and difficulties in reforming Kazakhstan's criminal justice, the limits of criminal law and penal enforcement policy and other aspects of the prison system, without touching on the topic of our research, it is understandable! The regime is a purely internal matter. And we know this firsthand. The famous Kazakh researcher B. Shnarbayev in his works, concerning the current state of the country's penal enforcement system, focused on the relevance of ... “taking into account legal, technical ...” [16] and other aspects that must be borne in mind, at least indirectly, concerns the regime, however, such a hint is enough for research specialists! But the change and application of modern (“... technical”, according to Shnarbaev) means of tracking prisoners did not exclude violations of the established order of serving punishment, violations did not decrease and did not sink into existence, although the eye of the all-seeing camera should have fixed everything, but no! This did not happen, because total control / regime did not lead and did not give and will not give the desired result.

For the current period, 22,042 video cameras have already been installed in 52 institutions of the country's penitentiary system. By the end of this year, 13,822 additional video cameras will be installed in 26 institutions. As can be seen, the purpose of the project is to prevent offenses, primarily on the part of both convicts and staff. The control will be carried out in real time, and what is most unexpected, since the introduction of the video surveillance system, the number of registered offenses has increased by 40%, 3 escape attempts and 13 suicide attempts have been prevented, many group fights and riots. Unfortunately, convicts deliberately disable video surveillance cameras in order to conceal their illegal actions. So, since the beginning of this year, they have damaged more than 300 video cameras, which, in fact, leads to considerable material damage, according to the information of the Committee of the Criminal Correctional System of the Ministry of Internal Affairs of the country [17].

Continuing our research, along the way, we note once again that the essence of deprivation of liberty and placement of convicts in institutions of deprivation of liberty is to protect society from crime, while not forgetting how possible and realistic it is). At the same time, we must not forget about the level of possible and acceptable regime security, in other words, there must be a reasonable balance. Thus, the following aspects of the regime can be distinguished, namely: strengthening the regime with the help of video surveillance in places of detention did not lead to a decrease in violations of the established procedure for serving sentences, on the contrary, there is a tendency towards an increase in the number of violations. As for the damage to the technical means of surveillance, this is the reaction of convicts to total control, and this is another side of the regime that has not existed before, because the regime was carried out physically, by circumvention, checks, which was not often, and even more so at night, since the daily outfit of the institution simply will not have time to be everywhere and always! An indirect survey of ex-employees, now veterans of the department, personal practical experience [18] suggests that convicts are trying to break, disable cameras in various ways, however, for example, they invented a method of “throwing a kind of hat, hats, caps” made of solid material, paper, cloth on video surveillance systems.

Conclusions

The problem of introducing criminal liability for damage to video cameras in correctional institutions has been overdue for a long time and, of course, persistently demanded an exit in search of a solution. And it is no coincidence that the President instructed to introduce criminal liability against persons who damage video surveillance systems in institutions of the country's prison system [19].

As you know, criminal liability occurs when guilt is established, and in the presence of several signs: public danger, illegality, guilt and punishability. Now let's move on to the composition of the crime: the subject of the crime is obvious to us — this is a convict acting with direct intent, the purpose: convicts serving sentences of imprisonment, arrest to damage / disable the video monitoring system.

1. By the object of this crime, we mean: the proper operation of institutions where convicts serve sentences of imprisonment, arrest, as well as where they are detained. An additional object is the identity of an employee of these institutions, as well as the identity of the convicted person.

2. The objective side of this crime is expressed:

1) The threat of violence against an employee of institutions of places of deprivation of liberty;

2) The threat of violence against an employee of places of detention;

3) Threatening to use violence against a convicted person out of revenge for the performance of his public duty.

In our opinion, the above actions are sufficient to recognize the existence of an objective side of the crime.

3. Employees of places of deprivation of liberty or detention should be considered all employees of institutions of all degrees of security, pre-trial detention centers, arrest houses, temporary detention facilities, guardhouses with the rank of an ordinary or commanding staff.

4. An important condition for the application of the proposed article of the Criminal Code is that the threat must be in deep connection with the past or present official activities of the employee. If such a connection is not seen, then the action can be qualified as a crime against the person.

5. The threat of violence is sufficient to declare the crime over, regardless of whether the perpetrator has achieved his goal.

6. On the subjective side, this crime can only be committed with direct intent. The perpetrator is aware that he threatens to use violence against an employee of the institution where he is serving his sentence or is in custody, and also threatens the convicted person because of revenge for the performance of his public duty and wants to commit these actions.

7. We consider it is necessary to highlight a mandatory feature of the composition of this crime — a special purpose: threats against the convicted person: a motive in the form of revenge for the performance of his public duty.

8. The subject of this crime may be sane persons who have reached the age of 16. When making an attempt to criminalize intentional so-called “damage to audio/video surveillance cameras”, it is always worth remembering the judgment of the famous Russian prison researcher of the last century Ivan Foynitsky who proposed... “specifically stipulate” [20] in codes / laws cases when mass offenses occur, with the aim of disabling video monitoring and supervision facilities.

Considering the above, in the conclusion of the study, we propose our author's version of the legal norm:

Article 429-1 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan

Destabilization of the normal activities of institutions providing deprivation of liberty.

1. The threat of violence against an employee of a place of deprivation of liberty or a place of detention, as well as against a convicted person for the purpose of revenge for the performance of his public duty, is punishable by imprisonment for up to three years.

2. The use of violence that is not dangerous to life or health to the persons specified in the first part of this article shall be punishable by imprisonment for a term of three to five years.

3. The acts provided for in parts one or two of this article, committed by a group of persons by prior agreement or with the use of violence dangerous to life or health, shall be punishable by imprisonment for a term of five to ten years.

Perhaps our proposals are not indisputable, but they are aimed at further improving Kazakhstan's criminal legislation, which gives hope for ... “effective and fair law enforcement ...” [21] and will bring the penitentiary system of Kazakhstan closer to international norms and standards.

References

1 Конституция Республики Казахстан. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: // [https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029&mode=p&page=.](https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029&mode=p&page=)

- 2 Толковый словарь Ушакова. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа // <https://gufo.me/dict/ushakov/режим>.
- 3 Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан от 5 июля 2014 года № 234-V. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31577723.
- 4 Хохряков Г.Ф. Парадоксы тюрьмы. Проблемы, дискуссии, предложения / Г.Ф. Хохряков. — М.: Юрид. лит., 1991. — 224 с.
- 5 Коалиция против пыток. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа // <https://www.notorture.kz/mat-zakljuchonnogo-osuzhdennyh-pytajut-i-dovodjat-do-suicyda/>
- 6 Раськевич А.А. Режим как средство исправления осужденных: пенитенциарные проблемы / А.А. Раськевич // Вестн. СПб. ун-та, МВД России. — 2010. — №1 (45). — С. 1–7.
- 7 Ельчанинов А.П. Пенитенциарные идеи в научном наследии С.В. Познышева / А.П. Ельчанинов // Вестн. Самар. юрид. ин-та, 2018. — № 4 (30). — С. 32–37.
- 8 Дело об учреждении Комитета общества попечительного о тюрьмах. РГИА. — 1819. — Фонд 1287. — Оп. 11. Дело 1858. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://journal.zakon.kz/4597340-pravovaja-i-psikhologopedagogicheskaja.html>.
- 9 Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан: практ. пос. — Новое изд. — Алматы: Изд-во «Норма-К», 2019. — 100 с.
- 10 Уголовно-исполнительный кодекс Российской Федерации от 8 января 1997 года. — №1-ФЗ. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: // <https://rulings.ru/uik-97/>.
- 11 Эндрю Койл. Подход к управлению тюрьмой с позиции прав человека: пос. для тюремного персонала / Эндрю Койл // Изд. Междунар. центра тюремных исследований (МЦТИ). — Лондон, 2002. — 160 с.
- 12 Койл Э. Управление тюрьмами в период изменений / Э. Койл // Изд. Междунар. центра тюремных исследований (МЦТИ). — Лондон, 2002. — 112 с.
- 13 Slade G. Unlikely downsizers: The prison service's role in reversing mass incarceration in Kazakhstan / G. Slade, A. Trochev, L. Piacentini // Theoretical Criminology. — 2023. — 27 (4). — С. 573–596.
- 14 Butler M. Self-governing prisons: Prison gangs in an international perspective / M. Butler, G. Slade, C.N. Dias // Trends in Organized Crime. — 2018. — P. 1–16.
- 15 Slade G. Managing drugs in the prisoner society: heroin and social order in Kyrgyzstan's prisons / G. Slade, L. Azbel // Punishment & society. — 2022. — Vol. 24, N 1. — P. 26–45.
- 16 Шнарбаев Б.К. Перспективы развития уголовно-исполнительной системы / Б.К. Шнарбаев // Вестн. Караганд. ун-та. Сер. Право. — 2021. — № 3. — С. 113–117.
- 17 Политика и экономика. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: // <https://www.nur.kz/politics/kazakhstan/2027004-tokaev-oznakomilsya-s-sistemoy-sploshnogo-videonablyudeniya-v-kuis>.
- 18 Международная академия информатизации. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: // <https://academy.kz/ia-members/jamuldinov>.
- 19 Политика и экономика. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: // <https://www.nur.kz/politics/kazakhstan/2027004-tokaev-oznakomilsya-s-sistemoy-sploshnogo-videonablyudeniya-v-kuis/>.
- 20 Фойницкий И.Я. Уголовное право. Посягательства на личные и имущественные. — 5-е изд. / И.Я. Фойницкий. — СПб.: Типогр. М.М.Стасюлевича, 1907. — 440 с.
- 21 Ильясова Г.А. Апелляционное и кассационное производство в проекте нового Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан / Г.А. Ильясова // Изв. Оренбург. гос. аграр. ун-та. — 2015. — № 3 (53). — С. 345–347.

В.Н. Жамулдинов, А.О. Шакенов

Режим сотталғандарды түзетудің негізгі құралы ретінде: теория және практика

Мақалада сотталғандарды түзету құралдарының жүйесіне кіретін режим сияқты сотталғанды түзету құралының ерекшеліктері және заң шығарушының ұйғарымы бойынша қазақстандық қылмыстық және қылмыстық-атқару заңнамасының мағлұмдау мақсаттарына қол жеткізуге ықпал ететін ерекшеліктері қозғалған. Режимнің қылмыстық-атқару жүйесі мекемелеріндегі сотталғандарды түзетудің негізгі құралы бола отырып, бірақ сотталғандарды бақылаудың толық құралына айналатыны атап өтілген және ерекше ескеретін жәйт, қазіргі заманғы техникалық бақылау құралдарының бас бостандығынан айыру орындарына енуі қылмысты адамның қашып құтыла алмайтын қадағалаудың бұл түріне қарсы тұруға итермелейді, бұл жазаны өтеудің белгіленген тәртібін бұзудың осы түріне әкеп соғады, мысалы техникалық құралдардың (бейнекамералардың) зақымдануы ретінде. Авторлар режимді әртүрлі қауіпсіздік мекемелеріндегі түзетудің қалған құралдарымен салыстыруға әрекет жасаған, нәтижесінде олар қазақстандық қылмыстық және қылмыстық-атқару заңнамасына ұсынымдар берді, сотталғандарды түзетудің басқа да негізгі құралдарының арасында режимнің рөлі

мен орнын түсіну және оны тағайындау ұсынылды және айтылды, сондай-ақ қылмыстық заңнамаға баптың жеке жобасы түрінде ұсыныстар тұжырымдалды.

Кілт сөздер: қауіпсіздік, режим, сотталған, қылмыстық-атқару жүйесінің мекемесі, қылмыстық жауаптылық, инженерлік-техникалық қадағалау, бақылау және күзет құралдарының зақымдануы.

В.Н. Жамулдинов, А.О. Шакенов

Режим как основное средство исправления осужденных: теория и практика

В статье затронуты особенности такого средства исправления осужденного, как режим, входящего в систему средств исправления заключенных и, по замыслу законодателя, способствующего достижению декларируемых целей казахстанского уголовного и уголовно-исполнительного законодательства. Отмечено, что режим, являясь основным средством исправления осужденных в учреждениях уголовно-исполнительной системы, на самом деле таковым, по сути, не является, а превращается в тотальное средство контроля осужденных, и, что особенно стоит учесть, проникновение современных средств технического контроля в места лишения свободы провоцирует контингент уголовно-преступной среды к сопротивлению такому виду надзора, от которого не скроешься, что и приводит к такому виду нарушений установленного порядка отбывания наказания, как повреждение технических средств (видеокамер). Авторами предпринята попытка провести сравнение режима с остальными средствами исправления в учреждениях различной безопасности, в результате ими внесены рекомендации в казахстанское уголовное и уголовно-исполнительное законодательство, попутно предложено и озвучено осмысление роли и места режима среди других основных средств исправления осужденных и его назначение, а также сформулированы предложения в уголовное законодательство в виде отдельного проекта статьи.

Ключевые слова: безопасность, режим, осужденный, учреждение уголовно-исполнительной системы, уголовная ответственность, повреждение инженерно-технических средств надзора, контроля и охраны.

References

- 1 Konstitutsiia Respubliki Kazakhstan [Constitution of the Republic of Kazakhstan]. *el.kz*. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029&mode=p&page=1 [in Russian].
- 2 Tolkovy slovar Ushakova [Ushakov's Explanatory Dictionary]. *el.kz*. Retrieved from <https://gufo.me/dict/ushakov/режим> [in Russian].
- 3 Uголовно-исполнителnyi Kodeks Respubliki Kazakhstan ot 5 iul'ia 2014 goda No. 234-V [Criminal Executive Code of the Republic of Kazakhstan dated July 5, 2014 No. 234-V]. *el.kz*. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31577723/ [in Russian].
- 4 Khokhryakov, G.F. (1991). Paradoкsy tiurny. Problemy, diskussii, predlozheniia [Paradoxes of prison. Problems, discussions, proposals]. Moscow: Yuridicheskaiа literatura [in Russian].
- 5 Koalitsiia protiv pytok [Coalition Against Torture]. *el.kz*. Retrieved from <https://www.notorture.kz/mat-zakljuchonnogo-osuzhdennyh-pytajut-i-dovodjat-do-suicyda/> [in Russian].
- 6 Raskevich, A.A. (2010). Rezhim kak sredstvo ispravleniia osuzhdennykh: penitentsiarnye problemy [Regime as a means of correcting convicts: penitentiary problems]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta, Ministerstvo vnutrennykh del Rossii — Bulletin of Saint Petersburg University, Ministry of Internal Affairs of Russia*, 1(45), 1–7 [in Russian].
- 7 Elchaninov, A.P. (2018). Penitentsiarnye idei v nauchnom nasledii S.V. Poznysheva [Penitentiary ideas in the scientific heritage of S.V. Poznyshev]. *Vestnik Samarskogo yuridicheskogo instituta — Bulletin of the Samara Law Institute*, 4(30), 32–37 [in Russian].
- 8 Delo ob uchrezhdenii Komiteta obshchestva popechitel'nogo o tiurmakh. RGIA [The case of the establishment of the Committee of the Prison Trustee Society. RGIA] *el.kz*. Retrieved from <https://journal.zakon.kz/4597340-pravovaja-i-psikhologopedagogicheskaja.html> [in Russian].
- 9 (2019). Uголовно-исполнителnyi kodeks Respubliki Kazakhstan [The Penal Execution Code of the Republic of Kazakhstan]. Almaty: Izdatel'stvo «Norma-K» [in Russian].
- 10 Uголовно-исполнителnyi kodeks Rossiiskoi Federatsii ot 8 yanvaria 1997 goda No. 1-FZ [The Penal Execution Code of the Russian Federation dated January 8, 1997 No.1-FZ]. Retrieved from <https://rulaws.ru/uik-rf/> [in Russian].
- 11 Endriu, Koil (2002). Podkhod k upravleniiu tiurnoi s pozitsii prav cheloveka [An approach to prison management from a human rights perspective]. London [in Russian].

- 12 Koil, E. (2002). Upravlenie tiurmami v period izmenenii [Prison management in a period of change]. *Izdaniia Mezhdunarodnogo tsentra tiuremykh issledovaniy (MTsTI) — Publications of International Center for Prison Studies*. London [in Russian].
- 13 Slade G., Trochev A., & Piachentini L. (2023). Unlikely downsizers: The prison service's role in reversing mass incarceration in Kazakhstan. *Theoretical Criminology*, 27 (4), 573–596.
- 14 Butler M., Slade G., & Dias C.N. (2018). Self-governing prisons: Prison gangs in an international perspective. *Trends in Organized Crime*, 25, 1–16 [in Russian].
- 15 Slade, G., & Azbel, L. (2022). Managing drugs in the prisoner society: heroin and social order in Kyrgyzstan's prisons. *Punishment & society*, 24 (1), 26–45 [in Russian].
- 16 Shnarbayev, B.K. (2021). Perspektivy razvitiia ugovovno-ispolnitelnoi sistemy [Prospects for the development of the penal enforcement system]. *Vestnik Karagandinskogo universiteta. Seriya Pravo — Bulletin of the Karaganda University. The Law series*, 3 (103), 113–117 [in Russian].
- 17 Politika i ekonomika [Politics and Economics]. *el.kz*. Retrieved from <https://www.nur.kz/politics/kazakhstan/2027004-tokaev-oznakomilsya-s-sistemoy-sploshnogo-videonablyudeniya-v-kuis> [in Russian].
- 18 Mezhdunarodnaia akademiia informatizatsii [International academy of informatization]. *el.kz*. Retrieved from <https://academy.kz/ia-members/jamuldinov> [in Russian].
- 19 Politika i ekonomika [Politics and Economics]. *el.kz*. Retrieved from <https://www.nur.kz/politics/kazakhstan/2054990-v-mvd-otchitalis-po-videokameram-neobhodimym-dlya-slezhki-za-politseyskimi/> [in Russian].
- 20 Foinitskii, I. (1907). Ugolovnoe pravo. Posiagatelstva na lichnye i imushchestvennye [Criminal law. Encroachments on personal and property rights]. Saint-Petersburg: Tipografiia M.M. Stasiulevicha [in Russian].
- 21 Iliasova, G.A. (2015). Appeliatsionnoe i kassatsionnoe proizvodstvo v proekte novogo Grazhdanskogo protsessualnogo kodeksa Respubliki Kazakhstan [Appeal and cassation proceedings in the draft of the new Code of Civil Procedure of the Republic of Kazakhstan]. *Izvestiia Orenburgskogo gosudarstvennogo agrarnogo universiteta — Proceedings of the Orenburg State Agrarian University*, 3 (53), 345–347 [in Russian].

Information about the authors

Shakenov, A.O. — Candidate of juridical sciences, Professor, Professor of the Department of Criminal Law, Process and Criminalistics of the Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan;

Zhamuldinov, V.N. — Candidate of juridical sciences, Professor, Toraihyrov University, Pavlodar, Kazakhstan, e-mail: vicniczham@mail.ru.

S.T. Tulibayev*

*SDU University, Kaskelen, Kazakhstan
(E-mail: said.tulibayev@gmail.com)*

*ORCID ID: 0000-0002-1130-6086
Scopus Author ID: 57340577600*

The issue of recognition of ecocide as a crime by environmental courts and tribunals

The article analyzes the recognition of ecocide as a crime by judicial institutions. Ecocide still has not received a well recognized definition. However, the proposal to acknowledge ecocide as an international crime developed by the Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide, as well as the recognition of environmental crimes similar to ecocide as set out in the Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on the protection of the environment through criminal law, should be highlighted and analyzed. The purpose of the study is to analyze the impact of new approaches to the crime of ecocide on the practice of environmental courts and tribunals. By the application of general and specialized research methods, the author identifies possible changes in the jurisprudence of already existing judicial institutions, as well as the likelihood of the emergence of international courts and tribunals dedicated to separate cases of ecocide. The article concludes that new approaches to the definition of ecocide may lead to further development of international environmental law and national environmental law of the Republic of Kazakhstan, as well as the possible emergence of effective international mechanisms to protect international environmental security.

Keywords: ecocide, environmental law, environmental issues, international criminal law, national legislation, environmental court, environmental tribunal, environmental security, International Criminal Court, Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide.

Introduction

In 2021, there were approximately 2115 environmental courts and tribunals operating at the national level, each dedicated to addressing crimes against ecology and safeguarding environmental security [1]. While the focus of this article remains on these national entities, it is necessary to acknowledge the existence of international judicial institutions such as the Court of Justice of the European Union [2]. However, these institutions, despite their significance, are constrained by jurisdictional limitations and are not exclusively committed to the resolve of environmental matters.

Unfortunately, there is still vacant place for the creation of international environmental court or tribunal jurisdiction of which could include at least some regional range. The reasons for that are several and are discussed further in this article.

The necessity to establish a dedicated international environmental court or tribunal with a jurisdiction that spans at least certain regional boundaries remains evident. This situation in the international legal framework is the product of various factors, all of which has relevant explanation. The reasons for that are several and are discussed further in this article.

The national environmental courts mentioned earlier have been established to facilitate a more effective resolution of crimes that pose threats to ecology and the environmental well-being of citizens within their respective countries. However, their jurisdiction is bound by the national environmental laws of those countries, thereby creating limitations on the scope of their influence.

The application of international environmental norms and principles within these national judicial institutions depends on each country's individual approach to the provisions of international law. For example, Kazakhstan has constitutional norms on how country consider international law a part of its legislation [3].

This article analyzes most notable environmental courts and tribunals and what their approach to ecocide would be. As it would be discussed further the theory of ecocide received new definition purposed by the Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide (the Panel), but it has been widely acknowledged by legal institutions yet [4].

* Corresponding author. E-mail: said.tulibayev@gmail.com

The creation of international judicial institution has been considered by many legal scholars [5–7]. The benefits that it could bring to the realm of environmental justice are significant for further analysis of the possibility of creation and scope of jurisdiction of such international environmental courts or tribunals. The possibility of creation ad hoc tribunal is also considered.

Methods and materials

Several scientific research methods including analysis, synthesis, legal historical comparison, deduction, and induction. These methods were applied throughout the research. Several sources on ecocide were analyzed, including various static data collected by the Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide [4]. In addition, there is a great practical guide on existing environmental courts and tribunals prepared by experts of United Nations Environment Programme [1].

Results and Discussion

The crime of ecocide has not received well recognized definitions. But some actions toward this goal have been done. The abovementioned Panel suggested new definition of ecocide in 2021. The Panel has elucidated the proposed definition of ecocide with a comprehensive explication. The proposed definition defines ecocide as unlawful or wanton acts committed with knowledge that there is a substantial likelihood of severe and either widespread or long-term damage to the environment being caused by those acts. The Panel advocates for its incorporation as Article 8 ter. in the Rome Statute [8–10].

This particular definition, which stands out by its precision, is the result of extensive theoretical research conducted over the course of many years and serves as a contemporary definition of ecocide now. It is a relevant and effective theoretical approach to the problem because its applicability extends beyond the Rome Statute, and can be included by any national legislation. This makes it a relevant and effective theoretical approach.

Another approach to ecocide is the Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on the protection of the environment through criminal law and replacing Directive 2008/99/EC [11]. On November 16, 2023 the European Union approved this proposal for a directive of 2021 [12].

Recital No. 16 of the Proposal is where the definition of a crime that is comparable to ecocide can be found. It states that when an environmental criminal offence causes substantial and irreversible or long-lasting damage to an entire ecosystem, this should be an aggravating circumstance because of its severity, including in cases comparable to ecocide. This is the first international legal instrument that recognizes environmental destruction as a crime in and of itself, at least within the borders of the European Union. It is huge step for global recognition of crime [13-14].

This aligns well with the planned concept of ecocide as an international crime formulated by the Panel in 2021 [8–10].

While the proposed ecocide definitions present opportunity for advancing environmental legal mechanisms, it is necessary, given the aforementioned challenges, to undertake more detailed research of ecocide and its issues at the international and national levels. The research is essential prior to formulating amendments to the national legislation. This necessitates thorough analysis to ensure that any legislative changes align seamlessly with existing definitions of ecocide on national level. Specifically, the crime of ecocide, as delineated in Article 169 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, has been explained in a commentary by Borchashvili I.Sh [15-16].

There is the complexity surrounding the issue of ecocide in the context of national environmental courts and tribunals. In some cases, it is impossible to make comparison between countries. Kazakhstan criminalized ecocide in 1997, but has zero practice in ecocide cases [17]. There are no environmental courts in Kazakhstan, however their creation is topic of academic discussion about the establishment of environmental courts [18]. In some nations, ecocide is not considered a criminal offence, but these nations do have courts and tribunals that are specifically created for the protection of the environment.

In order to effectively address environmental issues, specialized judicial institutions known as national environmental courts have emerged through the process of judicial reforms. These courts have expertise and legal authority to address environmental issues. As a result, these courts contribute to the development of legal principles that address specific challenges that are posed by environmental cases [18].

The development of the definition of ecocide and its acceptance by domestic environmental courts and tribunals signifies advancement in the legal protection of national environment. If a country adopts new definition of ecocide suggested by the Panel, these specialized courts may efficiently prevent such significant

threat to the environment. Such courts will not only discourage and hold perpetrators accountable, but also support the larger objectives of rehabilitating and preserving the environment, part of Sustainable Development Goals, ensuring the right to live in safe environment of citizens. Therefore, it is necessary to further develop the legal framework for ecocide in national environmental judicial institutions, whether courts or tribunals [19–21].

France and Belgium, among other countries, have enacted laws to make ecocide a criminal offence inside their own nations. These activities indicate an increasing recognition of the need for effective legal norm that present such threat to the environmental security [22–23].

The lack of international legal mechanisms dedicated to solve environmental crimes in a comprehensive manner is a key factor behind the need for specialized ecocide courts or tribunals. International environmental law offers a basis for dealing with some elements of ecocide, but it often lacks the precision and enforcement required to hold people and businesses responsible for extensive ecological damage. Establishing environmental specialized courts might effectively fill these gaps.

Furthermore, the need to tackle environmental offences, namely those that contribute to climate change and the loss of biodiversity, has become increasingly prominent on the international platform. The crimes of ecocide or crimes similar to ecocide may have consequences that ignore national borders, therefore making it environmental threat of global or regional level.

It is also possible to consider the opportunity to create ad hoc tribunals on ecocide. Ad hoc tribunals are not permanent institutions but are formed to deal with specific situations. They can be created at the national or international level. The establishment of such a tribunal would involve complex legal, political, and diplomatic processes. Because at the international level, ad hoc tribunals are often established by agreements between multiple countries or by international organizations [24].

In addition, civil society groups and organizations that promote environmental justice, such as the Stop Ecocide campaign, have played a crucial role in increasing public knowledge and rallying support for the establishment of specialized tribunals to address ecocide. Such actions of global community increase the probability of the establishment of specialized courts [25].

Regarding the lack of international environmental judicial institutions, whether in the form of permanent court or tribunal, it is essential to acknowledge the following issues that prevent nations from establishing such international mechanism.

The main obstacle to establishing an international environmental court is national interests and legal systems. Nations have different environmental policies, agendas, and policy to tackling global environmental issues. One of the methods to solve it is to harmonize legislation concerning environmental law at least in regions. Creation of dedicated Environmental Codes, as in Kazakhstan, and harmonizing them with neighboring countries could help with mutual understanding of environmental issues [26].

Countries often display reluctance in ceding control over issues that directly affect their internal policies, resulting in hesitation to acknowledge international legal mechanism that might be seen as threat their interests. The task of any potential international environmental court is to manage equilibrium between upholding national sovereignty and promoting global environmental accountability.

Due to the lack of a specialized global environmental court, there is certain possibility that many environmental offences have avoided justice. It becomes particularly evident when addressing matters that beyond national boundaries, such as cross-border pollution, illicit wildlife commerce, and regional ecological harm caused by actions in one country.

It is possible that efforts to educate and raise awareness could be helpful in bridging the gap between countries that have different environmental priority agendas. In order to increase the likelihood that governments will be willing to give up some of their authority for the global environmental security, it is important to highlight the transboundary nature of environmental issues and the potential positive influence that a unified legal framework could have.

It is possible that nation's concerns could be alleviated by defining in statute explicit jurisdiction of an international environmental court. Statute would ensure that the court would harmonize with national legal systems rather than overruling them. Statute should define certain areas of law where of authority of states are undisputed, and specify the circumstances in which international law has priority.

Conclusions

The development of the theory of ecocide and its possible acceptance by global community signifies a significant advancement in safeguarding environmental security. By broader and more comprehensive inter-

pretation of ecocide, our nations can effectively resolve risks to the environment not only of Kazakhstan, but overall safety of planet biosphere.

National environmental courts not only discourage and hold individuals responsible, but also support the larger objectives of restoring and preserving the environment, ensuring that future generations may have safe environment to live in.

Therefore, for the purpose of establishing a future that is both sustainable and resilient, it is of the utmost importance to continuously improve the legal framework of ecocide in national legal systems, or to establish environmental court or tribunal.

The lack of a specialized international environmental court or tribunal is a significant weakness in the global legal framework, even if there are several state environmental courts and larger international judicial institutions. The issues include aspects of national sovereignty, legal systems, and interaction between local and international interests.

The creation of such international environmental mechanism increases chances to protect the Earth and its inhabitants more effectively than in case of national environmental judicial institutions, especially in the case of dangerous environmental crimes as ecocide.

Even the incorporation of ecocide into the Rome Statute could prove to be beneficial. At the very least, the International Criminal Court has the potential to discourage environmental crimes across the territory of member states.

The future international environmental mechanism should uphold a careful balance between the independence of states and promotion dedication to global environmental security. Although different countries may have different priorities, the Earth's current and future environmental safety is the issue that affects us all.

References

- 1 United Nations Environment Programme. Environmental Courts and Tribunals – 2021: A Guide for Policy Makers. — 2022. — [Electronic resource]. — Access mode: <https://wedocs.unep.org/20.500.11822/40309>.
- 2 Court of Justice of the European Union. The Court of Justice of the European Union: ensuring the protection of EU law. Publications Office. — 2023. — [Electronic resource]. — Access mode: <https://data.europa.eu/doi/10.2862/652155>.
- 3 Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://law.gov.kz/client/#!/doc/1/rus>.
- 4 Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide. Commentary and core text. June 2021. — [Electronic resource]. — Access mode: <https://static1.squarespace.com/static/5ca2608ab914493c64ef1f6d/t/60d7479cf8e7e5461534dd07/1624721314430/SE+Foundation+Commentary+and+core+text+revised+%281%29.pdf>.
- 5 Desai B.H. International Courts and Tribunals — the New Environmental Sentinels in International Law / B.H. Desai, B.K. Sidhu // *Environmental Policy and Law*. — 2020. — 50(1–2). — P. 17–33. <https://doi.org/10.3233/EPL-200195>.
- 6 Mvogo D.M. Addressing Fragmentation and Inconsistency in International Environmental Law Analysis of the Role of Specialised or Treaty Judicial Bodies / D.M. Mvogo // *Journal of Politics and Law*. — 2021. — 14(2). — P. 84–95. <https://doi.org/10.5539/jpl.v14n2p84>.
- 7 Viñuales J.E. Second Thoughts? The International Adjudication of Environmental Disputes 30 Years Later / J.E. Viñuales // *The Italian Review of International and Comparative Law*. — 2023. — 3(2). — P. 227–237. <https://doi.org/10.1163/27725650-03020004>.
- 8 Rome Statute of the International Criminal Court. Done at Rome on 17 July 1998, in force on 1 July 2002, United Nations, Treaty Series, vol. 2187, No. 38544, Depositary: Secretary-General of the United Nations. — [Electronic resource]. — Access mode: https://treaties.un.org/doc/Treaties/1998/07/19980717%2006-33%20PM/Ch_XVIII_10p.pdf.
- 9 Okowa P. Reflections on Ecocide as a Fifth Crime under the Rome Statute of the International Criminal Court / P. Okowa, O. Flasch; In C. Stahn (Ed.) // *The International Criminal Court in Its Third Decade*. Brill. — 2023. — P. 473–492. https://doi.org/10.1163/9789004529939_026.
- 10 Seema Joshi. Why ecocide should be an international crime, GLOBAL WITNESS (Feb. 4, 2022). — [Electronic resource]. / Joshi Seema. — Access mode: <https://www.globalwitness.org/en/blog/why-ecocide-should-be-international-crime>
- 11 Proposal for a directive of the european parliament and of the council on the protection of the environment through criminal law and replacing Directive 2008/99/EC. — [Electronic resource]. — Access mode: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021PC0851>.
- 12 Commission welcomes political agreement on protecting the environment through criminal law. — [Electronic resource]. — Access mode: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_5817
- 13 Environmental crime: Council and European Parliament reach provisional agreement on new EU law. — [Electronic resource]. — Access mode: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/11/16/environmental-crime-council-and>

europa-parliament-reach-provisional-agreement-on-new-eu-law/#:~:text=The%20new%20directive%20aims%20at,developments%20in%20EU%20environmental%20law

14 Agreement Reached! EU to Criminalise Severe Environmental Harms “Comparable To Ecocide”. — November 17, 2023. — [Electronic resource]. — Access mode: <https://www.stopecocide.earth/breaking-news-2023/agreement-reached-eu-to-criminalise-severe-environmental-harms-comparable-to-ecocide>

15 Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226–V З РК. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://law.gov.kz/client/#!/doc/81097/rus>

16 Борчашвили И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. (Особенная часть) / И.Ш. Борчашвили. — Алматы: Жеті жарғы, 2015. — 1120 с.

17 Tulibayev S. Ecocide in international law: draft definition for the Rome Statute [Electronic resource] / S. Tulibayev // Bulletin of L.N. Cumilyov Eurasian National University. Law Series. — 2023. — No. 2 (143). — P. 191–198. — Access mode: <https://bullaw.enu.kz/index.php/main/article/view/158>.

18 Бейбут Шермухаметов. Страновой обзор экологических судов. Модели, типы, особенности / Бейбут Шермухаметов. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://kazlawreview.kz/stranovoj-obzor-ekologicheskikh-sudov-modeli-tipy-osobennosti>.

19 Michael Lam Ching Wang. Prosecuting Ecocide via a New International Environmental Criminal Court / Ching Wang Michael Lam // Lse law review blog. — 2021. — [Electronic resource]. — Access mode: <https://blog.lselawreview.com/2022/01/prosecuting-ecocide-via-new-international-environmental-criminal-court>

20 Malhotra, S. The International Crime that could have Been but Never Was: An English School Perspective on the Ecocide Law / S. Malhotra // Amsterdam Law Forum. — 2017. — 9(3). — P. 49–70.

21 Romina Pezzot. Ecocide — Legal Revolution or Symbolism? / Pezzot Romina, Jan-Phillip Graf // Voelkerrechtsblog. — 2022. — [Electronic resource]. — Access mode: <https://voelkerrechtsblog.org/ecocide-legal-revolution-or-symbolism>

22 France Writes Ecocide into Law, in 2 Ways. — 2021. — [Electronic resource]. — Access mode: <https://www.stopecocide.earth/press-releases-summary/france-writes-ecocide-into-law-in-two-ways>

23 Belgium One Step Closer to Ecocide Law. — July 21, 2023. — [Electronic resource]. — Access mode: <https://www.stopecocide.earth/breaking-news-2023/belgium-one-step-closer-to-ecocide-law>

24 D’Ascoli, S. Sentencing in International Criminal Law: The UN ad hoc Tribunals and Future Perspectives for the ICC / S. D’Ascoli. — Hart Pub, 2011. — 422 p.

25 Doran Peter F. Criminalizing “Ecocide” at the International Criminal Court / Doran, Peter F. and Killean, Rachel and McDermott, Mary-Carmen and McErlean, Karena and Millar, Lydia and Rodgers, Stephanie. — 2021. — P. 1–13. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3827803>.

26 Экологический кодекс Республики Казахстан от 2 января 2021 года № 400–VI ЗПК. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://law.gov.kz/client/#!/doc/151312/rus>.

С.Т. Тулибаев

Экологиялық соттар және трибуналдарының экоцидті қылмыс деп тану мәселесі

Мақалада сот органдарының экоцидті қылмыс деп тануы талданған. Экоцидтің әлі де жалпы қабылданған анықтамасы жоқ. Алайда экоцидті құқықтық анықтау жөніндегі Тәуелсіз сарапшылар тобы әзірлеген экоцидті халықаралық қылмыс деп тану туралы ұсынысты, сондай-ақ Еуропалық Парламент пен Кеңестің қылмыстық құқық арқылы қоршаған ортаны қорғау жөніндегі директивасында көрсетілген экоцидке ұқсас экологиялық қылмыс деп танылғанын да атап өткен жөн. Зерттеудің мақсаты — экоцид қылмысына қатысты жаңа көзқарастардың экологиялық соттар мен трибуналдардың тәжірибесіне әсерін талдау. Зерттеудің мақсаты — экоцид қылмысына жаңа тәсілдердің экологиялық соттар мен трибуналдар тәжірибесіне әсерін талдау. Зерттеудің жалпы және арнайы әдістерін қолдана отырып, автор қолданыстағы сот органдарының сот практикасындағы ықтимал өзгерістерді, сондай-ақ экоцидтің жекелеген жағдайларына арналған халықаралық соттар мен трибуналдардың пайда болу ықтималдығын анықтайды. Жұмыста экоцидті айқындаудың жаңа тәсілдері Қазақстанның халықаралық экологиялық құқығы мен ұлттық экологиялық құқығының одан әрі дамуына, сондай-ақ халықаралық экологиялық қауіпсіздікті қорғау үшін тиімді халықаралық механизмдерінің пайда болуы мүмкін деген қорытындыға жасалған.

Кілт сөздер: экоцид, экологиялық құқық, экологиялық мәселелер, халықаралық қылмыстық құқық, ұлттық заңнама, экологиялық сот, экологиялық трибунал, экологиялық қауіпсіздік, халықаралық қылмыстық сот, экоцидтің заңды анықтамасы бойынша тәуелсіз сараптама тобы.

С.Т. Тулибаев

Проблема признания экоцида преступлением экологическими судами и трибуналами

В статье проанализировано признание экоцида как преступления судебными органами. Экоцид все еще не получил широко признанного определения. Однако следует отметить предложение признать экоцид международным преступлением, разработанное Независимой экспертной группой по юридическому определению экоцида, а также признание экологических преступлений, схожих с экоцидом, указанных в Предложении по директиве Европейского парламента и Совета о защите окружающей среды посредством уголовного права. Цель исследования — анализ влияния новых подходов к преступлению экоцида на практику экологических судов и трибуналов. Используя общие и специальные методы исследования, автор выявляет возможные изменения судебной практики уже существующих судебных органов, а также вероятность появления международных судов и трибуналов, посвященных отдельным случаям совершения экоцида. В работе сделан вывод о том, что новые подходы к определению экоцида могут привести к дальнейшему развитию международного экологического права и национального экологического права Казахстана, а также к возможному появлению эффективных международных механизмов для защиты международной экологической безопасности.

Ключевые слова: экоцид, экологическое право, экологические проблемы, международное уголовное право, национальное законодательство, экологический суд, экологический трибунал, экологическая безопасность, Международный уголовный суд, Независимая экспертная группа по юридическому определению экоцида.

References

- 1 (2022). United Nations Environment Programme. Environmental Courts and Tribunals – 2021: A Guide for Policy Makers. Retrieved from <https://wedocs.unep.org/20.500.11822/40309>
- 2 (2023). Court of Justice of the European Union. The Court of Justice of the European Union: ensuring the protection of EU law. Publications Office. Retrieved from <https://data.europa.eu/doi/10.2862/652155>
- 3 Konstitutsiia Respubliki Kazakhstan ot 30 avgusta 1995 goda [Constitution of the Republic of Kazakhstan of August 30, 1995]. Retrieved from <http://law.gov.kz/client/#!/doc/1/rus> [in Russian].
- 4 Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide. Commentary and core text. June 2021. Retrieved from <https://static1.squarespace.com/static/5ca2608ab914493c64ef1f6d/t/60d7479cf8e7e5461534dd07/1624721314430/SE+Foundation+Commentary+and+core+text+revised+%281%29.pdf>
- 5 Desai, B.H., & Sidhu, B.K. (2020). International Courts and Tribunals — the New Environmental Sentinels in International Law. *Environmental Policy and Law*, 50(1–2), 17–33. <https://doi.org/10.3233/EPL-200195>
- 6 Mvogo, D.M. (2021). Addressing Fragmentation and Inconsistency in International Environmental Law Analysis of the Role of Specialised or Treaty Judicial Bodies. *Journal of Politics and Law*, 14(2), 84–95. <https://doi.org/10.5539/jpl.v14n2p84>
- 7 Viñuales, J.E. (2023). Second Thoughts? The International Adjudication of Environmental Disputes 30 Years Later. *The Italian Review of International and Comparative Law*, 3(2), 227–237. <https://doi.org/10.1163/27725650-03020004>
- 8 Rome Statute of the International Criminal Court. Done at Rome on 17 July 1998, in force on 1 July 2002, United Nations, Treaty Series, vol. 2187, No. 38544, Depository: Secretary-General of the United Nations. Retrieved from https://treaties.un.org/doc/Treaties/1998/07/19980717%2006-33%20PM/Ch_XVIII_10p.pdf
- 9 Okowa, P., & Flasch, O. (2023). Reflections on Ecocide as a Fifth Crime under the Rome Statute of the International Criminal Court. In C. Stahn (Ed.). *The International Criminal Court in Its Third Decade* (pp. 473–492). Brill. https://doi.org/10.1163/9789004529939_026.
- 10 Seema Joshi. Why ecocide should be an international crime, GLOBAL WITNESS (Feb. 4, 2022). Retrieved from <https://www.globalwitness.org/en/blog/why-ecocide-should-be-international-crime>.
- 11 Proposal for a directive of the european parliament and of the council on the protection of the environment through criminal law and replacing Directive 2008/99/EC. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021PC0851>.
- 12 Commission welcomes political agreement on protecting the environment through criminal law. Retrieved from https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_5817.
- 13 Environmental crime: Council and European Parliament reach provisional agreement on new EU law. Retrieved from <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/11/16/environmental-crime-council-and-european-parliament-reach-provisional-agreement-on-new-eu-law/#:~:text=The%20new%20directive%20aims%20at,developments%20in%20EU%20environmental%20law>.

- 14 Agreement Reached! EU to Criminalize Severe Environmental Harms “Comparable To Ecocide” (November 17, 2023). Retrieved from <https://www.stopecocide.earth/breaking-news-2023/agreement-reached-eu-to-criminalise-severe-environmental-harms-comparable-to-ecocide>.
- 15 Ugolovnyi kodeks Respubliki Kazakhstan ot 3 iiulia 2014 goda No 226–V ZRK [Criminal Code of the Republic of Kazakhstan dated July 3, 2014 No. 226–V Z RK]. Retrieved from <http://law.gov.kz/client/#!/doc/81097/rus> [in Russian].
- 16 Borchashvili, I.Sh. (2015). Kommentarii k Ugolovnomu kodeksu Respubliki Kazakhstan. (Osobennaia chast) [Commentary on the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (Special Part)]. Almaty: Zheti zhargy [in Russian].
- 17 Tulibayev, S. (2023). Ecocide in international law: draft definition for the Rome Statute. *Bulletin of L.N. Cumilyov Eurasian National University. Law Series*, 2(143), 191–198. Retrieved from <https://bullaw.enu.kz/index.php/main/article/view/158>.
- 18 Beybut Shermukhametov. Stranovoi obzor ekologicheskikh sudov. Modeli, tipy, osobennosti [Country overview of environmental courts. Models, types, features]. Retrieved from <https://kazlawreview.kz/stranovoj-obzor-ekologicheskikh-sudov-modeli-tipy-osobennosti> [in Russian].
- 19 Michael Lam Ching Wang (2021). Prosecuting Ecocide via a New International Environmental Criminal Court. *Lse law review blog*. Retrieved from <https://blog.lselawreview.com/2022/01/prosecuting-ecocide-via-new-international-environmental-criminal-court>.
- 20 Malhotra, S. (2017). The International Crime that could have Been but Never Was: An English School Perspective on the Ecocide Law. *Amsterdam Law Forum*, 9(3), pp. 49–70.
- 21 Romina Pezzot & Jan-Phillip Graf (2022). Ecocide — Legal Revolution or Symbolism? *Voelkerrechtsblog*. Retrieved from <https://voelkerrechtsblog.org/ecocide-legal-revolution-or-symbolism>
- 22 (2021). France Writes Ecocide into Law, in 2 Ways. Retrieved from <https://www.stopecocide.earth/press-releases-summary/france-writes-ecocide-into-law-in-two-ways>
- 23 (2023). Belgium One Step Closer to Ecocide Law. Retrieved from <https://www.stopecocide.earth/breaking-news-2023/belgium-one-step-closer-to-ecocide-law>
- 24 D’Ascoli, S. (2011). Sentencing in International Criminal Law: The UN ad hoc Tribunals and Future Perspectives for the ICC. Hart Pub.
- 25 Doran, Peter F. and Killean, Rachel and McDermott, Mary-Carmen and McErlean, Karena and Millar, Lydia and Rodgers, Stephanie (2021). Criminalizing “Ecocide” at the International Criminal Court, pp. 1–13. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3827803>
- 26 Ekologicheskii kodeks Respubliki Kazakhstan ot 2 yanvaria 2021 goda №. 400–VI ZRK [Environmental Code of the Republic of Kazakhstan dated January 2, 2021 No. 400–VI ZRK]. Retrieved from <http://law.gov.kz/client/#!/doc/151312/rus> [in Russian].

Information about the authors

Tulibayev S.T. — PhD student, Faculty of law and social sciences, SDU University, Kaskelen, Kazakhstan.

С.П. Мороз^{*}

Каспийский общественный университет, Алматы, Казахстан
(E-mail: spmoroz@list.ru)

Цифровые активы как объект гражданских прав

Цифровые активы являются новыми объектами гражданских прав, которые появились в результате бурного развития научно-технического прогресса и интеллектуальной творческой деятельности. Цифровой актив является таким видом имущества, которое зарегистрировано и обеспечено неизменностью информации на основе технологии распределенной платформы данных. При этом такой признак, как неизменность информации, означает, что информация о цифровом активе должна сохраняться на постоянной основе, в противном случае будет просто невозможно подтвердить ее существование и достоверность. Наряду с этим, следует отметить и второй признак цифрового актива — об обязательности его регистрации с помощью технологии распределенной платформы данных, поскольку другим способом подтвердить его наличие не представляется возможным. Цифровой актив является объектом гражданских прав и правоотношений, потому что он допущен к обращению в гражданском обороте. В этой связи, говоря о соотношении понятий «объект права» и «объект правоотношения», следует отметить их тождественность, поскольку вряд ли целесообразно их противопоставление друг другу. По своей правовой природе цифровые активы относятся к категории имущественных прав, которые составляют общее понятие имущества. Однако в настоящее время в законодательном плане урегулированы только обеспеченные цифровые активы, хотя наибольшее распространение на практике получили необеспеченные цифровые активы, и с этим необходимо считаться, следует законодательно определить, что это за вид имущества и каков его правовой режим.

Ключевые слова: цифровые активы, цифровизация, цифровые деньги, электронные деньги, обеспеченные цифровые активы, объект гражданских прав, имущество, имущественные права, цифровой майнинг.

Введение

В последнее время в гражданском обороте появляются новые объекты, нуждающиеся в надлежащем правовом обеспечении, к числу которых можно отнести и цифровые активы. В условиях интенсивной цифровизации нашего общества и все большего вовлечения в интернет-пространство мы сталкиваемся с необходимостью законодательного закрепления отношений, возникающих в связи с использованием новых технологий, и по поводу тех объектов, которые появляются в результате такого использования. Здесь необходимо учитывать, что программное обеспечение — это результаты интеллектуальной творческой деятельности, которые являются самостоятельным объектом гражданских прав и находятся в гражданском обороте. Наряду с этим, программное обеспечение — это способ использования различных объектов гражданских прав, в результате которого могут появиться новые объекты, которые так же, как и предыдущие, имеют единую правовую природу, — все они являются результатами интеллектуальной творческой деятельности.

^{*} Автор-корреспондент. E-mail: spmoroz@list.ru

Однако всеобщая цифровизация привела к тому, что результаты интеллектуальной творческой деятельности стали имущественными объектами, имеющими весьма высокую стоимость, и в будущем таких объектов станет еще больше. Проникновение цифровизации в финансовую и банковскую сферы привело к тому, что появились такие объекты, как цифровые деньги и цифровые финансовые активы.

Говоря об юридической природе денег, следует признать, что деньги являются безусловным обязательством государства перед всеми теми лицами (и каждым из них в отдельности), которые владеют выпущенными данным государством деньгами и используют их в рамках юрисдикции данного государства (причем независимо от формы денег, будь то денежные знаки, безналичные деньги или, как сейчас широко обсуждается, цифровая валюта) [1; 106, 107]. В последнее время предприняты попытки отдельных государств ввести собственные системы электронных платежей в цифровой валюте. Так, в КНР вводится DCEP, то есть цифровой юань, который будет обращаться наравне с обычными китайскими банкнотами и монетами, а «Китай имеет все шансы стать первой страной, которая запустит суверенную криптовалюту» [2]. В ЕС также получили распространение идеи о введении цифрового евро. Считается, что это будет способствовать реализации целей ЕС, которые заключаются в предоставлении гражданам безопасной формы денег в быстроменяющемся цифровом мире», в том числе «цифровой евро станет возможным резервным механизмом проведения электронных платежей, которым можно будет воспользоваться в случае отказа в работе частных (платежных) решений» [3]. В Российской Федерации тоже широко обсуждается инициатива Центрального банка России о введении цифрового рубля [4; 45–52]. В Республике Казахстан также высказываются предложения о введении цифрового тенге. Так, Ф.С. Карагусов и Г.К. Баишева отмечают, что если электронные деньги будут выпущены Национальным банком Казахстана, то они автоматически превратятся в цифровой эквивалент национальной валюты (цифровой тенге) и станут выполнять те же функции именно денег, что и наличные, и безналичные тенге; при этом допустимым может быть обращение цифровых тенге параллельно с наличными и безналичными тенге в качестве еще одной формы денег в национальной валюте [1; 113, 114].

Следовательно, цифровые деньги, наряду с электронными, являются разновидностью безналичных денег. Так, согласно п. 67 ст. 1 Закона РК от 26 июля 2016 г. № 11–VI–3 РК «О платежах и платежных системах», электронные деньги — это «безусловные и безотзывные денежные обязательства эмитента электронных денег, хранящиеся в электронной форме и принимаемые в качестве средства платежа в системе электронных денег другими участниками системы» [5]. Вместе с тем, в отличие от электронных, цифровые деньги в законодательстве РК не урегулированы, однако получила закрепление такая категория, как «цифровой актив».

История вопроса

Первоначально, цифровой активы и правовой режим их оборота регулировался Законом РК от 24 ноября 2015 г. № 418–V «Об информатизации» [6] (далее — Закон об информатизации). 6 февраля 2023 г. был принят Специальный законодательный акт в этой сфере — Закон РК № 193–VII «О цифровых активах» [7] (далее — Закон о цифровых активах), и все вопросы, связанные с оборотом цифровых активов, были перенесены из Закона об информатизации в Закон «О цифровых активах».

Так, согласно пп. 4) ст. 1 Закона о цифровых активах, цифровой актив — это «имущество, созданное в электронно-цифровой форме с присвоением цифрового кода, в том числе с применением средств криптографии и компьютерных вычислений, зарегистрированное и обеспеченное неизменностью информации на основе технологии распределенной платформы данных, не являющееся финансовым инструментом, а также электронно-цифровая форма удостоверения имущественных прав».

Ранее, в п. 55–1 ст. 1 Закона об информатизации содержалось практически аналогичное определение цифрового актива — это «имущество, созданное в электронно-цифровой форме с применением средств криптографии и компьютерных вычислений, не являющееся финансовым инструментом, а также электронно-цифровая форма удостоверения имущественных прав». Если сравнить эти два определения, то можно выявить следующие особенности. Общим для этих двух определений является следующее: 1) цифровой актив — это имущество, созданное в электронно-цифровой форме с применением средств криптографии и компьютерных вычислений; 2) цифровой актив не является финансовым инструментом; 3) цифровым активом признается электронно-цифровая форма удостоверения имущественных прав. Отличие заключается в том, что цифровым активом является имущество, которое зарегистрировано и обеспечено неизменностью информации на основе технологии распределенной платформы данных. В действующей редакции делается акцент на том, что цифровой актив дол-

жен быть зарегистрирован и обеспечен неизменностью информации, что представляется верным, поскольку действительно необходимо, чтобы информация о цифровом активе сохранялась на постоянной основе, в противном случае будет просто невозможно подтвердить ее существование и достоверность.

Результаты и обсуждение

Понятие и сущность объекта правоотношения и объекта права

Говоря о правовой природе цифрового актива как особого объекта, следует обратиться к общетеоретическим вопросам о понимании и сущности объекта правоотношения и объекта права. В дореволюционной российской юридической литературе наибольшее распространение получил подход, в соответствии с которым объектами права и правоотношения признавали совокупность материальных и нематериальных благ. В частности, Е.Н. Трубецкой относил к объектам все то, что может входить в сферу внешней свободы человека, что может сделаться предметом человеческого господства, в том числе предметы материального мира (вещи), действия лиц и самих лиц (при этом немаловажно, что не все действия могли выступать в качестве объекта права, а только те, которые имеют экономическую ценность) [8; 595]. В отличие от этого, Н.М. Коркунов рассматривал объект как все то, что служит средством осуществления разграничиваемых правом интересов, а так как все интересы осуществляются не иначе как с помощью какой-нибудь силы, то и общим образом можно сказать, что объектом права служат силы: собственные силы субъекта права, силы природы, силы других людей и силы общества [9; 154].

Современные ученые в большинстве своем разделяют трактовку объекта права, господствовавшую в дореволюционной юридической науке, конечно, за исключением понимания лица как объекта правоотношения. В частности, как правило, в систему объектов права и правоотношений включают: материальные блага (предметы материального мира); нематериальные блага (личные неимущественные и иные социальные блага); результаты интеллектуальной творческой деятельности; поведение людей (определенные действия или бездействие) [10; 371–373]. Помимо этого, к объектам правоотношения относят документы (паспорта, дипломы, удостоверения, протоколы следственных действий и т.п.), указывая, что эти объекты наиболее типичны для административных и процессуальных отношений [11; 237–239].

Говоря о соотношении понятий «объект права» и «объект правоотношения», необходимо отметить, что, в основном, сложилось три подхода: 1) признание единства объекта права и объекта правоотношения; 2) разграничение объекта права и объекта правоотношения; 3) отрицание наличия объекта применительно к праву как к системе норм (под объектом права как системы норм понимают общественные отношения) [12; 387–389]. Мы считаем, что первая позиция является наиболее приемлемой в современных условиях, поскольку вряд ли целесообразно противопоставлять объект права и объект правоотношений. Здесь следует учитывать, что в данном случае речь идет о праве в субъективном смысле, поскольку право в объективном смысле имеет совсем другое строение и другое содержание. Наряду с этим, следует исходить из того, что вне правоотношения субъективное право не существует, поэтому объект права (в субъективном смысле) и объект правоотношения совпадают. Полностью согласуется со сказанным и позиция законодателя: гражданским законодательством РК имущественные блага и права, а также личные неимущественные блага и права определяются как объекты гражданских прав и соответственно гражданских правоотношений.

Раскрывая понятие и сущность такой сложной юридической категории, как «объект правоотношения», можно отметить, что большая часть ученых признает, что в качестве объекта выступает все то, по поводу чего это правоотношение возникает, или то, на что данное правоотношение направлено, или то, на что оно воздействует. Однако дальнейшая детализация понятия объекта правоотношения приводит к тому, что здесь позиции ученых весьма существенно различаются. Так, под объектом правоотношения понимают: 1) фактическое поведение его участников [13; 228]; 2) материальные и духовные блага, с помощью которых удовлетворяются интересы сторон [14; 72]; 3) общественные отношения (а в качестве предмета правоотношения называют материальные или нематериальные блага или поведение участника [11; 149, 150]; 4) материальные блага; продукты духовного творчества; личные нематериальные блага; действия (бездействие) и их результаты [15; 76]; 5) материальные объекты и имущественные права [16; 198]; 6) то реальное благо, на использование или охрану которого направлены субъективные права и юридические обязанности [17; 349–351]; 7) социальные, материальные, социально-политические и социально-экономические блага [18; 91].

Обобщив изложенное, можно прийти к выводу о том, что объектом правоотношения является то реальное благо, на использование или защиту которого направлены права и обязанности участников. Прежде всего, нужно отметить, что благо (как материальное, так и нематериальное) является собирательным понятием, охватывающим и различные виды имущества, и права на них, и результаты интеллектуальной творческой деятельности, поэтому в литературе высказаны различные мнения по этому поводу, в том числе и максимально широкие. Например, В.Н. Протасов включает в понятие блага и фактическое поведение, и субъективное юридическое право, и само правоотношение [19; 58, 59]. Далее представляется немаловажным признание того, что благо должно быть реальным, то есть оно существует независимо от воли и желания субъекта правоотношения. В-третьих, является значимым, что субъективные права и юридические обязанности, возникающие по поводу этого блага, должны быть направлены на его использование или защиту, именно в этом проявляется неразрывная связь всех трех элементов правоотношения (субъекта, объекта и содержания). В отношении других определений объекта правоотношения можно отметить, что они, в основном, носят фрагментарный характер и неспособны в полном объеме раскрыть сущность такого сложного явления, как объект правоотношения.

Правовая природа объекта гражданского правоотношения.

Переходя к вопросу об определении понятия и сущности объекта гражданского правоотношения, следует отметить, что в юридической литературе нет единого подхода. Наряду с господствующей точкой зрения о множественности объектов гражданских прав, существует и другая не менее распространенная точка зрения о том, что в качестве объекта гражданского правоотношения выступает поведение его субъектов. Среди наиболее ярких представителей этого подхода можно назвать О.С. Иоффе, который утверждал, что существует единый и единственный объект правомочия и обязанности, а стало быть, и объект правоотношения — человеческое поведение, деятельность или действия людей [20; 525].

Вместе с тем следует отметить, что среди приверженцев концепции «объект–поведение» (в основе которой лежит признание направленности субъективного права и соответственно правоотношения на обеспечение определенного поведения) нет единства в выработке подходов к определению этой категории, в результате чего появилось несколько направлений: 1) Н.Д. Егоров считает, что объектом выступает не любое поведение, а поведение субъектов, направленное на различного рода материальные и нематериальные ценности [21; 525]; 2) Ф.С. Карагусов полагает, что, наряду с признанием в качестве объекта гражданского правоотношения поведения его субъектов, основанного на законе или договоре (теоретически безупречное, по мнению автора, определение), не отрицается и отношение к объектам имущественных и личных неимущественных благ и прав, в силу того, что именно эти объекты нашли отражение в гражданском законодательстве (дефиниция для непрофессионалов) [22; 26, 27]; 3) А.П. Дудиным под объектом субъективного юридического права понимается поведение управомоченного лица, а под объектом субъективной юридической обязанности — поведение лица обязанного [15; 51]. Первый подход представляется спорным в силу того, что в нем существует два объекта — и поведение, и благо, таким же двойственным представляется и второй подход, поскольку в нем объединены две противоположные точки зрения. Что касается третьей позиции, то следует отметить, что оно уже подверглось справедливой критике в литературе, в связи с тем, что в этом случае, как отмечает В.Н. Протасов, право и обязанность должны выступить в роли субъектов [19; 54, 55].

Таким образом, под объектом субъективного права следует понимать то, на что направлено воздействие субъекта права. При таком подходе становится очевидным, что воздействию субъектов могут быть подвержены как вещи (предметы материального мира), так и действия (работы, услуги), но никак не поведение участников, которое выходит за рамки правоотношения и структурным его элементом не является. В этой связи следует согласиться с М.К. Сулейменовым в том, что субъективное право существует только в правоотношении, что понятия «объекты гражданских прав» и «объекты гражданских правоотношений» — это синонимы [22; 10].

Система объектов гражданских прав.

Гражданским законодательством РК объекты гражданских прав подразделены на две группы. Согласно ст. 115 ГК РК объектами гражданских прав могут быть: 1) имущественные блага и права (вещи, деньги, в том числе иностранная валюта, финансовые инструменты, работы, услуги, объективированные результаты творческой интеллектуальной деятельности, фирменные наименования, товарные знаки и иные средства индивидуализации изделий, имущественные права, цифровые активы и

другое имущество); 2) личные неимущественные блага и права (жизнь, здоровье, достоинство личности, честь, доброе имя, деловая репутация, неприкосновенность частной жизни, личная и семейная тайна, право на имя, право на авторство, право на неприкосновенность произведения и другие нематериальные блага и права). При этом к деньгам и правам (требованиям) по денежному обязательству (правам требования по уплате денег) применяется соответственно правовой режим вещей или имущественных прав (требований), если иное не предусмотрено законодательными актами РК или не вытекает из существа обязательства [23]. По сути, в данном случае смешиваются понятия вещи и имущественные права, которые являются разными юридическими категориями, но оба они составляют общее понятие «имущество».

Гражданским законодательством РФ закрепляется, что объектами гражданских прав являются вещи (включая наличные деньги и документарные ценные бумаги), иное имущество, в том числе имущественные права (включая безналичные денежные средства, бездокументарные ценные бумаги, цифровые права); результаты работ и оказание услуг; охраняемые результаты интеллектуальной деятельности и приравненные к ним средства индивидуализации (интеллектуальная собственность); нематериальные блага (ст. 128 ГК РФ) [24].

Соотношение этих законодательных положений позволяет выявить как общие черты, так и отличительные особенности. К общим можно отнести следующие: 1) признание единства и тождественности «объекта гражданских прав» и «объекта гражданских правоотношений»; 2) понимание «имущества» как собирательного понятия, включающего, помимо вещей, и имущественные права; 3) открытый перечень объектов гражданских прав; 4) признание того, что «объектом права является само право», или «право на право».

Что касается последнего признака, то следует отметить, что такой подход подвергается серьезной критике в юридической литературе. Так, например, Е.А. Суханов, анализируя современные идеи о возможности существования «права собственности на право», говорит о том, что эти идеи направлены на прямое смешение вещных и обязательственных прав [25; 87]. В свою очередь, М.И. Брагинский, В.В. Витрянский указывают, что наибольшее распространение получило признание права объектом права собственности — право собственности имеет объектом не только вещи, но и права [26; 223]. В римском праве к числу прав на чужую вещь относили права на пользование чужой вещью (сервитут) и права на распоряжение чужой вещью (залог), соответственно этим было положено начало признанию права объектом права. На основании анализа положений античного римского права Д.А. Братусь приходит к выводу, что стремительное развитие технического прогресса способствует появлению в современном гражданском обороте уникальных объектов, которые не имеют конкретной материальной формы и потому, согласно античной традиции, именуется «бестелесными», или «идеальными», вещами [27; 65]. Следовательно, в современных условиях происходит расширение понятия права собственности за счет включения в него понятия «право на право». Так, Л.Г. Ефимова отмечает, что законодательство постепенно восприняло идею о том, что «объектом права собственности являются не только вещи, но и права» [28; 181], да и в теории гражданского права, по мнению Б.В. Покровского, уже признано, что вещи могут быть объектом не только вещных, но и обязательственных прав; в то же время объекты вещных прав далеко не всегда сводятся к вещи [29; 286]. В целом, можно сказать, что концептуально или по основным параметрам положения, содержащиеся в казахстанском и российском законодательстве и касающиеся объектов гражданских прав, совпадают.

Но имеются и различия. Во-первых, в отличие от российского законодательства, законодательством РК все объекты гражданских прав разделены на две группы — имущественные и неимущественные блага и права, тогда как в российском ГК объекты гражданских прав разделены на пять групп: 1) вещи; 2) имущественные права; 3) результаты работ и оказание услуг; 4) интеллектуальная собственность; 5) нематериальные блага. Во-вторых, в казахстанском ГК в качестве отдельного объекта обозначены цифровые активы, а в российском ГК — цифровые права, которые отнесены к имущественным правам. В-третьих, в отличие от российского законодательства, законодательством РК не акцентируется внимание на том, что в понятие вещи входят только наличные деньги и документарные ценные бумаги, хотя, несомненно, что это предполагается.

Понятие имущества.

В продолжение сказанного, хотелось бы отметить, что уже назрела настоятельная необходимость внесения изменений и дополнений в ГК РК применительно к определению понятия «имущество». С точки зрения теории гражданского права трудно согласиться с тем, что в состав «имущества» включены работы, а не результаты работ, поскольку именно они являются предметом договора под-

ряда. Что касается услуг, то они вообще не предполагают наличия овеществленного результата, и здесь возникает вопрос: «Могут ли действия сами по себе (оказание услуг или выполнение работ) признаваться имуществом?» Может все-таки к имуществу следует относить только объективированные результаты тех или иных действий, в том числе интеллектуальной творческой деятельности. Наряду с этим, возникает вопрос о правовой природе новых объектов гражданских прав — цифровых активах, например.

Юридической наукой выработано такое понятие имущества — совокупность принадлежащих лицу вещей, прав требования и обязанностей (долгов) [30; 240, 241; 31; 299; 32; 117], и в этой связи возникает вопрос: «Насколько целесообразно расширение его за счет включения элементов, не обладающих необходимыми и достаточными для этого признаками?» Одним из вариантов решения данной проблемы могло бы быть использование термина «благо» как более общее понятие, чем понятие «имущество». Гражданским законодательством РК понятие «благо» применяется, но в ином соотношении категорий «имущество» и «благо». Б.В. Покровский, исходя из текста закона, сделал вывод о том, что имущество включает в себя имущественные блага и имущественные права [33; 395, 396], то есть понятие «имущество» шире, чем понятие «имущественное благо», но здесь следует учитывать, что «благо» может быть не только имущественным и потому оно шире понятия «имущество».

В дореволюционной литературе также отмечалось, что понятие «благо» является более широким, чем понятие «имущество». Так, например, Г.Ф. Шершеневич материальные блага называл «экономическими», и к ним относил: вещи (предметы материального мира); действия других лиц, состоящие в передаче вещи, в личных услугах, в предложении своей рабочей силы [34; 94, 95]. В современной казахстанской литературе, например, Б.В. Покровским к имущественным благам отнесены материальные предметы и иные ценности, которые могут удовлетворять материальные и иные потребности субъектов права, и вовлечены в сферу отношений, регулируемых гражданским правом [29; 94, 95]. На наш взгляд, в этом определении раскрывается сложная природа имущественных благ, которые не могут быть ограничены только понятием вещей как предметов материального мира, также немаловажно признание множественности объектов гражданских прав и собирательное понимание категории «имущество».

Цифровые активы как имущество.

С учетом того, что, согласно казахстанской законодательной концепции, цифровые активы являются имуществом, остается открытым вопрос о том, к какой именно составной части имущества они относятся. Разумеется, цифровые активы не могут быть отнесены к вещам, поскольку они не являются предметами материального мира и потому их следует отнести к имущественным правам, как и сделал российский законодатель, например.

При этом необходимо учитывать, что цифровые активы могут быть обеспеченными или необеспеченными. Необеспеченный цифровой актив — это цифровой актив, полученный в информационной системе в виде вознаграждения за участие в поддержании консенсуса в блокчейне и не выражающий чьи-либо денежные обязательства, которыми можно торговать в цифровой форме на бирже цифровых активов (пп. 3) ст. 1 Закона «О цифровых активах»), тогда как обеспеченным цифровым активом признается цифровой актив, зарегистрированный посредством цифровой платформы по хранению и обмену обеспеченными цифровыми активами, который удостоверяет права на материальные, интеллектуальные услуги и активы, за исключением денег и ценных бумаг (пп. 1) ст. 1 Закона «О цифровых активах»). Отличия между этими двумя разновидностями цифровых активов заключаются в том, что необеспеченные не выражают чьи-либо денежные обязательства, тогда как обеспеченные удостоверяют права на материальные, интеллектуальные услуги и активы, за исключением денег и ценных бумаг.

Помимо этого, в законодательстве закреплены определенные требования, которым должны соответствовать обеспеченные цифровые активы:

- 1) они должны удостоверять право на материальные, интеллектуальные услуги и активы, за исключением денег и ценных бумаг;
- 2) должны иметь решение о выпуске обеспеченного цифрового актива;
- 3) не могут являться расчетной денежной единицей, законным платежным средством;
- 4) не должны быть признаны финансовым инструментом или финансовым активом;
- 5) должны содержать данные о лице, выпустившем обеспеченный цифровой актив;
- 6) должны иметь подтверждение имущественных и (или) интеллектуальных прав на актив до его образования в качестве обеспеченного цифрового актива;

7) должны иметь запись в сети блокчейн о перемещении актива и (или) права на имущество (п. 1 ст. 5 Закона «О цифровых активах»).

Как мы видим, эти требования направлены на четкое разграничение цифровых активов от других цифровых инструментов, которые такими признаками не обладают.

Практические аспекты.

С 2020 г. Казахстан является одним из мировых лидеров в новой индустрии — цифровом майнинге криптовалют (активов). Согласно данным Кембриджского центра, Казахстан занял второе место после США (35,4 %) по майнингу криптовалюты Bitcoin в 2021 г. с долей 18,1 % в общем объеме [35]. В связи с этим Министерством цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности РК (далее — Министерство цифрового развития) были инициированы изменения и дополнения в законодательство РК, вследствие чего был принят Закон РК от 25 июня 2020 г. № 347-VI «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам регулирования цифровых технологий» [36], заложивший правовые основы криптоиндустрии в нашей стране. В результате были внесены изменения и дополнения в различные законодательные акты РК, в том числе и в ГК РК, Предпринимательский кодекс РК, Бюджетный кодекс РК и другие, в соответствии с которыми цифровой майнинг был признан законной предпринимательской деятельностью.

Наряду с этим, серьезным изменениям подверглось и налоговое законодательство. С 1 января 2022 г. цифровой майнинг облагался налогом по ставке 1 тенге за 1 киловатт-час электроэнергии, потребляемой при цифровом майнинге, а с 1 января 2023 г. ставка за 1 киловатт-час потребляемой электроэнергии варьируется в зависимости от того, сколько электроэнергии потреблено: от 25 тенге за потребленную энергию общим объемом до 1 киловатта за отчетный период — до 1 тенге за потребленную энергию свыше 24 киловатт за отчетный период (п. 1 ст. 606 Налогового кодекса РК (далее — НК РК) [37]). При использовании электрической энергии, произведенной из возобновляемых источников электрической энергии на собственных электростанциях на территории РК в целях цифрового майнинга, плата исчисляется по ставке 1 тенге за 1 киловатт-час потребленной электрической энергии, тогда как в других случаях использования собственной электрической энергии, в целях цифрового майнинга, плата исчисляется по ставке 10 тенге за 1 киловатт-час потребленной электрической энергии. В случае отсутствия контрольных приборов учета объема потребления электрической энергии и (или) нахождения их в неисправном состоянии в целях цифрового майнинга плата исчисляется по ставке 25 тенге за 1 киловатт-час потребленной электрической энергии (пп. 2, 3 ст. 606 НК РК).

Лицензирующим органом в сфере цифровых активов является Министерство цифрового развития. По состоянию на 11 октября 2023 г. Министерством цифрового развития было выдано 33 лицензии на осуществление деятельности по цифровому майнингу:

24 организациям выдана лицензия I подвида — на осуществление деятельности по цифровому майнингу цифровым майнером, имеющим на праве собственности или других законных основаниях центр обработки данных цифрового майнинга;

9 организациям выдана лицензия II подвида — на осуществление деятельности по цифровому майнингу цифровым майнером, не имеющим на праве собственности или других законных оснований центр обработки данных цифрового майнинга и осуществляющим цифровой майнинг с использованием принадлежащего им на праве собственности аппаратно-программного комплекса для цифрового майнинга, размещенного в центре обработки данных цифрового майнинга (на 29 августа 2023 г. было выдано всего 10 лицензий, в том числе 7 лицензий II подвида и 3 лицензии I подвида, то есть за полтора месяца количество выданных лицензий увеличилось более чем в 3 раза) [38].

В целях определения дохода цифрового майнингового пула определяется стоимость цифровых активов двумя основными способами: 1) лицом, осуществляющим деятельность по цифровому майнингу, на основании договора, заключенного между ним и Комитетом государственных доходов Министерства финансов РК (далее — Комитет госдоходов); 2) Комитетом госдоходов при отсутствии такого договора на основании данных открытого источника Coin Market Cap (coinmarketcap.com) за сутки (24 ч), исходя из данных рыночной капитализации цифровых активов и данных об объеме оборота цифровых активов [39].

Комитет госдоходов ежемесячно публикует сведения о стоимости цифровых активов Bitcoin (BTC), Bitcoin Cash (BCH), Dash (DASH), Dogecoin (Doge), EthereumClassic (ETC), Horizen (ZEN), Litecoin (LTC), Monero (XMR), Litecoin (LTC), Siacoin (SC), Thronix (TRX), Zcash (ZEC) на интернет-ресурсе Комитета в срок не позднее 10 числа месяца, следующего за месяцем публикации данных.

Выводы

Таким образом, в настоящее время цифровые активы, и, прежде всего, необеспеченные, становятся все более популярными и потому необходимо выработать соответствующие подходы к регулированию их оборота. Сегодня уже нельзя просто игнорировать их или запрещать, как это происходит в практике большинства государств в последнее десятилетие, следует законодательно определить, что это за вид имущества и каков его правовой режим.

Список литературы

- 1 Карагусов Ф.С. О Концепции национальных электронных денег в Казахстане / Ф.С. Карагусов, Г.К. Баишева // Научные труды по финансовому праву «Деньги: цифровая перезагрузка». Материалы восьмой междунар. науч.-теор. конф. «Худяковские чтения по финансовому праву» (Алматы, 21 декабря 2020 г.). — Вып. 8 / под общ. ред. Е.В. Порохова. — Алматы: ТОО «Налоговый эксперт», 2021. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.katpartners.kz/Articles/CBDC_conf.pdf
- 2 Китай почти готов к запуску цифрового юаня. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.profinance.ru/news/2020/10/30/bzut-kitaj-pochti-gotov-k-zapusku-tsifrovogo-yuanya.html>
- 3 ЕЦБ думает о запуске цифрового евро. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.profinance.ru/news/2020/10/05/bzmv-etsb-dumaet-o-zapuske-tsifrovogo-evro.html>
- 4 Цинделиани И.А. Денежные системы государства в условиях развития цифровой экономики: опыт формирования национальной модели функционирования / И.А. Цинделиани // Научные труды по финансовому праву «Деньги: цифровая перезагрузка». Материалы восьмой междунар. науч.-теор. конф. «Худяковские чтения по финансовому праву» (Алматы, 21 декабря 2020 г.). — Вып. 8 / под общ. ред. Е.В. Порохова. — Алматы: ТОО «Налоговый эксперт», 2021. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.katpartners.kz/Articles/CBDC_conf.pdf
- 5 Ведомости Парламента РК. — 2016. — № 12. — Ст. 86.
- 6 Ведомости Парламента РК. — 2015. — № 22–V. — Ст. 155.
- 7 О цифровых активах в Республике Казахстан. Закон Республики Казахстан от 6 февраля 2023 г. № 193–VII З РК. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000193>.
- 8 Инояттов И. Проблемы определения правосубъектности юридических лиц в международном частном праве / И. Инояттов // Государство и право. — 2003. — № 1. — С. 593–599.
- 9 Коркунов Н.М. Лекции по общей теории права / Н.М. Коркунов. — М.: Изд-во «Юрайт», 2023. — 352 с.
- 10 Марченко М.Н. Теория государства и права: учеб. / М.Н. Марченко. — М.: Юрид. лит., 1996. — 432 с.
- 11 Общая теория права и государства / под ред. В.В. Лазарева. — М.: Юристъ, 2000. — 520 с.
- 12 Покровский Б.В. Экономические интересы и некоторые вопросы формирования права / Б.В. Покровский // Ученые тр. Казах. гос. ун-та им. С.М. Кирова. — Т. 10. Сер. юрид. — Вып. 10. — Алма-Ата, 1970. — Ч. 1. — С. 387–400.
- 13 Хропанюк В.Н. Теория государства и права: учеб. пос. для вузов / В.Н. Хропанюк / под ред. В.Г. Стрекозова. — М.: «Омега-Л», 2000. — 377 с.
- 14 Алексеев С.С. Восхождение к праву. Поиски и решения / С.С. Алексеев. — М.: Изд-во «Норма», 2001. — 752 с.
- 15 Дудин А.П. Объект правоотношения: (вопросы теории) / А.П. Дудин. — Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1980. — 81 с.
- 16 Менглиев Ш. Имущественные права как объект права и правоотношения / Ш. Менглиев // Гражданское законодательство. Статьи. Комментарии. Практика. — Вып. 20. — Алматы: Юрист, 2004. — С. 25–30.
- 17 Теория государства и права / под ред. В.М. Корельского и В.Д. Первалова. — М.: Изд. группа «Норма-ИНФРА М», 1998. — 570 с.
- 18 Кашанина Т.В. Основы российского права: учеб. для вузов / Т.В. Кашанина, А.В. Кашанин. — М.: Изд. группа «Норма-ИНФРА М», 2000. — 800 с.
- 19 Протасов В.Н. Что и как регулирует право / В.Н. Протасов. — М.: Юристъ, 1995. — 95 с.
- 20 Иоффе О.С. Избранные труды по гражданскому праву: Из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории «хозяйственного права» / О.С. Иоффе. — М.: Статут, 2000. — 777 с.
- 21 Гражданское право: учеб. / под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. — М.: Проспект, 1998. — Ч. 1. — 784 с.
- 22 Сулейменов М.К. Объекты гражданских прав по законодательству Республики Казахстан / М.К. Сулейменов // Объекты гражданских прав: сб. материалов междунар. конф. / отв. ред. М.К. Сулейменов. — Алматы: КазГЮУ, 2004. — 314 с.
- 23 Гражданский кодекс РК. (Общая часть) от 27 декабря 1994 г. № 268–XIII. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000>
- 24 Гражданский кодекс РФ. — Часть первая // Федеральный Закон от 30.11. 1994 г. № 51–ФЗ. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_5142/?ysclid=lmobsbxqgl678536886

- 25 Суханов Е.А. Гражданское право и отношения собственности (о некоторых дискуссионных проблемах) // Гражданское законодательство. Статьи. Комментарии. Практика. — Вып. 22 / Е.А. Суханов / отв. ред. А.Г. Диденко. — Алматы: Юрист, 2005. — С. 69–89.
- 26 Брагинский М.И. Договорное право: Книга первая: Общие положения / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. — М.: Статут, 2003. — 848 с.
- 27 Братусь Д.А. Институт бестелесных вещей в гражданском праве: проблемы теории и практики / Д.А. Братусь // Объекты гражданских прав: сб. материалов Междунар. конф. / отв. ред. М.К. Сулейменов. — Алматы: КазГЮУ, 2004. — С. 65–78.
- 28 Ефимова Л.Г. Банковское право: учеб. и практ. пос. / Л.Г. Ефимова. — М.: БЕК, 1994. — 347 с.
- 29 Гражданское право / под ред. Ю.Г. Басина, М.К. Сулейменова. — Алматы: КазГЮА, 2000. — Т. 1. — 704 с.
- 30 Иоффе О.С. Советское гражданское право / О.С. Иоффе. — М.: Юрид. лит., 1967. — 494 с.
- 31 Гражданское право: [В 2-х т.]: учеб. / под ред. Е.А. Суханова. — М.: БЕК, 2000. — Т. 1. — 816 с.
- 32 Гражданское право России. Курс лекций / под ред. О.Н. Садикова. — М.: Юрид. лит., 1996. — 304 с.
- 33 Гражданский кодекс РК. (Общая часть). Комментарий (постатейный): [В 2-х кн.] / под ред. М.К. Сулейменова, Ю.Г. Басина. — Кн. 1. — Алматы: Жеті жарғы, 2003. — 544 с.
- 34 Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.) / Г.Ф. Шершеневич. — М., 1995. — 556 с.
- 35 Индустрия цифровых активов. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mdai/activities/17673?lang=ru>
- 36 О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам регулирования цифровых технологий. Закон Республики Казахстан от 25 июня 2020 г. № 347–VI З РК. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2000000347>
- 37 Кодекс Республики Казахстан от 25 декабря 2017 г. № 120–VI З РК «О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс)». — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700000120>
- 38 Список лицензированных цифровых майнеров на 11 октября 2023 г. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mdai/documents/details/535147?directionId=17673&lang=ru>
- 39 Совместный приказ заместителя премьер-министра — министра финансов Республики Казахстан от 31 мая 2023 г. № 578 и управляющего Международным финансовым центром «Астана» от 23 июня 2023 г. № 208 «Об утверждении Правил определения, опубликования стоимости цифровых активов и перечня их видов». — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/G23E0000578>

С.П. Мороз

Азаматтық құқықтар объектісі ретінде сандық активтер

Цифрлық активтер — бұл ғылыми-техникалық прогресс пен зияткерлік шығармашылық белсенділіктің қарқынды дамуы нәтижесінде пайда болған азаматтық құқықтардың жаңа объектілері. Цифрлық актив — тіркелген және таратылған деректер платформасының технологиясы негізінде ақпараттың өзгермейтіндігін қамтамасыз ететін меншік түрі. Дегенмен ақпараттың өзгермейтіндігі сияқты белгі цифрлық актив туралы ақпарат тұрақты негізде сақталуы керек дегенді білдіреді, әйтпесе оның бар екендігі мен дұрыстығын растау мүмкін болмайды. Сонымен қатар, цифрлық активтің екінші белгісін атап өткен жөн — оны таратылған деректер платформасы технологиясының көмегімен тіркеу міндеттілігі, өйткені оның болуын растаудың басқа әдісі мүмкін емес. Цифрлық актив азаматтық құқықтар мен құқықтық қатынастардың объектісі болып табылады, өйткені оған азаматтық айналымда айналысқа рұқсат берілген. Осыған байланысты, «құқық объектісі» және «құқықтық қатынастар объектісі» ұғымдарының арақатынасы туралы айта отырып, олардың бір-біріне қарама-қайшылығы екіталай болғандықтан, олардың ұқсастығын да атап өткен жөн. Құқықтық табиғаты бойынша цифрлық активтер мүліктің жалпы тұжырымдамасын құрайтын мүліктік құқықтар санатына жатады. Дегенмен, қазіргі уақытта тек қорғалған цифрлық активтер заң жүзінде реттелген, алайда қамтамасыз етілмеген цифрлық активтер іс жүзінде ең кең тараған және мұны ескеру қажет, яғни бұл мүліктің қандай түрі және оның құқықтық режимі қандай екенін заңды түрде анықтау керек.

Кілт сөздер: цифрлық активтер, цифрландыру, цифрлық ақша, электрондық ақша, қамтамасыз етілген цифрлық активтер, азаматтық құқық объектісі, мүлік, мүліктік құқықтар, цифрлық майнинг.

S.P. Moroz

Digital assets as an object of civil rights

Digital assets are new objects of civil rights that have emerged as a result of the rapid development of scientific and technological progress and intellectual creative activity. A digital asset is a type of property that is registered and secured by the immutability of information based on the technology of a distributed data platform. At the same time, such a sign as the immutability of information means that information about a digital asset must be preserved on a permanent basis, otherwise it will simply be impossible to confirm its existence and reliability. Along with this, the second sign of a digital asset should be noted — about the obligation to register it using distributed data platform technology, since it is impossible to confirm its presence in any other way. A digital asset is an object of civil rights and an object of civil legal relations, since it is admitted to circulation in civil circulation. In this regard, speaking about the relationship between the concepts of “object of law” and “object of the legal relationship” should be noted for their identity, since it is hardly advisable to contrast them with each other. By their legal nature, digital assets belong to the category of property rights, which constitute the general concept of property. However, currently only secured digital assets are regulated in the legislative plan, although unsecured ones have become the most widespread in practice, unsecured digital assets are becoming increasingly popular, and this must be taken into account, it is finally necessary to legislatively determine what kind of property this is and what its legal regime is.

Keywords: digital assets, digitalization, digital money, electronic money, secured digital assets, object of civil rights, property, property rights, digital mining.

References

- 1 Karagusov, F.S. & Baisheva, G.K. (2021). O Kontsepsii natsionalnykh elektronnykh deneg v Kazakhstane [About the concept of national electronic money in Kazakhstan]. *Nauchnye trudy po finansovomu pravu «Dengi: tsifrovaia perezagruzka». Materialy vosmoi mezhdunarodnoi nauchno-teoreticheskoi konferentsii «Khudiakovskie chteniia po finansovomu pravu» (21 dekabria 2020 g.) — Scientific works on financial law “Money: digital reboot”. Materials of the eighth international scientific and theoretical conference “Khudyakovsky readings on financial law” (Almaty, December 21, 2020)*. E.V. Porokhov (Ed.). (Issue 8). Almaty: TOO «Nalogovyi ekspert». www.katpartners.kz. Retrieved from https://www.katpartners.kz/Articles/CBDC_conf.pdf [in Russian].
- 2 Kitai pochti gotov k zapusku tsifrovogo iuania [China is almost ready to launch a digital yuan]. [www.profinance.ru](http://www.profinance.ru/news/2020/10/30/bzut-kitaj-pochti-gotov-k-zapusku-tsifrovogo-yuanya.html). Retrieved from <http://www.profinance.ru/news/2020/10/30/bzut-kitaj-pochti-gotov-k-zapusku-tsifrovogo-yuanya.html> [in Russian].
- 3 ETsB dumaet o zapuske tsifrovogo evro [The ECB is thinking about launching a digital euro]. Retrieved from <http://www.profinance.ru/news/2020/10/05/bzmv-etsb-dumaet-o-zapuske-tsifrovogo-evro.html> [in Russian].
- 4 Tsindeliani, I.A. (2021). Denezhnye sistemy gosudarstva v usloviakh razvitiia tsifrovoi ekonomiki: opyt formirovaniia natsionalnoi modeli funktsionirovaniia [State monetary systems in the context of the development of the digital economy: experience in forming a national operating model]. *Nauchnye trudy po finansovomu pravu «Dengi: tsifrovaia perezagruzka». Materialy vosmoi mezhdunarodnoi nauchno-teoreticheskoi konferentsii «Khudiakovskie chteniia po finansovomu pravu» (21 dekabria 2020 g.) — Scientific works on financial law “Money: digital reboot”. Materials of the eighth international scientific and theoretical conference “Khudyakovsky readings on financial law” (December 21, 2020)*. E.V. Porokhov (Ed.). (Issue 8). Almaty: TOO «Nalogovyi ekspert». www.katpartners.kz. Retrieved from https://www.katpartners.kz/Articles/CBDC_conf.pdf [in Russian].
- 5 (2016). *Vedomosti Parlamenta Respubliki Kazakhstan [Bulletin of the Parliament of the Republic of Kazakhstan]*. № 12, Art. 86 [in Russian].
- 6 (2015). *Vedomosti Parlamenta Respubliki Kazakhstan [Bulletin of the Parliament of the Republic of Kazakhstan]*. № 22–V, Art. 155 [in Russian].
- 7 O tsifrovyykh aktivakh v Respublike Kazakhstan. Zakon Respubliki Kazakhstan ot 6 fevralia 2023 goda № 193-VII Z RK [About digital assets in the Republic of Kazakhstan. Law of the Republic of Kazakhstan dated February 6, 2023 No. 193-VII Z RK]. [adilet.zan.kz](https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000193). Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000193> [in Russian].
- 8 Inoyatov, I. (2003). Problemy opredeleniia pravosubektnosti yuridicheskikh lits v mezhdunarodnom chastnom prave [Problems of determining the legal personality of legal entities in private international law]. *Gosudarstvo i pravo — State and law*, 1, 593–599 [in Russian].
- 9 Korkunov, N.M. (2023). *Leksii po obshchei teorii prava [Lectures on the general theory of law]*. Moscow: Izdatelstvo «Yurait» [in Russian].
- 10 Marchenko, M.N. (1996). *Teoriia gosudarstva i prava: uchebnyk [Theory of State and law: textbook]*. Moscow: Yuridicheskaya literatura [in Russian].
- 11 (2000). *Obshchaya teoriia prava i gosudarstva [The general theory of law and the state]*. V.V. Lazarev (Ed.). Moscow: Yurist [in Russian].
- 12 Pokrovsky, B.V. (1970). *Ekonomicheskie interesy i nekotorye voprosy formirovaniia prava [Economic interests and some issues of law formation]*. *Uchenye trudy Kazakhskogo gosudarstvennogo universiteta imeni S.M. Kirova — Scientific works of Kazakh State University named after S.M. Kirov. Seriya yuridicheskaya*. Alma-Ata, 10, 1, 387–400 [in Russian].

- 13 Khropanyuk, V.N. (2000). *Teoriia gosudarstva i prava: uchebnoe posobie dlia vuzov* [Theory of State and law: a textbook for universities]. V.G. Strekozov (Ed.). Moscow «Omega-L» [in Russian].
- 14 Alekseev, S.S. (2001). *Voskhozhdenie k pravu. Poiski i resheniia* [The ascent to the right. Searches and solutions]. Moscow: Izdatelstvo «Norma» [in Russian].
- 15 Dudin, A.P. (1980). *Obekt pravootnosheniia: Voprosy teorii* [The object of the legal relationship: (questions of theory)]. Saratov: Izdatelstvo Saratovskogo universiteta [in Russian].
- 16 Mengliev, Sh. (2004). *Imushchestvennye prava kak obekt prava i pravootnosheniia*. [Property rights as an object of law and legal relations]. *Grazhdanskoe zakonodatelstvo. Stati. Kommentarii. Praktika — Civil legislation. Articles. Comments. Practice*. Almaty: Yurist, 20 [in Russian].
- 17 (1998). *Teoriia gosudarstva i prava* [Theory of State and law]. V.M. Korelsky i V.D. Perevalov (Eds.). Moscow: Izdatelskaia gruppa «Norma-INFRA M» [in Russian].
- 18 Kashanina, T.V. & Kashanin, A.V. (2000). *Osnovy rossiiskogo prava: uchebnik dlia vuzov* [Fundamentals of Russian law: textbook for universities]. Moscow: Izdatelskaia gruppa «Norma-INFRA M» [in Russian].
- 19 Protasov, V.N. (1995). *Chto i kak reguliruet pravo* [What and how does the law regulate]. Moscow: Yurist [in Russian].
- 20 Ioffe, O.S. (2000). *Izbrannye trudy po grazhdanskomu pravu: Iz istorii tsivilisticheskoi mysli. Grazhdanskoe pravootnoshenie. Kritika teorii «khoziaistvennogo prava»* [Selected works on civil law: From the History of Civil Thought. A civil legal relationship. Criticism of the theory of “economic law”]. Moscow: Statut [in Russian].
- 21 (1998). *Grazhdanskoe pravo: uchebnik* [Civil Law: textbook]. A.P. Sergeev, Yu.K. Tolstoi (Eds.). Moscow: Prospekt, 1 [in Russian].
- 22 Suleimenov, M.K. (2004). *Obekty grazhdanskikh prav po zakonodatelstvu Respubliki Kazakhstan* [Objects of civil rights under the legislation of the Republic of Kazakhstan]. *Obekty grazhdanskikh prav: sbornik materialov Mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii — Objects of civil rights: International Scientific and Practical Conference*. M.K. Suleimenov (Ed.). Almaty: KazGYuU, 314 [in Russian].
- 23 *Grazhdanskii kodeks Respubliki Kazakhstan. (Obshchaia chast) ot 27 dekabria 1994 goda № 268–XIII* [Civil Code of the Republic of Kazakhstan (General Part) dated December 27, 1994 No. 268-XIII]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000> [in Russian].
- 24 *Grazhdanskii kodeks Rossiiskoi Federatsii. Chast pervaiia. Federalnyi Zakon ot 30.11. 1994 goda № 51–FZ* [The Civil Code of the Russian Federation (Part One). Federal Law No. 51-FZ of November 30, 1994]. *www.consultant.ru*. Retrieved from https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_5142/?ysclid=lmobsbxqgl678536886 [in Russian].
- 25 Sukhanov, E.A. (2005). *Grazhdanskoe pravo i otnosheniia sobstvennosti (o nekotorykh diskussionnykh problemakh). Grazhdanskoe zakonodatelstvo. Stati. Kommentarii. Praktika* [Civil law and property relations (on some controversial issues)]. *Grazhdanskoe zakonodatelstvo. Stati. Kommentarii. Praktika — Civil legislation. Articles. Comments. Practice*. A.G. Didenko (Ed.). Almaty: Yurist, 22 [in Russian].
- 26 Braginskii, M.I. & Vitrianskii, V.V. (2003). *Dogovornoe pravo: Kniga pervaiia: Obshchie polozheniia* [Contract law: Book One: General provisions]. Moscow: Statut [in Russian].
- 27 Bratus, D.A. (2004). *Institut bestelesnykh veshchei v grazhdanskom prave: problemy teorii i praktiki* [The Institute of Disembodied Things in Civil Law: problems of theory and practice]. *Obekty grazhdanskikh prav: sbornik materialov Mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii — Objects of civil rights: International Scientific and Practical Conference*, 65–78. M.K. Suleimenov (Ed.). Almaty: KazGYuU [in Russian].
- 28 Efimova, L.G. (1994). *Bankovskoe pravo: uchebnoe i prakticheskoe posobie* [Banking law: an educational and practical guide]. Moscow: BEK [in Russian].
- 29 (2000). *Grazhdanskoe pravo* [Civil law.]. Yu.G. Basin, M.K. Suleimenov. (Eds.). Almaty: KazGYuA, 1, 704 [in Russian].
- 30 Ioffe, O.S. (1967). *Sovetskoe grazhdanskoe pravo* [Soviet civil law]. Moscow: Yuridicheskaiia literatura [in Russian].
- 31 Sukhanov, E.A. (2000). (Ed.). *Grazhdanskoe pravo* [Civil law. textbook]. Moscow: BEK, 1, 816 [in Russian].
- 32 Sadikov, O.N. (1996). (Ed.). *Grazhdanskoe pravo Rossii. Kurs lektsii* [The civil law of Russia. A course of lectures]. Moscow: Yuridicheskaiia literatura [in Russian].
- 33 Suleimenov, M.K. & Basin, Yu.G. (2003). (Eds.). *Grazhdanskii kodeks Respubliki Kazakhstan (Obshchaia chast). Kommentarii (postateinyi)* [The Civil Code of the Republic of Kazakhstan (general part). Comment (article-by-article)] Almaty: Zheti zhargy, 1, 544 [in Russian].
- 34 Shershenevich, G.F. (1995). *Uchebnik russkogo grazhdanskogo prava (po izdaniiu 1907 g.)* [Textbook of Russian Civil Law (based on the 1907 edition)]. Moscow: Spark [in Russian].
- 35 *Industriia tsifrovyykh aktivov* [The Digital Asset Industry]. *www.gov.kz*. Retrieved from <https://www.gov.kz/memleket/entities/mdai/activities/17673?lang=ru> [in Russian].
- 36 *O vnesenii izmenenii i dopolnenii v nekotorye zakonodatelnye akty Respubliki Kazakhstan po voprosam regulirovaniia tsifrovyykh tekhnologii. Zakon Respubliki Kazakhstan ot 25 iyunia 2020 goda № 347–VI Z RK* [On amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on the regulation of digital technologies. The Law of the Republic of Kazakhstan dated June 25, 2020 No. 347-VI Z RK]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2000000347> [in Russian].
- 37 *Kodeks Respubliki Kazakhstan ot 25 dekabria 2017 goda № 120–VI Z RK «O nalogakh i drugikh obiazatelnykh platezhakh v biudzhet (Nalogovyi kodeks)»* [Code of the Republic of Kazakhstan dated December 25, 2017 No. 120-VI Z RK “On Taxes and

other mandatory payments to the Budget (Tax Code)"]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700000120> [in Russian].

38 Spisok litsenzirovannykh tsifrovyykh mainerov na 11 oktiabria 2023 goda [List of licensed digital miners of October 11, 2023]. *www.gov.kz* Retrieved from <https://www.gov.kz/memleket/entities/mdai/documents/details/535147?directionId=17673&lang=ru> [in Russian].

39 Sovmestnyi prikaz zamestitelia premer-ministra — ministra finansov Respubliki Kazakhstan ot 31 maia 2023 goda № 578 i upravliaiushchego Mezhdunarodnym finansovym tsentrom «Astana» ot 23 iyunia 2023 goda № 208 «Ob utverzhdenii Pravil opredeleniia, opublikovaniia stoimosti tsifrovyykh aktivov i perechnia ikh vidov» [Joint Order of the Deputy Prime Minister — Minister of Finance of the Republic of Kazakhstan dated May 31, 2023 No. 578 and the Manager of the Astana International Financial Center dated June 23, 2023 No. 208 “On approval of the Rules for Determining and Publishing the Value of digital Assets and a list of their types”]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/G23E0000578> [in Russian].

Information about the author

Moroz, S.P. — Doctor of juridical sciences, Professor, Higher School of Law «Adilet» of the Caspian Public University, Almaty, Kazakhstan.

Х.Т. Насиров*, З.И. Исмоилова

*Российско-Таджикский (Славянский) университет, Душанбе, Таджикистан
(E-mail: netlawyer@list.ru)*

Электронные деньги и их правовая природа по законодательству Республики Таджикистан

Содержание правовой природы электронных денег с момента их образования и по настоящее время в науке гражданского права воспринимается неоднозначно. Не определена правовая природа электронных денежных средств и в Гражданском кодексе Республики Таджикистан, что вызывает много споров во взаимоотношениях, складывающихся между поставщиками электронных платежных услуг и их клиентами, возникающими в процессе эмиссии электронных денежных средств в рамках национальной платежной системы. Статья посвящена исследованию правовой природы электронных денег и их правовому регулированию в Республике Таджикистан. В настоящей работе авторы предприняли попытку изучить правовую сущность электронных денежных средств. А именно провели анализ понятия «электронные денежные средства», представленного в Законе Республики Таджикистан «О платежных услугах и платежной системе», позволяющий сделать вывод о правовой природе указанного явления. Ими были применены общенаучные и специально-правовые методы исследования (формально-юридический и сравнительно-правовой). На основании анализа понятия электронных денежных средств через призму выявления отличий от других видов денежных средств авторами предложено рассматривать электронные денежные средства не как категорию денег, а как инструмент проведения платежных безналичных расчетов денежными средствами.

Ключевые слова: электронные деньги, электронные денежные средства, платежная система, банковский счет, безналичные расчёты, поставщик платежных услуг.

Введение

На современном этапе технологического прогресса на состояние денежно-кредитной и бюджетной политики страны не могло не отразиться и формирование национальной платежной системы, одной из функций которой является создание своевременных и безопасных платежей и расчетов, направленных на максимальное содействие социально-экономическому развитию страны. Электронные деньги стали одними из таких технологических новшеств внедрения в финансово-банковскую инфраструктуру, позволяющую проводить расчеты в оперативном и безопасном порядке.

Электронные денежные средства популяризуются и постоянно продвигаются при помощи такой информационно-телекоммуникационной сети, как Интернет, а также посредством усиления совершенствования расчетных операций, следствием чего является образование мирового рынка электронных денежных средств.

Порядок и особенности регулирования расчетных правоотношений, возникающих по поводу электронных денежных средств, прямо не пересмотрены отечественным Гражданским кодексом [1]. Не отрегулирована также сама правовая природа электронных денег. В отечественной правовой науке вопросам правового регулирования электронных денежных средств не уделено достаточного внимания. Этот аспект практически не был исследован. В юридической науке учеными были исследованы лишь гражданские правоотношения по обороту наличных и безналичных денежных средств, при этом анализ электронных средств платежа, как нового объекта гражданских прав, остался за чертой указанных исследований.

Данные обстоятельства подтверждают наличие определённых проблем в вопросе правового регулирования оборота электронных денежных средств как нового объекта гражданских прав, что обуславливает необходимость их должного научного исследования и выработку новых положений и рекомендаций, способствующих развитию гражданского законодательства.

* Автор-корреспондент. E-mail: netlawyer@list.ru

Методы и материалы

При написании настоящей научной работы были использованы общенаучные и специально-правовые (формально-юридический и сравнительно-правовой) методы исследования.

В рамках исследования было подвергнуто анализу действующее законодательство Республики Таджикистан, регламентирующее порядок обращения электронных денежных средств. Также проанализированы научные труды таджикских и зарубежных учёных-цивилистов.

Результаты и обсуждение

За сравнительно короткий срок использования электронных денег в финансовой инфраструктуре Таджикистана на практике сразу были отмечены их преимущества при осуществлении расчетов и платежей, а именно: их делимость и объединяемость, когда при проведении платежей нет необходимости в сдаче; высокой портативностью; низкой стоимостью эмиссии электронных денег и многие другие, которые предопределили их бурное внедрение в повседневную жизнь.

Электронные деньги как инструмент платежной системы стали изначально рассматриваться как денежные средства, которые предварительно предоставлены одним лицом (клиентом) другому лицу – поставщику платежных услуг для выполнения денежных обязательств перед третьими лицами исключительно с использованием электронных средств платежа. При этом для осуществления расчётов с использованием электронных денег уже нет необходимости проводить каждую операцию через банковскую систему посредством оформления платежного поручения в соответствующих отделениях кредитной организации. Так, поставщик платежных услуг за счет зачисленных на его банковский счет денежных средств клиента обязуется исполнить обязательства последнего перед третьими лицами.

Учитывая, что клиенту, предоставившему денежные средства, банковский счет не открывается, на поставщика платежных услуг возлагается обязанность по учету информации о размере предоставленных средств и об исполнении денежных обязательств перед третьими лицами. При этом из-за использования электронных технологий в процессе осуществления расчетов и платежей с помощью электронных денег в литературе многими данные средства стали ассоциироваться с цифровыми деньгами [2; 13, 3; 7, 4; 65].

В данном случае стремительный рост обращения электронных денег потребовал устранения проблем, возникающих в процессе их обращения, основной из которых стала недостаточность научных исследований, посвященных правовому анализу этих общественных отношений. Ведь, несмотря на практическое использование электронных денег в платежных правоотношениях, в юридической литературе не сформировалось единого мнения относительно правовой сущности этих денег и правового режима их использования.

В частности, некоторыми учеными предлагается рассматривать электронные деньги в качестве электронного денежного перевода в рамках глобальной системы электронных переводов денежных средств, как электронный заменитель наличности, форма обращения которых осуществляется посредством глобальной компьютерной сети [5; 72, 6; 202, 7; 8]. Другие авторы рассматривают электронные деньги в качестве бессрочных денежных обязательств, эмитированных в форме защищенных цифровых сертификатов, предназначенных для расчетов в сети Интернет [8; 244]. Как обязательство эмитента электронных денег, имеющие фиксированную денежную стоимость, которое способно служить средством для осуществления расчетов [9; 426]. Кроме того, в литературе электронные деньги квалифицировались в качестве обозначения безналичных расчетов с использованием банковских компьютерных сетей [10; 59].

Обобщив изложенные выше характеристики правовой сущности электронных денег, в юридической литературе предлагается рассматривать их и как средство платежа в денежной системе, и как безналичные расчеты, и как аналог наличных денег.

В связи с чем довольно затруднительно определить правовую сущность электронных денег без детального анализа нормативных правовых актов, регламентирующих обращение электронных денег.

В Таджикистане правовые и организационные основы функционирования электронных денег урегулированы в Законе Республики Таджикистан «О платежных услугах и платежной системе» [11] (далее — Закон) от 24 февраля 2017 года, где впервые было дано определение электронных денег и определены основные правила поведения участников платежных операций, осуществляемых с электронными деньгами. В статье 1 таджикского Закона при определении основных понятий «электрон-

ные деньги» употребляются под термином «электронные денежные средства», под которыми понимаются денежные средства в национальной или в иностранной валюте, предварительно предоставленные физическим лицом поставщику платежных услуг, учитывающему информацию о размере предоставленных денежных средств без открытия банковского счета, для исполнения денежных обязательств физического лица перед третьими лицами.

Фактически Закон рассматривает электронные денежные средства в качестве отдельной категории денег, наряду с наличными деньгами, банкнотами, монетами и другими денежными средствами.

Исходя из данного в Законе определения электронных денежных средств, предлагается воспринимать их как специфический объект гражданских прав, рассматривая их в качестве вещей, наделяя соответственно имущественными характеристиками, на основе которых по идее возникает их вещная связь с собственником. Согласно содержанию права собственности, данные вещные взаимоотношения собственника должны выражаться в его возможности владеть, пользоваться и распоряжаться электронными денежными средствами без участия третьих лиц.

В этой связи признать электронные деньги в качестве объекта вещных правоотношений затруднительно не только потому, что собственник электронных денежных средств владеет, пользуется и распоряжается не самостоятельно, а через поставщика платежных услуг, но и потому что электронные деньги сами по себе бестелесны, то есть нематериальны и поэтому не могут рассматриваться в качестве вещей. Электронные деньги существуют постольку, поскольку об их наличии и о размере предоставленных лицом денежных средств поставщик платежных услуг ведет соответствующие записи на электронном носителе.

Более того, несмотря на то, что электронные денежные средства имеют денежную оценку, тождественную номиналу денежных средств, внесенных клиентом в их оплату, трудно признать их всеобщим эквивалентом стоимости. В рамках платежной денежной системы поставщик платежных услуг сможет исполнить не все обязательства клиента перед третьими лицами, а будет оплачивать товары и услуги, приобретенные клиентом непосредственно у самого поставщика услуг, либо у третьих лиц, которые легитимно признают эмитированные электронные денежные средства поставщика услуг. Таким образом, нам представляется, что электронные деньги не могут быть законным средством платежа и не могут считаться деньгами.

По мнению некоторых ученых, правовая природа электронных денег схожа с правовой природой безналичных денег [12; 53], перечисление и учет которых, как и у электронных, может осуществляться посредством электронных каналов связей. Отмечается лишь отличие, выраженное в возможности отсутствия у клиента электронных денежных средств банковского счета, необходимого для учета электронных денежных средств, предоставленных поставщику платежных услуг. Соответственно поставщик платежных услуг становится обязанным осуществлять учет этих средств и предоставлять всю информацию об исполнении всех денежных обязательств клиента перед третьими лицами.

Трудно не согласиться с тождественностью безналичных и электронных денег, учет и передача которых осуществлялась посредством сети Интернет. Так, безналичные деньги представляют собой обязательства банка или иной кредитной организации, имеющие денежную оценку, которая эквивалентна номиналу денежных средств, внесенных их клиентом на соответствующий банковский счет в силу заключения договора банковского вклада или счета. Реальная ценность электронных денег также определяется ценностью денежных средств, которые вносятся клиентом для эмитирования поставщиком платежных услуг в электронные деньги. Однако представляется, что этим их тождество и заканчивается и поэтому трудно признать равнозначными правовую сущность электронных и безналичных денег лишь на основе этих тождеств.

Операции с безналичными деньгами, в соответствии с банковским законодательством, требуют от банка или кредитной организации, как правило, обязательного открытия для клиента специального банковского счета. В свою очередь, для кредитной организации осуществление операций с безналичными деньгами преобразуется в обязательственное правоотношение, когда банковская организация принимает от клиента денежные средства и зачисляет эти поступающие средства на счет, персонально открытый для него, обязуясь перечислять и выдавать соответствующие суммы с этого счета по его распоряжению. Соответственно тому, принятие или перечисление денежных средств на банковский счет, опосредует собой возникновение у клиента права требования к банку о возврате в будущем определенных переданных или перечисленных денежных средств [13; 162]. Что касается безналичных денег, возникающих в силу совершения депозитарных операций, здесь денежные средства от вкладчиков принимаются кредитными организациями на условиях возвратности и платности, начисления

им процентов за предоставленные средства. Возвратность, а в некоторых случаях и платность безналичных денег в рамках операций с безналичными денежными средствами определяют их правовой режим использования и, в конечном итоге, и их правовую природу.

Правовой режим электронных денег изначально определялся их предоплаченной функцией, когда их создание обеспечивается денежными средствами, внесенными клиентом поставщику платежных услуг с использованием банковского счета поставщика без открытия банковского счета для клиента. Поставщик платежных услуг учитывает предоставленные клиентом денежные средства путем формирования электронной записи, отражающей размер обязательств поставщика платежных услуг перед клиентом в сумме предоставленных им денежных средств. При этом для ведения учета электронных денежных средств поставщику платежных услуг нет необходимости открывать банковские счета. Самое главное отличие заключается в том, что информация о безналичных деньгах, как правило, отражена на банковских счетах владельца, тогда как электронные денежные средства существуют вне пределов банковского счета [14; 418]. Как пишет С. Овсейко, «сумма покрытия, которую вносит в банк клиент, приобретающий электронные деньги, отражается не на персональном счете данного клиента, а на сборном счете, на который зачисляются средства, за счет которых будут погашаться все электронные деньги, выпущенные данным банком» [15; 32]. В этом плане в юридической литературе сборный счет, на который поставщиком платежных услуг зачисляются электронные денежные средства клиента, предложили назвать «электронным кошельком» [16; 57]. На практике ему также дали название «виртуальный счет». Исходя из этого, посредством электронных денежных средств, зачисленных на электронный кошелек, оператор (как эмитент) проводит оплату товаров и услуг третьих лиц, совершаемые клиентом (потребителем), что, по мнению ряда авторов, электронные деньги заняли место основного средства обращения [17; 34]. В частности, отмечается, что с развитием сети Интернет электронные деньги превращаются в средства осуществления расчетов, в связи чем фактически их можно рассматривать как обязательство эмитента электронных денег, имеющее фиксированную денежную стоимость, которое способно служить средством для осуществления расчетов потребителя. В связи с этим нам представляется верным мнение М. Шахунян, предлагающего рассматривать электронные деньги в качестве электронных платежей, как технический инструмент проведения расчетов за оплату товаров и услуг через электронную платежную систему [18; 5].

Поэтому можно сказать, что безналичные деньги — категория, нетождественная понятию «электронные деньги».

Учитывая, что электронные деньги в Таджикистане поставщиками платежных услуг изначально эмитировались в размере нарицательной стоимости национальной валюты, они стали отождествляться со средствами платежа. Правовая природа электронных денежных средств стала больше рассматриваться в качестве электронных платежей, как оплата товаров и услуг, предоставляемых оператором. В данном случае принятие поставщиком платежных услуг не могло быть приравнено к банковскому вкладу или счету.

Однако принятый в Таджикистане Закон «О платежных услугах и платежной системе» в своем определении немного изменил правовой режим использования электронных денежных средств и соответственно их правовую природу. Во-первых, указав для поставщика платежных услуг возможность принятия от физических лиц денежных средств не только в национальной, но и в иностранной валюте. Во-вторых, таджикский закон о платежной системе определил в качестве поставщика платежных услуг кредитные финансовые организации, разрешив им, не открывая клиенту банковский счет, исполнять его денежные обязательства и перед третьими лицами. Так, если изначально при предоставлении денежных средств в обмен на эмиссию электронных денег физическое лицо становилось клиентом поставщика платежных услуг, без открытия банковского счета для осуществления платежей за услуги исключительно только самого поставщика, то сегодня поставщик платежных услуг вправе осуществлять перевод электронных денежных средств клиента также и третьим лицам за их услуги уже в рамках всей платежной системы.

Фактически действующее таджикское законодательство о платежной системе, изменив правовой режим использования электронных денежных средств, практически приравнило ее правовую природу с правовой природой безналичных денег, преобразовав электронные деньги из средства платежа за предоставленные услуги поставщика в разновидность операций (расчетов) с безналичными деньгами, осуществляемые кредитными организациями. Однако полного тождества не случилось, так оператор платежной инфраструктуры, исполняя денежные обязательства клиента перед третьими лицами, по-

прежнему осуществляет перевод предоставленных денежных средств, через свои корреспондентские счета, без открытия клиенту специального банковского счета.

Изменение в правовом режиме использования электронных денежных средств превратило оператора платежных услуг, обслуживающего платежи клиента за предоставленные услуги, в клиринга платежной системы, обеспечивающего прием и исполнение распоряжений клиента по осуществлению перевода и зачета его денежных средств и обязательств в рамках всей платежной системы.

Несмотря на то, что в науке гражданского права до сих пор нет единообразного понятия правовой сущности электронных денег, в настоящее время они достаточно широко используются для осуществления расчетов в сети Интернет. Более того, представленное в Законе определение об электронных денежных средствах, не совсем точно определило их правовую сущность, отождествляя по статусу в качестве денег, представленные поставщику платежной системы для исполнения денежных обязательств клиента перед третьими лицами без открытия банковского счета и, по нашему мнению, еще больше усложнило это понятие и ограничило его применение на практике. В частности, в соответствии с ч. 1 ст. 8 Закона поставщиком платежных услуг может быть только кредитная финансовая организация, которая прежде чем начать осуществлять операции по переводу электронных денежных средств, в обязательном порядке обязана в письменном виде информировать об этом Национальный банк Таджикистана. Этим самым установлено правило, закрепленное в ч. 10 ст. 9 Закона, согласно которому юридические лица и индивидуальные предприниматели не могут быть поставщиками электронных денежных средств. Помимо этого, Законом устанавливается требование, где предпринимателям и юридическим лицам, чтобы использовать электронные денежные средства необходимо идентифицировать себя, то есть открыть банковский счет у поставщика платежных услуг или предоставить ему информацию о своих банковских счетах, открытых в иной кредитной финансовой организации, на который будет переводиться остаток или части остатка электронных денежных средств. В Законе установлены ограничения в получении электронных денежных средств и для неидентифицированных физических лиц, у которых остаток электронных денежных средств не должен превышать двадцать расчетных показателей, а общая сумма переводимых электронных денежных средств с использованием одного электронного платежного средства не должна превышает 50 расчетных показателей. Соответственно, неидентифицированное физическое лицо не имеет право как переводить электронные денежные средства другому физическому лицу, так получать их от него.

Выводы

В результате проведенного исследования нам представляется более верным признать электронные денежные средства ни столько как отдельную категорию денег, сколько как инструмент, как техническое средство проведения платёжных расчетов денежными средствами. Соответственно, трудно представить осуществление платежных расчетов посредством электронных денежных средств, которые будут номинированы эмитентом в иностранной валюте. В связи с этим, нам представляется воспринять электронные денежные средства как инструмент, выпущенный эмитентом для совершения платежей без использования банковского счета, выраженный в форме обязательств поставщика платежных услуг по оплате требований его клиента по нарицательной стоимости, покупательная способность которого производна от стоимости национальной валюты, в которой он номинирован.

Таким образом, настоящая работа выступает одним из первых научных исследований в Республике Таджикистан, которое посвящено обоснованию правовой природы электронных денежных средств в гражданском праве. Выработанные авторами в рамках настоящего исследования выводы представляют интерес для науки гражданского права с точки зрения понимания правовой природы электронных денежных средств.

Теоретическая значимость настоящего исследования состоит в том, что основные его положения могут быть использованы в процессе дальнейшей научной разработки и изучения вопросов правового регулирования расчетов с использованием электронных денежных средств в Республике Таджикистан. Результаты исследования могут стать методологической основой для выработки рекомендаций, используемых в практической деятельности кредитных организаций при оказании ими финансовых услуг физическим и юридическим лицам.

Список литературы

- 1 Гражданский кодекс Республики Таджикистан от 24 декабря 2022 года. № 1918. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30447927 (Дата обращения: 23.08.2023).
- 2 Кучинская А. Правовая природа электронных денег / А. Кучинская // Банковский вестн. — 2013. — № 2. — С. 10–17.
- 3 Абдурахманов А.С. Правовое регулирование электронных денег / А.С. Абдурахманов, Г.Ф. Цельникер // Актуальные проблемы правоведения. — 2019. — № 3. — С. 2–8.
- 4 Ранчинский К.Л. Электронные деньги: определение и функции / К.Л. Ранчинский // Вестн. РУДН. Сер. Юридические науки. — 2012. — № 1. — С. 62–70.
- 5 Курбатов А.Я. Правовое регулирование электронных платежных систем по законодательству Российской Федерации / А.Я. Курбатов // Хозяйство и право. — 2007. — № 9. — С. 68–84.
- 6 Факов В.Я. Финансовый словарь: [В 2 т.]. — Т.1. Англо-русский словарь. — М.: Международные отношения, 2005. — 728 с.
- 7 Гарькуша М.А. Электронные деньги как феномен виртуальной экономики: дис. ... канд. экон. наук / М.А. Гарькуша. — Краснодар, 2010. — 147 с.
- 8 Финансовые рынки. Новый англо-русский толковый словарь / под общ. ред. Т.Е. Апанасенко и М.А. Сторчеваго. — СПб., 2004. — 672 с.
- 9 Генкин А.С. Планета Web-денег в XXI веке: учеб. пос. / А.С. Генкин. — М.: КНОРУС, 2008. — 576 с.
- 10 Исмоилова З.И. К вопросу о правовой природе безналичных денег / З.И. Исмоилова // Вестн. Ун-та (Российско-Таджикский (Славянский) университет). — 2013. — № 1 (40). — С. 58–63.
- 11 О платёжных услугах и платёжной системе. Закон Республики Таджикистан от 24 февраля 2017 года. № 1397. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://tajtrade.tj/media/pdf> (Дата обращения: 16.04.2023).
- 12 Насиров Х.Т. Правовая природа электронных денег по законодательству Республики Таджикистана / Х.Т. Насиров, З.И. Исмоилова, И.М. Лебедев // Управленческий учет. — 2023. — № 4. — С. 50–56.
- 13 Исмоилова З.И. Правовое регулирование расчетных отношений в международном коммерческом обороте: дис. ... канд. юрид. наук / З.И. Исмоилова. — Душанбе, 2014. — 196 с.
- 14 Шарифзода А.А. Гражданско-правовая ответственность субъектов, участвующих при расчетах электронными деньгами / А.А. Шарифзода, З.И. Исмоилова // Актуальные проблемы современного права: соотношение публичных и частных начал: сб. материалов VII Междунар. науч.-практ. конф. (симпоз.) для молодых исследователей. — Краснодар, 2023. — С. 417–420.
- 15 Овсейко С. Юридическая природа электронных денег / С. Овсейко // Юрист. — 2007. — № 9. — С. 30–36.
- 16 Лоцилин В.С. Правовая природа документа по учету остатка электронных денежных средств и перевода электронных денежных средств по российскому законодательству / В.С. Лоцилин // Закон и право. — 2013. — № 7. — С. 52–59.
- 17 Гольцов В.Б. Правовое регулирование перевода электронных денежных средств / В.Б. Гольцов. — СПб., 2019. — 272 с.
- 18 Шахунян М. Кошелёк или веб-суррогат? / М. Шахунян // Экономика и жизнь. — Юрист. — 2010. — № 24. — С. 5–9.

Х.Т. Насиров, З.И. Исмоилова

Тәжікстан Республикасының заңнамасы бойынша электрондық ақшалар және олардың құқықтық табиғаты

Электрондық ақшаның құқықтық табиғатының мазмұны өзінің қалыптасқан кезінен бастап қазіргі уақытқа дейін азаматтық құқық ғылымында бірегей мәнісімен қабылданбайды. Тәжікстан Республикасының Азаматтық кодексінде де электрондық ақшалай қаражаттың құқықтық сипаты айқындалмаған, бұл ұлттық төлем жүйесі шеңберінде электрондық ақшалай қаражатты эмиссиялау процесінде туындайтын электрондық төлем қызметтерін жеткізушілер мен олардың клиенттері арасында қалыптасатын өзара қатынастарда көптеген дауларды туындатады. Мақала Тәжікстан Республикасындағы электрондық ақшаның құқықтық табиғатын және оларды құқықтық реттеуді зерттеуге арналған. Атап айтқанда Тәжікстан Республикасының «Төлем қызметтері және төлем жүйесі туралы» Заңында көрсетілген құбылыстың құқықтық табиғаты туралы қорытынды жасауға мүмкіндік беретін «электрондық ақша қаражаты» ұғымына талдау жүргізілген. Осы зерттеу аясында жалпы ғылыми және арнайы-құқықтық әдістер (ресми-құқықтық және салыстырмалы-құқықтық) қолданылды. Ақша қаражаттарының басқа түрлерінен айырмашылықтарды анықтау призмасы арқылы электрондық ақша ұғымын талдау негізінде авторлар электрондық ақшаны ақша санаты ретінде емес, ақшалай төлемдермен қолма-қол ақшасыз есеп айырысу құралы ретінде қарастыруды ұсынады.

Кілт сөздер: электрондық ақшалар, электрондық ақша қаражаты, төлем жүйесі, банктік шот, қолма-қол ақшасыз есеп айырысу, төлем қызметтерін жеткізуші.

Kh.T. Nasirov, Z.I. Ismoilova

Electronic money and its legal nature under the legislation of the Republic of Tajikistan

The article is devoted to the study of the legal nature of electronic money and its legal regulation in the Republic of Tajikistan, as well as the peculiarities of legal relations that develop between providers of electronic payment services and their clients that arise in the process of issuing electronic money within the national payment system. The Civil Code of the Republic of Tajikistan does not define the legal nature of electronic funds, which causes a lot of controversy and discussion in jurisprudence. The authors of this study made an attempt to study the legal nature of electronic money, and also offered their knowledge regarding the essence of this money. Within the framework of this study, general scientific and special legal methods (formal legal and comparative legal) research was used. The authors analyzed the concept of “electronic money”, presented in the Law of the Republic of Tajikistan “On Payment Services and Payment System”, which allows us to draw a conclusion about the legal nature of this phenomenon. Based on the analysis of the concept of electronic money through the prism of identifying differences from other types of money, in the article the authors propose to consider electronic money not as a category of money, but as a tool for conducting non-cash payment transactions in money.

Keywords: electronic money, electronic money, payment system, bank account, non-cash payments, payment service provider.

References

- 1 Grazhdanskii kodeks Respubliki Tadjikistan ot 24 dekabria 2022 goda. № 1918 [Civil Code of the Republic of Tajikistan dated December 24, 2022, No. 1918]. *continent-online.com*. Retrieved from https://continent-online.com/Document/?doc_id=30447927 [in Russian].
- 2 Kuchinskaja, A. (2013). Pravovaia priroda elektronnykh deneg [The legal nature of electronic money]. *Bankovskii vestnik — Banking Bulletin*, 2, 10–17 [in Russian].
- 3 Abdurahmanov, A.S., & Celniker, G.F. (2019). Pravovoe regulirovanie elektronnykh deneg [Legal regulation of electronic money]. *Aktualnye problemy pravovedeniia — Current problems of jurisprudence*, 3, 2–8 [in Russian].
- 4 Ranchinskij, K.L. (2012). Elektronnye dengi: opredelenie i funktsii [Electronic money: definition and functions]. *Vestnik RUDN. Seriya Yuridicheskie nauki — Bulletin of the Peoples' Friendship University of Russia. Series Legal Sciences*, 1, 62–70 [in Russian].
- 5 Kurbatov, A.Ya. (2007). Pravovoe regulirovanie elektronnykh platezhnykh sistem po zakonodatelstvu Rossiiskoi Federatsii [Legal regulation of electronic payment systems under the legislation of the Russian Federation]. *Khoziaistvo i pravo — Economy and law*, 9, 68–84 [in Russian].
- 6 Fakov, V.Ya. (2005). Finansovyi slovar. Anglo-russkii slovar [Financial Dictionary. English-Russian dictionary] (Vols. 1-2). Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniia [in Russian].
- 7 Gar'kusha, M.A. (2010). Elektronnye dengi kak fenomen virtualnoi ekonomiki [Electronic money as a phenomenon of the virtual economy]. *Candidate's thesis*. Krasnodar [in Russian].
- 8 Apanasenko, T.E. & Storchevago, M.A. (2004). Finansovye rynki. Novyi anglo-russkii tolkovyi slovar [Financial markets. New English-Russian explanatory Dictionary]. Saint-Petersburg [in Russian].
- 9 Genkin, A.S. (2008). Planeta Web-deneg v XXI veke: uchebnoe posobie [The planet of Web money in the XXI century: a textbook]. Moscow: KNORUS [in Russian].
- 10 Ismoilova, Z.I. (2013). K voprosu o pravovoi prirode beznalichnykh deneg [On the issue of the legal nature of non-cash money]. *Vestnik Universiteta (Rossiisko-Tadjikskii (slavianskii) universitet) — Bulletin of the University (Russian-Tajik (Slavic) University)*, 1 (40), 58–63 [in Russian].
- 11 O platezhnykh uslugakh i platezhnoi sisteme. Zakon Respubliki Tadjikistan ot 24 fevralia 2017 goda, № 1397 [About payment services and the payment system. Law of the Republic of Tajikistan dated February 24, 2017, No. 1397]. *tajtrade.tj*. Retrieved from <https://tajtrade.tj/media/pdf> [in Russian].
- 12 Nasirov, H.T., Ismoilova, Z.I., & Lebedev, I.M. (2023). Pravovaia priroda elektronnykh deneg po zakonodatelstvu Respubliki Tadjikistana [The legal nature of electronic money under the legislation of the Republic of Tajikistan]. *Upravlencheskii uchët — Management accounting*, 4, 50–56 [in Russian].
- 13 Ismoilova, Z.I. (2014). Pravovoe regulirovanie raschetnykh otnoshenii v mezhdunarodnom kommercheskom oborote [Legal regulation of settlement relations in international commercial turnover]. *Candidate's thesis*. Dushanbe [in Russian].
- 14 Sharifzoda, A.A., & Ismoilova, Z.I. (2023). Grazhdansko-pravovaia otvetstvennost subektov, uchastvuiushchikh pri raschetakh elektronnyimi dengami [Civil liability of entities involved in electronic money settlements]. *Aktualnye problemy sovremennogo prava: sootnoshenie publicnykh i chastykh nachal: sbornik materialov VII Mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii (simpozium) dlia molodykh issledovatelei — Current problems of modern law: the ratio of public and private*

beginnings: collection of materials of the VII International Scientific and practical conference (symposium) for young researches. Krasnodar, 417–420 [in Russian].

15 Ovsejko, S. (2007). Yuridicheskaja priroda elektronnykh deneg [The legal nature of electronic money]. *Yurist — Lawyer*, 9, 30–36 [in Russian].

16 Loshhilin, V.S. (2013). Pravovaja priroda dokumenta po uchetu ostatka elektronnykh denezhnykh sredstv i perevoda elektronnykh denezhnykh sredstv po rossiiskomu zakonodatelstvu [The legal nature of the document on accounting for the balance of electronic funds and the transfer of electronic funds under Russian law]. *Zakon i pravo — Law and law*, 7, 52–59 [in Russian].

17 Goltsov, V.B. (2019). Pravovoe regulirovanie perevoda elektronnykh denezhnykh sredstv [Legal regulation of electronic money transfer]. Saint-Petersburg [in Russian].

18 Shahunjan, M. (2010). Koshelek ili veb-surrogat? [A wallet or a web surrogate?]. *Ekonomika i zhizn — Jurist — Economics and Life*. — *Lawyer*, 24, 5–9 [in Russian].

Information about the authors

Nasirov, Kh.T. — Doctor of juridical sciences, Head of Civil Law Department of Russian-Tajik Slavic University, Dushanbe, Tajikistan;

Ismoilova, Z.I. — Candidate of juridical sciences, Associate Professor of the Department of Civil Law of Russian-Tajik Slavic University, Dushanbe, Tajikistan, e-mail: ismoilova-2016@mail.ru.

М.М. Базаров^{1*}, Р.А. Тоқатов²

¹«RT-GROUP» ЖШС, Екібастұз, Қазақстан;

²Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан
(E-mail: madibazarov29@mail.ru)

Смарт келісім-шартты құқықтық реттеу тұжырымдамаларын талдау

Зерттеудің мақсаты инновациялық технология — блокчейн технологиясын қолдану арқылы оның негізгі бір құрамдас бөлшегі болып табылатын, қоғамдық қатынастарды қалыптастырушы тараптар арасындағы басты байланысты негіздейтін смарт келісім-шарттарды зерделеу. Смарт келісім-шарттарын қалыптастыру мен отандық және халықаралық қатынастардағы құқықтық реттелу ерекшеліктерін талдауға бағытталған. Смарт келісім-шарттарын қалыптастыру мақсатында оның жалпы түсінігі мен өзіндік ерекшеліктері, смарт келісім-шарттарын қалыптастыруда блокчейн технологиясының әлеуеті зерттелген. Смарт келісім-шарттарын қалыптастыруда технологиялық жүйенің басымдықтары мен осал тұстары ашылған. Шетелдік тәжірибелер зерттеліп, смарт келісім-шарттарын қалыптастыру технологиясы тетіктерін қолданысқа енгізу үшін Қазақстанның заңмасындағы, оның ішінде азаматтық құқық саласы заңнамасы негіздері зерттелген. Блокчейн технологиясын жүзеге асыруда маңызды орын алатын смарт келісім-шарттардың оңтайлы жақтары мен өзіндік кемшіліктері талқыланып, олардың алдын алуға мүмкіндік беретін жағдаяттар түсіндіріледі. Зерттеу нәтижесінде Қазақстандық заңнамаға бұл ақпараттық-коммуникалық технологияны енгізуге құқықтық негіздер анықталған. Блокчейн технологиясын қарқынды дамытатын смарт келісім-шарттар туралы тұжырымдар қоғамдық қатынастардағы шарттық қатынастарды жетік шындалатын құрал ретінде қарастырып, осы бағыттағы құқықтық зерттеулерге жол ашатын ғылыми зерттеу ретінде маңызды. Смарт келісім-шарттарын қалыптастыруда қабылданып жатқан шаралардың тиімділігін арттырып, қоғамдық қатынастарды сапалы жоғары заңды деңгейде қалыптастыруға мүмкіндік беретін электрондық шарттық қатынастардың дамуына септігін тигізіп, нәтижесінде әлеуметтік-экономикалық дамуға негіздер жасалуы зерттеудің тәжірибелік маңызы болмақ. Зерттеу нәтижелері смарт келісім-шарттарын қалыптастыруда, мемлекеттік, квазимемлекеттік сатып алулар, мемлекеттік қызметтер көрсету, сонымен өзге де көптеген салаларда қолданылуы мүмкін.

Кілт сөздер: смарт келісім-шарттар, блокчейн, верификация, сандық трансформация, сандық шарт, токен, нода, майнинг, валидация, хэш-код, фиаттық валюта.

Kipicne

Цифрлық технологиялар біздің өмірімізге жылдам қарқынмен енуде. Интернет, жасанды интеллект, роботтар, әлеуметтік желілер, Amazon, бұлтты технологиялар, киберқауіпсіздік және т.б. Алайда, жаңа ұғымдар мен құбылыстар дамып, үйреншікті бола бастады. Менің ойымша, көптеген адамдар суртосуртену, bitcoins туралы естіген, бірақ басым бөлігі оның не екенін жеткілікті білмейді. Бірақ, қарапайым адамдардың көпшілігі тіпті естімеген және технологияны жақсы білетін адамдардың аз ғана бөлігіне белгілі көптеген ұғымдар бар. Осы ұғымдардың кейбірін атайық: блокчейн, токен, смарт келісім-шарт, нода, майнинг, верификация, валидация, хэш-код, фиаттық валютасы және т.б. Өкінішке орай, заңгерлердің көпшілігі бұларды білмейтін адамдардың қатарына жатады. Жалпы, халық бұларды білмесе де заңгердің бұл жағдайда қалыс қалуына болмайды, әсіресе, цивилист заңгерлер. Соңғы кездері техника мамандары дайындаған цифрландыру туралы заң жобалары пайда бола бастады. «Сонымен қатар, Азаматтық кодекске жаңа нормалар енгізуге талпыныстар жасалуда. Бұл қазірдің өзінде қауіпті, өйткені техника жаңалықтары Азаматтық кодекстің архитектурасын бұзып, азаматтық құқықтың негізгі ұғымдарына қайшылықтар әкелуі мүмкін», — деп цивилистика саласының бірегей маманы Майдан Күнтуарұлы Сүлейменов өз мақаласында ой бөлісті [1].

Блокчейн технологиясын зерттеу барысында смарт келісім-шарттар деген жаңа түсінік қазіргі таңда қоғамдық қатынастарды реттеуде кең орын алып келе жатқанын өмірден көріп отырмыз. Сол себепті бұл саланы толыққанды зерттеу оны болашақта тұтынушы тараптарға жеңілдік әкелетіндігі,

* Хат-хабарларға арналған автор. E-mail: madibazarov29@mail.ru

отандық және халықаралық заңнамадағы көрінісі мен қолдану тәжірибесін талдау осы мақаланы зерттеуге басты негіздердің бірі болып отыр. Зерттеуге алып отырған тақырыптың өзектілігі қазіргі қарыштап дамып бара жатқан цифрлық қатынастардың мемлекетпен қолданылып отырған әртүрлі реформаларына септігі тиетіндей орын алып, қарқынды дамып отырған, келешекте қоғамдық қатынастарды ұштастырушы басты құралдардың біреуі болып табылатын смарт келісім-шарттарға арналады. Осы орайда қоғамдық қатынастарды қалыптастырушы құралдардың бірі — смарт келісім-шарттарды терең түсіну мақсатында заманауи ақпараттық-коммуникациялық блокчейн технологиясының әлеуеті мен оның осы қатынастарды қалыптастыруда алатын орны, маңызын зерттеу аса орынды әрі дұрыс заман талабына сай қадам деп ойлаймыз. Мақалада қазіргі уақытта аса көп қолданыста орын алып отырған электрондық реттеумен байланысты қоғамның кез келген саласына қатысты шарттық қатынастардың жаңа нысаны смарт келісім-шарттарды зерттеп, әлемдік тәжірибеде кеңінен қолданылып отырған технологиялардың бірегейі блокчейндегі смарт келісім-шарттарды құқықтық реттеудегі келте тұстарын анықтап, сол мәселені шешуге бағытталады. Осыған орай шетелдік тәжірибелер қарастырылып, қазақстандық заңнамаға да талдау жасалған. Зерттеу мақсаты блокчейндегі смарт келісім-шарттар саласының дамуы мен оның оңтайлы және жағымсыз жақтарын терең зерттеу болып табылады. Қойылған мақсатқа жету үшін келесі мәселелерді ашып, нақтылау және түсіндіру бойынша зерттеу міндеттері алға қойылып отыр:

- блокчейндегі смарт келісім-шарттар технологиясының мәнін түсіндіру;
- блокчейндегі смарт келісім-шарттар саласының қалыптасу тарихын зерттеу;
- блокчейндегі смарт келісім-шарттардың құқықтық реттеудегі мықты және осал тұстарын атау, тың тақырып болуына байланысты негізгі зерттеулер аз, соларды кеңінен талқылау;
- блокчейндегі смарт келісім-шарттар технологиясының қолданылу аясына шолу жасай отырып, олардың кейбіреулерін түсіндіру;
- блокчейндегі смарт келісім-шарттар технологиясының қолданылу салаларына қатысты, бірен-саран қоғамдық-публистикалық сипаттағы жарияланымдар болмаса, ғылыми зерттеулер жоқтың қасы. Сол себепті бұл мәселені елімізде тың тақырыптар қатарына жатқызуға болады. Негізінен шетелдік зерттеушілердің нәтижелері мен шетелдік тәжірибелерді қарастыру;
- тақырыпқа қатысты әдебиеттер жеткіліксіз, мемлекеттік тілде жоқтың қасы, орыс тілінде ғылыми мақалалар аз, ағылшын тілінде баршылық. Басым бөлігінде олар қоғамдық-ақпарат ретінде жазылған. Блокчейндегі смарт келісім-шарттар технологиясына қатысты тақырыбында жүргізілген ғылыми зерттеулер аз.

Қол жеткізген нәтижелер. Смарт келісім-шартты құқықтық реттеу тұжырымдамаларын талдау әлеуеті қарастырылған. Технологиялық жүйенің басымдықтары мен осал тұстары ашылған. Шетелдік тәжірибелер зерттеліп, технологияны қолданысқа енгізу үшін Қазақстанның заңнамасындағы ережелер зерттелген.

Әдістер мен материалдар

Зерттеудің әдіснамалық және материалдық негізі ретінде Ник Сабо, М.К. Сулейменов, Ф. Карагусов, А. Бондарев, Е. Пак, М. Негирран, А. Елюбаева, А. Берлизева, К.А. Атеннова, С.С. Ахметова, Н.Б. Утегенов, М. Корнилова, О. Карачев, А. Гринхаус сияқты отандық және шетелдік ғалымдардың, ізденушілер мен тәжірибе мамандарының, блокчейндегі смарт келісім-шарттар технологиясына қатысты мәселесіне арналған ақпараттарынан алынды.

Зерттеу әдістері ретінде зерттеуде ғылыми зерттеудің фундаменталды және қолданбалы, құқықтық салыстыру, құқықтық статистикалық, жүйелік, логикалық, функционалдық әдістер талаптары мен қағидаларының жиынтығына қатысты талдау, топтау, жалпылау, жүйелеу, салыстыру, индукция және дедукция әдістері қолданылды.

Нәтижелер және талқылаулар

Зерттеудің ғылыми жаңалығы мен теориялық маңыздылығы қарастырылған мәселе бойынша материалдар мен дәйектерді жинақтап, жүйелеп, сыбайлас жемқорлық қылмыстарының алдын алуда қолданылып отырған блокчейн технологиясын жан-жақты талдап, отандық және шетелдік тәжірибе жетістіктері талаптарына сәйкестігін тыңғылықты қарастырылуына байланысты зерттеулер жүргізу болып отыр.

Зерттеудің тәжірибелік маңыздылығы бұл зерттеудің материалдарын заңгер оқытушылар, студенттер мен ізденушілер, тікелей тәжірибемен айналысатын заң аясы мамандары өз

тәжірибелерінде қолдана алатындығында. Сонымен қатар, зерттеу дәйектері мен нәтижелері, ұсыныстары заңшығармашылықты жетілдіру тәжірибесіне де оң үлесін қосары сөзсіз.

Смарт келісім-шарттар — бұл блокчейн кодына біріктірілген белгілі бір әрекеттер алгоритмі. Онда жазылған белгіленген уағдаластықтар сақталған жағдайда реттілікті автоматты түрде іске қосу орындалады [2]. Мысалы, қарапайым операцияны алайық, пайдаланушылар арасында криптовалюта сатып алу-сату процесі. Бұл транзакция анонимділік талаптары бойынша жүзеге асырылады және оның орындалуын бақылауды жүзеге асыратын делдалдық ұйымдар реттемейді. Мұндай модель екі қолданушы арасында операцияны жүргізудің егжей-тегжейлі алгоритмі жазылған смарт келісім-шарттардың арқасында мүмкін болады. Бұл екі тараптың алаяқтық мүмкіндігін жоққа шығаруға және белгілі бір дәйекті әрекеттер алгоритмінде транзакция жасауға мүмкіндік береді.

Смарт келісім-шарттарды зерттеу барысында алдымен келесі жағдайларға назар аударылу қажет, атап айтсақ: смарт келісім-шарттардың мақсатын, олардың қалай пайда болғандығын, яғни қалыптасу тарихын және қалай жұмыс істейтіндігін, түрлерін, оларды қоғамдық қатынастардың қандай салаларында және қалай қолданылатындығын түсінуіміз керек.

Алдымен смарт келісім-шарттардың мақсатын анықтаудан бастап көрелік. Смарт келісім-шарттар орталықтандырылмаған жобалардың (DeFi, d Apps және т.б.) жұмыс істеуін қамтамасыз ету үшін қажетті элемент болып табылады, өйткені бұл бақылаушы органдардың қолдаусыз жүйелер. Бұл жердегі DeFi, d Apps дегеніміз орталықтандырылмаған қосымша (decentralized application, DApp, Dapp) — қажетті нұсқаулықтарды үлестірілген орындау механизмімен бірге блокчейн технологиясына негізделген компьютерлік қосымша [3]. Осы жағдайда смарт келісім-шарттар шарттағы келісімдердің дұрыс алгоритмдік реттілікте сақталуын қамтамасыз ету үшін қолданылады. Алгоритмнің өзі блокчейннің ішінде жазылған, сондықтан мәмілелер мен басқа да бұрмалаушылыққа қарсы ережелері өзгермейді және барлық қатысушылар үшін міндетті болып табылады.

Смарт келісім-шарт (ақылды шарт) (Smart contract) — қатысушылардың келісімінің шарттары орындалатын компьютерлік хаттама. Смарт келісім-шарт — бұл бағдарламаланған келісім-шарт, оның шарттары бағдарламалық кодта жазылған және блокчейн арқылы автоматты түрде орындалады. Бұл жағдайда «егер, онда» сияқты қарапайым ережелер қолданылады: «егер» белгілі бір шарт орындалса, «онда» белгілі бір әрекет жасалады. Мысал ретінде жалға алынған автомобильдің моторы жалдау ақысын уақтылы төлеген жағдайда ғана жұмыс істейтін смарт келісім-шартты (бағдарламалық кодты) келтіруге болады.

Смарт келісім-шартқа электрондық қолтаңбалар арқылы қол қойылады және блокчейн платформасында орналастырылады. Орындау тараптардың қатысуынсыз автоматты түрде жүргізіледі. Құқықтық тұрғыдан алғанда, смарт келісім-шарт мәміленің мазмұнын өзгеріссіз түрде материалдық тасымалдағышта жаңғыртуға мүмкіндік беретін электрондық не өзге де техникалық құралдардың көмегімен жасалған мәміленің жазбаша нысаны ретінде жіктелуі мүмкін [1].

Смарт келісім-шарттардың пайда болу тарихына қысқаша шолу жасар болсақ, келесі деректерге сүйенеміз. «Смарт келісім-шарт» тұжырымдамасы мен терминін Ник Сабо есімді жобалаушының 1994 жылы оның «Smart Contracts» тұжырымдамалық мақаласы жарық көрді. Оның мақсаты делдалдардың қатысуынсыз компьютерлік желі арқылы коммерциялық операцияны жүзеге асыру болған еді.

Криптография саласындағы американдық ғалым Ник Сабо смарт келісім-шарттардың ұқсастығын қолдануды ұсынды. Оның идеясының нәтижесі — әйгілі BTC монетасының ізашары болып саналатын bit Gold сандық валютасының алгоритмі орын алған болатын. BTC дегеніміз — bitcoin (bitcoin, BTC, ағылш. bit — «бит», ақпарат бірлігі және coin — «монета») — әлемдегі алғашқы және ең танымал криптовалюта. «Бәсекелес банктер жиынтық нарықтық құны банкноттың құны болып табылатын POW биттерінен тұратын цифрлық банкноттарды шығарады», — деп түсіндірді Сабо. Bit Gold цифрлық дәуірде алтын стандарт сияқты еркін банкингтің негізі ретінде жасалған. Bitcoin Gold-тың қазіргі бағасы — BTG үшін 2 21,96 \$ құрайды. Айналымдағы BTG көлемі 17 513 923,589 құрайды. Бұл Bitcoin Gold-тың жалпы нарықтық капитализациясы 3 383,537,215,95 құрайды дегенді білдіреді. Bitcoin Gold сауда-саттық көлемі соңғы 24 сағат ішінде 168 280 735,41 долларға өсті, бұл 337,19% -ға өсті, — деп көрсетеді 2021 жылғы көрсеткіш [4].

2009 жылы биткойнның пайда болуымен жүйені пайдаланушылар арасында биткойнның бір-біріне жіберілуіне негіз болатын алғышарттармен қамтамасыз етілген алғашқы хаттамалық құрал смарт келісім-шарт болды.

2012 жылы блокчейн дамудың келесі сатысына өтіп смарт келісім-шарттың бірнеше қолтаңбаға негізделген транзакция нысанындағы өзге түрге айналды. Бұнда транзакцияны бірнеше қолтаңба қою арқылы жария кілттер негізінде шарт күшіне енеді. Бұл тетік қолданушылар қаражаттарының қауіпсіздігін және жүйедегі олқылықтардан, қолсұғушылықтан, сондай-ақ, жабық кілттердің жоғалуынан сақтайды. Бүгінде смарт келісім-шарттар шаруашылық қызметтің түрлі салаларында қолданылуда, алайда оның құқықтық реттеу тетіктері өзекті тақырыптардың біріне айналып отыр.

Смарт келісім-шарттарды қолданылу аясында туындайтын қатынастарды құқықтық қамтамасыз ету мәселесі уақыт талабы болса да, осы қатынастарды реттеу тетіктерін құрастыруда мемлекеттер доктриналарында бірізділік байқалмайды.

Тіптен, ЕуроОдақ сынды мемлекетаралық бірлестіктердің өзінде де, смарт келісім-шарт ұғымын айқындайтын ортақ құжат жоқ. Мемлекеттердің құқықтық жүйелері, өзінің қайсы бір құқықтық отбасыға қатыстылығына қарамастан, смарт келісім-шарттарды реттеуге өзіндік тәсілдерін ұсынууда [5].

Ол кезде бұл идея тым футуристік болып және лайықты қолдануды таппады. Бұл 2008 жылға дейін созылды, онда Bitcoin әлемге өзінің блокчейнімен таныстырылды. Ник Сабо тұжырымдамасы толығымен 2013 жылы Ethereum блокчейнінде жүзеге асырылды, оның негізі заманауи смарт-келісім-шарт технологиясы болды. Ол жаңа тарату тізімдерінсіз қосымшаларды әзірлеуге және іске қосуға мүмкіндік берді. Осының арқасында ETH смарт келісім-шарт технологиясы толық интеграциясымен бірінші блокчейнге біріктірілді.

Смарт келісім-шарттардың әрекет ету механизмін түсінбейінше оны реттеу тетіктерін толыққанды енгізу мүмкін болмайды. Смарт келісім-шарт — блокчейн бағдарламалық кодының бөлігі және тікелей желі ішінде жұмыс істейді. Олар бізге таныс қағаз шарттарының функциясын тек цифрлық өрісте орындайды. Шарттар қағаздағы қаламмен емес, математикалық алгоритмдер мен бағдарламалау тілдерін қолдану арқылы жазылады.

Қағаз келісім-шарттағыдай шарттар міндетті түрде орындалуы керек. Тек осы жағдайда ғана мәміле жүзеге асырылады және контрагенттер шартты нәтижеге қол жеткізеді. Алгоритм аяқталғаннан кейін және операцияны дұрыс жүргізгеннен кейін, смарт келісім-шарттар блокчейн блоктарының тізбегіне еніп, тізілімнің бөлігі болады. Смарт келісім-шарттың негізгі қағидасы — келісілген дәйекті әрекеттер алгоритмін толық орындау болып табылады.

Смарт келісім-шарттардың құқықтық табиғатын анықтау мәселесі сандық қаржылық технологиялардың мәнін зерделемей мүмкін емес. Осы мақсатта жаңа технологияларды құқықтық қолданысқа ие жүйелер мен доктриналық ұғымдарға зер салу керек. Бүгінгі құқықтық жүйелері негізінде смарт келісім-шарттар ұғымын қамтымайды. Ол Франция, Германия, Швейцария, Бельгия, Ұлыбритания заңнамасында құқықтық дефиниция ретінде көрініс алмаған. Алайда, құқықтық реттеуде арнайы нормативтік қайнаркөздердің болмауы, сандық технологиялар, оның ішінде смарт-контрактілер саласындағы қарым-қатынастардың пайда болуы, өзгеруі, тоқтауы мәселелерін реттейтін құқықтық тетіктің жоқтығын білдірмейді [6].

Әртүрлі құқықтық жүйелерде смарт келісім-шарттарды реттеудің анализі негізгі екі бағытты айқындады. Бірінші бағытқа сәйкес, смарт келісім-шарттардан туындайтын қарым-қатынастар тиісті мемлекеттердің шарттық қатынастарды реттейтін нормалармен реттелуі тиіс. Оған сәйкес, смарт келісім-шарттарды реттеуге арналған арнайы құқықтық реттеудің болмауына қарамастан, экономикалық айналысты оларды қолданудың тетіктері сақталған. Мәселен, бұндай жағдай Францияда бар, оның заңнамасы smart contract ұғымына анықтама бермеген. «Өздігінен орындалатын контрактілер», «ақылды контрактілер» және т.с. терминдер синонимдері де қолданылмайды. Сонымен қатар, Франция заңнамасында мәмілелерді жасау мен орындауда смарт-контрактілерді қолдануға қатысты қандай да бір шектеулер жоқ. Бұдан смарт келісім-шарттардың құқықтық табиғатын ашу мен оны реттеуде құқықтық доктринаға басты назар берілетіндігін көрсетеді. Осы мәселеде екінші бағытты ұстанушы мемлекеттер кибер кеңістіктегі шарттық қатынастарды реттеуде арнайы заңнаманы қабылдаған. Алайда, бұл мемлекеттерде смарт келісім-шарт ұғымын арнайы компьютерлік бағдарлама ма, әлде азаматтық құқықтық шарт па екендігін айқындамаған. Тиісінше, смарт келісім-шарттарды анықтамалары заңшығарушының оның құқықтық табиғатын анықтаудағы қатынасына байланысты әр түрлі көрініс алған. Тіптен, бұндай тенденция түрлі мемлекеттердің заңнамаларында ғана емес, бір мемлекеттің — АҚШ-тың басқа штаттарында да бар, олар бір ел болсада өзге елдің басқа құқықтық модельдерін қолданады. АҚШ-та федералдың шарттық құқықтың болмауына байланысты, сондай-ақ, блокчейн мен смарт келісім-шарттарды реттейтін басты

ережелердің болмауына байланысты, бұларды реттеуді тиісінше штаттардың заңнамалар деңгейімен реттейді [7].

Смарт келісім-шарттарды реттеуге бағытталған нормативтік құқықтық актілердің жобаларын жасауда штаттар оның ұғымын түрлі жолмен қалыптастыруда. Кейбір штаттар смарт келісім-шарттарды мойындауда оны қарапайым шарт ретінде қарастырған. Иллинойс штатының Blockchain Technology Act заңына сәйкес, блокчейн арқылы тексеруге болатын электрондық құжат ретінде анықталған. Бұндай тәсілді зерттеушілер смарт келісім-шарттар блокчейн арқылы жазылып орындалатын дәстүрлі шарт екенін атап отыр [8].

Кейбір штаттар смарт келісім-шарттарды шарт ретінде танудан бас тартып, оны компьютерлік бағдарлама ретінде қарастырған. Мысалы, Луизиананың Статуттар жинағының 5-бабы 44-7061 бөлімінің 44-статутына сәйкес, тізбектелген реестр негізіндегі активтерді сақтау және олармен транзакцияларды жүзеге асыруға мүмкіндік беретін бағдарлама ретінде қарастырылған [9].

Сандық технологияларды реттеуде жетекші елдердің бірі Италия заңнамасында да осылай қарастырылған. Аталмыш заңға сәйкес, блокчейн технологиясы негізінде жасалған мәмілелер, тіркеу және нотариалды куәландырусыз заңды күшіне енеді. Бұндай ереже арқылы Италия блокчейн негізінде жасалатын смарт келісім-шарттарды заңдастыруда орталықтандырылған куәландырушы делдалдарды ығыстырған. Таратылған тізбектер реестрі туралы Италия Заңына сәйкес, смарт келісім-шарттар блокчейн технологиясы негізінде жүзеге асырылатын, алдын ала белгіленген шарттарды автоматты түрде орындауға мүмкіндік беретін бағдарлама. Бұл шарттар екі не одан көп тараптармен анықталуы тиіс. Смарт келісім-шартты құқықтық реттеудегі мақсат ол орталық тіркеуші және куәландырушы делдалдарсыз оны сертификациялау [10].

Сондай-ақ, Беларусь Республикасының 2017 жылғы «Сандық экономиканы дамыту туралы» Декреттің 1-қосымшасының 9-бөлігіне сәйкес, смарт келісім-шарт ұғымы берілген. Оған сәйкес, мәмілелерді, басқа да құқықтық маңызды әрекеттерді автоматты түрде жасау мен жүзеге асыру үшін блоктор тізілімінде транзакцияларды орындауға арналған бағдарламалық код [11].

Бельгияның құқықтық ортасы смарт келісім-шарттарды жеке дара шарт ретінде қарастыруда. М. Негирран пайымдауынша, дара субъектілердің арасында жасалған, шарттың бөлінбейтін құрамдас технологиясы. Смарт келісім-шарт жасалған негізгі келісімді — шартты жүзеге асырудың құралы деп түсіндіреді [12].

Қолданыстағы смарт келісім-шарттардың келесі негізгі түрлері бар.

Біріншісі орындалу ортасына байланысты. Орындалу ортасы бойынша смарт келісім-шарттар орталықтандырылған және бөлінген болып екі түрге жіктеледі.

Екінші түрі анонимділік дәрежесі бойынша. Анонимділік дәрежесі бойынша смарт келісім-шарттар құпия, ішінара ашық және толығымен ашық деп бөлінеді.

Үшінші түрі бастау тетігіне байланысты. Бастамашылық тетігі бойынша смарт келісім-шарттар шектеулі және алдын ала орнатылған болады.

Төртінші түріне смарт келісім-шартты автоматтандыру дәрежесіне сәйкес бөлеміз. Бұл сандық келісім-шарттың өздігінен жұмыс істей алатындығын немесе қосымша қағаз тасымалдаушы қажет болатындығын көрсетеді. Осыған орай автоматтандыру дәрежесіне сәйкес келесі түрлерге бөлеміз:

- а) толық автоматтандырылған — қағаз тасымалдағыш қажет емес;
- ә) ішінара автоматтандырылған — смарт келісім-шарттың қағаздағы көшірмесі қажет;
- б) негізінен қоймада автоматтандырылған.

Алғашқыда Bitcoin монетасын айналымға енгеннен кейін блокчейн смарт келісім-шарт технологиясын біріктіруді көздемеді. Оны аяқталған транзакциялар туралы деректерді өңдеу үшін пайдаланды. Алайда, BTC блокчейнінде кейбір қызмет салаларында смарт келісім-шарттар технологиясын ішінара жүзеге асыруға болады. Мұндай цифрлық шарттар жеңілдетілген логикалық функциялар негізінде жазылады. Мысалы олардың қатарына мыналарды жатқызуға болады:

Эскроу. Транзакцияларды өңдеу кезінде монеталар алдымен кепілгер ретінде әрекет ететін делдалға салынады және операцияның дұрыс орындалуын бақылауды жүзеге асырады [13].

Сейф. Шотқа кіру белгілі бір уақыт аралығына жеткенге дейін бұғатталады.

Мультиколтаңба. Операцияның дұрыс орындалғанын растау бірнеше алдын ала белгіленген қатысушыларды қатысуымен жүргізіледі.

Өсиет. Егер белгіленген уақыт аралығы өткеннен кейін әмиянның жұмыс істемеуі мәселесі туындаса, онда операцияға қатысатын қаражат «мұрагерлер» деп аталатын басқа мекенжайға

аударылады. Шот иелеріне сақтауды пайдалану кезінде белгіленген уақыт есептегіші нөлге тең болады [2].

Мұны толыққанды смарт келісім-шарттар деп атауға болмайды. Ethereum blockchain платформаның негізін құрайтын смарт келісім-шарттардың күрделі технологияларын қолдануды талап етті. Ethereum және Bitcoin блокчейндерінің тағы бірнеше негізгі айырмашылықтары бар. Біріншіден, Solidity бағдарламалау тілі. Екіншіден, әртүрлі мәртебеге ие транзакцияны анықтау. ETH blockchain операцияны желі экожүйесінің толық бөлігі ретінде анықтайды, ал BTC blockchain транзакцияны жеке элемент ретінде анықтайды. Үшіншіден, Ethereum болашақта ERC-20 стандарты бойынша жаңа таңбалауыштарды жасау процесін жүзеге асыратын смарт келісім-шарттар жасауға мүмкіндік береді [14]. Көп жағдайда Ethereum блокчейнінің жаңалықтары әртүрлі платформалар, қызметтер және крипто әмияндар арасындағы өзара әрекеттесуді айтарлықтай жеңілдетуге мүмкіндік берді.

Смарт келісім-шарттардың қазіргі таңдағы қолданылу жағдайына зер салар болсақ. Смарт келісім-шарттар бүкіл әлемде кеңінен таралып, күн өткен сайын қарқын алуда. Цифрлық смарт-цифрлық келісім-шарттар бірқатар артықшылықтарға байланысты жіктеледі. Олар көптеген күнделікті процестерді оңтайландыруға және жеделдетуге және делдал тараптың қатысуын азайтуға немесе толығымен жоюға мүмкіндік береді, бұл байланысты шығындарды айтарлықтай азайтады. Сондай-ақ, смарт келісім-шарт технологиясын қолдану адам факторына байланысты мүмкін болатын қателіктерді жоюға мүмкіндік береді. Сондықтан, соңғы жылдары цифрлық шарттар криптовалютадан басқа әртүрлі қызмет салаларында қолданыла бастады. Солардың бірнешеуін мысал ретінде қарастырып көрелік.

Денсаулық сақтау саласындағы смарт келісім-шарттар. Медицина саласында жоғалуы, араласуы немесе мақсатсыз пайдаланылуы мүмкін көптеген әртүрлі ақпараттарды пайдаланады: пациенттердің медициналық жазбалары, емтихандар мен сынақтардың нәтижелері, дәрі-дәрмектерді тағайындау және т.б. Бұл деректердің барлығы әртүрлі ауыр дәрежелі аурулардан зардап шегетін адамдарды емдеу үшін қолданылады, өйткені кез келген қателер адам өміріне зиян келтіруі мүмкін. Мұндай үлкен көлемдегі ақпаратты қарапайым адамдар құрылымдау және өңдеу қиынға соғады. Смарт келісім-шарттарды біріктіретін блокчейн технологиясы материалдарды, соның ішінде құпия материалдарды беру және үйлестіру процестерін толық автоматтандыру мүмкіндігімен бірыңғай ақпараттық база құруға мүмкіндік береді.

Несие саласындағы смарт келісім-шарттар. Несие қаражаттарын беру және өтеу процестерімен байланысты операциялар өте көп. Смарт келісім-шарттар негізінде блокчейн технологияларын қолдану желі кодында алгоритмдерді тағайындауға мүмкіндік береді. Осылайша, төлем тарихы, қауіпсіздік жүйесі және алаяқтық фактілерін анықтау, автоматты несие беру және тағы басқалары айтарлықтай жеңілдейді. Бұдан басқа, несие беру саласындағы смарт келісім-шарттар технологиясы ипотеканы рәсімдеу кезінде кепіл ретінде қалдырылатын мүліктің мәртебесін тұрақты мониторингтеу және анықтау мүмкіндігімен активтердің қозғалысын бақылауды оңтайландыруды қамтамасыз етеді. Осы факторлардың барлығы бірге банк саласын едәуір жеңілдетіп, байланысты үстеме шығындарды төмендетуі мүмкін береді.

Сайлау процестеріндегі смарт келісім-шарттар. Horizon State компаниясының сарапшылары смарт келісім-шарттар негізінде блокчейн технологияларын біріктіру сайлаудың максималды объективтілігін қамтамасыз ете алады және сайлаушылардың дауыстарын бейтарап бағалай алады деген пікір білдірді. Бұл сайлау кезінде олардың дауыс беру механизмдерімен жиі туындайтын өте өткір сұрақ. Орталықтандырылмаған тізілімдерге негізделген ақылды шарттарды пайдалану сайлау процестері кезінде көптеген мәселелерді шеше алады. Оларды алгоритмді өз пайдасына өзгертуге, бұзуға немесе елемеге болмайды. Сондықтан адамдар ашықтыққа және сайлауға қатысу қажеттілігіне көбірек сенімділікке ие болады.

Медиа саласындағы смарт келісім-шарттар. Өнер және зияткерлік меншік саласында өз мазмұнын шығаратын адамдар (музыка, кескіндеме, видео түсіру, фотография, поэзия, фильмдер және т.б.) өз еңбектері үшін лайықты сыйақы алуы керек, олар өз кезегінде авторлық құқыққа ие болуы керек. Смарт келісім-шартты біріктіретін блокчейн технологияларын қолдану медиа кеңістіктегі күнделікті процестердің көп бөлігін автоматтандыруы мүмкін. Олар төлем құралдарын дұрыс есептеуге, пайда үлесін автор мен өндірістік компания арасында бөлуге мүмкіндік береді. Бұл процестерді тездетуге және оларды арзанға түсіруге көп мүмкіндік береді.

Интернеттегі смарт келісім-шарттар. IoT (Internet of Things) — күн сайын белес алып келе жатқан қарқынды дамудағы жаңа, перспективалы бағыт [15]. Оның дұрыс жұмыс істеуі үшін электронды құрылғылар мен жеке гаджеттерді біріктіруге мүмкіндік беретін бірыңғай жүйе қажет. Смарт келісім-шарттарға негізделген блокчейн технологиясы осы процестерді жүзеге асыру үшін тамаша шешім бола алады.

Жалдау саласындағы смарт келісім-шарттар. Автокөлік, үй немесе шаңғы болсын, мүлікті уақытша пайдалануға жалға алуға беру процесі бір алгоритмнің бірнеше қарапайым тізбегінен тұрады:

- 1) уақытша пайдалануға алу үшін жылжымалы немесе жылжымайтын мүлікті таңдау;
- 2) уағдаластықтардың сақталуына кепілдік ретінде кепіл қаражатын енгізу;
- 3) төлем объектіні одан әрі ұзарту мүмкіндігімен белгілі бір уақыт аралығында пайдалану.

Бұл қарапайым, күнделікті процестерді смарт келісім-шарттар негізінде блокчейн кодына оңай жазуға болады. Мұндай шешім ілеспе шығындарды едәуір қысқартады және уақытты үнемдейді.

Тауар жеткізілімі саласындағы смарт келісім-шарттар. Тауар жеткізілімі логистикасының жүйесіндегі жеткізушілер, алушылар, тасымалдау, маршруттар және т.б. туралы көптеген ақпаратты өңдеуді қамтиды. Егер осы материалдардың барлығы бір жалпы блокчейн жүйесіне біріктірілсе, онда бұл материалдарды өңдеу процесін едәуір жеңілдетеді, бұл адам факторына байланысты ықтимал қателіктер мен шатасуларды жояды. Егер жоспарлау кезінде қандай да бір өзгерістер болса, онда жеткізу тізбегіне жаңа сілтеме қосылады немесе жүйенің белгілі бір компонентінің құны өзгереді.

Клиринг саласындағы смарт келісім-шарттар. Клиринг жеке немесе заңды тұлғалардың екі тараптың да шартты міндеттемелерін сақтай отырып, қолма-қол ақшасыз есеп айырысулар жүргізу тұрғысынан өзара іс-қимылының күрделі жүйесін білдіреді. Барлық процестерді өңдеуге көп уақыт пен күш жұмсалады, сондай-ақ аударымдар үшін комиссияларды төлеуге айтарлықтай шығындар кетеді. Бұл процестердің барлығы қателер жиі кездесетін көптеген ілеспе құжаттармен бірге жүреді. Смарт келісім-шарттар негізінде блокчейн технологиясын интеграциялау барлық есептеулерді автоматтандыруға және алынған нәтижелерді барлық қатысушылар үшін қол жетімді тізілімде тіркеуге мүмкіндік береді. Мәселен, Santander InnoVentures компаниясының сарапшылары банк саласына смарт келісім-шарт технологиясын енгізу үстеме шығындарды 2022 жылы 15-20 миллиард АҚШ долларына қысқартқанын назарға алып отыр [2].

ICO-мен смарт келісім-шарттар. Бұл заңды тұлғалар акцияларын алғашқы шығару мен оны қор нарығында орналастыру кезіндегі бірінші акция ұстаушылар мен эмитент арасында жасалатын биржалық мәмілелерге ұқсас үрдістен бастау алады. ICO бағыты смарт келісім-шарттарды қолданудың ең жақсы мысалдарының бірі болып табылады, өйткені бұл жобалар жаңа криптовалюта үшін монетаның бастапқы ұсынысын іске қосады [16]. Смарт келісім-шарттардың алгоритмдері қосымшаны әзірлеу сатысында тағайындалады және келесілерді қамтиды:

– Барлық инвесторларды бекіту. Жүйенің алгоритмі жобаға өз активтерін салған пайдаланушыларды дербес анықтайды және оларды жалпы тізілімге енгізеді.

– Есептеулер. Пайдаланушылар смарт келісім-шарттың арқасында қажетті таңбалауыштардың санын автоматты түрде алады.

– Заңдылықты бақылау. Алгоритмдер пайдаланушылардың мәміле жасау туралы жауабын дербес бақылайды.

– Смарт келісім-шарттардың мәні мен табиғатын ашу мақсатында оның әлсіз тұстарына да тоқталып өткен жөн. Солардың қатарында келесілерді атап өтсек:

Құқықтық негіздердің осалдығы. Экономиканың түрлі салаларында смарт келісім-шарттардың қолданылып отырғанымен, оның құқықтық негіздемесі толыққанды қалыптаспаған. Смарт келісім-шарттардың белгілі бір заңды мәртебесі жоқ, бұл осы саладағы қатынастардың дамуын тежеуде.

Ступорситуация есептеу. Смарт келісім-шарттардағы барлық есептеулер сандық активтерде жасалады. Мұндай сәт барлық пайдаланушыларды қызықтыра бермейді, өйткені криптовалютаға қызығушылық танытпайтын және оның қалай жұмыс істейтінін түсінбейтін халықтың белгілі бір топтары бар [17].

Әлсіз оракулдар жүйесі. Оракул жүйесі бұл блокчейн негізіндегі смарт келісім-шарттардың ішіндегі шарттардың орындалуын автоматты түрде бақылап, мәміленің жүзеге асырылуына қажетті сатыларды өзге де ақпараттық деректер қорымен байланыстыратын арнайы бағдарламалар. Смарт келісім-шарттардың технологиялары дамыған оракулдар жүйесіне интеграциялауды талап етеді. Мұны сыртқы ақпарат көздерінің сапасын жақсарту арқылы жасауға болады. Мәселен, смарт келісім-

шарттардың күрделі түрлерін толыққанды жүзеге асыру үшін өзге де деректер қоры жүйелерімен интеграциялау қажет болады. Бүгін де Қазақстанда 400-ден астам түрлі деректер қорлары қалыптастырылған, алайда, оларды техникалық тұрғыда бірізгілендіру үшін тиісті технологиялық инфрақұрылым қалыптаспаған.

Қателік жіберілу қаупі. Смарт келісім-шарттардың заңды құрамдас бөлігінде құқықтық нормативтерді бағдарламалық кодқа аудару кезінде елеулі қателік жіберуге болады, бұл мәмілені өңдеу кезінде өте жағымсыз салдарға әкеп соғады.

Сонымен қатар, «Көш жүре түзеледі» демекші қазірдің өзінде көптеген ұйымдар смарт келісім-шарттар технологиясының кемшіліктерін түзету бойынша белсенді жұмыс жүргізуде. Сарапшылардың айтуынша, жақын арада технология толық құқықтық негіздеме ала алады, бұл айтарлықтай салада адамдардың сенімін арттырады. Алдағы жылдары смарт келісім-шарттар қаржы саласындағы құжат айналымы операцияларының көп бөлігін алмастыра алады.

Экономиканың түрлі салалары сандық-ақпараттық бағытқа өту үрдісінде шарттық қарым-қатынастардың кенжелеп қалуы дамуды айтарлықтай тежеуі мүмкін. Осы ретте, смарт келісім-шарттардың қолданылуын құқықтық қамтамасыз ету оның жаңа даму сатысына көтерері анық. Бұл мәселені шешу барысында келесі басты бағыттарға назар салу қажет:

1. Смарт келісім-шарттардың құқықтық мәртебесін анықтау: Қазақстанның құқықтық жүйесіндегі смарт келісім-шарттардың мәртебесін заңда нақты айқындау қажет. Оларды заңды сипатқа ие құралға айналдыру керек.

2. Түсініктілік және қол жетімділік: құқықтық қайшылықтардың алдын алу үшін смарт келісім-шарттарға қатысты терминдердің анықтығы мен бірізділігін қамтамасыз ету керек.

3. Қауіпсіздік пен құпиялылықты қамтамасыз ету: заңдар смарт келісім-шарттарда қолданылатын деректердің қауіпсіздігі мен құпиялылығына қатысты ережелерді қамтуы керек.

4. Қателіктер мен олар үшін құқықтық жауапкершілік: смарт келісім-шарттардың бағдарламалық кодындағы қателіктер үшін жауапкершілікті анықтау және теріс пайдаланудың алдын алу шаралары.

5. Дауларды шешу тетіктері: смарт келісім-шарттармен байланысты дауларды шешу тетіктерін заңнамаға енгізу, мысалы, дауларды шешудің балама әдістерін қолдану.

6. Халықаралық стандарттарға сәйкестігі: халықаралық тәжірибе мен стандарттарды есепке алу, өйткені смарт келісім-шарттар ғаламдық желілерде қолданылуы мүмкін.

7. Заңдардың орындалуын қамтамасыз ету: смарт келісім-шарттардың деректерді қорғау туралы заңдар, алаяқтыққа қарсы заңдар және т.б. сияқты негізгі заңдарға сәйкес келуін қамтамасыз ету.

8. Осы бағыттағы үгіт-насихат: заңгерлерге, кәсіпкерлерге және басқа да мүдделі тараптарға смарт келісім-шарттар туралы білімді арттыру үшін білім беру бағдарламаларына енгізуді жүргізу.

Халықаралық құқық бойынша смарт келісім-шарттарды реттеу күрделі міндет болып табылады, өйткені ол әртүрлі құқықтық жүйелерді, тілдерді және мәдени ерекшеліктерді қамтиды. Халықаралық перспективасы бар смарт келісім-шарттарды әзірлеу және қолдану кезінде ескеру қажет бірнеше аспектілер бар:

1. Құқықтық юрисдикцияны таңдау: смарт келісім-шарттарды қандай юрисдикцияға жатқызу керектігін шешу өте маңызды болуы мүмкін. Бұл сандық активтер мен келісім-шарттар туралы ұлттық заңдарға, сондай-ақ әр түрлі елдердегі келісім-шарттарға қатысушылардың құқықтарын қорғау дәрежесіне байланысты болуы мүмкін.

2. Көптілділік: келісім-шарттар да бірнеше тілдің болуы мүмкіндігін қарастырылуы қажет. Қай тіл ресми деп саналатынын және әртүрлі нұсқауларға сәйкес келмеген жағдайда, қандай құқықтық салдарлар туындайтынын анықтау маңызды.

3. Халықаралық стандарттармен сәйкестік: смарт келісім-шарттар әртүрлі юрисдикцияларда олардың танылуы мен тиімділігін қамтамасыз ету үшін электрондық коммерция туралы UNCITRAL Model Law сияқты халықаралық нормалар мен стандарттарға сәйкес қалыптастыру.

Халықаралық смарт келісім-шарттар электрондық коммерция туралы UNCITRAL Model Law (United Nations Commission on International Trade Law Model law on Electronic Commerce) сәйкес келуі мүмкін, өйткені олар электрондық мәмілелер мен электрондық қолтаңбаларды пайдаланудың негізгі құқықтық принциптерін ұсынады. UNCITRAL Model Law халықаралық перспективаны ескере отырып әзірленуде және көптеген елдерде электрондық коммерцияның заңнамалық бастамаларына негіз болады.

Смарт келісім-шарттармен байланысты болуы мүмкін UNCITRAL Model Law негізгі аспектілері:

1. Электрондық жазбалар мен қолдарды тану: model Law электрондық жазбалар мен электрондық қолтаңбаларды қағаздағы нұсқаларымен тең дәрежеде тану принципін бекітеді, бұл смарт келісім-шарттарды құқықтық тану үшін маңызды;

2. Электрондық хабарламалардың сенімділігі: электрондық хабарламалар, соның ішінде смарт келісім-шарттар, электронды түрде ұсынылатындығына байланысты оларды құқықтық тұрғыда тану принципін бекітеді;

3. Делдалдардың жауапкершілігі: Model Law сонымен қатар электрондық коммерциялық транзакциялардағы делдалдардың жауапкершілігін қарастырады.

Алайда, UNCITRAL Model Law мемлекеттердің қабылдауы үшін міндетті емес екенін атап өткен жөн. Ол стандарттар мен нұсқаулықтарды ұсынады және әр ел осы принциптерді өзінің ұлттық заңнамасында өзінің қажеттіліктері мен шарттарына сәйкес жүзеге асыра алады.

Смарт келісім-шарттарды әзірлеу кезінде тараптардың өзара әрекеттесетін әр елдің нақты заңдары мен талаптарына жүгінуі және қажет болған жағдайда да халықаралық заң принциптерімен үйлесуі маңызды.

4. Жергілікті заңнама талаптарын сақтау: смарт келісім-шарттар қолданылатын әр түрлі елдердегі заңдар мен ережелерді зерттеп, оларды келісім-шарттарда сақтау керек;

5. Дауларды шешу және арбитраж: халықаралық стандарттарға сәйкес келетін дауларды шешу тетіктерін қосу керек. Бұл төрелік юрисдикцияны таңдауды немесе халықаралық төрелік ережелерді қолдануды қамтуы мүмкін;

6. Блокчейн технологиясы және смарт келісім-шарттар: әр түрлі елдерде блокчейн мен смарт келісім-шарттарды қолдануға байланысты мүмкін болатын шектеулер мен ережелерді түсіну.

7. Деректерді қорғау туралы заңнаманы сақтау: егер смарт келісім-шарттар жеке деректерді өңдейтін болса, деректерді қорғаудың жалпы ережесі (GDPR) сияқты халықаралық және ұлттық заңнамадағы арнайы нормативтік құқықтық актілердегі деректерді қорғау стандарттарының талаптарына сәйкес болуын қамтамасыз ету керек.

Қорытынды

Блокчейн технологиясы және смарт келісім-шарттармен байланысты қатынастардың келешегі қоғамдық қатынастарда орасан зор және елеулі орын алатындығы сөзсіз. Сол себепті бұл қатынастарды техника мамандары қалыптастырғанымен, заңгерлер реттеу тетіктерін қалыптастыруы тиіс. Блокчейн технологиясындағы смарт келісім-шарттардың құқықтық дұрыс реттелуі, оның құқықтық дефинициясын реттеу тетіктеріне дейін заңгер мамандармен толыққанды зерделенуі тиіс.

Осыған орай жоғарыда талқыланған блокчейн технологиясындағы смарт келісім-шарттардың жүзеге асырылуының заңды табиғаты мен рәсімделу тетігі аса маңызды орын алатын мәселе. «Электрондық құжат және электрондық цифрлық қолтаңба туралы» 2003 жылғы 7 қаңтардағы ҚР Заңына цифрлық технологиялар туралы заң жобасында смарт келісім-шарттар туралы бірқатар нормаларды енгізу ұсынылды. Бұл нормалар Заңның соңғы мәтінінен алынып тасталды. Жобадағы анықтамалар таза технологиялық болды және смарт келісім-шарттың заңды мәнін көрсетпеді. Ал бұның құқықтық мәні мынада: бұл жерде орындау шартта көрсетілген жағдай туындаған кезде шарт тарапының келісімінсіз автоматты түрде жүзеге асатындығында. Бұл мәселе Ресей Федерациясының 2019 жылғы 18 наурыздағы Заңымен дұрыс шешілді. РФ АК 309-бабы мынадай мазмұндағы екінші бөлікпен толықтырылды: «Мәміле талаптарында оның тараптарының осы шарттың талаптарымен айқындалатын ақпараттық технологияларды пайдалану арқылы міндеттемені орындауға бағытталған жекелеген білдірілген қосымша еріксіз белгілі бір мән-жайлар туындаған кезде одан туындайтын міндеттемелерді орындауы көзделуі мүмкін» [1]. Сонымен қатар М.К. Сүлейменовтің пайымдауынша, бұл смарт келісім-шарттарды Азаматтық кодекстің 272-бабының 2-тармағына міндеттемені тиісінше орындау ретінде енгізуге болады деп көрсетеді. Яғни, смарт келісім-шарттарды міндеттемелерді орындату құралы қатарына жатқызу арқылы олардың орындалу тетіктерін, құқықтық реттеу жағдайын қамтып отыр. Осыған орай жоғарыдағы ақпараттарды қорытындылай отыра біздің ойымызша смарт келісім-шарттарды алгоритмдік код ретінде құқықтық тұрғыда қарастыру ішінара келісуге тұрарлық. Оның құқықтық және техникалық аспектілерін елемей қисынсыз болуы мүмкін. Себебі осы жағынан ол міндеттемені тиісінше орындауына техникалық тұрғыда септігін тигізетін құрал болып табылады.

Ерекше қызығушылық таныттыратын мәселе смарт келісім-шарттарының қалыптасу нысанының табиғатын анықтауда. Келісім-шарттың жасалғанын және оның негізінде туындайтын міндеттеменің

талаптарын болашақта дәлелдеу мүмкіндігімен шарттық міндеттемелерді рәсімдеу үшін заманауи ақпараттық технологияларды пайдалану, ең алдымен, мәміленің «электрондық нысаны» — мәміленің жазбаша нысаны ретінде де қарастырылады. 2016 жылғы 1 қаңтардан бастап Қазақстан Азаматтық кодексінің 152-бабының 1-1-тармағына сәйкес, мәмілені электрондық нысанда жасау да мәміленің жазбаша нысаны болып танылады. Алайда, мәміленің «электрондық нысаны» ұғымы тікелей Азаматтық кодексте анықталмайды. Ол үшін арнайы заңнамалық және сақталуы тиіс өзге де нормаларды (атап айтқанда, «Ұлттық мұрағат қоры және мұрағаттар туралы» және «Электрондық құжат және электрондық цифрлық қолтаңба туралы» Заңдарды, ҚР СТ ГОСТ Р 52292-2007 «Ақпараттық технологиялар. Электрондық ақпарат алмасу. Терминдер мен анықтамалар» және басқа да нормативтік құжаттар), яғни бұл тұжырымдаманың мазмұнын түсінуге мүмкіндік береді [18].

Осыған орай Азаматтық кодексінің 152-бабының 1-2-тармағына сәйкес мәміленің «Электрондық нысанына» келесі мәтінде анықтама беруді ұсынамыз: «Электрондық мәміле тараптар еркі электрондық не өзге де техникалық құралдардың көмегімен білдірілген электрондық құжат файл немесе компьютерлік бағдарлама нысанында қалыптастырылған келісім» деп бекітілуі тиіс.

Сонымен қатар, электрондық келісім-шарттарды қалыптастыруда Азаматтық кодексте қарастырылған нотариалдық растау қажеттілігі айналымнан шығып қалады. Сол себепті нотариалдық растау тетіктерін де заң негізінде толық қарастыру қажет. Бұл орайда негізгі растаушы құрал ЭЦҚ маңызды орын алады. Мәмілеге оның тараптары қол қою туралы жалпы талап (бұл жағдайда — электрондық цифрлық қолтаңба, атап айтқанда білікті ЭЦҚ арқылы) іскерлік айналымның ұтқырлығын арттыру мақсатында мәмілелер жасасу кезінде және бір мезгілде оның беріктігін қамтамасыз ету мүддесінде цифрлық технологияларды пайдалану мүмкіндігін шектейді. Өйткені, біріншіден, өз қызметімен ЭЦҚ-ны қою және түпнұсқалығын тексеру мүмкіндіктерін қамтамасыз ететін тиісті қатынастар саласына үшінші тұлғаларды тартуды талап етеді және осыған байланысты, екіншіден, бұл жағдайда өзара іс-қимылдың өзге де электрондық-цифрлық құралдарын пайдалануды болдырмайды.

Блокчейн технологиясы арқылы жасалған смарт келісім-шарттардың негізінде шарттық міндеттемелердің орындалу үрдісін бақылауға болады. Осы ретте, ҚР Мемлекеттік сатып алулар туралы Заңының 2-бабына смарт келісім-шарт ұғымын және Заңның 43-бабына мемлекеттік сатып алу туралы смарт келісім-шарт қолдану тетігін енгізу қажет [19]. Бұл конкурс аяқталғаннан кейін шарттық қатынастарды рәсімдеу барысында сенімді құжат айналымын құруға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, шарттық міндеттердің орындалу сатыларын бақылау мүмкіндігін онлайн форматта жүзеге асыруға болады.

Смарт келісім-шарттың бағалы қағаздар қатынастарында қолданыла басталуы бұның осы салада орын алып отыруына байланысты құқықтық реттеу тетіктері жетілдіруді қажет етуде. Мәселен, ҚР бағалы қағаздар, биржалық мәмілелер қатынастарын реттеу негіздері ҚР Азаматтық кодексінің 156-бабында биржалық мәмілелердің құқықтық негізі айқындалса, артынан 2003 жылы «Бағалы қағаздар нарығы туралы» Заңы қабылданған. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар дамыған заманда бағалы қағаздар нарығы тиісінше өзгерістерге орын беруде. Алайда, смарт келісім-шарт «Бағалы қағаздар нарығы туралы» ҚР Заңында қарастырылмаған. Осы ретте аталған, нормативтік құқықтық актілерге тиісті толықтырулар енгізу қажет, бұл смарт келісім-шарттардың кеңінен қолданылуы үшін құқықтық негіздер қалыптастырады. Жеке және заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін кибер кеңістікте де қорғауға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, блокчейн технологиясы негізінде жүзеге асырылатын цифрлық активтер қатынастарын реттеуге арналған ҚР «Цифрлық активтер туралы» 2023 жылы 6 ақпанда арнайы Заң қабылданып, осы қатынастарды реттеу тетіктерін белгілеген [20]. Алайда, бұл заңда цифрлық активтер саласында кең қолданылатын, оның инфрақұрылымының негізгі тетігі болып табылатын смарт келісім-шарттар елеусіз қалған. Бұл ретте, жеке және заңды тұлғалардың құқықтарын қорғау мақсатында және осы саланы құқықтық реттеуді жетілдіруде осы заңға смарт келісім-шарт ұғымын енгізіп, оның қолданылуына құқықтық негіз қалыптастыру керек. Осы мақсатта, Аталмыш заңның 1-бабына: «смарт келісім-шарт — құқықтар мен міндеттерді орындау цифрлық транзакциялардың таратылған тізілімінде автоматты түрде орындаумен жүзеге асырылатын, қатаң реттілікпен белгіленген мән-жайлардың жүзеге асырылуымен орындалатын электрондық нысандағы келісім» деп толықтыру қажет.

Зерттеу нәтижесінде төмендегідей тұжырымдар жасауға болады:

- акпараттық-коммуникациялық технологиялардың дамуы экономикалық қатынастарға ықпалын жасап, оларды жаңа нысандарға аудару тенденциясы құқықтық қамтамасыз етуді қажет етуде, осы ретте смарт келісім-шарттарды құқықтық реттеу мәселесі өзекті болып табылады;
- блокчейн технологиясымен тығыз байланысты смарт келісім-шарттардың технологиялық қасиеттерін ескеру негізінде оны құқықтық реттеуде басты назарға алу қажет;
- кибер кеңістіктегі заманауи цифрлық активтер инфрақұрылымының негізгі элементтерінің бірі болып табылатын смарт келісім-шарттарды құқықтық жүйеге интеграциясыз бұл саланы толық реттеу мүмкін емес;
- азаматтық құқықтық қарым-қатынастардың туындауы, өзгеруі, тоқтауы сынды құқықтық маңызды әрекеттерді акпараттық-коммуникациялық технологиялар шеңберінде де реттеу қажеттілігі туындауына байланысты смарт келісім-шарттарды құқықтық айналымға енгізу қажет;
- смарт келісім-шарттарды құқықтық айналымға енгізу негізінде сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтардың алдын алуға мүмкіндік береді, соның арқасында жеке және заңды тұлғалардың, соның ішінде мемлекеттің де құқықтары мен заңды мүдделері қорғалады.

Аталғандардың негізінен, смарт келісім-шарттарды құқықтық реттеуде кешенді іс-шараларды атқару қажеттігі туындауда. Осы саланы реттеуде адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтары басты назарда болуы тиіс, одан кейін заңды тұлғалардың коммерциялық немесе коммерциялық емес мүдделері орын алуы қажет.

Мақала 2023-2025 жылдарға арналған ғылыми және (немесе) ғылыми-техникалық жобалар бойынша гранттық қаржыландыру шеңберінде Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің тапсырысы бойынша ІРН АР19679658 «Қазақстан Республикасында блокчейн технологиясын қолдануды құқықтық реттеу: теория және тәжірибе» тақырыбы бойынша дайындалды.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Сулейменов М.К. Цифровизация и совершенствование гражданского законодательства (Ст. 3, испр. и откор. в связи с принятием Закона РК «О цифровых технологиях») / М.К. Сулейменов. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35012332&pos=6;-106#pos=6;-106
- 2 Елькин А. Что такое смарт-контракты на блокчейне / А. Елькин. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://vc.ru/crypto/373518-chto-takoe-smart-kontrakty-na-blokcheyne>
- 3 Берлизова А. Разжать кулак. Что такое DeFi и как на них зарабатывать / А. Берлизова. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.rbc.ru/crypto/news/5e91a6d29a79473c6e4052c0?from=copy>
- 4 Ника Сабо: Bit Gold Золотой стандарт в цифровую эпоху / Ника Сабо. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://coinspot.io/interesting/bit-gold-nika-sabo-zolotoj-standart-v-cifrovuyu-epohu/>
- 5 Mekki M. The contract, the subject of smart contracts / M. Mekki // Dalloz IT/IP. — 2018. — No. 7–8. — P. 409–417.
- 6 Web3, Blockchain, and Smart Contract Law US and International Perspectives, Aaron Grenhaus. Publisher Matthew Bender. 348 p. 2023
- 7 Хадеева М.В. Смарт-контракты в США и России: заключение, исполнение, перспективы развития / М.В. Хадеева // Проблемы экономики и юридической практики. — 2019. — № 3. — С. 182–186.
- 8 Daniel Kraus. Blockchain, Smart Contracts, decentralized Autonomous Organizations and The Law / Kraus Daniel, Obrist Thierry, Harri Olivier. — 2019. — 384 p.
- 9 De Graaf T. From old to new: From internet to smart contracts and from people to smart contracts / T. De Graaf // Computer Law & Security Review. — 2019. — Issue 5. — P. 40–59.
- 10 Палата депутатов Италии приняла Закон о распределенном реестре. — [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.azleg.gov/viewdocument/?docName=https://www.azleg.gov/ars/44/07061.htm> (Дата обращения: 18.07.2022)
- 11 Декрет Президента Республики Беларусь от 21 декабря 2017 года №8 «О развитии цифровой экономики» (с изм. от 18.03.2021 г.). — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://etalonline.by/document/?regnum=pd1700008>.
- 12 Neguerrand M. Les smart contracts en Belgique: une destruction utopique du besoin de confiance / M. Neguerrand // Dalloz IT/IP. — 2019. — No 1. — P. 22–26.
- 13 Эскроу-счета в Казахстане: что это, зачем нужно и как работает. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://mybuh.kz/useful/eskrou-scheta-v-kazakhstan-eto-zachem-nuzhno-i-kak-rabotaet.html>
- 14 Корнилова М. ERC 20: Что это такое? Обзор стандарта и токенов / М. Корнилова. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.business2community.com/ru/kriptovalyuta/erc20>

- 15 Утегенов Н.Б. Интернет вещей (IoT) и информационные системы / Н.Б. Утегенов. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://7universum.com/ru/tech/archive/item/15799>
- 16 Атенова К.А. Жаңа экономика жағдайындағы сандық технологиялар мүмкіндіктері. — [Электрондық ресурс] // К.А. Атенова, С.С. Ахметова. — Қолжетімділік тәртібі: <https://auezov.edu.kz/media/attachments/2022/03/29/16-...-102-107.pdf>
- 17 Шишов Л. Неочевидные тонкости. Что учитывать при анализе криптовалютного портфеля / Л. Шишов. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.rbc.ru/crypto/news/648213239a7947d02b969533?from=copy>
- 18 Карагусов Ф. Об использовании цифровых технологий при оформлении договорных отношений / Ф. Карагусов. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34311746&doc_id2=35885544#activate_doc=2&pos=88;-30&pos2=5;-98
- 19 «Мемлекеттік сатып алу туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 4 желтоқсандағы № 434-V Заңы. — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000434>
- 20 «Қазақстан Республикасындағы цифрлық активтер туралы» Қазақстан Республикасының 2023 жылғы 6 ақпандағы № 193-VII Заңы. — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2300000193>

М.М. Базаров, Р.А. Токатов

Анализ концепций правового регулирования смарт-контракта

Цель исследования — изучение смарт-контрактов с использованием инновационной технологии — технологии блокчейна, который обосновывает основные связи между сторонами, формирующими общественные отношения и являющимся одним из основных его компонентов. Особое внимание уделено анализу формирования смарт-контрактов и особенностям его правового регулирования во внутренних и международных отношениях. Изучены общая концепция смарт-контрактов и возможности применения технологии блокчейн в смарт-контрактах. Выявлены приоритеты и слабые стороны технологической системы формирования смарт-контрактов. Проведена работа по сравнительному анализу зарубежного и гражданского законодательства Казахстана для реализации механизмов применения технологии блокчейн в смарт-контрактах. Обсуждены преимущества и недостатки смарт-контрактов, которые играют важную роль при внедрении технологии блокчейн, и объясняются ситуации, позволяющие их предотвратить. В результате исследования определена правовая основа внедрения данной информационно-коммуникационной технологии в казахстанское законодательство. Выводы о смарт-контрактах, стремительно развивающихся блокчейн технологиях важны как научное исследование, открывающее путь для дальнейших правовых исследований в этом направлении, рассматривающих договорные отношения в общественных отношениях как инструмент их совершенствования. Практическая значимость исследования будет заключаться в повышении эффективности принимаемых мер при формировании смарт-контрактов, содействии развитию электронных договорных отношений, позволяющих формировать общественные отношения на качественном правовом уровне. Результаты исследования могут быть использованы при формировании смарт-контрактов, государственных и квазигосударственных закупках, оказании государственных услуг и во многих других сферах.

Ключевые слова: смарт-контракты, блокчейн, верификация, цифровая трансформация, цифровой контракт, токен, узел, майнинг, валидация, хэш-код, фиатная валюта.

М.М. Bazarov, R.A. Tokatov

Analysis of the concepts of legal regulation of Smart contract

The purpose of the study is to study smart contracts, which are one of its main components, which support the main connection between the parties forming social relations, using the innovative technology — blockchain technology. It is focused on the analysis of the formation of smart contracts and the peculiarities of legal regulation in domestic and international relations. To form smart contracts, its general concept and specific features, the potential of blockchain technology in forming smart contracts are studied. Priorities and weaknesses of the technological system in the formation of smart contracts are revealed. Foreign experiences have been studied, and the basis of the legislation of Kazakhstan, including civil law legislation, has been studied for the implementation of smart contract formation technology mechanisms. The advantages and disadvantages of smart contracts, which play an important role in the implementation of blockchain technology, are discussed, and the situations that allow them to be prevented are explained. As a result of the research, the legal basis for the introduction of this information and communication technology into the Kazakh legislation was determined. Conclusions about smart contracts, which rapidly develop blockchain technology, are important as scientific research opens the way for legal research in this direction, considering contractual relations in social relations as a tool for improving them. The practical significance of the research

will be to increase the efficiency of the measures taken in the formation of smart contracts, to contribute to the development of electronic contractual relations that allow the formation of public relations at a high-quality legal level, and as a result, to create the basis for social and economic development. Research results can be used in the formation of smart contracts, public and quasi-public procurement, public service provision, and many other areas.

Keywords: smart contracts, blockchain, verification, digital transformation, digital contract, token, node, mining, validation, hash code, fiat currency.

References

- 1 Sulejmenov, M.K. Tsifrovizatsiia i sovershenstvovanie grazhdanskogo zakonodatelstva (Statiia 3, ispravlennaia i otkorrektsirovannaia v sviazi s priniatiem Zakona «O tsifrovyykh tekhnologiiakh») [Digitalization and improvement of civil legislation (Article 3, amended in connection with the adoption of the Law on Digital Technologies)]. *online.zakon.kz*. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35012332&pos=6;-106#pos=6;-106 [in Russian].
- 2 Elki, A. Chto takoe smart-kontrakty na blokcheine [What are smart contracts on the blockchain?]. *vc.ru*. Retrieved from <https://vc.ru/crypto/373518-chto-takoe-smart-kontrakty-na-blokcheyne> [in Russian].
- 3 Berlizeva, A. Razzhat kulak. Chto takoe DeFi i kak na nikh zarabatyvat [Unclench your fist. What is DeFi and how to earn money from them]. *www.rbc.ru*. Retrieved from <https://www.rbc.ru/crypto/news/5e91a6d29a79473c6e4052c0?from=copy> [in Russian].
- 4 Nika, Sabo: Bit Gold Zolotoi standart v tsifrovuiu epokhu [Bit Gold is the gold standard in the Digital Age]. *coinspot.io*. Retrieved from <https://coinspot.io/interesting/bit-gold-nika-sabo-zolotoj-standart-v-cifrovuyu-epokhu/> [in Russian].
- 5 Mekki, M. (2018). The contract, the subject of smart contracts. *Dalloz IT/IP*, 7–8, 409–417.
- 6 Web3, Blockchain, and Smart Contract Law US and International Perspectives, Aaron Grenhaus. Publisher Matthew Bender. 348 p. 2023.
- 7 Hadeeva, M.V. (2019). Smart-kontrakty v SShA i Rossii: zakliuchenie, ispolnenie, perspektivy razvitiia [Smart contracts in the USA and Russia: conclusion, execution, development prospects]. *Problemy ekonomiki i yuridicheskoi praktiki — Problems of economics and legal practice*, 3, 182–186 [in Russian].
- 8 Daniel, Kraus (2019). Thierry Obrist, Olivier Harri. Blockchain, Smart Contracts, Decentralized Autonomous Organizations and The Law. 384 p.
- 9 De Graaf, T. (2019). From old to new: From internet to smart contracts and from people to smart contracts // *Computer Law & Security Review*, Issue 5, 40–59.
- 10 Palata deputatov Italii priniala Zakon o raspredeleennom reestre [The Italian Chamber of Deputies has passed a law on the Distributed Registry]. *www.azleg.gov*. Retrieved from <https://www.azleg.gov/viewdocument/?docName=https://www.azleg.gov/ars/44/07061.htm> [in Russian].
- 11 Dekret Preidenta Respubliki Belarus ot 21 dekabriia 2017 goda No.8 «O razbitii tsifroboi ekonomiki» s izmeneniami [Decree of the President of the Republic of Belarus No. 8 dated December 21, 2017 “On the development of the digital economy” (as amended on March 18, 2021)]. *etalonline.by*. Retrieved from <https://etalonline.by/document/?regnum=pd1700008> [in Russian].
- 12 Neguerrand, M. (2019). Les smart contracts en Belgique: une destruction utopique du besoin de confiance. *Dalloz IT/IP*, 1, 22–26.
- 13 Eskrou-scheta v Kazakhstane: chto eto, zachem nuzhno i kak rabotaet [Escrow accounts in Kazakhstan: what is it, why is it needed and how it works]. *mybuh.kz*. Retrieved from <https://mybuh.kz/useful/eskrou-scheta-v-kazakhstane-chto-eto-zachem-nuzhno-i-kak-rabotaet.html> [in Russian].
- 14 Kornilova, M. ERC 20: Chto eto takoe? Obzor standarta i tokenov [ERC 20: What Is It? Overview of the Standard and Tokens]. *www.business2community.com*. Retrieved from <https://www.business2community.com/ru/kriptovalyuta/erc20> [in Russian].
- 15 Utegenov, N.B. Internet veshchei (IoT) i informatsionnye sistemy [Internet of Things (IoT) and information systems]. *7universum.com*. Retrieved from <https://7universum.com/ru/tech/archive/item/15799> [in Russian].
- 16 Atenova, K.A., & Ahmetova S.S. Zhana ekonomika zhagdaiyndagy sandyq tehnologiiilar mumkindikteri [Opportunities of digital technologies in the new economy]. *auezov.edu.kz*. Retrieved from <https://auezov.edu.kz/media/attachments/2022/03/29/16-102-107.pdf> [in Kazakh].
- 17 Shishov, L. Neoschevidnye tonkosti. Chto uchityvat pri analize kriptovaliutnogo portfelia [The subtleties are not obvious. What to consider when analyzing a cryptocurrency portfolio]. *www.rbc.ru*. Retrieved from <https://www.rbc.ru/crypto/news/648213239a7947d02b969533?from=copy> [in Russian].
- 18 Karagusov, F. Ob ispolzovanii tsifrovyykh tekhnologii pri oformlenii dogovornykh otnoshenii [On the use of digital technologies in the design of contractual relations]. *online.zakon.kz*. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34311746&doc_id2=35885544#activate_doc=2&pos=88;-30&pos2=5;-98 [in Russian].
- 19 “Memlekettik satyp alu turaly” Qazaqstan Respublikasynyn Zany 2015 zhylygy 4 zheltoksandagy N 434-V Zany [Law of the Republic of Kazakhstan on public procurement dated December 4, 2015 No. 434-V]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000434> [in Kazakh].

20 “Qazaqstan Respublikasyndagy tsifrlyq aktivter turaly” Qazaqstan Respublikasynyn Zany 2023 zhyly 6 aqbandagy N 193-VII Zany [The law of the Republic of Kazakhstan on digital assets in the Republic of Kazakhstan dated February 6, 2023 No. 193-VII]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2300000193> [in Kazakh].

Information about the authors

Tokatov R.A. — Master of jurisprudence, Senior teacher of chair of the Civil and labor law of the Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan, e-mail: tokatov77@mail.ru;

Bazarov M.M. — Master of jurisprudence, lawyer of LLP «RT-GROUP», Ekibastuz, Kazakhstan.

N.R. Maksatov^{*1}, L.M. Tokarchuk²

¹*Caspian Public University, Almaty, Kazakhstan;*

²*Odessa I.I. Mechnikov National University, Odessa, Ukraine*

(E-mail: nureke259@mail.ru)

Recognition as an unworthy heir in court: a comparative analysis of the legislation of the Republic of Kazakhstan and Ukraine

The purpose of this article is to analyze the institution of unworthy heirs in the Republic of Kazakhstan and Ukraine. The authors explore the theoretical and practical problems associated with its enforcement in judicial practice, as well as conduct a comparative legal analysis between these countries. The issues related to inheritance are analyzed, and scientifically based ways of improving this legal institution are proposed. The paper analyzes the application and implementation of the grounds for recognizing heirs as unworthy in the studied countries. The institution of unworthy heirs exists in various legal systems, and has been subject to changes throughout history. An analysis of Kazakh and Ukrainian inheritance legislation shows that some provisions on this institution do not correspond to modern ideas of justice, while others are not legally accurate, which makes it difficult for judicial practice to protect citizens of their violated rights. Judicial practice is also being considered on the claims of persons interested in recognizing the subjects of inheritance as unworthy heirs, especially those who evade the duties of maintaining the testator. The main purpose of the study is an extensive study of problematic issues of the theory and practice of the institute of unworthy heirs in these countries, taking into account existing legislation and judicial practice, as well as the proposal of ways to solve them. This work is aimed at introducing novelty and value into the scientific study of this topic.

Keywords: inherited right, heirs, unworthy heirs, judicial proceedings, protection of civil rights.

Introduction

Inheritance law is one of the oldest institutions of civil law. Inheritance is the transfer of property, which is called the inheritance of a deceased person, which is called the testator, to another person who is called the heir, who is specified in the will or determined by law and in which the property passes in the order of universal succession, i.e. all rights and all obligations unchanged, unless otherwise established by law, this is the definition of inheritance we can deduce from Article 1038 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan [1]. Similar provisions of the law are provided for in Articles 1216-1217 of the Civil Code of Ukraine [2].

Inheritance is a derivative basis for the acquisition of property rights. The basis of inheritance according to the legislation of the Republic of Kazakhstan and according to the legislation of Ukraine is divided into two types by will and by law. For inheritance to occur, two points must be clearly established: 1. The death of the heir or the declaration of his death, this can be considered an analogue of the physical death of a person; 2. The fact of accepting the inheritance. Acceptance of the inheritance is not obligatory for the heir, i.e. this circumstance is purely voluntary.

If we talk about what is an object from the meaning of the civil legislation of the Republic of Kazakhstan and Ukraine, the following definition can be given: this is the property of the deceased, i.e. these are the rights and obligations of the testator. You need to understand that inheritance is not always a blessing. In practice, there are cases when the obligations may be greater than the property itself and it is not uncommon for the heir to have to pay the debts of the testator.

All potential participants in the inherited legal relationship can be considered subjects of inherited law. In turn, these are heirs, notaries, executors of wills, trust managers of hereditary property, municipal and state bodies, etc.

The topic “the institute of unworthy heirs” currently has no comprehensive monographic research. However, a number of scientists, such as M.K. Suleimenov, K.M. Ilyasova, B.A. Bulaevsky, and others, consider the general provisions of national legislation in the field of exclusion from inheritance (unworthy heirs).

* Corresponding author. E-mail: nureke259@mail.ru

The authors of this article rely on various sources and research to compile their analysis of the institute of inheritance in Kazakhstan and Ukraine, including:

- General works on civil inheritance and family law;
- Legislation of Kazakhstan and Ukraine;
- Judicial practice of Kazakhstan and Ukraine;
- The doctrine of law of Kazakhstan and Ukraine.

The authors of the article rely on various sources and research to compile their analysis of this institute, since there are currently no comprehensive monographs devoted to the comparative analysis of the institute of unworthy heirs in both Kazakhstan and Ukraine.

The use of various sources and research allows the authors of the article to present a comprehensive and objective analysis of the institution of unworthy heirs in Kazakhstan and Ukraine, as well as to identify similarities and differences in the regulation of this institution in these two countries.

Materials and methods

General scientific methods of collecting primary information:

Analysis of official statistical data of the courts of the Republic of Kazakhstan.

Processing and analysis of the results of law enforcement practice (judicial practice) of substantive and procedural legislation on the issue of research of unworthy heirs.

Analysis of the experience of the Republic of Kazakhstan and Ukraine in the field of legal regulation of the problems of an unworthy heir in civil law.

A systematic research method:

The study of the institution of an unworthy heir in civil law.

Comprehensive research method:

Analysis of both internal and external factors, the institution of unworthy heirs in civil law, and its applicability in the judicial practice of Kazakhstan and Ukraine.

The integration method:

Combining the efforts of the authors to best achieve the goal of a scientific article.

Development of proposals to improve the applicability of civil legislation in judicial practice on the issue of the institution of unworthy heirs.

Discussion

According to paragraph 1 of Article 1045 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, citizens who, by their deliberate illegal actions directed against the testator, any of his heirs or against the implementation of the last will of the testator expressed in the will, contributed or tried to contribute to the vocation of themselves or other persons to inheritance, or contributed or tried to increase shares of inheritance due to them or other persons, if these circumstances are confirmed in court. Such requirements are specified in Article 1224 of the Civil Code. Thus, two additional conditions are necessary to recognize the heir as unworthy for committing the listed grounds. Firstly, these circumstances must be confirmed in court, and secondly they must be committed intentionally. However, citizens to whom the testator has bequeathed property after the loss of their inheritance right have the right to inherit this property, unless otherwise proven in court.

By similar articles, 1045 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan (Elimination of unworthy heirs from inheritance) and 1224 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan (Elimination of the right to inherit) distinguishes between persons who absolutely have no right to inherit and relatively — that is, those who can be excluded from inheritance.

The first group can be stated as follows:

1. Characteristics of the act — illegal actions.
2. Purposeful — calling of the subject or other persons to inherit or increase the share of inheritance due to the subject or other persons
3. Orientation — thwarting the testator of any of his heirs or against the implementation of the last will of the testator, expressed in the will.
4. The form of guilt is intent.
5. Degree of completeness — completed violations or an attempt (contributed or tried to contribute).
6. Mandatory condition — a court ruling on the fact (if these circumstances are confirmed in court) [3, 14].

These persons do not inherit either by will or by law. In paragraph 3 of Article 1045 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, a similar norm specified in paragraph 2 of paragraph 3 of Article 1224 of the Civil Code identifies two more groups of heirs who are deprived of the right of inheritance by law.

Firstly, these are parents who do not have the right to inherit by law after children in whose relationship they were judicially deprived of parental rights and were not restored to these rights by the time the inheritance was opened. To establish the impossibility of calling such persons to inherit by law, it is sufficient to have the very fact of deprivation of parental rights and the absence of these rights, but the moment of opening the inheritance. No additional decisions, no organs are required. This norm is a logical continuation of paragraph 1 of Article 75 of the Code of the Republic of Kazakhstan on “Marriage (Matrimony) and Family” [4] and, accordingly, a similar norm is specified in Article 166 of the Family Code of Ukraine [5], “Deprivation of parental rights entails the loss of all rights based on the fact of kinship with a child ...”. However, due to the principle of freedom of will, children themselves can bequeath their property to such parents.

Secondly, these are citizens who maliciously evaded the fulfillment of their legal obligations to maintain the testator. Such a person is deprived of the right of inheritance only by a court decision, which, at the request of the person concerned, considers the case of his removal from inheritance by law. Since such a person can only be removed from inheritance by law at the request of the person concerned, it is quite natural that we should talk about alimony obligations of family members. So for example:

- parents in relation to minor children and disabled adult children (Articles 138, 143 of the Code of the Republic of Kazakhstan “on m(m)f” of Article 1061 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan) (Articles 180 and 198 of the FCU and Article 1261 of the CCU);

- adult children in relation to their parents (Article 145 of the Code of the Republic of Kazakhstan “on m(m)f”, Article 1061 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan) (Article 202 of the FCU and Article 1261 of the CCU);

- brothers and sisters in relation to their minors and disabled adult brothers and sisters (Article 151 of the Code of the Republic of Kazakhstan “on m(m)f”, Article 1062 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan) (Article 267 of the FCU and Article 1262 of the CCU);

- grandfathers and grandmothers in relation to grandchildren (Article 152 of the Code of the Republic of Kazakhstan “on m(m)f”, Article 1062 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan) (Article 265 of the FCU and Article 1262 of the CCU);

- grandchildren in relation to grandparents (Article 153 of the Code of the Republic of Kazakhstan “on m(m)f”, Article 1062 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan — by right of representation of art. 1067 CC RK) (art. 266 FCU and art. 1262 CCU — by right of representation of art. 1266 CCU);

- stepsons and stepdaughters in relation to stepfather and stepmother (Article 155 of the Code of the Republic of Kazakhstan “on m(m)f”, Article 1064 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan) (Article 270 of the FCU and paragraph 2 of Article 1265 of the CCU).

It is important to note that a person who does not have the right to inherit or is excluded from inheritance (an unworthy heir) is obliged to return all the property that he unreasonably received from the inheritance. The property constituting the unjustified enrichment of an unworthy heir must be reimbursed to the actual heir in kind. If this is not possible, the actual value of the property is reimbursed at the time of receipt by the debtor (Articles 955-956 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan) (Articles 1213-1214 of the Civil Code).

Unlike family legislation, which in some cases provides for alimony obligations in respect of former spouses (Article 147 of the Code of the Republic of Kazakhstan (“on m(m)f”) (Article 76 of the FCU), the latter are not heirs by law, and therefore non-fulfillment or improper fulfillment of their duties has no legal force in the meaning of the section. In addition, the circle of heirs by law is wider than the circle of persons on whom the family legislation of the analyzed countries imposes alimony obligations.

Results

As a result of the study of this topic, it is possible to draw conclusions about the scarcity of legislators of the analyzed countries regarding the institution of unworthy heirs. In the judicial practice of both countries, when considering cases on the elimination of heirs, there are a number of unresolved issues that cause discussion, both among the judiciary and among academic theorists.

In connection with the above, it is essential and expedient to develop a uniform judicial practice on disputes related to the elimination of supranational heirs. We believe that when considering cases on the elimination of heirs, the court is based only on civil legislation. After significant reforms of the Institute of Inher-

ited Law in 2007, analysis and generalization of judicial practice of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan, in 2009, in regulatory resolution No. 5 "On certain issues of application of inheritance legislation by courts", this research institute was given a symbolic place [6].

On the procedural procedure for the consideration of cases on the recognition of heirs as unworthy or on the arrangement of unworthy heirs, jurisdiction is determined by Article 31 of the CPC of the Republic of Kazakhstan [7] jurisdiction is exclusive, similarly indicated in Article 30 of the CPC of Ukraine [8].

Since this category of cases belongs to non-property, in this case, the payment of state duty is in accordance with tax legislation.

According to the statistics of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan, in 2022, 4,378 cases were considered on the recognition of the heir as unworthy. Of these, 198 cases were left without consideration, 87 cases were completed by a mediation agreement, and only 964 cases were satisfied, respectively, the remaining cases were refused satisfaction [9]. In this category of cases, the court makes decisions with great caution.

In judicial practice, there are often cases of recognition of heirs as unworthy on the grounds provided for in Article 1045 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan.

For example, in one of the cases, the court recognized the son of the testator, who intentionally took his father's life, as an unworthy heir. In the reasoning part of the decision, the court indicated that the son's guilt in committing a crime was confirmed by a court verdict that entered into force.

In another case, the court recognized as an unworthy heir the daughter of the testator, who intentionally committed a grave crime against the personality of her father. In the reasoning part of the decision, the court indicated that the daughter's guilt in committing a crime was confirmed by a court verdict that entered into force.

In the third case, the court recognized the grandson of the testator, who deliberately prevented his grandfather from making a will, as an unworthy heir. In the reasoning part of the decision, the court indicated that the grandson's guilt in committing a crime was confirmed by the testimony of witnesses and other evidence presented during the trial.

Thus, the courts in their practice are guided by Article 1045 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan and recognize heirs as unworthy on the grounds provided for in this article.

At the same time, the courts, in the reasoning part of their decisions, describe in detail the circumstances confirming the guilt of the heir in committing a crime or other illegal action, which is the basis for recognizing him as unworthy.

Harsh treatment, harm to health, mutilation and a number of other offenses against the testator can also be confirmed by procedural or other competent documents.

These documents can be used to confirm the fact that the heir has committed illegal actions against the testator, which is the basis for recognizing him as unworthy.

For example, if the heir intentionally caused harm to the health of the testator, then this fact can be confirmed by a certificate from a medical organization, which indicates the nature and severity of the injuries caused.

If the heir has committed theft of the testator's property, then this fact can be confirmed by a resolution on the initiation of a criminal case, a protocol of inspection of the scene, a protocol of interrogation of witnesses and other documents collected during the investigation of the criminal case.

If the heir intentionally destroyed or damaged the property of the testator, then this fact can be confirmed by an act of inspection of housing and living conditions compiled by employees of the social protection authorities.

Thus, procedural and other competent documents can be used to confirm the fact that the heir committed illegal actions against the testator, which is the basis for recognizing him as unworthy.

In their practice, courts often use these documents to make a decision on recognizing a heir as unworthy.

The circumstances that serve as the basis for the elimination of unworthy heirs from inheritance are established by the court.

It follows from the commentary to the Civil Code that if the behavior of an unworthy heir does not fall under the signs of a crime, the circumstances that are the basis for recognizing the heir as an unworthy heir can be established in civil proceedings.

By virtue of paragraph 2 of Article 224 of the CPC, the court bases its decision only on the evidence that was examined at the court session.

For example, the judge of the Bostandyk district Court of Almaty satisfied the claims, basing his decision on the fact that the heir left the testator at the age of two, i.e. the son, and before his death for 26 years did not participate in his life, did not help financially, etc., meanwhile, a court order for the recovery of alimony or There was no decision on his deprivation or restriction of parental rights.

In the court's decision, the court indicated the following grounds: "the parent (father) did not fulfill his obligations to raise his son during his lifetime, which is also confirmed by the explanations of the third person A., who explained that the defendant left them when his son was three years old, did not participate in his upbringing and maintenance...", the court also witness statements have been taken into account [10].

A similar case was considered by the Al-Farabi District Court of Shymkent city. In this court, the court refused to satisfy the claim. From the court's decision, "... The plaintiff's arguments that he treated his parents very badly and cruelly, always behaved unlawfully, are unfounded and not proven.

The video viewed in court testifies to family and domestic conflicts. These circumstances do not confirm the facts of an attempt on the part of the defendant on the life of the testator.

... The plaintiff's arguments that the defendant did not fulfill the duties of the testator's maintenance were also not confirmed, since a judicial act on the recovery of alimony from the defendant in favor of M. was not submitted, "in this case, the court obviously refused to satisfy the claim for the lack of prejudice of judicial acts, protecting itself. In this matter, the judge can be understood, the lack of uniform practice, an imperfect law, became the reason for the judge's refusal. Thousands of such cases are considered per year, and yet the gaps of the legislator, when applicable, violate the rights of citizens.

The Desnyansky district court of Kiev considered the case on the claim of gr-ki S. The plaintiff asked to recognize Mr. A. to be recognized as an unworthy heir, arguing that their mother died due to the defendant's fault, this plaintiff's claim was damaged by a court verdict, where Article 121 of the Criminal Code of Ukraine "Intentional grievous bodily harm" was applied.

Meanwhile, the court dismissed the claim, citing the fact that "... the death of the testator was unintentional" [11].

The position according to which a person convicted of intentionally causing serious harm to health, life-threatening to a person who inadvertently caused the death of the victim (Part 2 of Article 121 of the Criminal Code of Ukraine) cannot be recognized as an unworthy heir does not seem indisputable for the following reasons [12]:

Intentional infliction of serious harm to health, life-threatening to a person, resulting in the death of the victim by negligence, is a serious crime. It encroaches on human life and health, which are the highest values protected by law. A person who has committed such a crime shows an extreme degree of public danger and cannot be considered a worthy heir.

Recognition of a person as an unworthy heir is a measure of civil liability. It is applied to a person who has committed acts directed against the testator, his will or against other heirs. Intentional infliction of serious harm to health, dangerous to human life, which caused the death of the victim by negligence, is certainly an action directed against the testator and his will.

Failure to recognize a person as an unworthy heir in this case may lead to unfair enrichment of the criminal. He will receive an inheritance, despite the fact that he committed a serious crime against the testator. This is contrary to the principles of justice and equality of heirs.

Thus, according to the authors, it seems reasonable to recognize a person convicted of intentionally causing serious harm to health, life-threatening person, who inadvertently caused the death of the victim (part 2 of Article 121 of the Criminal Code) as an unworthy heir. This will help to protect the rights and interests of the testator, other heirs and society as a whole.

From the judicial practice of the analyzed countries, the issue of the actions of the heir in committing criminal violations against the property of the testator remains open and controversial.

So, during the consideration of the case in the Turksib district Court, the court satisfied the claims of Mr. D., to recognize as unworthy the heir, his stepson, who during the lifetime of the testator, i.e. the defendant's mother, repeatedly stole her money and jewelry with his common-law wife, in order to buy drugs.

The appellate instance of Almaty overturned the decision of the court of first instance, arguing that the fact of a criminal offense should be interrelated, the fact that the defendant's act is not aimed at calling inheritance or increasing due share of the heir, thus, the board came to the argument that the theft of the heir from the testator cannot, is the basis to recognize it an unworthy heir.

When assessing the actions of a person who committed theft of property belonging to the testator, the courts must take into account the following circumstances:

The presence of intent to steal the testator's property. Intent can be expressed both directly and indirectly. For example, a person may steal the testator's property in order to turn it to his advantage or dispose of it at his discretion.

The method of committing theft of the testator's property. Theft can be committed in various ways, for example, by theft, robbery, robbery or fraud. The method of committing theft may indicate the degree of public danger of the act and the nature of the person's intent.

The amount of the testator's stolen property. The amount of stolen property may affect the qualification of the act and the measure of responsibility of the person.

The presence or absence of damage to the testator's heirs. Theft of the testator's property may cause damage to the heirs, depriving them of the opportunity to receive the inheritance due to them.

The presence or absence of remorse of the person who committed the theft of the testator's property. A person's remorse may indicate his awareness of the wrongfulness of the committed act and a desire to make amends for the harm caused.

The courts should also take into account the provisions of civil legislation governing inheritance issues. In particular, according to Article 1045 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, the heir who committed the premeditated murder of the testator, an attempt on his life, intentionally caused bodily injuries that caused the death of the testator, or intentionally committed other illegal actions directed against the testator, is deprived of the right of inheritance.

Thus, when assessing the actions of a person who committed theft of property belonging to the testator, the courts must take into account all the circumstances of the case and apply the norms of civil and criminal law.

The Zhetysu District Court ruled to satisfy the claim of Mr. S. against Mr. P., to eliminate the unworthy heir who killed his wife, i.e. the plaintiff's mother. The defendant, in turn, did not admit the claim, arguing that he committed crimes in a state of passion because of the marital infidelity of the heir and his actions did not have the intention to increase the inherited property or contributed to the vocation to inheritance.

The court of Appeal upheld the decision of the court of first instance.

Based on this judicial practice, we believe that a person can be excluded from inheritance even if he did not intend to receive an inheritance. For example, if a person committed actions that led to the death of the testator, as in the above case, he may be excluded from inheritance, even if he did not plan to receive the inheritance after the death of the testator.

Thus, the law protects the rights of heirs who have not committed illegal actions aimed at obtaining an inheritance or increasing their share in the inheritance.

Grounds for exclusion from inheritance:

Intentional murder of the testator, an attempt on his life, intentional infliction of bodily harm that caused the death of the testator, or intentional commission of other illegal actions directed against the testator.

In the practice of the analyzed countries, the main problem of exclusion from inheritance of those who maliciously evade the obligation to maintain the testator is to provide evidence of malicious evasion from fulfilling the duties of the testator.

Evidence of malicious evasion of the duties of the testator's maintenance may be:

The court's verdict on bringing a person to criminal responsibility for malicious evasion of payment of funds for the maintenance of children or disabled parents (Article 137 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan [13] and Articles 164-1654).

A court decision on the recovery of alimony from a person in favor of the testator.

Other documents confirming the fact of malicious evasion of the duties of the testator's maintenance (for example, certificates from the social protection authorities, witness statements, etc.).

At the same time, it should be borne in mind that:

Malicious evasion of the duties of the testator's maintenance must be established in court.

Not every evasion of the duties of the testator's maintenance is malicious. Malicious evasion is considered to be committed intentionally and systematically. Malicious evasion of the duties of the testator's maintenance can be established both during the testator's lifetime and after his death.

If a person has been removed from inheritance due to malicious evasion of duties related to the maintenance of the testator, he does not have the right to a mandatory share in the inheritance.

Thus, in order to remove from inheritance a person who maliciously evades the obligation to maintain the testator, it is necessary to provide evidence of such evasion to the court. This may be a court verdict, a

court decision on the recovery of alimony or other documents confirming the fact of malicious evasion from fulfilling the duties of the testator's maintenance.

Also, courts need to pay maximum attention to all the circumstances of cases that can significantly affect the judicial act.

For example, the Solomenskiy district court in Kiev issued a court decision to dismiss the claim of gr-ki A. so in gr-ka, the lawsuit indicated that the defendant had killed the plaintiff's sister. The court motivated its decision by the fact that, according to the verdict of the criminal court, the defendant was in an insane state, i.e. he did not give an account of his actions, which was damaged by forensic medical examination and by the fact that the court sent the accused to a psychiatric institution for compulsory treatment. From the meaning of this case, the court concluded that the defendant was not formally guilty of what he had done, and that he was the heir of the first stage.

Conclusions

Based on the studied norms of the substantive and procedural legislation of the Republic of Kazakhstan and Ukraine, the following conclusions should be drawn.

According to the requirements of the norms of civil legislation, citizens and legal entities, at their discretion, dispose of their civil rights, including the right to their protection.

Unworthy heirs are citizens who have committed illegal actions against the testator or his close relatives, as well as persons who maliciously evaded the fulfillment of duties for the maintenance of the testator. Such persons do not have the right to inherit the property of the deceased and are obliged to return the inheritance received.

To classify the heir as unworthy, the motive of his actions does not matter. Illegal actions should contribute to, i.e. be the reason for calling an unworthy heir or other persons to inherit or increase the share of inheritance due to him or other persons.

The authors believe that legitimate courts should base their decision on the fact that the motive and purpose of committing an illegal act entailing deprivation of the right to inherit should not be taken into account when classifying a heir as unworthy. The motive (for example, revenge, jealousy, greed, etc.) cannot serve as a justification for committing an illegal act, but the purpose (for example, promoting the calling of the guilty or other persons to succession, increasing the share of the guilty or other persons in the hereditary mass) It is immoral and should not be encouraged by the law.

Indeed, paragraph 1045 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan and 1224 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan establishes an exhaustive list of the purposes of committing illegal actions by the guilty against the testator, which entail deprivation of the right to inherit. These goals include:

- assistance in calling the culprit or other persons to succession;
- an increase in the proportion of the culprit or other persons in the hereditary mass.

Taking into account the above, it seems advisable to change the existing norm of paragraph 1 of Article 1045 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, respectively, paragraph 1 of Article 1224 of the Civil Code, excluding from it the category of the goal pursued by the offender. Otherwise, the goal will have to be established along with intent as a mandatory sign of the subjective side of the offense in order to recognize a citizen as an unworthy heir. This will complicate the proof process and may lead to unfair decisions.

Thus, the exclusion of the category of the offender's goal from these points will simplify the proof process and prevent unfair decisions.

In fact, a claim for recognition of a person as an unworthy heir or for removal from inheritance can only be filed by an interested person who may be infringed on property rights by recognizing such a person as a heir by law. If inheritance is carried out according to a will, then the decision to recognize the heir as unworthy does not apply, since the testator has the right to forgive unworthy heirs by making a will in their favor after they commit the specified illegal action. However, there is some exception. If the heir abuses his position, for example, by maliciously evading the obligation to maintain the testator, then such behavior may become the basis for filing a claim for recognition as an unworthy heir on the specified basis. In any case, the decision to recognize a person as an unworthy heir is made by the court, which considers the relevant claim and takes into account all the circumstances of the case.

This research has been/was/is funded by the Science Committee of the Ministry of Higher Education and Science of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP 19174965)».

References

- 1 Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть) от 1 июля 1999 года № 409–I (с изм. и доп. по состоянию на 01.01.2024 г.). — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013880
- 2 Гражданский кодекс Украины от 16 января 2003 года № 435–IV (с изм. и доп. по состоянию на 30.01.2024 г.). — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30418568&doc_id2=30418568#activate_doc=2&pos=199;-103.19999694824219&pos2=7455;-69.19999694824219
- 3 Долинская В.В. Наследованное право Российской Федерации / В.В. Долинская. — 2-е изд. — М.: Приор, 2004. — С. 14.
- 4 Кодекс Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года № 518–IV «О браке (супружестве) и семье» (с изм. и доп. по состоянию на 01.01.2024 г.). — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31102748
- 5 Семейный кодекс Украины от 10 января 2002 года № 2947–III (с изм. и доп. по состоянию на 01.01.2024 г.). — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30418309
- 6 Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 29 июня 2009 г. № 5 «О некоторых вопросах применения судами законодательства о наследовании» (с изм. от 31.03.2017 г.). — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30425715
- 7 Кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 г. № 377–V «Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан» (с изм. и доп. по состоянию на 01.01.2024 г.). — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34329053
- 8 Гражданский процессуальный кодекс Украины от 18 марта 2004 г. № 1618-IV (с изм. и доп. по состоянию на 31.12.2023 г.). — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30418564.
- 9 Статистика Верховного Суда Республики Казахстан. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.sud.gov.kz/rus/analitika/statistika>
- 10 Судебный кабинет. Единое окно для доступа к электронным сервисам судебных органов Республики Казахстан. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://office.sud.kz/form/proceedings/services.xhtml>.
- 11 Государственный реестр судебных решений Украины. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://5140.org/courts/page-10?cort_id=118®ion_id=1.
- 12 Уголовный кодекс Украины от 5 апреля 2001 г. № 2341–III (с изм. и доп. по состоянию на 09.12.2023 г.). — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30418109.
- 13 Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 г. № 226–V (с изм. и доп. по состоянию на 12.09.2023 г.). — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252.

Н.Р. Максатов, Л.М. Токарчук

Лайықсыз мұрагер деп сот тәртібімен тану: Қазақстан Республикасы мен Украина заңнамасына салыстырмалы талдау

Мақаланың мақсаты — Қазақстан Республикасы мен Украинадағы лайықсыз мұрагерлер институтын талдау. Авторлар сот практикасында оның орындалуына байланысты теориялық және практикалық мәселелерді зерттеп, сондай-ақ аталған елдер арасында салыстырмалы-құқықтық талдау жүргізген. Мұрагерлікке байланысты мәселелер талданған, сондай-ақ осы құқықтық институтты жетілдірудің ғылыми негізделген әдістері ұсынылған. Жұмыста зерттелетін елдерде мұрагерлерді лайықсыз деп тану негіздерін қолдану және енгізу талданып, зерделенген. Лайықсыз мұрагерлер институты әртүрлі құқықтық тәртіпте бар және тарих бойынша өзгерістерге ұшырады. Қазақстандық және украиналық мұрагерлік заңнаманы талдау көрсеткендей, бұл институт туралы кейбір ережелер әділеттілік туралы заманауи идеяларға сәйкес келмейді, ал басқалары заңды түрде дәл емес, бұл азаматтардың бұзылған құқықтарын қорғауда сот тәжірибесін қиындатады. Сондай-ақ, мұрагерлік субъектілерің, әсіресе мұра қалдырушыны күтіп-бағу жөніндегі міндеттерді орындаудан жалтаратындарды лайықсыз мұрагерлер деп тануға мүдделі адамдардың талаптары бойынша сот практикасы қаралады. Зерттеудің негізгі мақсаты қолданыстағы заңнама мен сот практикасын ескере отырып, аталған елдердегі лайықсыз мұрагерлер институтының теориясы мен практикасының проблемалық мәселелерін кеңінен зерттеп, сондай-ақ оларды шешу жолдарын ұсыну. Бұл жұмыс осы тақырыпты ғылыми зерттеуге жаңалық пен құндылық енгізуге бағытталған.

Кілт сөздер: мұрагерлік құқық, мұрагерлер, лайықсыз мұрагерлер, сот талқылауы, азаматтық құқықтарды қорғау.

Н.Р. Максатов, Л.М. Токарчук

Признание недостойным наследником в судебном порядке: сравнительный анализ законодательств Республики Казахстан и Украины

Цель данной статьи заключается в анализе института недостойных наследников в Республике Казахстан и Украине. Авторы исследовали теоретические и практические проблемы, связанные с его применением в судебной практике, а также провели сравнительно-правовой анализ между указанными странами. Изучены вопросы, связанные с наследованием, а также предложены научно обоснованные способы совершенствования этого правового института. В работе рассмотрены применение и внедрение оснований признания наследников недостойными в указанных выше странах. Институт недостойных наследников существует в различных право порядках и подвергается изменениям на протяжении истории. Анализ казахстанского и украинского наследственного законодательства показывает, что некоторые положения об этом институте не соответствуют современным представлениям о справедливости, а другие не являются юридически точными, что затрудняет судебную практику, при защите граждан своих нарушенных прав. Также изучена судебная практика по требованиям лиц, заинтересованных в признании недостойными наследниками субъектов наследования, особенно тех, кто уклоняется от исполнения обязанностей по содержанию наследодателя. Основная цель исследования — всестороннее изучение проблемных вопросов теории и практики института недостойных наследников в двух странах с учетом существующего законодательства и судебной практики, а также предложения способов их решения. Настоящая работа направлена на внесение новизны и ценности в научное исследование по данной теме.

Ключевые слова: наследованное право, наследники, недостойные наследники, судебное разбирательство, защита гражданских прав.

References

- 1 Grazhdanskii kodeks Respubliki Kazakhstan (Osobennaiia chast) ot 1 iulia 1999 goda N 409–I (s izmeneniiami i dopolneniiami po sostoiianiiu na 01.01.2024 g.) [The Civil Code of the Republic of Kazakhstan (Special part) dated July 1, 1999 No. 409-I (with amendments and additions as of 01.01.2024)]. *online.zakon.kz*. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013880 [in Russian].
- 2 Grazhdanskii kodeks Ukrainy ot 16 yanvaria 2003 goda N 435–IV (s izmeneniiami i dopolneniiami po sostoiianiiu na 30.01.2024 g.) [The Civil Code of Ukraine dated January 16, 2003 No. 435-IV (with amendments and additions as of 30.01.2024)]. *online.zakon.kz*. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30418568&doc_id2=30418568#activate_doc=2&pos=199;103.19999694824219&pos2=7455;-69.19999694824219 [in Russian].
- 3 Dolinskaya, V.V. (2004). *Nasledovannoe pravo Rossiiskoi Federatsii* [Inherited law of the Russian Federation]. (2d ed.). Moscow: Prior [in Russian].
- 4 Kodeks Respubliki Kazakhstan ot 26 dekabria 2011 goda No 518–IV «O brake (supruzhestve) i seme» (s izmeneniiami i dopolneniiami po sostoiianiiu na 01.01.2024 g.) [The Code of the Republic of Kazakhstan dated December 26, 2011 No. 518-IV “On Marriage (Matrimony) and family” (with amendments and additions as of 01.01.2024)]. *online.zakon.kz*. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31102748 [in Russian].
- 5 Semeinyi kodeks Ukrainy ot 10 yanvaria 2002 goda N 2947–III (s izmeneniiami i dopolneniiami po sostoiianiiu na 01.01.2024 g.) [The Family Code of Ukraine dated January 10, 2002 No. 2947-III (with amendments and additions as of 01.01.2024)]. *online.zakon.kz*. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30418309 [in Russian].
- 6 Normativnoe postanovlenie Verkhovnogo Suda Respubliki Kazakhstan ot 29 iunia 2009 goda No 5 «O nekotorykh voprosakh primeneniia sudami zakonodatelstva o nasledovanii» (s izmeneniiami ot 31.03.2017 g.) [Normative Resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan dated June 29, 2009 No. 5 “On certain issues of application of inheritance legislation by courts” (as amended on 31.03.2017)]. *online.zakon.kz*. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30425715 [in Russian].
- 7 Kodeks Respubliki Kazakhstan ot 31 oktiabria 2015 goda No 377–V «Grazhdanskii protsessualnyi kodeks Respubliki Kazakhstan» (s izmeneniiami i dopolneniiami po sostoiianiiu na 01.01.2024 g.) [Code of the Republic of Kazakhstan dated October 31, 2015 No. 377-V “Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan” (with amendments and additions as of 01.01.2024)]. *online.zakon.kz*. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34329053 [in Russian].
- 8 Grazhdanskii protsessualnyi kodeks Ukrainy ot 18 marta 2004 goda No. 1618–IV (s izmeneniiami i dopolneniiami po sostoiianiiu na 31.12.2023 g.) [The Civil Procedure Code of Ukraine dated March 18, 2004 No. 1618-IV (with amendments and additions as of 12/31/2023)]. *online.zakon.kz*. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30418564 [in Russian].
- 9 Statistika Verkhovnogo Suda Respubliki Kazakhstan [Statistics of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan]. *www.sud.gov.kz*. Retrieved from <https://www.sud.gov.kz/rus/analitika/statistika> [in Russian].

10 Sudebnyi kabinet. Edinoe okno dlia dostupa k elektronnyim servisam sudebnykh organov Respubliki Kazakhstan [The judicial office. A single window for access to electronic services of the judicial authorities of the Republic of Kazakhstan]. *office.sud.kz*. Retrieved from <https://office.sud.kz/form/proceedings/services.xhtml> [in Russian].

11 Gosudarstvennyi reestr sudebnykh reshenii Ukrainy [The State Register of Judicial Decisions of Ukraine]. *5140.org*. Retrieved from https://5140.org/courts/page-10?cort_id=118®ion_id=1 [in Russian].

12 Ugolovnyi kodeks Ukrainy ot 5 apreliia 2001 goda No 2341–III (s izmeneniiami i dopolneniiami po sostoianiiu na 09.12.2023 g.) [The Criminal Code of Ukraine dated April 5, 2001 No. 2341-III (with amendments and additions as of 09.12.2023)]. *online.zakon.kz*. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30418109 [in Russian].

13 Ugolovnyi kodeks Respubliki Kazakhstan ot 3 iiulia 2014 goda № 226–V (s izmeneniiami i dopolneniiami po sostoianiiu na 12.09.2023 g.) [The Criminal Code of the Republic of Kazakhstan dated July 3, 2014 No. 226-V (with amendments and additions as of 09/12/2023)]. *online.zakon.kz*. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252 [in Russian].

Information about the authors

Tokarchuk, Lyudmila Mikhailovna — Doctor of Law, Professor of the Department of Civil Law Disciplines, Dean of the Faculty of Economics and Law of Odessa I.I. Mechnikov National University, e-mail: zilkovska@ukr.net, Odessa, Ukraine;

Maksatov, Nurzhan Rishatuly — Master of Law, Senior lecturer at the Higher School of Law “Adilet”, Almaty, Kazakhstan.

G.A. Ilyassova*, S. Zhamburbayeva

Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan
(E-mail: g.ilyasova@mail.ru)

Scopus Author ID: 57197811182

ORCID ID: 0000-0002-6289-8325

Researcher ID WOS: AAR-6742-2020)

Child welfare as the primary direction of improving the legislation of the Republic of Kazakhstan: prevention of bullying in everyday and educational life

The article is devoted to the actual problem of bullying, that is, intentional and systematic infliction of emotional and physical harm to a minor by peers or adults. Despite a number of positive changes provoked by the adoption of appropriate legislative instruments to combat this phenomenon, there are still gaps that need to be addressed in the near future. The need to create a healthy atmosphere is justified by the fact that the well-being of children, the future generation of the Republic of Kazakhstan, is the benchmark for the development and progress of our country. Thus, in this article, the authors analyze the forms and consequences of bullying, world-class statistical indicators, and also study international and national experience in combating this phenomenon. Special attention is paid to the role of legislation in ensuring the well-being of the child and protecting him from bullying. The authors propose a number of practical recommendations for improving the legislation of the Republic of Kazakhstan in this area, as well as for improving the legal consciousness and legal culture of the population. The article is of undeniable interest to lawyers, educators, psychologists, sociologists, human rights defenders and all those who deal with issues of childhood and child welfare in order to improve the atmosphere prevailing around a minor citizen of our country.

Keywords: child, minor citizen, bullying, emotional harm, physical harm, school safety, child rights, educational system.

Introduction

In recent years, the media has presented bullying as an emerging problem in educational institutions. However, this is not a new phenomenon, harassing underage children both within the home and during the school year. Individuals who are directly involved in bullying, aggressors, initiators, instigators, have been tormenting schoolchildren in educational institutions for decades, but they did not limit themselves to this, continuing their bullying in public transport, on playgrounds, etc., however, the legislation did not regulate the legal mechanisms for solving this problem.

Traditionally, the problem of bullying has been solved with the help of schoolchildren codes of conduct. It was often possible to cope with less serious injuries on their own, cooperating with teachers, parents and schoolchildren themselves. However, recent media attention has been attracted by extreme cases where bullying has led to serious and sometimes fatal consequences. A good example in this case is the tragedy in the Abai region, when schoolchildren who were subjected to bullying decided to commit paired suicide, and this is not an isolated case when such events took place.

Such tragic incidents have increased the attention of the whole country to the prevention of school bullying and prompted the fight against bullying. We consider it is necessary to draw attention to the fact that not all citizens of the Republic of Kazakhstan reacted positively to the adoption of a regulatory legal act focused on the prevention and fight against this kind of psychological and physical violence.

Some Kazakhstanis wrote on their social networks, and in their survey responses indicated that, in general, “bullying” is peculiar only to European countries and has bypassed us. According to such persons, the Order of the Minister of Education of the Republic of Kazakhstan dated December 21, 2022 No. 506 “On approval of the Rules for the prevention of bullying of a child” represents “a loophole for family control and management for blackmail and corruption in the field” and “an unfinished terrible instruction” [1].

* Corresponding author. E-mail: g.ilyasova@mail.ru

Indeed, this legal instrument is imperfect in nature, but, nevertheless, it allows you to identify persons who are obliged to keep order in educational institutions, as well as the basic principles of combating bullying.

Methods and materials

The authors of this study turned to various sources providing statistical data on bullying cases in Kazakhstan, which, in turn, helped to confirm the relevance of the problem and its scale.

In order to write this scientific article, the method of systematic review of the literature was used, which allowed us to familiarize ourselves with the results of previous studies on the topic that interested us. Obtaining the opinions of experts in the field of child welfare, psychology, sociology, law and education provided a basic valuable insight into bullying, the reasons for the existence of such a phenomenon, as well as the results of this kind of pressure on human nature. In addition to the general theoretical analysis, experts gave their personal recommendations, which can also be applied by the legislator in the process of preventing and combating bullying.

In particular, we have studied the current legislation of our country, including the Constitution, laws related to the protection of the rights and interests of children, the educational system and others related to this topic. A perfect comparative analysis made it possible to compare the legislation of the Republic of Kazakhstan with the legislation of other countries that have been successfully fighting the problem of bullying for a long time, reducing negative percentage indicators. This allowed us to identify the best practices and mechanisms that can be applied here in the future.

The study of normative legal acts and recommendations of international organizations, such as the United Nations (hereinafter — the UN), the International Emergency Fund for Children at the United Nations (hereinafter — UNICEF), the World Health Organization (hereinafter — WHO), made it possible to familiarize and understand international standards and requirements in the field of child rights protection and bullying prevention.

Due to the above-described methodological basis, the authors wrote a scientific article on an urgent and disturbing topic, including reliable information, as well as having in its content specific measures to improve legislation and prevent bullying in the Republic of Kazakhstan.

Results and their discussion

The well-being of a child is a state of physical, mental, social and spiritual health and development of a minor, which ensures his full participation in the life of the society in which he finds himself, the realization of his rights, potential and interests.

The well-being of the child is one of the priorities of the UN, the European Union, the Council of Europe and other international and regional organizations, as well as many civilized states, including the Republic of Kazakhstan.

One of the main factors affecting the well-being of a child is the safety of his life, including from various forms of violence, exploitation, discrimination and persecution. Currently, bullying is one of the most common and dangerous forms of violence against a minor.

Bullying (possible synonyms of this term — “intimidation”, “humiliation”, “harassment”) is defined as any action that makes someone feel unhappy or uncomfortable because of their gender, race, religion, culture, abilities, appearance or disability, or a general combination of all of the above. This may be a one-time incident, but more often it repeats over a period of time, putting the victim of bullying in a difficult psychological and physical condition.

Bullying can take the form of name-calling, threats of violence, actual violence, intimidation, isolation, ridicule or other actions such as spreading unpleasant stories and gossip, sending inappropriate text messages and/or emails or making inappropriate phone calls, inappropriate use of the Internet/personal websites/blogs. Such actions are aimed at making the victim feel threatened, humiliated and unsafe.

Some types of bullying are physical in nature. For example: pushing, hitting, kicking, spitting, inappropriate touching (including of a sexual nature) or any other physical activity that is used in such a way as to make another person feel in danger. In addition, this category may also include the seizure and damage of personal property, which has both material and non-material value for a person who is a victim of external circumstances.

The physical type is accompanied not only by action, but also contains a verbal character, but, at the same time, the verbal character can be separate from the physical manifestation. Thus, the victim of bullying

hears in his address: name-calling, taunts or any other comments aimed at causing harm or used for intimidation. Along with the verbal type, there are also written insults: passing notes, graffiti, threats sent by e-mail, abusive text messages and other abuses of technology and social networks.

Also, in some sources, harassment acts as a separate group, which is of a relative nature: the exclusion of people from groups, which is especially painful for the younger generation who are used to being part of society and culture, as well as deliberate ignoring, gossip, and spreading rumors [2].

The listed emotional and physical effects on the unprepared and unshared psyche of a minor can be influenced in various ways, and none of them can be attributed to neutral or positive.

So, the signs and results of bullying are recognized:

- 1) Physical: bruises, scratches, cuts, damaged clothes;
- 2) Health condition: loss of appetite, abdominal pain, headaches, sweating attacks, sleep disorders, panic attacks, incontinence of natural physical waste;
- 3) Emotional: unwillingness to go to school, withdrawn or secretive behavior, unhappiness, unusual manifestations of character, refusal to talk about problems, high level of anxiety;
- 4) Changing the usual daily routine: they ask to take them to school instead of walking/traveling by public transport; they ask for more money, things that are lost or disappear repeatedly;
- 5) Academic: difficulty concentrating, impact on grades, missed classes.

Bullying is a global problem that affects millions of children worldwide. According to WHO, about 20% of children aged 11 to 15 years are subjected to some form of bullying by their peers at school, and about 10% of children aged 13 to 18 years are exposed to this kind of activity on the Internet.

In 2020, in Kazakhstan, according to UNICEF materials, 63% of children witnessed violence and discrimination, 44% became victims and 24% committed acts of violence and discrimination against other children at school [1].

A national study for 2022 on the assessment and monitoring of schoolchildren's behavior in relation to their health and well-being, conducted by the National Center for Public Health of the Ministry of Health of the Republic of Kazakhstan, showed that 17.5% of children are bullied from time to time, 6.8% of the surveyed adolescents experience bullying and intimidation from others 2-3 times a month, 14.1% of children aged 11–15 years old admitted that they themselves participated in bullying in relation to their peers [3].

Educational institutions have an ethical and legal responsibility to prevent bullying of any kind, ideally as part of a comprehensive approach to ensuring school safety and encouraging positive behavior. However, due to the fact that the administration of such organizations neglect their duties, concealing cases of harassment, hoping to solve this kind of violation of the rights of the child at their own level, without publicity and involvement of other authorities, leads not only to the inability to establish accurate statistics of bullying in Kazakhstan, but also to the death of victims. As noted by the deputy of the Mazhilis, Nartai Aralbayuly, in June 2023, “according to UNICEF, 66% of children in Kazakhstan face violence and discrimination at school. According to experts, elements of bullying and extortion form suicidal behavior in children. Unfortunately, according to WHO, the country ranks 10th in the world in the number of suicides among adolescents” [4].

The fight against bullying requires a comprehensive and multi-level approach, including legal, social, psychological, pedagogical, medical and other aspects. One of the important elements of this approach is the improvement of legislation regulating the prevention and counteraction of bullying, as well as the protection of the rights and interests of affected children. Legislation should reflect modern standards and requirements of international law, as well as take into account national peculiarities and realities.

In most countries, bullying is a punishable act and is considered an interference with personal human rights, which are specially protected by the Constitution of each country.

Due to the fact that we are discussing bullying of a child, who is often accompanied by the fact that the initiator is the same child, the question of criminal punishment is not in any of the countries, but the question is quite different if a person who has reached the age of majority is subjected to minor bullying.

Historically, the power over bullying in the United States has been almost exclusively the responsibility of school systems, and legislation governing the effects of bullying reflects a recent trend to view the most serious forms of bullying as criminal behavior that should be dealt within the criminal justice system.

Nevada has criminalized the threat of bodily injury or death to a schoolchild or school employee by verbal, written or electronic communication with the intent to intimidate, cause alarm; with the aim of causing panic or civil unrest or interfering with the work of a public school [5].

North Carolina recently passed a new law criminalizing cyberbullying, making it a misdemeanor offense for youth under the age of 18 [6].

A key part of Idaho's bullying legislation is contained in section 18 of the state's Criminal Code. The Law defines and prohibits harassment, intimidation, and bullying among schoolchildren, including bullying committed using technology (for example, a landline phone, car phone, or cordless phone, or using data or computer software accessed through a computer, computer system, or computer network). The law also contains a statement that any "schoolchild who personally violates any provision of this section may be guilty of an offense" in accordance with the Criminal Code [7].

In the state of Virginia, it is accepted that the most serious cases of harassment are punishable by a fine of \$ 2,500 and imprisonment for up to a year, and victims have the opportunity to sue schoolchildren who behaved inappropriately towards them.

Although bullying itself is not a separate criminal offence in the UK, some acts (or communications) involving intimidation or containing threats may be considered a crime, for example, under the Intimidation Act (1997) (Protection from Harassment Act), the Public Order Act (1986) (Public Order Act), the Malicious Communications Act (1988). Thus, in accordance with the latest regulatory legal acts, any person sending an electronic message that is indecent or grossly offensive, threatening or containing false information (which the sender knows about) is guilty of a crime [5].

For the most part, legislators require the introduction and use of appropriate preventive programs that include certain stages of work within an educational institution. Thus, clear sanctions are being developed against the initiators of bullying, up to and including expulsion from school. In some primary schools, so-called school courts are organized, where a commission consisting of elected representatives of schoolchildren and teachers examines complaints of harassment and determines the measure of punishment [8].

It is also important that responsibility is also provided for the administration of educational institutions. Under Arizona law, school staff has increased responsibility for failing to identify bullying when it occurs and respond appropriately [9]. Missouri law also requires schools to sanction school staff who fail to comply with reporting requirements to law enforcement agencies [5].

However, the existence of a punishment system is not enough, since it occurs after the discovery of the fact of harassment, such offenses must be prevented and dealt with from the moment of the first signal.

To address this problem, many countries have implemented a number of programs and initiatives aimed at reducing bullying and violence in schools: Kiusaamista Vastaa (hereinafter – KiVa), Olweus Bullying Prevention Programme (hereinafter – OBPP), United Against Bullying (UAB), SAVE, Donegal and ABC, Bullí & Pupe (Bullies and Dolls), etc.

Germany for the most part uses OBPP, which includes a system of patronage of high school schoolchild over younger ones. Thus, at the beginning of the school year, each fourth-grader takes a first-grader under his care and throughout the year helps him adapt to school, solve various problems, becomes his friend and assistant. Another interesting example is the experience of a preparatory school, where 1st and 2nd, 3rd and 4th grades study together. That is, children from two classes are combined into one class so that older children can help their younger classmates in their studies and not only in this. Such a scheme unites children and teaches them to take care of the smaller, weaker ones, and not to use force against them. In addition to incentive methods, punitive ones can also be used. The school may establish its own system of punishments for bad behavior or learning, for example, staying in class after lessons (Donnerstunde). If a schoolchild scores a certain number of demerit points during the year, he/she may be expelled from school.

Germany also has a tendency to entrust the implementation of preventive programs to trained volunteers who are students of humanities, who, due to their age and the smaller gap between generations, have a chance to quickly gain the interest and trust of teenagers, in particular, and start a more intensive discussion on the problem of bullying at school [10].

In the Republic of Kazakhstan, starting in 2022, a big step has been taken in the field of prevention and control of bullying. Amendments and additions have affected various regulatory legal acts, including the Law of the Republic of Kazakhstan "On Education", "On Mass Media", etc.

The legislator has fixed a concept similar to that given by UNESCO in 2019 regarding the interpretation of bullying. Thus, according to the Order of the Minister of Education of the Republic of Kazakhstan dated December 21, 2022 No. 506 "On approval of the Rules for the Prevention of bullying of a child", these are systematic (two or more times) humiliating actions, harassment and (or) intimidation, including those aimed at forcing or refusing to commit any kind of actions, as well as the same actions committed in public or using mass media and (or) telecommunications networks (cyberbullying) [11].

In addition to explaining the offense committed against a minor, a measure is provided to combat this negative phenomenon. However, there are aspects of the procedure that require reflection, revision and adjustment in order to more productively ensure the well-being of a child who has been bullied.

Upon reviewing the Order of the Minister of Education, attention was drawn to a seemingly insignificant detail in subparagraph 2 of paragraph 9 of Chapter 3, which directly examines the procedure for receiving information about child harassment and actions to identify signs of child harassment and respond to them. The deputy head of the educational organization for educational work is given a period of 1 (one) working day after receipt of information, within which he conducts a conversation with a child who has been bullied, with the initiator / instigator of bullying, their legal representatives with the involvement of a class teacher, a teacher-psychologist. However, if the information became known on weekends or holidays, and work with all parties begins only on working days, then the child victim will be in a state of stress and depression for the entire period, undergoing a wave of proliferation of negative information, including through social networks. Even a few days can play a big role in the onset of those bullying results that were given above. In this regard, we believe that it is necessary to react in the context of such circumstances immediately, from the moment the signal about such an event is received.

Subparagraph 2 of paragraph 12 of the same regulatory source indicates that, in addition to registering the initiator/instigator of bullying, monitoring of correction is provided. However, it is unclear what the criteria are for determining correction is it enough that there have been no more complaints about this child, or does he need to lead a generally positive social life.

The Law of the Republic of Kazakhstan dated July 23, 1999 No. 451-I “On Mass Media” has been amended in accordance with the Law of the Republic of Kazakhstan dated May 3, 2022 No. 118-VII ZRK “On Amendments and Additions to Certain Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on the protection of the rights of the child, education, information and informatization”, in the section of the statement on the consideration of the facts of cyberbullying on Internet resources in relation to a child.

According to paragraph 1 of article 18-4, an application on the facts of cyberbullying against a child is considered by an expert group within 3 (three) working days from the date of its receipt [12].

As a tool of pressure on the victim, cyberbullying is quite dangerous, since information, including video/photo materials, can be distributed on social networks and be publicly available. This is confirmed by the Law of the Republic of Kazakhstan dated July 5, 2004 No. 567 “On Communications”, which states that cyberbullying against a child can be committed both as propaganda for the sexual exploitation of minors and include child pornography in its content [13]. On this basis, three working days is quite a long time, especially when, for example, the site will not be at least temporarily blocked. Such a measure to prevent bullying will allow to restrict an increasing number of users from viewing materials that may cause some kind of harm to a minor who has been subjected to cyberbullying.

No less frightening are cases when the information requested by an expert group to confirm the fact of cyberbullying falls within the competence of several information holders, and when responding to an application, it is required to obtain information from other information holders. In this case, the review period may be extended once by the authorized body for no more than 15 (fifteen) calendar days. This period of time seems to be incorrect for the same reason of the child's moral suffering from the dissemination of possible material on the social network.

Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated August 31, 2023 No. 748-2 “On approval of the Comprehensive Plan for the Protection of Children from Violence, suicide Prevention and ensuring their Rights and well-being for 2023–2025” provides for a number of measures aimed at realizing the rights of children to protection from violence, bullying and abuse. Short-term measures were envisaged for implementation within the framework of September-December 2023 [14]. Nevertheless, a more detailed search did not reveal the methods planned by the Decree for early detection and assistance to minors who have been subjected to or witnessed violence, bullying, cyberbullying, programs for the prevention of child bullying in educational institutions (based on the experience of the Finnish KiVa program), etc.

The legislator's choice of this program as a whole may contradict subparagraph 4 of paragraph 10 of the “Rules for the Prevention of child Bullying”, according to which measures are being taken to resolve an incident related to child bullying by involving a mediator with the consent of the legal representatives of the child, the initiator/instigator of bullying, and the child who was bullied [11], since the meaning of the KiVa program is not in the reconciliation of the parties, and in the impact on third-party viewers of the conflict [15].

The Order of the Minister of the Republic of Kazakhstan “On approval of the Rules for the prevention of bullying of a child” defines the procedure for the prevention of bullying of a child in educational organizations, covering cyberbullying committed in the Internet space [11]. However, the child's activities are not limited only to school or social networks, forums, chat rooms, gaming platforms, etc.

Children may experience bullying while attending their additional classes, playing sports, music, dancing, drawing and other creative activities, as well as while visiting cinemas, parks, museums, libraries and other public places. For example, in the United States, there is a Federal Law on the Protection of Children on the Internet (CIPA), which requires libraries receiving federal subsidies to install filters on computers to prevent children from accessing malicious content.

Bullying in other areas of children's activities can have the same or even more serious consequences than if it takes place in an educational institution, as it can affect the development of children in different areas, such as physical, mental, emotional, social, cultural, creative, etc. Bullying can undermine children's self-confidence, their interests, abilities, talents, hobbies, as well as their relationships with other people.

Bullying in other areas of children's activities can be more difficult to identify, prevent and suppress than bullying at school, as it can occur in different places, at different times, with different participants and through different channels. In this sense, the legislation of the Republic of Kazakhstan needs to expand the scope of legislation on the prevention and counteraction of bullying to all places where a minor may encounter bullying, as well as promote cooperation and coordination between various bodies and institutions responsible for the prevention and counteraction of bullying.

Conclusions

In this article, the problem of child welfare was considered, related to the lack of a full-fledged legal mechanism focused on preventing and combating bullying in everyday and educational life in the Republic of Kazakhstan.

The authors base their conclusions on the analysis of existing studies on the effect of bullying on the mental and emotional state of a minor with a fragile psyche. Such forms of violence as bullying, threats and blackmail and other manifestations of bullying have a detrimental effect on the mental health of children, as well as on their educational achievements and social adaptation, whereas the generation that may currently suffer from bullying by their peers or others is the future of our country, the continuation of history and the name “Kazakhstani”.

There is no doubt that the problem of bullying has become especially relevant in the light of the development of technology and the Internet and the extensive use of information and communication technologies in all spheres of life. However, the mechanisms that operate in the country in relation to countering cyberbullying are crude and shaky, requiring their logical strengthening and timely response by those responsible for such a fight.

The authors of the article note that in order to effectively combat bullying, it is necessary to develop and implement comprehensive measures that include not only legislative acts, but also programs to support victims of bullying, mechanisms for early detection of cases and prevention of manifestations of this phenomenon. In addition, it is not necessary to limit the current rules exclusively to an educational organization, since comprehensive coverage of all areas will be much more productive, given the requirements that modern youth now face — to be comprehensively developed, culturally athletic, etc.

Nevertheless, the steps taken by the legislator are indeed a positive start in preventing and suppressing bullying.

Thus, based on the conducted research and the data presented in the scientific article, it can be concluded that it is necessary to improve the legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of child welfare and the prevention of bullying, the fight against it. Such measures will contribute to the creation of a safe and supportive environment for children, as well as contribute to their full development in educational and daily life.

References

- 1 Буллинг в Казахстане: статистика, законодательство и самые громкие инциденты. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://liter.kz/bullying-v-kazakhstane-statistika-zakonodatelstvo-i-samy-gromkie-intsidenty-1667380309/>
- 2 The policy of the American Academy in Larnaca regarding bullying. — [Electronic resource]. — Access mode: <https://www.academy.ac.cy/wp-content/uploads/2023/01/Anti-Bullying-Policy.pdf>

- 3 Профилактика буллинга: как помочь ребенку преодолеть психологические проблемы. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.gov.kz/memleket/entities/dsm/press/news/details/624537?lang=ru>
- 4 Казахстан занимает 10-е место в мире по числу суицидов среди несовершеннолетних. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://rus.azattyq-ruhy.kz/index.php/news/51284-kazakhstan-zanimaet-10-e-mesto-v-mire-po-chislu-suicidov-sredi-nesovershennoletnikh>
- 5 Stuart-Cassel V. Analysis of State Bullying Laws and Policies / V. Stuart-Cassel, A. Bell, J.F. Springer. — Inc.EMT Associates, 2011. — 202 с.
- 6 Сайт кодексов и статутов США «North Carolina General Statutes». — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://law.justia.com/codes/north-carolina/>
- 7 Сайт кодексов и статутов США «Idaho Code and Statutes». — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://law.justia.com/codes/idaho/>
- 8 Голованова Н.А. Проблемы борьбы с буллингом: законодательное решение / Н.А. Голованова // Журн. росс. права. — 2018. — № 8 (260). — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-borby-s-bullingom-zakonodatelnoe-reshenie>
- 9 Arizona's Bullying Laws: New Legislation for an Old Problem. — [Electronic resource]. — Access mode: https://www.udallshumway.com/wp-content/uploads/2011/07/Arizonas_Bullying_Laws_New_Legislation_for_an_Old_Problem.pdf
- 10 Counteraction of bullying in foreign countries: the experience of Germany. — [Electronic resource]. — Access mode: <https://www.researchgate.net/publication/372498909>
- 11 Приказ министра просвещения Республики Казахстан «Об утверждении Правил профилактики травли (буллинга) ребенка». — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200031180>
- 12 Закон Республики Казахстан «О средствах массовой информации». — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z990000451_
- 13 Закон Республики Казахстан «О связи». — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z040000567_
- 14 Постановление Правительства Республики Казахстан «Об утверждении Комплексного плана по защите детей от насилия, превенции суицида и обеспечению их прав и благополучия на 2023–2025 годы». — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000748>
- 15 Уголовная ответственность и спецпрограммы: как детей за рубежом защищают от буллинга. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.inform.kz/ru/ugolovnaya-otvetstvennost-i-spetsprogrammi-kak-detey-za-rubezhom-zashishayut-ot-bullinga-f030f1?ysclid=lqxv562bkt130676836>

Г.А. Ильясова, С. Жамбурбаева

Баланың әл-ауқаты Қазақстан Республикасының заңнамасын жетілдірудің басым бағыты ретінде: күнделікті өмірде және білім беруде буллингтің алдын алу

Мақала буллингтің, яғни құрдастарының немесе ересектердің тарапынан кәмелетке толмаған балаға қасақана және жүйелі түрде эмоционалды және физикалық зиян келтіру бойынша өзекті мәселесіне арналған. Осы құбылысқа қарсы күрес бойынша тиісті заңнамалық құралдарды қабылдаудан туындаған бірқатар оң өзгерістерге қарамастан, жақын арада оларды жоюды талап ететін олқылықтар әлі де бар. Салауатты атмосфераны құру қажеттілігі Қазақстан Республикасының келешек ұрпағы — балалардың әл-ауқаты еліміздің дамуы мен прогресінің эталоны екендігімен негізделеді. Осылайша, мақалада авторлар буллингтің формалары мен салдарын, әлемдік деңгейдегі статистикалық көрсеткіштерді талдайды, сонымен қатар осы құбылыспен күресудің халықаралық және ұлттық тәжірибесін зерттейді. Баланың әл-ауқатын қамтамасыз етудегі және оны буллингтен қорғаудағы заңнаманың рөліне ерекше назар аударылады. Авторлар Қазақстан Республикасының осы саладағы заңнамасын жетілдіру, сондай-ақ халықтың құқықтық санасы мен құқықтық мәдениетін арттыру бойынша бірқатар практикалық ұсынымдар берген. Мақала заңгерлерге, тәрбиешілерге, психологтарға, әлеуметтанушыларға, құқық қорғаушыларға және еліміздің кәмелетке толмаған азаматтың айналасындағы атмосфераны жақсарту үшін баланың балалық шағы мен әл-ауқатына қатысты барлық тұлғалар үшін сөзсіз қызығушылық тудырады.

Кілт сөздер: бала, кәмелетке толмаған азамат, буллинг, қоқан-лоққы көрсету, эмоционалдық зиян, физикалық зиян, мектептегі қауіпсіздік, бала құқықтары, білім беру жүйесі.

Г.А. Ильясова, С. Жамбурбаева

Благополучие ребенка как первостепенное направление совершенствования законодательства Республики Казахстан: предупреждение буллинга в повседневной и образовательной жизни

Статья посвящена актуальной проблеме буллинга, то есть умышленного и систематического причинения эмоционального и физического вреда несовершеннолетнему лицу со стороны сверстников или взрослых. Несмотря на ряд позитивных изменений, спровоцированных принятием соответствующих законодательных инструментов по борьбе с данным явлением, все еще имеются пробелы, которые требуют своего устранения в ближайшее время. Необходимость создания здоровой атмосферы обобщается тем, что благополучие детей, будущего поколения Республики Казахстан, — это эталон развития и прогресса нашей страны. Таким образом, в настоящей работе авторы проанализировали формы и последствия буллинга, статистические показатели мирового уровня, а также изучили международный и национальный опыт борьбы с этим явлением. Особое внимание уделено роли законодательства в обеспечении благополучия ребенка и защите его от буллинга. Авторами предложены практические рекомендации по совершенствованию законодательства Республики Казахстан в этой сфере, а также по повышению правового сознания и правовой культуры населения. Статья представляет неоспоримый интерес для юристов, педагогов, психологов, социологов, правозащитников и всех, кто занимается вопросами детства и благополучия ребенка, чтобы усовершенствовать атмосферу, царящую вокруг несовершеннолетнего гражданина нашей страны.

Ключевые слова: ребенок, несовершеннолетний гражданин, буллинг, травля, эмоциональный вред, физический вред, безопасность в школе, права ребенка, образовательная система.

References

- 1 Bulling v Kazakhstane: statistika, zakonodatelstvo i samye gromkie intsidenty [Bullying in Kazakhstan: statistics, legislation and the most high-profile incidents]. (n.d.). *liter.kz*. Retrieved from <https://liter.kz/bulling-v-kazakhstane-statistika-zakonodatelstvo-i-samye-gromkie-intsidenty-1667380309/> [in Russian].
- 2 The policy of the American Academy in Larnaca regarding bullying. (n.d.). *academy.ac.cy*. Retrieved from <https://www.academy.ac.cy/wp-content/uploads/2023/01/Anti-Bullying-Policy.pdf>.
- 3 Profilaktika bullinga: kak pomoch rebenku preodolet psikhologicheskie problemy [Bullying prevention: how to help a child to overcome psychological problems]. (n.d.). *gov.kz*. Retrieved from <https://www.gov.kz/memleket/entities/dsm/press/news/details/624537?lang=ru> [in Russian].
- 4 Kazakhstan zanimaet 10-e mesto v mire po chislu suitsidov sredi nesovershennoletnikh [Kazakhstan ranks 10th in the world in the number of suicides among minors]. (n.d.). *azattyq-ruhy.kz*. Retrieved from <https://rus.azattyq-ruhy.kz/index.php/news/51284-kazakhstan-zanimaet-10-e-mesto-v-mire-po-chislu-suitsidov-sredi-nesovershennoletnikh> [in Russian].
- 5 Stuart-Cassel, V., Bell, A., & Springer, J.F. (2011) Analysis of State Bullying Laws and Policies [The policy of the American Academy in Larnaca regarding bullying]. Sumy: Inc.EMT Associates.
- 6 Sait kodeksov i statutov SShA «North Carolina General Statutes» [The website of the codes and statutes of the United States “North Carolina General Statutes”]. *mmi. law.justia.com*. Retrieved from <https://law.justia.com/codes/north-carolina/> [in Russian].
- 7 Sait kodeksov i statutov SShA «Idaho Code and Statutes» [The website of the codes and statutes of the United States “Idaho Code and Statutes”]. *mmi. law.justia.com*. Retrieved from <https://law.justia.com/codes/idaho/> [in Russian].
- 8 Golovanova, N.A. (2018). Problemy borby s bullingom: zakonodatelnoe reshenie [Anti-bullying issues: a legislative solution]. *Zhurnal rossiiskogo prava — Journal of Russian Law*, 8 (260). Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-borby-s-bullingom-zakonodatelnoe-reshenie> [in Russian].
- 9 Arizona’s Bullying Laws: New Legislation for an Old Problem. (n.d.). *udallshumway.com*. Retrieved from https://www.udallshumway.com/wp-content/uploads/2011/07/Arizonas_Bullying_Laws_New_Legislation_for_an_Old_Problem.pdf.
- 10 Counteraction of bullying in foreign countries: the experience of Germany. (n.d.). *researchgate.net*. Retrieved from <https://www.researchgate.net/publication/372498909>.
- 11 Prikaz ministra prosveshcheniia Respubliki Kazakhstan «Ob utverzhdenii Pravil profilaktiki travli (bullinga) rebenka» [Order of the Minister of Education of the Republic of Kazakhstan “On approval of the Rules for the prevention of bullying of a child”]. (n.d.). *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200031180> [in Russian].
- 12 Zakon Respubliki Kazakhstan «O sredstvakh massovoi informatsii» [The Law of the Republic of Kazakhstan “On Mass Media”]. (n.d.). *adilet.zan.kz*. Retrieved from https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z990000451_ [in Russian].
- 13 Zakon Respubliki Kazakhstan «O sviazi» [The Law of the Republic of Kazakhstan “On Communications”]. (n.d.). *adilet.zan.kz*. Retrieved from https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z040000567_ [in Russian].
- 14 Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazakhstan «Ob utverzhdenii Kompleksnogo plana po zashchite detei ot nasiliia, preventsii suitsida i obespechenii ikh prav i blagopoluchii na 2023–2025 gody» [Resolution of the Government of the Republic of

Kazakhstan “On approval of a comprehensive plan for the protection of children from violence, suicide prevention and ensuring their rights and well-being for 2023–2025”]. (*n.d.*). *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000748> [in Russian].

15 Ugolovnaia otvetstvennost i spetsprogrammy: kak detei za rubezhom zashchishchaiut ot bullinga [Criminal liability and special programs: how children abroad are protected from bullying]. (*n.d.*). *inform.kz*. Retrieved from <https://www.inform.kz/ru/ugolovnaya-otvetstvennost-i-spetsprogrammi-kak-detey-za-rubezhom-zashishayut-ot-bullinga-f030f1?ysclid=lqyv562bkt130676836> [in Russian].

Information about the authors

Ilyassova G.A. — Candidate of juridical sciences, Full Professor, Research Professor at the Department of civil and labor law of the Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan;

Zhamburbayeva S. — Master of jurisprudence, doctoral student of the Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan, e-mail: sabisha_zh@mail.ru.

М.Т. Акимжанова*, Т.С. Тілеп

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан
(E-mail: akimzhanova.marzhan@mail.ru)

Scopus Author ID: 57204332730
ORCID ID: 0000-0002-4440-3819

Балалардың ақпараттық қауіпсіздігін құқықтық қамтамасыз ету бойынша Еуропа елдерінің тәжірибесіне салыстырмалы талдау

Балалардың құқықтарын басымдықпен қорғауды талап ететіндердің қатарына олардың ақпараттық қауіпсіздікке, яғни қоғам мен мемлекет тарапынан балалардың өмірі мен денсаулығына қауіп төндіретін немесе олардың қалыпты моральдық, рухани, психикалық және физикалық дамуына зиян келтіруі мүмкін ақпарат түрлерінен қорғауды қамтамасыз ету құқығы жатады. Балалардың ақпараттық қауіпсіздігін құқықтық қамтамасыз ету — бұл күрделі және серпінді міндет болып табылады, ол тек тиісті заңнамалық қамтамасыз етуді ғана емес, сонымен бірге қоғамды кеңінен тартуды, технологиялық дайындықты, сондай-ақ жаңа сын-қатерлер мен мүмкіндіктерге үнемі талдау мен бейімделуді талап етеді. Мақалада Америка Құрама Штаттары, Ұлыбритания, Германия, Франция мысалында заңнамалық актілерге, стратегиялар мен тәжірибелерге салыстырмалы талдау жасалған. Авторлар балалардың ақпараттық қауіпсіздігін реттеу тәсілдеріндегі жалпы тенденциялар мен айырмашылықтарды атап өткен, жекелеген Еуропа елдерінің алдында тұрған табысты тәжірибелер мен қауіпті жағдайларды анықтаған. Онлайн ортадағы қауіптерді азайтуға және балалардың дамуы үшін қауіпсіз кеңістік құруға бағытталған құқықтық құралдар мен шаралардың тиімділігіне басты назар аударылған. Салыстырмалы әдісті және жалпы талдау мен жалпылаудың ғылыми әдістерін қолдана отырып, шет мемлекеттерде балаларды цифрлық кеңістікте қорғау бойынша қолданыстағы шаралардың ерекшеліктері, тенденциялары, тәсілдері мен тиімділігі анықталды. Жүргізілген зерттеудің нәтижелері Қазақстан Республикасында балалардың ақпараттық қауіпсіздігін құқықтық қамтамасыз ету жүйесін жетілдіру бойынша авторлар ұсынған ықтимал шаралар болды.

Кілт сөздер: балалар, ақпараттық қауіпсіздік, ақпараттық қауіпсіздікті құқықтық қамтамасыз ету, интернеттегі қауіп-қатерлер, цифрлық сауаттылық, дербес деректерді қорғау, халықаралық ақпараттық қауіпсіздік.

Кіріспе

Технологиялар біздің күнделікті өміріміздің ажырамас бөлігіне айналатын қазіргі цифрлық қоғамда балалардың ақпараттық қауіпсіздігі мәселелері ерекше өзектілігі мен маңыздылығына ие болуда. Балалар виртуалды әлемде көбірек уақыт өткізеді, мейлі ол оқу, достарымен сөйлесу немесе ойын-сауық болсын. Дегенмен, цифрлық дәуірдің даусыз артықшылықтарымен бірге жеке деректердің сақталуына, балалардың психологиялық әл-ауқатына және физикалық қауіпсіздігіне қатысты елеулі сын-қатерлер де туындайды. Зиянды контент, кибербуллинг, компьютерлік зиянкестермен және алаяқтармен байланыс, экстремистік, порнографиялық және басқа да деструктивті ақпараттың таралуы жеке адамға үлкен зиян келтіруі және балалар мен жасөспірімдердің психологиялық және эмоционалдық жағдайына елеулі әсер етуі мүмкін, олар өз жасына байланысты оның сипатын жиі түсінбейді. Осындай сын-қатерлерді ескере отырып, балалардың ақпараттық қауіпсіздігінің маңыздылығын түсіну олардың әл-ауқаты мен қауіпсіз дамуын қамтамасыз етудің ажырамас бөлігіне айналады. Ата-ана бақылауы мен балаларды желідегі қауіпсіз тәжірибеге үйретуден бастап, цифрлық технологияның осы аспектілердің өскелең ұрпақтың психикалық денсаулығы мен әлеуметтік өзара әрекеттесуіне әсеріне дейінгі осы мәселенің әртүрлі аспектілерін зерттеу және түсіну балалардың ақпарат пен технологияға толы әлемде толыққанды

* Хат-хабарларға арналған автор. E-mail: akimzhanova.marzhan@mail.ru

және қауіпсіз өсуін қамтамасыз етуде шешуші рөл атқарады және осы саладағы ғылыми зерттеулердің алдыңғы қатарын ақпараттық қауіпсіздік алады.

Ақпараттық қауіп-қатерлерден қорғау құқығы бірқатар халықаралық құқықтық актілерде қамтылған, атап айтсақ «Бала құқықтары туралы» Конвенция [1], Еуропа кеңесінің мүше мемлекеттерінің Министрлер комитетінің жаңа ақпараттық-коммуникациялық ортада балалардың мүмкіндіктерін кеңейту жөніндегі ұсынымдары [2] және Қазақстан Республикасының бірқатар заңдарында, атап айтсақ: «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» [3], «Балаларды денсаулығы мен дамуына зиян келтіретін ақпараттан қорғау туралы» [4] Заңдары. Сондай-ақ, Қазақстан Республикасының ақпараттық қауіпсіздігі мәселесін шешу мақсатында Қазақстан Республикасының Президенті Қ.-Ж.К. Тоқаевтың Жарлығымен елдің ақпараттық қауіпсіздігін адамның, мемлекеттің ішкі және сыртқы сипаттағы ақпараттық қатерлерден қорғалуының жай-күйі ретінде қарастыратын, ол арқылы жеке тұлғаның конституциялық құқықтары мен бостандықтары, тәуелсіздігі, азаматтар арасында отандық медиа өнімдердің бәсекеге қабілеттілігі мен сұранысын арттыруды жүзеге асыратын Қазақстан Республикасының Ақпараттық доктринасы қабылданды [5]. Халықаралық қоғамдастық пен біздің еліміз олардың мәдени дамуы мен психикалық денсаулығына қандай да бір зиян келтіруі мүмкін ақпараттың таралуын болдырмау үшін барлық шараларды қабылдауы қажет. Қазіргі таңда балалардың ақпараттық қауіпсіздігі деп балалардың денсаулығы мен дамуына зиян келтіретін ақпараттан құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды қамтамасыз ету деп түсініледі [4]. Біздің ойымызша бұл заңды анықтама тар мағыналы болып көрінеді, өйткені ол тек бір мәселені болжайды — ақпараттың зиян келтіруіне байланысты тәуекелдің болмауы. Біз балаларды тек зиянды ақпараттан қорғаймыз деп айтуға болады, өйткені оның ақпаратқа қол жеткізу құқығын іске асыру кезінде балалардың мүдделерінің қорғалуы, заңмен тыйым салынбаған қызметті жүзеге асыру мүддесінде ақпаратты пайдалану құқығы ескерілмейді. Сонымен қатар, бұл анықтамада балалардың жеке басы және басқа да маңызды ақпараттық құқықтары туралы құпия ақпаратты қорғау ескерілмеген. Жеке тұлғаның ақпараттық қауіпсіздігімен тікелей байланысты анықтамаларды жетілдіру қажеттілігі ғылыми қоғамдастықта бірнеше рет қозғалды [6; 28]. Осыған байланысты Қазақстан Республикасында балалардың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз етумен және баланың психикалық денсаулығына зиян келтіруі мүмкін ақпараттық сын-қатерлер мен тәуекелдерге уақытылы әрекет етуімен байланысты процестерді құқықтық реттеу мәселелері өзекті болып отыр. Цифрлық технологиялардың балалардың жеке басын қалыптастыруға және әлеуметтенуіне әсерін түсінуге деген ұмтылыс бізге олардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуде ғана емес, сонымен қатар виртуалды кеңістікте цифрлық білім мен этикалық мінез-құлықты дамыту үшін жағдай жасауда да міндет қояды. Осы саладағы ғылыми зерттеулер жаңа сын-қатерлерді және оларды шешудің тиімді әдістерін анықтау үшін, сондай-ақ цифрлық еркіндік пен балалардың қауіпсіздігі арасындағы тепе-теңдікті құруға ықпал ететін ұсыныстарды әзірлеу үшін қажет. Мақаладағы авторлық тәсіл балалардың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласындағы шетелдік тәжірибені зерттеу қажеттілігімен, балаларды онлайн қауіп-қатерлерден қорғау және олардың цифрлық сауаттылығын дамыту үшін әртүрлі елдер әзірлеген әдістемелерді, стратегиялар мен саясаттарды қарастырумен анықталады.

Зерттеудің мақсаты — балалардың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласындағы Еуропа елдерінің тәжірибесін зерделеу, Қазақстан Республикасында балалардың ақпараттық қауіпсіздігін құқықтық қамтамасыз етудің өзекті теориялық және тәжірибелік мәселелерін анықтау және шешу, сондай-ақ осы саладағы заңнаманы әзірлеу және жетілдіру жөніндегі ұсыныстарды ғылыми негіздеу болып табылады. Белгіленген мақсатқа жетуде келесі міндеттерді қояды анықтайды:

- шет елдерде қауіпсіз онлайн-кеңістікті қамтамасыз ету үшін неғұрлым тиімді құқықтық тетіктер мен саясаттарға талдау жүргізу;
- еуропалық елдерде балаларды онлайн қауіп-қатерлерден қорғау және олардың цифрлық сауаттылығын дамыту үшін әзірлеген әдістемелерді, стратегиялар мен саясаттарды зерттеу;
- балалардың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласындағы отандық заңнаманы жетілдіру жөнінде ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеу тақырыбының жекелеген аспектілері О.А. Богданова, А.В. Толоконникованың жалпы Интернет желісіндегі балалардың қауіпсіздігі мәселесіне арналған еңбектерінде қысқаша қамтылды. Ақпараттық саладағы мемлекеттің қауіпсіздігін қоса алғанда, ақпараттық қауіпсіздікті құқықтық қамтамасыз етуге қатысты жекелеген проблемалар зерттелді. Осы және басқа да өзекті мәселелерді Т.А. Полякова, А.И. Алексенцев, В.Н. Лопатина және т.б. зерттеді. Кибербуллингтің құқықтық

аспектілерін С.К. Күмісбеков қарастырды. Шетелдік тәжірибе А.А. Малкевич пен П.П. Румянцеваның зерттеулерінде көрсетілген, бірақ олардың шектеулі аясы авторларға тақырыпты жан-жақты қамтуға мүмкіндік бермеді. Мұның бәрі осы бағытта қосымша зерттеулер жүргізу қажеттілігінің қосымша дәлелі болып табылады.

Әдістер мен материалдар

Зерттеу нәтижелерінің объективтілігіне, толықтығына және жан-жақтылығына қол жеткізу үшін жалпы ғылыми және арнайы таным әдістерінің кешені қолданылды. Оларды қолдану жүйелі тәсілге байланысты, соның арқасында барлық көтерілген мәселелер олардың бірлігі мен өзара байланысында қарастырылады. Зерттеу барысында жалпы ғылыми және жеке ғылыми әдістер қолданылды. Формальды логика әдістері осы зерттеуде қолданылатын негізгі ұғымдардың мазмұнын анықтауға, балалардың ақпараттық қауіпсіздікке құқықтарын қамтамасыз ету саласындағы нормативтік құқықтық актілерді талдауға, жалпылама тұжырымдар алуға мүмкіндік берді. Салыстырмалы әдісті қолдана отырып, жалпы талдау мен жалпылаудың ғылыми әдістерімен бірге шет мемлекеттерде балаларды цифрлық кеңістікте қорғау бойынша қолданыстағы шаралардың ерекшеліктері, тенденциялары, тәсілдері мен тиімділігі анықталды. Жүйелік талдау балалардың ақпараттық қауіпсіздігін құқықтық қамтамасыз етудің қалыптасқан тәсілдерін бағалауға, оларды объективті қалыптасқан қоғамдық қатынастармен байланыстыруға мүмкіндік берді.

Нәтижелер мен талқылаулар

Жаһандық ақпараттық қоғамды дамыту жағдайында стратегиялық міндет жеке адамның, қоғамның және мемлекеттің құқықтарын бұзу мүмкіндіктері алынып тасталатын жаһандық ақпараттық кеңістіктің жай-күйі ретінде халықаралық ақпараттық қауіпсіздік жүйесін дамыту болып табылады. Әлемдік тәжірибеде балалардың ақпараттық қауіпсіздігі тұжырымдамасының нормативтік базасын қалыптастыру үшін «Бала құқықтары туралы» Конвенция негіз болып табылады. Халықаралық құжатқа қол қойған мемлекеттер, сондай-ақ Қазақстан Республикасы қазіргі қоғам өміріндегі бұқаралық ақпарат құралдарының өсіп келе жатқан рөлін және балалардың «әлеуметтік, рухани және моральдық салауаттылыққа, сондай-ақ баланың физикалық және психикалық денсаулығының дамуына жәрдемдесуге» бағытталған ақпаратқа қол жеткізуін қамтамасыз ету қажеттілігін мойындайды. «Мемлекеттік қауіпсіздікті немесе қоғамдық тәртіпті немесе халықтың денсаулығын немесе имандылығын қорғау» үшін қажетті жағдайларда заңнамалық шектеулер қою мүмкіндігін ұлттық құқықтың да және халықаралық құқықтың да жоққа шығармайтындығын айта кету керек [1]. Балаларға ақпараттық ықпал ету саласындағы қоғамдық қатынастарды нормативтік-құқықтық реттеудің қолданыстағы халықаралық тәжірибесі бақылаусыз таратылатын ақпараттың өсіп келе жатқан деструктивті әсеріне қоғам мен мемлекеттің заңды және қажетті реакциясы болып табылады. А.Н. Крутовтың пікірінше, «шет елдердің тәжірибесі заңнамалық реттеу процесінің және ақпараттық ағындардың күрделілігін көрсетеді» [7].

Интернет желісіндегі балаларға теріс ақпараттық әсерге қарсы тұрудың тиімді жүйесін құру мақсатында біз келесі мәселелерді шешуді заңды деп санаймыз: 1) дамыған шет елдерде ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша балаларды қорғаудың қандай үлгілері пайдаланылады; 2) балаларды интернеттегі құқыққа қайшы әрекеттерге тартуға қарсы іс-қимылды қамтамасыз ететін деликтілік заңнамасы қалай және қандай мақсаттарға ұмтылады; 3) балаларды зиянды ақпараттан неғұрлым тиімді қорғауды қамтамасыз ететін қолданыстағы ұлттық заңнаманы түзету мүмкін бе? Халықаралық қоғамдастық пен Конвенцияға қатысушы жекелеген мемлекеттер балаларды зиянды ақпараттың әсерінен қорғау үшін нақты қандай шаралар қабылдап жатқанын әртүрлі елдердің тәжірибесін зерделеу арқылы анықтауға болады, бұл жалпы тенденцияларды ғана емес, сонымен қатар әртүрлі көзқарастарды көрсетеді.

АҚШ. 1990 жылдан бастап Америка Құрама Штаттарында балаларға әсер ететін жағымсыз ақпаратқа қарсы тұру мәселесі бірнеше рет көтерілді. Шенеуніктердің соттарымен қақтығыс нәтижесінде балаларға интернет-сауаттылық дағдыларын үйрететін Online Safety 3.0 жобасы мақұлданды. АҚШ-та мемлекет тарапынан интернет-контентті тікелей реттеу көзделмеген. 2000 жылы Конгресс «Интернеттегі балаларды қорғау туралы» Заң қабылдады, оған сәйкес мемлекеттік қаржыландырудағы барлық мектептер мен кітапханалар заманауи техникалық құралдарды қолдануға және балаларға Интернетке қол жеткізуге мүмкіндік беру кезінде сүзгілерді (фильтр) немесе кедергі қоятын бағдарламалық қамтамасыз етуді (Children's Internet Protection Act) орнатуға міндетті. 2004

жылы АҚШ үкіметі техникалық қолдау көрсетуге кепілдік бере отырып, елдің барлық мектептерінде контент сүзгілерін (фильтр) енгізу бағдарламасына 9 млн доллар бөлді. Үйде балалар Интернетке қол жеткізе алатын американдық отбасылардың шамамен 41%-ы үйдегі контент сүзгілері (фильтр) бар жүйелерін орнатты. Осы саладағы тағы бір маңызды заңнамалық акт — 1998 жылы қабылданған «Балалардың жеке өміріне қол сұғылмаушылықты қорғау туралы», оған сәйкес 16 жасқа толмаған балалар туралы жеке сипаттағы ақпаратты тарату олардың ата-аналарының немесе қамқоршыларының келісімімен ғана мүмкін болады. Кәмелетке толмағандардың өздерінің интернет-мекенжайлары, жеке арналары және т.б. болуы мүмкін емес. АҚШ-тың Федералды сауда комиссиясына аталған Заңның орындалу механизмін анықтайтын ережелер шығару құқығы берілген. Оны бұзғаны үшін 1 миллион АҚШ долларына дейін айыппұл салынуы мүмкін [8]. Егер олардың қызметі тиімсіз деп танылса, пайдаланушыларға балалар үшін қауіпті материалдар мен провайдерлерді таратқаны үшін қылмыстық жаза белгіленеді. АҚШ кодексінің 18 титулына сәйкес (АҚШ коды 18. Part 1.2252A) елде балалар порнографиясын өндіргені, сақтағаны, таратқаны, жарнамалағаны және сатқаны үшін 5 жылдан 20 жылға дейінгі мерзімге қылмыстық жауапкершілік белгіленеді [9].

Балаларды қорғау мәселесінде АҚШ кеден қызметі жанындағы кибер контрабандаға қарсы іс-қимыл орталығы да маңызды рөл атқарады. Оның міндеті — Америка Құрама Штаттарында ақпарат тарату кезінде көзделетін мақсаттарды анықтау. Мемлекет аумағына балалар үшін жағымсыз ақпарат енген бойда бұл туралы мәліметтер балаларды қорғау бөлімшесіне беріледі, ол балалар үшін оның тиімсіздігі деңгейін айқындайды. Егер бұл шынымен қауіп төндірсе, мамандар оны жасаушыларды, дистрибьюторларды және соңғы тұтынушыларды іздейді. Бұл ретте тиісті органдарға ғана емес, осы ақпаратқа қатысы бар басқа елдердің құрылымдық бөлімшелеріне де хабарланады. Балалар порнографиясын құруға және таратуға байланысты тұлғалардың әрекеттерінің жолын кесуге келетін болсақ, бұл АҚШ кеден қызметінің қылмыстық тергеу бөлімі айналысады [9].

Еуропаның бірқатар елдерінде, мысалы, Ұлыбританияда, Францияда ақпараттың өскелең ұрпаққа теріс әсерін заңнамалық шектеу негізінен Америка Құрама Штаттарының заңнамасына ұқсас.

Ұлыбритания. Әлемдік қауымдастық 1990 жылдардың аяғынан бастап қауіпсіз Интернет үшін күресуде. Британдық телекоммуникация провайдерлері балалардың әдепсіз фотосуреттері бар парақшаларды анықтау үшін Интернетті бақылау қорының деректерін пайдаланатын «Таза желі» деп аталатын қызметті пайдалана отырып, Интернет-трафикті ұсынатын Ұлыбританияның тәжірибесіне негізделуге болады. Мұндай парақшалар табылған кезде жүйе оны ашудың орнына «URL бет табылмады» деген қате туралы хабарлама жасайды. Сондай-ақ, елде азаптау, некрофилия, тұншықтыру және т.б. бейнелері бар сайттарды жою бағдарламасы енгізілді [10]. Интернетті бақылау қоры (IWF) Үкімет, полиция және Интернет-провайдерлер индустриясы арасындағы шартқа сәйкес құрылды. IWF мақсаты — заңсыз мазмұны бар ақпараттардың Интернетте таралуын азайту, мысалы: бүкіләлем бойынша Интернет желісінде орналастырылған балалардың әдепсіз бейнелері, Ұлыбританияда хостингке берілген қылмыстық әдепсіз мазмұны бар ақпараттар және т.б. [11; 14].

Ұлыбританияда теледидар мазмұнын жіктеудің жалпы жүйесі жоқ. Ofcom телехабарларды реттеу және бақылау органы нені және қай уақытта көрсетуге болатыны туралы түсініктемелер жариялайды. Ауызша ескерту жүйесі қолданылады (мысалы, «Five» телеарнасы келесі санаттарды қолданады: «Әмбебап» — фильм барлық жастағы адамдарға ұсынылады және отбасылық көруге жарамды; «Сүйемелдеу» — фильмде жұмсақ зорлық-зомбылық, дөрекі сөйлеу элементтері болуы мүмкін, кейбір көріністер балаларға жарамсыз болуы мүмкін; «Ескерту» — фильмде дөрекі зорлық-зомбылық болуы мүмкін, тек «ересектерге арналған» көріністер). Бұл жағдайда эротикалық материалдың уақыты белгіленген «су алабы» ерекше маңызға ие. Әр түрлі жас классификациясындағы ақпараттық өнімдер үшін дифференциалды эфир уақыты қолданылады. Алкоголь, есірткі, темекі шегуді ынталандыратын, зорлық-зомбылық (әсіресе отбасылық), қарғыс, жалаңаш денесі бар әдепсіз мазмұны бар ақпараттық өнімдер балалар үшін қауіпті болып саналады. Мұндай шектеулер тіпті апаттар мен шабуылдарды бейнелеу сияқты белгілі бір мазмұнды көрсетуге рұқсат етілмеген уақытта эфирге шығатын жаңалықтар бағдарламаларына қатысты қолданылады. Тиісті бейне сериясы бар жаңалықтардың толық нұсқасы кешкі уақытта 21.00-сағаттан кейін таратылады. Осы тармақ бұзылған жағдайда хабар таратушы компания жария түрде кешірім сұрау, ресми ескерту алу немесе айыппұл салу түрінде заңды жауапкершілікке тартылуы мүмкін [12; 35].

Сондай-ақ, балалар мен жастардың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің заманауи Британдық стратегиясы азаматтардың ақпараттық сауаттылығы мен медиа құзыреттілігін арттыруға негізделген, ол «медианы жеке мақсатта және көмексіз пайдалану, медианың әртүрлі аспектілері мен мазмұнын түсіну және сыни тұрғыдан бағалау, медиамәтіндерді беру (контекске қарамастан), құру және тарату» деп түсініледі [13; 87]. Осы стратегияға сәйкес, медиа құзыреттілікті қалыптастыру бұл оқытудың нақты нәтижесімен білім беру қызметінің үш негізгі бағытына сүйенетін кешенді процесс: 1) медиа мәдениетінің негіздерін білу (мысалы, медиа тарихын білу); 2) медиа сын саласындағы білім мен дағдылар (аудиторияның сыни ойлауын дамыту және сондай-ақ, тұлғаның коммуникативті қабілеттері, медиа мәтіндерді бағалау және талдау және т.б.); 3) медиалық шығармашылық саласына қатысу (медиамәтіндерді өз бетінше құра білу және ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың көмегімен өзін-өзі көрсете білу) [12; 35]. А.В. Федоров пен А.А. Новикованың пайымдауы бойынша «...Британдық медиа білімнің заманауи дамуы тәсілдердің айырмашылығына қарамастан, Ұлыбританияда ХХІ ғасырдағы медиа сауаттылық адам үшін дәстүрлі сауаттылық сияқты қажет екендігі туралы нақты түсінік бар екенін көрсетеді» [14; 39]. Сонымен қатар, медиа білімге деген қызығушылықтың артуы орта мектептердің пайда болуымен, медиа мен өнерді терең зерттеумен, сондай-ақ бейресми медиа білімнің дамуымен расталады. Дегенмен, Ұлыбританияда азаматтардың, соның ішінде балалардың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ететін бірқатар кәсіби ұйымдар бар: телекоммуникация басқармасы (OFCOM), Интернеттегі балаларды қанау және қорғау орталығы (СЕОР), Англия мен Уэльстің медиа білім беру қауымдастығы (МЕА) және т.б. осы бағытта Интернеттегі балалардың тәжірибесін, сондай-ақ тәуекел және Интернет қауіпсіздігі мәселелерін зерттейтін «Еуропа балалары Онлайн» ұлтаралық жобасы (EU Kids Kline) сияқты түрлі жобалар іске асырылуда. Осылайша, Ұлыбританиядағы ақпараттық қауіпсіздіктің заманауи стратегиясы бұл туралы түбегейлі түсінуге негізделген медиа сауаттылық бұл ХХІ ғасырдың негізгі құзыреті, сондықтан халықтың ақпараттық сауаттылығын арттыру саласындағы британдық әлеуметтік саясат медиакомпетентті азаматтарды тәрбиелеуге, балалар мен жастардың сыни және шығармашылық қабілеттерін дамытуға, медианы өзін-өзі көрсету құралы, коммуникация және қатысу құралы ретінде пайдалануға бағытталған қоғамдық өмір [12; 36].

Франция. Француз заңнамасы балалардың ақпараттық кеңістіктегі ерекше қажеттіліктері мен құқықтарын белгілейді. Франция билігі мен елде жұмыс істейтін Интернет-провайдерлер келісімге қол қойды, оған сәйкес кәмелетке толмағандардың желіге кіруі ата-ананың бақылауында болады. Францияда сағат 22.30-ға дейін эротика мен зорлық-зомбылық көріністері бар ақпараттық өнімдерді теле- және радио эфирде көрсетуге тыйым салынады, сондай-ақ мұндай өнімдерді сағат 20.30-ға дейін жарнамалауға тыйым салынады. Мемлекеттік орган — Францияның Жоғары аудиалды кеңесі жұмыс атқарады, оның өкілеттіктері теледидарда балалар мен жасөспірімдердің сезімдерін қорғауды қамтамасыз етуді бақылауды қамтиды. Кино өнімдерінің жас классификациясы қолданылады. Сонымен қатар, интернет-провайдерлер пайдаланушыларға кәмелетке толмағандарды қорғауға арналған құралдар туралы хабарлауы керек және егер олар кәмелетке толмағандарға зиян келтіретін мазмұны бар ақпарат туралы білсе, оны жоюы керек [15; 151].

Германия. Германиядағы балалар ортасында ақпаратты таратуды нормативтік шектеу жүйесі егжей-тегжейлі және кеңінен әзірленген. 1953 жылы Германияның Бундестагы «Жастарға зиянды материалдарды тарату туралы» Заң қабылдады, оған сәйкес жастарды бұқаралық ақпарат құралдарының зиянды әсерінен ұйымдастыру және құқықтық қорғау үшін федералды мемлекеттік орган құру қарастырылған. Контенттің жастар үшін зияндылығы туралы шешімді құрамында 12 адам бар кеңес қабылдайды. Зиянды материалдар тізіміне «...балалар мен жасөспірімдердің адамгершілігіне нұқсан келтіруге қабілетті материалдар, оларға, ең алдымен, азғындықпен, дөрекілікпен ерекшеленетін, зорлық-зомбылыққа, қылмысқа немесе нәсілдік жеккөрушілікке итермелейтін материалдар жатады». Балалардың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бірқатар субъектілер мен органдар жауапты, соның ішінде мамандандырылған: отбасы, қарттар, әйелдер және жастар істері жөніндегі федералды министрлік; жастар үшін қауіпті материалдарды тексеру жөніндегі федералды департамент; жастарды қорғау жөніндегі комиссия; сондай-ақ өзін-өзі реттеу органдары. Мамандандырылған органдардың едәуір санына қарамастан, біздің ойымызша, қарастырылып отырған салада қажетті бақылауға кедергі келтіретін өкілеттіктердің айтарлықтай заңнамалық шектеулері бар. Мәселен, бақылаушы органдар өз бастамасы бойынша немесе жеке тұлғалардың бастамасы бойынша заңнаманың сақталуын тексеруді бастай алмайды. Шағымды отбасы және жастар істері жөніндегі федералды министрлік, жер және жергілікті жастар істері

басқармалары, сондай-ақ Орталық медиабақылау органы бере алады. Германияда теледидар бағдарламаларында «ересек контент» («су алабы») бар телешоуларды көрсетуге рұқсат етілген уақытша кезең кешкі сағат 22.00-ден таңғы 05.30-ға дейін орнатылған. Бірақ FSK (Германияның өзін-өзі реттейтін теледидар ұйымы) «Keine Jugendfreigabe» (балаларға ұсынылмайды) ретінде жіктелген бағдарламалар тек сағат 23.00-ден кейін таратылуы мүмкін. Қазақстан Республикасының заңнамасында неғұрлым қатаң «су алабы» көзделеді. Балаларға арналған шектеулі немесе тыйым салынған ақпараттық өнімдердің басым көпшілігіне заңмен жергілікті уақыт бойынша сағат 6.00-ден 22.00-ге дейінгі уақытша шектеу қолданылады [16;123].

Нидерланд еліндегі «Кейквейзер» аудиовизуалды өнімді таңбалау жүйесін құру, ол бес жас маркерлерінің жиынтығы және олармен бірге жүретін алты контент сипаттамасы: қорқыныш, зорлық-зомбылық, эротика, есірткіні (алкогольді) теріс пайдалану, ұрысу, кемсітушіліктен тұратын тәжірибесі. Егер жағымсыз ақпарат кездесе, ақпаратты тұтынушы арнайы телефон нөмірі арқылы шағым бере алады [17; 95].

Қытай. Қытайдағы киберқауіпсіздікті реттеу туралы заңдар жүйесі балаларды онлайн қорғауға арналған ережелерді қамтиды. Сонымен қатар, киберқауіпсіздікке жауапты мемлекеттік құрылымдар жетілдірілуде, онлайн сенім жүйелері және киберқауіпсіздікті басқару деңгейін арттыру құрылуда. Интернет желісіндегі қытай балалары үшін қауіпсіз және асыл орта құрылды. Қытайдағы Интернетті пайдаланушы балаларды қорғаудың ең маңызды әдісі — кәмелетке толмағандардың хабардарлығы мен дағдыларын арттыру әдісі, ол үшін жыл сайын ұлттық киберапта өтеді, оған мемлекет басшылары мен Үкімет мүшелерінен бастап мектеп оқушыларына дейін барлығы қатысады. 2016 жылы Қытайда киберқауіпсіздік туралы арнайы заң қабылданды («Cybersecurity Law of the People 's Republic of China»), бұл Интернет желісіндегі балалардың физикалық және психикалық денсаулығына қауіп төндіретіндердің қызметін заңды түрде тоқтатуға мүмкіндік береді. Заң шығарушы бұқаралық ақпарат құралдарына қойылатын талаптарды бекітті, олар көпшілікке бағытталған киберқауіпсіздік бойынша мақсатты насихат пен білім беруді жүзеге асыруы керек. Сондай-ақ, «Кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғау туралы» Заң бірінші кезекте ата-аналар мен балалардың басқа да заңды өкілдері Интернет желісінде қандай да бір тәуелділіктің туындауына қарсы шаралар қабылдауы тиіс екенін айқындайды [18; 54]. Біздің ойымызша, ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мемлекет пен ата-ана арасында бөлінген Қытайдың саясаты жеткілікті дұрыс тәсіл болып табылады, ал ата-аналардың рөлі үлкен маңызға ие. Сондай-ақ, Қытайда 2004 жылғы маусымнан бастап кәмелетке толмағандарды денсаулығына, беделіне, адамгершілік және рухани дамуына зиян келтіретін ақпараттан қорғау мақсатында өз қызметін жүзеге асыратын заңның орындалуын бақылау үшін шағымдар орталығы жұмыс істейді.

Жапония өзін-өзі реттеу қағидасын ұстанады. Онда 2009 жылдан бастап балалар қауіпсіздігін қамтамасыз ету бағдарламасы жұмысын атқаруда. Бұл бағдарламада барлық билік органдары жұмыс істейді. Мемлекет нормативтік актілерді, сарапшылар мен қоғамды — әдіснамалық тәсілдерді, провайдерлерді — технологиялық шешімдерді әзірлейді, ата-аналар мен педагогтер балаларға желідегі қауіпсіздік ережелерін түсіндіреді.

Осылайша, заңсыз интернет-контенттің таралуына қарсы тұру және балаларды Интернет-қауіптерден қорғау халықаралық қоғамдастық үшін өзекті мәселе болып табылатынын атап өтуге болады. Бұл мәселені ұлттық деңгейде шешудің жалғыз мүмкіндігі жоқ. Еуропа елдерінің заңнамасына жүргізілген талдау балалардың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында қолданылатын мынадай негізгі құқықтық шараларды анықтауға мүмкіндік берді: ақпараттық өнімнің жасына қарай жіктелуі; ақпараттық өнімнің белгілі бір түрлерін таратудың ерекше тәртібі (орындар, тарату уақыты және т.б. белгіленген); ақпараттық өнімді сараптау; ақпаратты сүзу үшін бағдарламалық-техникалық құралдарды пайдалану қажеттілігін заңнамалық бекіту, телехабар тарату және Интернет желісі арқылы таратылады; жас санатын көрсетпей ақпараттық өнімді таратуға тыйым салуды белгілеу; балалар арасында ақпараттық өнімнің заңсыз айналымы үшін жауапкершілік шараларын белгілеу (оның ішінде қылмыстық) және басқалар. Жоғарыда аталған Еуропа елдерінің көпшілігінің заңнамасында балаларды ақпараттан қорғау саласында халықаралық-құқықтық актілердің талаптарына сәйкес біріздендірілген арнайы заңдар бар.

Қорытынды

Салыстырмалы құқықтық талдауды қорытындылай келе, Еуропа мемлекеттерінің саяси, экономикалық, мәдени дамуына, олардың құқықтық жүйесіне қарамастан, оларда анықталған

мәселелер шеңбері бірдей екенін атап өтуге болады. Балалар үшін туындайтын ауқымды киберқауіптер мемлекеттер билігінің қауіп көздерін бөліп көрсетуге және заңды біліктілігіне ғана емес, сонымен қатар заңнамалық деңгейде Интернет-қызметтерді ұсынумен немесе оған қол жеткізумен айналысатын іскерлік құрылымдар үшін жоғары міндеттемелерді бекітуге белсенді түрде жүгінуіне әкеледі. Сайт иелеріне, провайдерлерге, мобильді операторларға бақылау жасау тұрғысынан атқарушы билік органдарына жүктелетін міндеттемелер едәуір кеңейеді, балаларға Интернетке қол жеткізуді қамтамасыз ететін білім беру мекемелеріне қатысты қадағалау органдары тарапынан бақылау көлемі ұлғаяды. Сондай-ақ, бұл шаралар ата-аналар тарапынан мемлекеттің күш-жігеріне белсенді жәрдемдесу қажеттілігін болжайтынын атап өткен жөн.

Тез өзгеретін цифрлық орта жағдайында біздің нәтижелеріміз ұлттық заңнаманы және балалардың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету шараларын үнемі жаңартып отыру қажеттігін көрсетеді. Мемлекет балаларды ықтимал қауіптерден тиімді қорғау үшін жаңа технологиялар мен қиындықтарға бейімделуге дайын болуы керек. Қазақстан Республикасында шет елдердің он тәжірибесі негізінде бірқатар міндеттер іске асырылуы тиіс, олардың шешімі балаларды зиянды ақпараттан қорғау тетігінің тиімділігі және ақпараттық қауіпсіздікті толыққанды құқықтық қамтамасыз етуді қалыптастыру туралы айтуға мүмкіндік береді:

– балалардың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету үрдісінде қоғам мен білім беру мекемелерінің белсенді қатысуының маңыздылығы. Мемлекеттің, мектептер мен отбасылардың тиімді өзара іс-қимылы балалар үшін неғұрлым тұрақты және ақпараттандырылған орта қалыптастырады;

– балалардың ақпараттық сауаттылығы мен медиа құзыреттілігін арттыру. Бұл цифрлық қауіпсіздік негіздерін және Интернеттегі жеке ақпаратты қорғауды, құпиялылықты, құпия сөз қауіпсіздігін және әртүрлі онлайн қауіптерге қарсы болуға үйретуді қамтиды. Балалардың медиа құзыреттілігінің маңызды аспектісі — оларға цифрлық кеңістікте этикаға үйрету. Бұған онлайн-бұзақылықтың, кибербуллингтің жағымсыз әсерлері және сенімсіз материалдары туралы түсінікті қалыптастыру кіреді;

– зиянды контентті сүзгілеу мен бұғаттаудың техникалық құралдарын енгізу үшін Интернет-провайдерлермен өзара іс-қимыл жасау, балаларға қауіпсіз интернет-сервистерді ұсынуға қойылатын талаптарды белгілеу;

– мемлекеттің технологиялық индустриямен белсенді ынтымақтастығы, балалардың ақпараттық қауіпсіздігі саласындағы инновациялық шешімдерді әзірлеу мен енгізуді ынталандыру. Реттеуші органдар ықтимал киберқауіптерді анықтауға және алдын алуға бағытталған технологияларды дамыту және енгізу үшін қолайлы жағдайлар жасауға тиіс.

– қабылданған шаралардың тиімділігін бағалауға және өзгермелі жағдайға сәйкес стратегияларды бейімдеуге мүмкіндік беретін тиімді мониторинг және деректер жинау жүйесін мемлекеттің енгізуі. Қоғаммен және мүдделі тараптармен кері байланыс балалардың ақпараттық қауіпсіздігінің сәтті саясатының негізгі құрамдас бөлігі болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1 «Бала құқықтары туралы» Конвенция. — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml.

2 Мүше мемлекеттерге Министрлер комитетінің жаңа ақпараттық-коммуникациялық ортада балалардың мүмкіндіктерін кеңейту туралы ұсынысы. — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805af669.

3 «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 8 тамыздағы № 345-ІІ Заңы (2023.10.09. берілген өзгерістер мен толықтырулармен). — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51032460#activate_doc=2.

4 «Балаларды денсаулығы мен дамуына зардабын тигізетін ақпараттан қорғау туралы» Қазақстан Республикасының 2018 жылғы 2 шілдедегі № 169-VI Заңы. — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1800000169>.

5 «Қазақстан Республикасының Ақпараттық доктринасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2023 жылғы 20 наурыздағы № 145 Жарлығы. — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <https://akorda.kz/ru/obutverzhdenii-informacionnoy-doktriny-respubliki-kazahstan-2025248>.

6 Полякова Т.А. Правовое обеспечение информационной безопасности при построении информационного общества в России: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Т.А. Полякова. — М., 2008. — 38 с.

- 7 Крутов А.Н. Зарубежный опыт правовой защиты детей от вредного воздействия СМИ / А.Н. Крутов. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.kroutov.ru/content/rgs/rgs7.shtml>.
- 8 Ефимова Л.Л. Зарубежный опыт обеспечения информационной безопасности детей. Интернет и мобильная телефония [Электронный ресурс] / Л.Л. Ефимова. — Режим доступа: http://www.infoforum.ru/presentation_11/sec4/2_Yefimova_Infoforum-11.ppt.
- 9 U.S. Code Title 18. § 1464. — [Electronic resource]. — Access mode: // <https://www.law.cornell.edu/uscode/>.
- 10 Safer Internet Programme: Empowering and Protecting Children Online // Europe's Information Society. Thematic Portal. — [Electronic resource]. — Retrieved from: http://ec.europa.eu/information_society/activities/sip/index_en.htm.
- 11 Сборник аналитических материалов Всерос. конф. «Интернет для молодежи: новые возможности. — М.: Изд-во Совета Федерации Федерального Собрания Российской Федерации, 2007. — 366 с.
- 12 Михалева Г.В. Современная британская стратегия информационной безопасности детей и молодежи / Г.В. Михалева // Вестн. Челяб. гос. ун-та. — 2013. — № 22 (313). — Филология. Искусствоведение. — Вып. 81. — С. 33–36.
- 13 Ефимова Л.Л. Информационная безопасность детей. Российский и зарубежный опыт: моногр. / Л.Л. Ефимова, С.А. Кочерга. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2013. — 120 с.
- 14 Федоров А.В. Медиаобразование в Британии, Северной Ирландии, Шотландии в начале XXI в. / А.В. Федоров, А.А. Новикова // Медиатека и мир. — 2008. — № 2. — С. 32–39.
- 15 Цуканов А.Н. Международные стандарты защиты ребенка от негативной информации / А.Н. Цуканов, Е.Г. Вахрушев // Пробелы в российском законодательстве. — 2013. — № 3. — С. 151–155.
- 16 Стеренчук Д.Д. Сравнительная характеристика правового регулирования отношений, связанных с распространением информации, причиняющей вред здоровью и развитию детей, в Германии и России / Д.Д. Стеренчук // Проблемы совершенствования прокурорской деятельности и правоприменительной практики: сб. ст. — Иркутск : Иркут. юрид. ин-т (филиал) Ун-та прокуратуры РФ, 2018. — Вып. 6. — С. 122–125.
- 17 Акимжанова М.Т. Қазақстан Республикасының цифрлық кеңістігіндегі баланың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері / М.Т. Акимжанова, Г.А. Ильясова // Қарағанды университетінің хабаршысы. Құқық сериясы. — 2023. — № 4(112). — Б. 88–99.
- 18 Остроушко А.В. Защита информационной безопасности несовершеннолетних в КНР / А.В. Остроушко, А.А. Букалеров, С.А. Букалеров // Legal Bulletin. — 2018. — Т. 3, № 1–2. — С. 53–58.

М.Т. Акимжанова, Т.С. Тілеп

Сравнительный анализ опыта европейских стран по правовому обеспечению информационной безопасности детей

К числу требующих приоритетной защиты прав детей относится их право на информационную безопасность, то есть на обеспечение защиты со стороны общества и государства от тех видов информации, которые представляют опасность для жизни и здоровья детей либо могут причинить вред их нормальному нравственному, духовному, психическому и физическому развитию. Правовое обеспечение информационной безопасности детей — это сложная и динамичная задача, требующая не только соответствующего законодательного обеспечения, но и широкого вовлечения общества, технологической готовности, а также постоянного анализа и адаптации к новым вызовам и возможностям. В статье проведен сравнительный анализ законодательных актов, стратегий и практик на примере законодательства Соединенных Штатов Америки, Великобритании, Германии, Франции, Германии. Авторами выделены общие тенденции и различия в подходах к регулированию информационной безопасности детей, выявлены успешные практики и вызовы, с которыми сталкиваются отдельные европейские страны. Важное внимание уделено эффективности правовых инструментов и мер, направленных на снижение угроз в онлайн-среде и создание безопасного пространства для развития детей. Методологическую основу исследования составляют общенаучные методы познания общественных явлений и процессов, методы научного анализа и синтеза. Результатами проведенного исследования явились предложенные авторами возможные меры по совершенствованию системы правового обеспечения информационной безопасности детей в Республике Казахстан.

Ключевые слова: дети, правовое обеспечение информационной безопасности, информационная безопасность, интернет-угрозы, цифровая грамотность, защита персональных данных, международная информационная безопасность.

M.T. Akimzhanova, T.S. Tilep

Comparative analysis of the experience of European countries in the legal provision of information security of children

Among those requiring priority protection of children's rights is their right to information security, which implies ensuring the protection of society and the state from those types of information that pose a danger to the life and health of children or may harm their normal moral, spiritual, mental and physical development. Legal provision of information security for children is a complex and dynamic task that requires not only appropriate legislative support, but also broad involvement of society, technological readiness, as well as constant analysis and adaptation to new challenges and opportunities. The article provides a comparative analysis of legislative acts, strategies and practices using the example of the legislation of the United States of America, Great Britain, Germany, France, and Germany. The authors highlight common trends and differences in approaches to regulating children's information security, as well as identify successful practices and challenges faced by individual European countries. Important attention is paid to the effectiveness of legal instruments and measures aimed at reducing threats in the online environment and creating a safe space for children's development. The methodological basis of the research consists of general scientific methods of cognition of social phenomena and processes, methods of scientific analysis and synthesis. The results of the study were the possible measures proposed by the authors to improve the system of legal provision of information security for children in the Republic of Kazakhstan.

Keywords: children, legal provision of information security, information security, Internet threats, digital literacy, personal data protection, international information security.

References

- 1 «Bala quyqtary turaly» Konvetsiia [Convention on the Rights of the Child]. Un.org. www.un.org/ru. Retrieved from https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml [in Kazakh].
- 2 Mushe memleketterge Ministrler komitetinin zhana aqparattyq-kommunikatsiialyq ortada balalardyn mumkindikterin keneitu turaly usynysy [Proposal of the committee of Ministers to the Member States on the empowerment of children in the new information and communication environment]. *search.coe.int*. Retrieved from https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805af669 [in Kazakh].
- 3 «Qazaqstan Respublikasyndagy balany qyqtary turaly» Qazaqstan Respublikasynyn 2002 zhylqy 8 tamyzdaqy N 345-II Zany [Law of the Republic of Kazakhstan dated August 8, 2002 No. 345-II “On the rights of the child in the Republic of Kazakhstan”]. *online.zakon.kz*. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51032460#activate_doc=2 [in Kazakh].
- 4 «Balalardy densaulyqy men damuyna zardabyn tizetin aqparattan qorqau turaly» Qazaqstan Respublikasynyn 2018 zhylqy 2 shildedegi N 169-VI Zany [Law of the Republic of Kazakhstan “On protection of children from information harmful to their health and Development” Law of the Republic of Kazakhstan dated July 2, 2018 No. 169-VI]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z180000169> [in Kazakh].
- 5 «Qazaqstan Respublikasynyn Aqparattyq doktrinasyn bekitu turaly» Qazaqstan Respublikasy Prezidentinin 2023 zhylqy 20 nauryzdaqy N 145 Zharlyqy [Decree of the president of the Republic of Kazakhstan dated March 20, 2023 “On approval of the information doctrine of the Republic of Kazakhstan”]. *akorda.kz*. Retrieved from <https://akorda.kz/ob-utverzhdennii-informacionnoy-doktriny-respubliki-kazahstan-2025248> [in Kazakh].
- 6 Poliakova, T.A. (2008). Pravovoe obespechenie informatsionnoi bezopasnosti pri postroenii informatsionnogo obshchestva v Rossii [Legal provision of information security in building an information society in Russia]. *Extended abstract of Doctor's thesis thesis*. Moscow [in Russian].
- 7 Krutov, A.N. (2016). Zarubezhnyi opyt pravovoi zashchity detei ot vrednogo vozdeistviia SMI [Foreign experience in the legal protection of children from the harmful effects of the media]. *www.krutov.ru*. Retrieved from <http://www.krutov.ru/content/rgs/rgs7.shtml> [in Russian].
- 8 Efimova, L.L. Zarubezhnyi opyt obespecheniia informatsionnoi bezopasnosti detei. Internet i mobilnaia telefonniia [Foreign experience in ensuring the information security of children. Internet and mobile telephony]. *www.infoforum.ru*. Retrieved from http://www.infoforum.ru/presentation_11/sec4/2_Yefimova_Infoforum-11.ppt. [in Russian].
- 9 U.S. Code Title 18. § 1464. *www.law.cornell.edu* Retrieved from <https://www.law.cornell.edu/uscode/>.
- 10 Safer Internet Programme: Empowering and Protecting Children Online. *Europe's Information Society. Thematic Portal*. *ec.europa.eu*. Retrieved from http://ec.europa.eu/information_society/activities/sip/indexen.htm.
- 11 (2007). Sbornik analiticheskikh materialov Vserossiiskoi konferentsii «Internet dlia molodezhi: novye vozmozhnosti» [Collection of analytical materials of the All-Russian conference “Internet for youth: new opportunities”]. Moscow: Izdatelstvo Soveta Federatsii Federalnogo Sobraniia Rossiiskoi Federatsii [in Russian].
- 12 Mikhaleva, G.V. (2013). Sovremennaia britanskaia strategiia informatsionnoi bezopasnosti detei i molodezhi [Modern British information security strategy for children and youth]. *Vestnik Cheliabinskogo gosudarstvennogo universiteta — Bulletin of the Chelyabinsk State University*, 22, 33–36 [in Russian].

13 Efimova, L.L., & Kocherga, S.A. (2013). *Informatsionnaia bezopasnost detei. Rossiiskii i zarubezhnyi opyt: Monografiia* [Information security of children. Russian and foreign experience]. Moscow: IUNITI-DANA [in Russian].

14 Fedorov, A.V., & Novikova, A.A. (2008). *Mediaobrazovanie v Britanii, Severnoi Irlandii, Shotlandii v nachale XXI v.* [Media education in Britain, Northern Ireland, Scotland at the beginning of the XXI century]. *Mediateka i mir — Media Library and the World*, 2, 32–39 [in Russian].

15 Tsukanov, A.N., & Vakhrushev, E.G. (2013). *Mezhdunarodnye standarty zashchity rebenka ot negativnoi informatsii* [International standards for the protection of children from negative information]. *Probely v rossiiskom zakonodatelstve — Gaps in Russian legislation*, 3, 151–155 [in Russian].

16 Sterenchuk, D.D. (2018). *Sravnitelnaia kharakteristika pravovogo regulirovaniia otnoshenii, sviazannykh s rasprostraneniem informatsii, prichiniaiushechi vred zdoroviu i razvitiuu detei, v Germanii i Rossii* [Comparative characteristics of the legal regulation of relations related to the dissemination of information harmful to the health and development of children in Germany and Russia]. *Problemy sovershenstvovaniia prokurorskoii deiatelnosti i pravoprimeritelnoi praktiki — Problems of improving prosecutorial activity and law enforcement practice*, 6, 122–125 [in Russian].

17 Akimzhanova, M.T. & Ilyassova, G.A. (2023). *Qazaqstan Respublikasynyn tsifrlyq kenistigindegi balanyn aqparattyq qauipsizdigin qamtamasyz etu maseleleri* [Issues of ensuring the information security of the child in the digital space of the Republic of Kazakhstan]. *Qaragandy universitetinin khabarshysy. Quqyq seriasy — Bulletin of Karaganda University, Law series*, 4 (112), 88–99 [in Kazakh].

18 Ostroushko, A.V., Bukalero, A.A., & Bukalero, S.A. (2018). *Zashchita informatsionnoi bezopasnosti nesovershennoletnikh v KNR* [Protection of information security of minors in China]. *Legal Bulletin*, 3, 1–2, 53–58 [in Russian].

Information about the authors

Akimzhanova, M.T. — Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the Department of civil and labor law of the Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan;

Tilep, T.S. — Master of Law, teacher, of the Department of civil and labor law of the Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan, e-mail: tlep97@mail.ru.